

HISTORIAALLINEN AIKAKAUSKIRJA

2/2011 • 14 €

- Väkivalta, moraalit ja vastuu
- Anne Frank, Hélène Berr ja päiväkirja
- Jaalan pyöveli
- Kaleerit
- Sosiaalidemokraatit ja itsenäisyys

HISTORIAALLINEN AIKAKAUSKIRJA

109. vuosikerta

Julkaisijat Suomen Historiallinen Seura ja Historian Ystävien Liitto

Päätoimittaja: Marko Lamberg

Toimitussihteeri: Veikko Kallio

Toimittajat: Juhana Aunesluoma, Seija Jalagin, Anu Lahtinen, Marko Tikka

Hallitus: Jukka Tarkka (pj.), Pauli Kettunen (vpj.), Christian Krötzl,

Tuomo Lappalainen, Markku Peltonen, Harri Rinta-aho

Ulkoasu: Heikki Kallioma

Historiallisen Aikakauskirjan artikkelit ovat läpikäyneet tieteellisen vertaisarvioinnin.

pro.tsv.fi/haik ■ ISSN 0018-2362

SISÄLLYS

Suuntaviivoja

Marko Lamberg, Vastuusta on helpompi puhua kuin sitä kantaa 121

Väkivalta ja moraal

Vesa Väres, Kansallissosialistinen Saksa ja pohjoismaainen moraal. Katsaus ruotsalaisen ja suomalaisen tutkimuksen uusiin suuntauksiin 124

Anna-Leena Perämäki, Päiväkirja, juutalaisvainot ja aika. Hélène Berrin ja Anne Frankin päiväkirjoista välittyvä suhde aikaan 138

Aleksi Mainio, Jaalan pyöveli ja sisällissodan väkivallasta käyty keskustelu 153

Kolumni

Markku Mattila, Vastuu joukkotuhosta 169

Vastuun teoriat

Eero Kaila, Teot, luonne ja kansalaisuus. Nykyfilosofian tulkintoja Aristoteleen vastuukäsityksestä 171

Heikki Saxén, "Ei ole muuta pelättävää kuin pelko itse". Judith Shklarin pelon liberalismi ja vastuunkanto aatehistoriallisena kysymyksenä 180

Innovaatio

Mikko Huhtamies, Kelluvat armeijat. Saaristolai-vojen käyttöönotto Suomenlahdella 188

Itsenäisyys

Niko Kannisto, Itsenäisyyden käsite ja tulkinnat sosiaalidemokraattisessa liikkeessä vuosina 1918–1924 203

Syväluotaus

Päivi Salmesvuori, Naisten monenlaiset tarinat 219

Arvosteluja

Kari Tarkkainen, Ruotsin Itämaa. Esihistoriasta Kustaa Vaasaan. Suomen ruotsalainen historia I (*Aino Katermaa*) 223

Kustaa H. J. Vilkkuna, Katse menneisyyden ihmiseen. Valta ja aineettomat elinolot 1500–1850 (*Riitta Miettinen*) 225

Maija Mäkkikalli ja Riitta Laitinen (toim.): Esine ja aika. Materiaalisen kulttuurin historiaa (*Pirjo Korkiakangas*) 227

Elise Garritzen, Lähteiden lumoamat. Henry Biaudet, Liisi Karttunen ja suomalainen historiantutkimus Roomassa 1900-luvun alussa (*Kirsi Salonen*) 229

Niko Huttunen, Raamatullinen sota. Raamatun käyttö ja vaikutus vuoden 1918 sisällissodan tulkinnoissa (*Esko Hartikainen*) 231

Pekka Gronow & Christiane Hofer (toim.): The Lindström Project. Contributions to the history of the record industry (*Marko Tikka*) 232

Tuomas Tepora, Lippu, uhri, kansakunta. Ryhmäkokemukset ja -rajat Suomessa 1917–1945; Sinun puolestas elää ja kuolla (*Irma Sulkunen*) 233

Antero Holmila, Holokausti. Tapahtumat ja tulkinat (*Eero Kuparinen*) 235

Lasse Vihonen, Radio sodissamme 1939–1945 (*Marko Tikka*) 237

Seppo Keränen, Ehdollinen demokratia. Urho Kekkosen ja työmarkkinapolitiikka (*Tapio Bergholm*) 237

Tapio Koskimies, Puolustuskykyinen valtio vai Ruotsin hälytyskello? Suomen sotilasstrategien asema kylmän sodan alkuvuosien asiantuntija-arvioissa (*Juhana Aunesluoma*) 239

Maija Urponen, Yli kaikkien rajojen? Helsingin olympialaiset ja Armii Kuusela kansainvälisyyden kynnyskellä (*Maarit Leskelä-Kärki*) 240

Tiedemaailma

Hannu Salmi, Veikko Litzen in memoriam 243

Janne Virkkunen Historian Ystävien Liiton puheenjohtajaksi 244

Päivi Skyttä, Karjala-tietokanta tienristeyksessä 245

Naisten rooli historiassa 246

Kirjoittajat 246

Notes on the contents 247

Kansi: Anne Frank. AP / Lehtikuva.

Vastuusta on helpompaa puhua kuin sitä kantaa

Tänä vuonna vastuusta on puhuttu paljon julkisessa sanassa ja yhteiskunnallisessa keskustelussa. Vastuunkanto on yhdellä kertaa helppo ja hankala asia: jos kaikki sujuu hyvin, kenenkään ei käytännössä tarvitse vastata mistään, mutta tästä ei voi olla koskaan etukäteen varma, vaan vasta historia osoittaa, millaisia seurauksia kerran tehdyillä valinnoilla tulee olemaan. Yhteis- ja yhteiskuntavastuu ovat varmaankin vastuunkannon vanhimpia ilmenemismuotoja ja yhdistettävissä esimerkiksi lähimmäisenrakkauden, veronkannon ja yhteisen hyvän käsitteisiin ja historiaan. Nyky-Suomessa nämä käsitteet tuntuvat kuitenkin haalistuneen sitä mukaa kuin leipäjonoihin, kerjäläisiin ja muihin kasvavien tuloerojen ja yhteiskunnallisen syrjäytymisen seurauksiin on totuttu ja turruttu. Koska valtio on vuosisataisten kehityskulkujen aikana vienyt perheitä, paikallisyhteisöiltä ja kirkolta vastuuta ja valtaa, useimmat nykysuomalaiset ovat tottuneet ajattelemaan, että vastuu vähäosaisten auttamisesta kuuluu hyvinvointivaltiolle. Käytännössä tukimuotoja ja niitä koordinoivaa työvoimaa on kuitenkin paitsi säästötavoitteiden vuoksi karsittu myös hajautettu, mikä monimutkaistaa avun hakemista ja antamista puhumattakaan siitä, että kaikilla apua tarvitsevilla ei ole kykyä tutustua niihin perusteellisiin mutta monopolivisiin ohjeisiin, joita on tarjolla eri toimipisteissä ja niiden verkkosivuilla.

Vuoden 2011 alkupuolella yhteis- ja yhteiskuntavastuun toteutumisen ongelma näkyi suomalaisessa julkisessa keskustelussa vain vähän, kun ottaa huomioon, että alkuvuodesta maassa oli kansanedustajavaalit. Vaalikevättä hallitsikin kysymys kansainvälisen tason vastuunkannosta eli siitä, pitäisikö Suomen lunastaa nk. sitoumuksensa ja osallistua muiden euromaiden rinnalla talouskriisiin joutuneen maan "pelastamiseen" vai pitäisikö talousongelmiin "syyllistyneiden" pärjätä omillaan. Ratkaisua ja vastuun kantamista monimutkaisti se, ettei päästy yksimielisyyteen siitä, kenellä asiassa loppujen lopuksi oli velvollisuus kantaa vastuuta: Suomella, "kriisimaalla" vai puoliabstrakteilla markkinavoimilla, joita ei aikaisemminkaan ole ollut helppo saada vastuuseen? Jos keskustelussa oli jotain hyvää, niin se, että vastuunkannon teoria ei jäänyt akateemiseksi kysymykseksi tai poliittisen eliitin sanojen pyörittelyksi vaan puhutti kutakuinkin kaikkia arjen kahvipöytä- ja kassajonokeskusteluja myöten.

Vastuuta työstettiin kevään kuluessa myös suhtautumisessa ympäristö- ja energiapolitiikkaan. Japanin maanjäristyksen ja sitä seuranneen tsunamin aiheuttamat tuhot toivat vastuunkantoon liittyvät kysymykset ja huolet esiin paljon kouriintuntuvammin kuin Tšernobylin onnettomuuden 25-vuotismuistopäivä kaikkine reportaaseineen. Vaikka yhdessäkään ydinreaktorissa ei enää milloinkaan esiintyisi ainuttakaan

vuotoa eikä ydinteknologiaa koskaan sovellettaisi ihmisten tappamiseen, ydinenergian käyttö tuottaa korkearadioaktiivista jätettä, jonka varastointiin nykyihmiset vastuullistavat useat tulevat sukupolvet, vaikkei ole mitään takeita tulevaisuuden yhteiskuntien teknologisesta osaamisesta. Mutta käytännössähän jälkipolvilta samoin kuin edesmenneiltäkin puuttuvat aina oikeudet, kun ratkaisuja tehdään. Teknologisointuneen yhteiskunnan ympäristöriskeistä ja sukupolvien yli ulottuvan vastuuntajun puutteesta on tietysti helppo syyttää teollisuutta, virkamiehiä ja poliitikkoja, mutta moniko keskivertokansalainen on todella valmis rajoittamaan matkustamistaan ja kuluttamistaan, jos mukavaan ja ydinsähköäkin vaativaan elämäntapaan suinkin on taloudellisia mahdollisuuksia? Näin vastuunkannon käsite ja muodot hämärtyvät, koska suuria kysymyksiä on mahdotonta hahmottaa niin, että niihin voisi suhtautua ilman kompromisseja ja ulkoistamatta omaa vastuutaan.

Paljon keskusteltu mutta suurelta yleisöltä silti ehkä vähemmälle huomiolle jäänyt yliopistouudistus on sekin konkretisoitunut vastuunkannon ongelmaa. Päättäjät ja akateeminen kenttäväki ovat aika lailla eri linjoilla uudistuksen onnistumisesta. Kun moni tutkija, opettaja ja hallintotyöntekijä professoriporrasta myöten näkee nopeassa tahdissa tapahtuneissa muutoksissa paljon epädemokratiaa, yltiökilpailukulttuurin ja rahanpalvonnan lietsomista sekä ennen muuta ylenpalttista ja turhaa valvontaa ja byrokratiaa, päättävässä asemassa olevat tai sinne uudistusten myötä pujahtaneet ovat omasta mielestään todistaneet järkevämmän, vuorovaikutteisemman ja kustannustehokkaamman tutkimus- ja opetuskuiltuurin syntymistä. Yksimielisyyttä ei vallitse edes siitä, mitä ammatitjohtajuuden periaate tekee kollegiaalisuuteen

tottuneelle akateemiselle kulttuurille ja miten mahdollinen huono johtajuus tunnistetaan ja miten siihen voidaan puuttua. Tiedepoliittisen keskustelun kohde on siis sama, mutta käytännön vastuunkanto jää toteutumatta, koska virheet ja puutteet ovat näkökulmasta riippuen aina "vanhassa" tai "uudessa" yliopistossa.

Vaikka moderni historiatieteellinen näkemys on se, ettei historia toista itseään, ainakaan täysin samankaltaisena, voimme hakea menneisyydestä vertailupohjaa oman aikamme ilmiöille ja pyrkiä välttämään virheiden toistumista – se onkin yksi historiantutkimuksen käytännön soveltamismahdollisuuksista, joka kannattaa tuoda esiin tänä uutena hyödyn aikakautena. Tosin tällöin kohdataan tutkijan vastuu eli se, miten hän tulkitsee menneisyyttä. Kaukaisempaa menneisyyttä tutkivat ovat tässä suhteessa lähihistorian tutkijoita helpommassa asemassa, koska heidän mahdollisina kriittikkoinaan esiintyvät vain toiset tutkijat, kun taas lähihistorian tulkintaa arvioivat myös ne, jotka itse kokivat kyseiset ilmiöt ja tapahtumat.

Vastuuta ja siihen liittyviä käsitteitä kuten moraalia käsitellään myös eräissä tämän numeron artikkeleissa. Pohjimmiltaan kaikki historiantutkimus tarkastelee ihmisen valintoja ja niiden seuraamuksia. Historioitsijan ei ole tarpeen saarnata muille moraalista, koska se on varmin tapa tukkia kuulijoiden korvat, mutta hän voi aina toivoa, että hänen tuloksensa antavat hänen aikalaisilleen paitsi uutta tietoa menneisyydestä myös rakennuspuita esimerkiksi oman yhteiskuntakäsityksen ja yhteiskunnassa vallitsevien ongelmien työstämiseen – muutoinkin kuin puhumalla.

MARKO LAMBERG
marko.lamberg@juu.fi

*"Kovin tärkeänä nämä nuoret viikingit
näyttävät tehtävänsä ottavan."
Suomen Kuvalehti 37 / 1941.
Suomen Kuvapalvelu.*

Väkivalta ja morali

Vesa Vares

Kansallissosialistinen Saksa ja pohjoismainen morali

KATSAUS RUOTSALAISEN JA SUOMALAISEN
TUTKIMUKSEN UUSIIN SUUNTAUKSIIN

Hitleriä, kansallissosialismia ja holokaustia tutkitaan enemmän kuin koskaan. Vesa Vares tarkastelee uusinta ruotsalaista aihetta käsittelevää tutkimusta ja vertaa sitä suomalaiseen tutkimusperinteeseen.

Kansallissosialistista Saksaa ja laajemmin fasismin käsittelevän tutkimuksen yleismaailmallinen volyymi ei osoita vähenemisen merkkejä. Antero Holmila toteaa Holokausti-kirjassaan, että Jerusalemin holokaustimuseo ja tutkimusinstituutti saavat kokoelmiinsa vuosittain 4 000 uutta holokaustikirjaa (yli 10 päivässä).¹ Markku Jokisipilä lainaa tilastotietoa, että jo vuonna 1997 oli saatavissa 120 000 Hitleriä käsittelevää julkaisua.² Alan uusin ruotsalainen perusesitys, professori Klas Åmarkin *Att bo granne med ondskan* tekee tavallaan ankean, tavallaan vapauttavan johtopäätöksen: yksittäisen tutkijan ei ole

enää edes mahdollista tutustua kaikkeen tärkeään tutkimukseen, mitä kansallissosialismista julkaistaan, tai käsittää kaikkia tutkimustuloksia.³

Seuraavassa puutun tämän tutkimuskentän yhteen laajaan, mutta Suomessa vieraaksi jääneeseen lohkoon: Ruotsin viimeaikaisiin tutkimuksiin ja keskusteluun maan suhteista kansallissosialistiseen Saksaan ja holokaustiin. Vertailu suomalaiseen tutkimukseen on kiinnostava etenkin erojen vuoksi, sillä Ruotsissa dominoivat tällä hetkellä hyvin erilaiset näkemykset kuin Suomessa. Lopuksi esittelen lyhyesti yhtä suomalaisen tutkimusperinteen aukkoa: miten käsitykset natsismista vaikuttivat suomalaisten toimijoiden arkeen ja näkemyksiin Saksasta ja saksalaisuudesta.

Rikas isovelji tälläkin loholla

Suomalainen on tottunut kadehtimaan Ruotsin resursseja kaikessa. Stereotypiamme mukaan ai-noat, mitä meillä on ja ”niiltä” puuttuu, ovat formula-ajajat ja 1900-luvun sotahistoria. Tässä valossa tuntuu jopa yllättävältä, kuinka paljon

1. Antero Holmila (2010) *Holokausti. Tapahtumat ja tulokset*, Jyväskylä: Atena, 16.

2. Markku Jokisipilä (2004) *Aseveljiä vai liittolaisia? Suomi, Hitlerin Saksan liittosopimusvaatimukset ja Rytin-Ribbentropin sopimus*, Bibliotheca Historica 84, Helsinki: SKS, 22.

3. Klas Åmark (2011) *Att bo granne med ondskan. Sveriges förhållande till nazismen, Nazityskland och Förintelsen*, Albert Bonniers Förlag, 671.

Ruotsissa on satsattu tutkimukseen maan roolista toisessa maailmansodassa. Kun Ruotsi ei joutunut mukaan sotaan ja maan äärioikeisto oli niin pieni, ettei se saanut koskaan valituksi edes yhtä kansanedustajaa, mistä on kehittynyt näin suuri tutkimustarve? Suomessa uhriluvut ovat olleet aivan toista kokoluokkaa, meillä on ollut vuoden 1918 sotaturmaprojekti ja sota-ajan luovutuksia käsitellyt hanke, ja tästä perspektiivistä on joskus suhtauduttu hieman hirtehisesti siihen, millä antaumuksella Ruotsissa on tutkittu yhtä 1930-luvun mellakkaa ja sen viittä kuolonuhria (Ådalenissa 1931).

Niin tai näin, suhdetta kansallissosialismiin ja Saksaan on perattu Ruotsissa viimeisen noin viidentoista vuoden aikana aivan toisella intensiteetillä kuin meillä. Valtio perusti keväällä 2000 tutkimusprojektin *Sveriges förhållande till nazismen, Nazityskland och Förintelsen* noin 20 miljoonan kruunun budjetilla. Hanketta asetui johtamaan Vetenskapsrådet, jonka valmistelukomiteassa olivat historioitsijoista eri vaiheissa Stig

Ekman, Svante Nordin, Klas Åmark, Lena Berggren ja Rolf Nygren. Koordinaattorina toimi syksystä 2001 alkaen Åmark.⁴ Alkuvaiheessa koottiin myös olemassa olevien tutkimusten bibliografia englanniksi sekä bibliografia aihepiiriin saksankielisestä tutkimuksesta saksaksi.⁵

Hankkeen näkyvimmat tulokset ovat olleet Lars M. Anderssonin (Uppsalan yliopisto) ja Mattias Tydénin (Tukholman yliopisto) toimittama artikkelikirja *Sverige och Nazityskland: Skuldfrågor och moraldebatt* (2007)⁶ sekä Åmarkin tuore *Att bo granne med ondskan* (2011). Tämän ohella mainittakoon Anderssonin väitöskirja Ruotsin antisemitismistä⁷ sekä Södertörnin korkeakoulun professorin Birgitta Almgrenin monet tutkimukset, etenkin saksan kielen lehtoreita Ruotsissa käsitellyt *Drömmen om Norden* (2005). Almgren lienee tutkijoista tuotteliain.⁸ Hiljan on Uppsalassa väitellyt Andreas Åkerlund ilmiön toisesta puolesta: ruotsalaisista lehtoreista Saksassa.⁹ Syytä on mainita myös lundilaisen Johan

4. Åmark on Ruotsin arvovaltaisimpia vanhemman polven historiantutkijoita. Hän väitteli Ruotsin roolista maailmansodassa jo vuonna 1973 kirjallaan *Makt eller moral. Svensk offentlig debatt om internationell politik och svensk utrikes- och försvarspolitik 1938–1939* (Allmänna förlaget, Stockholm 1973). Tämän jälkeen hän on tutkinut muun muassa Ruotsin työmarkkinoita sekä julkaissut vertailevan tutkimuksen Ruotsin ja Norjan hyvinvointipoliitikasta (*Hundra år av välfärdspolitik: välfärdsstatens framväxt i Norge och Sverige*, Boreå, Umeå 2005).

5. Åmark (2011) 19–22. – Stig Ekman och Klas Åmark (toim., 2003) *Sweden's relations with Nazism, Nazi Germany and the Holocaust. A survey of research*; Stig Ekman, Klas Åmark, Patrick Vonderau (toim., 2003) *Schweden und das nationalsozialistische Deutschland: eine annotierte Bibliographie der deutschsprachigen Forschungsliteratur*.

6. Lars M. Andersson & Mattias Tydén (red., 2007) *Sverige och Nazityskland. Skuldfrågor och moraldebatt*, Dialogos Förlag.

7. Lars M. Andersson (2000) *En jude är en jude är en jude... Representationer av "juden" i svensk skämtpress omkring 1900–1930*. Lund; ks. myös Henrik Bachner (2009) *"Judefrågan". Debatt om antisemitism i 1930-talets Sverige*, Stockholm: Atlantis.

8. Birgitta Almgren (2005) *Drömmen om Norden. Nazistisk infiltration 1933–1945*, Carlssons Bokförlag; Birgitta

Almgren (2001) *Illusion und Wirklichkeit. Individuelle und kollektive Denkmuster in nationalsozialistischer Kulturpolitik und Germanistik in Schweden 1928–1946*, Södertörn Academic Studies 7; Birgitta Almgren (1997) *Germanistik und Nationalsozialismus: Affirmation, Konflikt und Protest. Traditionsfelder und zeitgebundene Wertung in Sprach- und Literaturwissenschaft am Beispiel der Germanisch-Romanischen Monatsschrift 1929–1943*, Acta Universitatis Upsaliensis, Studia Germanistica Upsaliensia 36. – Almgrenin tutkimukset ovat erityisen hedelmällistä mikrohistoriaa ja arjen historiaa ruotsalais-saksalaisten suhteiden alalta. Hän keskittyy erityisesti Hermann Kappnerin ja Johannes Kleinin toimintaan sekä siihen, miten ruotsalaiset saksan kielen professorit suhtautuivat natsismiin. Metodinaan hän käyttää retoriikan ja kielen käytön tutkimusta semanttiselta pohjalta. Almgren ei ole taustaltaan historioitsija ja tulee joskus erilaisiin johtopäätöksiin kuin historiantutkimuksen perinteistä ehkä on tapana, mutta hän tuntee sekä aiemman historiantutkimuksen että historiatieteen käyttämän lähdekritiikin. Viime vuosina hän on tarkastellut Ruotsin ja DDR:n kulttuurisuhteita.

9. Andreas Åkerlund (2010) *Mellan akademi och kulturpolitik. Lektorat i svenska språket vid tyska universitet 1906–1945*, Studia Historica Upsaliensia 240. Zusammenfassung: Zwischen Akademie und Kulturpolitik. Lektorate der schwedischen Sprache an deutschen Universitäten 1906–1945, Edita Västra Aros, Västerås.

Östlingin väitöskirja *Nazismens sensmoral* (2008) sekä ruotsalais-saksalaisten historiaseminaarien artikkelikokoelma *Bilder i kontrast* (2005).¹⁰ Ennen 2000-luvun boomia ilmestyneistä alan klassikkotutkimuksista muistetaan myös professori Sverker Oredssonin kirja kansallissosialismin vastaanotosta Lundin yliopistossa (1996)¹¹ sekä Helene Lööwin tutkimus Ruotsin kansallissosialisteista (1990)¹². Viimeksi mainittu ei sinänsä kuvaa ruotsalais-saksalaisia suhteita tai Saksan vaikutusta, mutta on klassinen perusselvitys ilmiöstä maassa, jossa kansallissosialismin olisi natsien rotuteorioiden mukaan pitänyt menestyä, mutta jossa se jäi marginaaliseksi liikkeeksi.

Moraalinen näkökulma?

Kun ottaa huomioon kaikki edellä mainitun suurprojektin puitteissa ilmestyneet artikkelit ja muu teemaan liittyvä tutkimus, volyymia voi vain kadehtia. Toisaalta suomalaisella on kiusausta nähdä ilmiö länsinaapuriin niin usein suuntaamamme stereotypian pohjalta: ruotsalainen järkyttyy, paheksuu, moralisoi ja neuvoo herkemmin kuin on tapana maassa, jossa on ollut paljon enemmän kokemusta nukkumisesta paholaisen kanssa (niin vuosina 1941–1944 kuin toisten mielestä myös vuoden 1944 jälkeen). Suomessa tuskin vieläkään tutkimus, jota pidettäisiin projektien kulminaationa ja uutena standarditeoksena, saisi nimeä ”Eläminen pahuuden naapurissa”.

Kyseessä ovat stereotypiat. On vaikeaa nähdä perustavaa eroa siinä, miten lähteisiin perustuva ruotsalainen ja suomalainen tutkimus käytännössä eroaisivat näkemyksissä siitä, kuinka praktinen tutkimustyö tulee suorittaa. Mutta ainakin se pitää paikkansa, että kysymystä moraalisesta ulottuvuudesta suhteissa natsi-Saksaan on Ruotsissa viljelty huomattavasti enemmän kuin Suomessa. Näkökulma on ruotsalaisissa tutkimuksissa suhteista natsi-Saksaan tällä hetkellä niin vahva, että sitä voi pitää dominoivana – suoranaisena lähtökohtana.

On mahdotonta esitellä kirjan *Sverige och Nazityskland* kaikkien kahdeksantoista kirjoittajan näkökulmia moraalista, sillä kaikki ovat tehtävänantonsa mukaisesti pohtineet juuri sitä. On kuitenkin syytä nostaa esille ne, jotka ottavat selvimmin kantaa.

Moraalista lähtökohtaa kuvastaa jo kirjan alaotsikko *skuldfrågor och moraldebatt* – ja jopa kansikuva, jonka viesti ei kaikille suomalaisille heti aukene: sinikeltaraitainen, koukulta näyttävä uloke, joka on itse asiassa tiikerin häntä. Ruotsalaiset ymmärtävät viestin sodanaikaisesta tiikerikuvasta ja kampanjasta ”En svensk tiger”, sillä sanat tarkoittavat myös ”ruotsalainen vaikenee”. Kampanja oli suunnattu siviiliväestölle varomattomia ulkopoliittisia kannanottoja vastaan ja vakoilijoiden varalta. Nykypolven diskurssissa juuri tästä on muodostunut jonkinlainen moraalisen ryhdittömyyden symboli.¹³

Esipuheessaan Andersson ja Tydén viittaavat myös Arne Jarrickin näkemykseen, jonka mukaan ei ole tarkoituksetonta keskustella historiasta moraalisiin termein. Tulevaisuus tulee kri-

10. Johan Östling (2008) *Nazismens sensmoral. Svenska erfarenheter i andra världskrigets efterdyning*, Stockholm; *Bilder i kontrast. Interkulturella processer Sverige/Tyskland i skuggan av nazismen 1933–1945*. Charlotta Brylla, Birgitta Almgren, Frank-Michael Kirsch (julk., 2005) *Schriften des Centers für deutsch-dänischen Kulturtransfer*, Nr. 9, Aalborg. – Viimeksi mainitussakin on, esipuhe lukien, peräti 20 artikkelia.

11. Sverker Oredsson (1996) *Lunds universitet under andra världskriget. Motsättningar, debatter och hjälpsatser*, Lunds universitetshistoriska sällskap, Årsbok.

12. Heléne Lööw (1990) *Hakkorset och Wasakärven. En studie av nationalsocialismen i Sverige 1924–1950*. Avhandling från Historiska institutionen i Göteborg: nr. 2, Munk Reklam Munkedal.

13. Eräässä ruotsalaisessa televisio-ohjelmassa, jonka toimittaja paljasti mielestään Ruotsin häpeällisimpiä tekoja 1900-luvulla, ”en svensk tiger” -ilmiö päättyi ykköseksi – vaikka toimittajan listassa oli konkreettisempiaakin tapahtumia, kuten välttelevä suhtautuminen Norjan jouduttua Saksan hyökkäyksen kohteeksi, Engelbrecht-divisioonan laskeminen aseistettuna Ruotsin läpi vuonna 1941 ja monien pakolaisten luovuttaminen sodan jälkeen Neuvostoliittoon.

tisoimaan meitä valinnoistamme samalla tapaa kuin me arvotamme menneisyyttä. Tietoisuus tästä auttaa terävöittämään ja nyansoimaan nykyisiä kannanottojamme.¹⁴

Väitellyt ruotsalaisjournalisti, Hampurissa toimiva Barbro Eberan, ottaa puolestaan lähtökohdakseen, josta hän eksplisiittisesti olettaa kaikkien olevan samaa mieltä, että suhteissa Saksaan ”Ruotsin suhtautuminen Hitlerin aikana ei ollut loistavaa”. Hänen mukaansa Ruotsin toimintaa sanelivat kansallinen itsekkyyks ja oportunisti, ja se oli myös rasistisesti väritynyttä. Moraalisen tilinteon laiminlyöminen suhteista natsi-Saksaan sodan jälkeenkin oli ”moraalinen fiasko”, josta hän syyttää myös itseään.¹⁵ Johtopäätös siitä, mihin Ruotsin oma tilinteko menneisyydestään ja suhteestaan kansanmurhaan voisi johtaa, on peräti ruotsalainen – ainakin suomalaisten Ruotsi-stereotyyppien mukainen. Eberanin mielestä Euroopan Unionin tulevaisuus vaatii, että kaikkien kansojen on selvitettävä osavastuunsa kansanmurhaan, ja Ruotsi voi omalla toiminnallaan ”näyttää suuntaa ja toimia esikuvana toisille maille”.¹⁶

Moraalisia arvioita esittää runsaasti myös Almgren sekä omissa kirjoissaan että *Sverige och Nazityskland* -kirjan artikkelissaan. Kirjassaan *Drömmen om Norden* hän kritisoi jopa Anderssonin väitöskirjaa moraalisesta näkökulman bagatellisoinnista, kun Andersson toteaa ruotsalaisen antisemitismin olleen luonteeltaan enemmän juutalaisia salongeista sulkevaa kuin aatteellista. Almgrenin mielestä tällainen luonnehdinta väheksyy ihmisten vastuuta.¹⁷ Tydén puolestaan katsoo, että Ruotsi oli moraalisesti osavastuullinen holokaustiin nimenomaan passiivisuudellaan.¹⁸

Lundilainen Martin Wiklund tarkastelee teemaa hiukan eri näkökulmasta kuin muut: hän soveltaa tuomioistuinkäytäntöä historiantutkimukseen. Hän ei pidä historiaa tuomioistuimena, mutta hänen mukaansa tuomioistuinperspektiivi heijastaa paremmin kuin klassinen objektiivisuustavoite tarvetta tehdä tarkkoja,

puolueettomia tulkintoja oikeudenmukaisten tuomioiden saamiseksi. Siksi se voi käydä mallina historialliselle ajattelulle ja argumentoinnille sekä normatiivisten arvioiden tuomiselle mukaan historiakeskusteluihin. Juuri historioitsijat ovat Wiklundin mukaan hyvin varustettuja esittämään tulkintoja siten kuin tuomioistuimissa tehdään, millä hän tarkoittanee kykyä soveltaa kritiikkiä ja ottaa huomioon kontekstit. Julkisuu-den historiakeskustelut vertautuvat tuomioistuinkeskusteluun, valtion asettamat komissiot ja selvitykset tuomarin rooliin. Oikeudenmukaisuusideaali osoittaa Wiklundin mukaan myös historian kytkennät käytäntöön ja sen hyödyn yhteiskunnalle paremmin kuin objektiivisuusihanne.¹⁹

Kyse on myös siitä, että tutkittaessa Ruotsin osuutta toiseen maailmansotaan on kontekstia tietoisesti siirretty sen jälkeen, kun 1960–70-luvuilla valmistui edellinen suurprojekti teemasta, niin sanottu SUAV-projekti (*Sverige under andra världskriget*). Åmarkin mukaan SUAV keskittyi Ruotsin poliittisen ja sotilaallisen johdon toimintaan, mutta projekti *Sveriges förhållande till nazismen, Nazityskland och Förintelsen* pyrki laajentamaan näkökulmaa vapaaehtoisorganisaatioihin, ryhmiin, kulttuuriin, elinkeinoelämään, antisemitismin tarkasteluun, natsi-Saksasta valinneeseen kuvaan, ja niin edelleen.²⁰

14. Andersson – Tydén (2007) 21.

15. Barbro Eberan (2007) 'Rätt eller fel? Vi måste söka orsaker – inte skuld'. Teoksessa: *Sverige och Nazityskland. Skuldfrågor och moraldebatt*, toim. Lars M. Andersson & Mattias Tydén, Dialogos Förlag, 336, 342, 343.

16. Eberan (2007) 344.

17. Almgren (2005) 265.

18. Mattias Tydén (2007) 'Att inte lägga sig i. Till frågan om Sveriges moraliska skuld till Förintelsen'. Teoksessa: *Sverige och Nazityskland. Skuldfrågor och moraldebatt*, toim. Lars M. Andersson & Mattias Tydén, Dialogos Förlag, 123–147.

19. Martin Wiklund (2007) 'Historia som domstol och strävan efter historisk rättvisa'. Teoksessa: *Sverige och Nazityskland. Skuldfrågor och moraldebatt*, toim. Lars M. Andersson & Mattias Tydén, Dialogos Förlag, 367, 368, 371, 372, 379, 382, 385.

20. Åmark (2011) 17–19, 29.

Åmarkin mukaan myös tapa sijoittaa Ruotsi sodan kontekstiin on muuttunut. Vanhempi tutkimus kysyi, milloin sodan yleistilanne oli muuttunut niin paljon, että myönnytykset Saksalle voitiin lopettaa. Tämän päivän tutkijat eivät lähde niinkään sodan tai Ruotsin tilanteesta, vaan kysyvät, milloin Ruotsissa oli riittävästi informaatiota kansanmurhasta, jotta hallitus ja viranomaiset olisivat saaneet aiheita toimia aktiivisesti sen rajoittamiseksi.²¹ Åmarkin mukaan ”moraaliset komplikaatiot” Saksan-suhteissa ”nousivat dramaattisesti vuoden 1941 jälkeen”, koska tuolloin natsien toiminta muuttui paljon aiempaa julmemmaksi – hänen käyttämänsä termi on ”brutalisering”. Tätä hän pitää uutena periodisointiperusteena sille, miten Ruotsin asema ja toiminta sodassa tulisi nähdä, ei sodan yleistä kulkua ja sen seurauksia Ruotsille. Näkökulmana ei ole enää niinkään se, miten sota vaikutti Ruotsiin, vaan se, mitä Ruotsin – ja muiden puolueettomien valtioiden – olisi tuolloin pitänyt tehdä natsi-Saksan tappion jouduttamiseksi.²²

Tutkijat siis vaativat moraalialia ja pitävät lähtökohtana, että olisi aina pitänyt toimia natsi-Saksaa vastaan niin paljon kuin mahdollista, ajatellen yleisinhimillisiä näkökohtia eikä Ruotsin etua. Oletuksena tuntuu olevan, että tällainen valinta olisi ainakin jossain muodossa lähes aina voitu tehdä. Åmarkin mukaan tulkinnoissa ovat kamppailleet pikkuvaltionäkökulma ja moraalinen näkökulma, ja viimeisimmän viidentoista vuoden aikana moraalinen näkökulma on ollut hallitseva.²³

Projektin toimeksiantaja, Ruotsin valtio, ei ehkä ole aivan yhtä herkkä moraalien korostamiseen, saati katumukseen. Åmark viittaa ironisesti pääministeri Göran Perssonin puheisiin vuosilta 2000 ja 2005, kun Perssonin kanta muuttui Ruotsin vastuun korostamisesta siihen, että Ruotsilla ei ole anteeksipyydettävää mistään toimistaan toisessa maailmansodassa.²⁴

Huolimatta moraalista näkökulmasta ei kuitenkaan tehdä sitä johtopäätöstä, että joh-

donmukaisuuden vuoksi ja natsi-Saksan häviön jouduttamiseksi mahdollisimman tehokkaasti olisi pitänyt ottaa osaa itse sotaan. Åmark muotoilee vain kysymyksen, olisiko Ruotsin pitänyt tehdä ”kaikki mahdollinen natsi-Saksan heikentämiseksi julistamatta sotaa”.²⁵ Tässä suhteessa reaaliolitiikka on yhä ajattelussa sisällä.

Yksi kirjoittajista tosin on toista mieltä. Journalisti ja kirjailija Maria-Pia Boethius, joka julkaisi moraalikeskustelun laukaisseen kirjan *Heder och samvete* vuonna 1991, katsoo, että olisi pitänyt ”huutaa” koko maailmalle julki totuus keskitysleireistä sillakin riskillä, että se olisi johtanut sotaan. Ja jos niin olisi käynyt, se olisi ollut riittävän arvokas asia, jotta sen edestä olisi voinut kuolla.²⁶ Boethiuksen tausta on kuitenkin hieman toinen kuin muiden, ja hänen artikkelinsa on poikkeuksellisen poleeminen ja henkilökohtainen muihin artikkeleihin verrattuna.

Moraalia vai moralismia?

Toisaalta ruotsalaisissa keskusteluissa ei innokkaimpienkaan itseymmärryksessä ole kyse *moralisoinnista*. Jokseenkin jokaisen tätä artikkelia varten luetun tutkijan teoreettiseen arsenaaliin on kuulunut se lähtökohta, että aikalaisia tulee tarkastella näiden omassa kontekstissa.

Artikkelikirjan esipuheessa Andersson ja Tydén paaluttavat moraalisen näkökulman varauksen kautta:

”Argumentoimme, että tutkijalle *voi* olla legitiimiä ottaa aktiivisesti kantaa menneisyyden moraalisiin ongelmiin, toisin sanoen arvottaa, mikä oli ’oikein’ tai

21. Åmark (2011) 650.

22. Åmark (2011) 31, 54, 67–70.

23. Åmark (2011) 32.

24. Åmark (2011) 22, 38.

25. Åmark (2011) 668.

26. Maria-Pia Boethius (2007) ’Att stå bredvid och betrakta hur andra slår ihjäl varandra – neutralitetens höga pris’. Teoksessa: *Sverige och Nazityskland. Skuldfrågor och moraldebatt*, toim. Lars M. Andersson & Mattias Tydén, Dialogos Förlag, 335.

'väärin', 'hyvää' tai 'vahingollista'. Mutta jotta sellaiset arviot olisivat tarkoituksellisia, niiden täytyy myös rakentua sen *ymmärtämiseen*, miksi historian toimijat tekivät niin kuin tekivät. 'Väärin' ei ole sama kuin 'paha', ja sille, joka toimi meidän silmissämme arveluttavasti tai vahingollisesti, ei tarvitse langettaa syyllisyyttä."

Moraali tai sen vaikutus päätöksiin voivat olla itsessään tutkimuskohde, ilman että niihin täytyy ottaa kantaa. Vaikka arvot vaikuttavat historiankirjoitukseen, ei "*pyrkimystä* suurimpaan *mahdolliseen* objektiivisuuteen – mikä useimmiten ilmaistaan monipuolisuutena ja asiallisuutena – tarvitse hylätä".²⁷

Samoin Åmark varoittaa anakronismin vaaroista: menneiden aikojen toimijoita ei saa käsitellä nykyajan arvojen ja tietojen pohjalta. Hän torjuu suoraan Tydénin näkemyksen, jonka mukaan Ruotsikin oli osavastuussa kansanmurhasta sen pohjalta, mitä Ruotsi jätti tekemättä. Åmarkin mukaan "myötävaikuttaminen" vaatii aktiivista osallistumista. Pelkkä passiivisuus ei siihen riitä, vaan vastuu rikoksista on aina niiden tekijöillä. Toki passiivisuutta voi olla aihetta kritisoida. Mutta se on eri asia kuin osavastuu.²⁸

Alkuauseidensa jälkeen Eberankin kyseenalaistaa jälkikäteisen tuomitsemisen ja korostaa asettumista toimijoiden asemaan, heidän ajatusrakennelmiinsa. Hän muistuttaa, että samassa tilanteessa olisi itse luultavasti toimittu samalla tavalla, ja ruotsalaisten jopa egoistinen toiminta saattoi hyödyttää muitakin kuin ruotsalaisia. Tämän vuoksi on etsittävä syitä, ei syyllisyyttä.²⁹

Moraalinäkökulman itseymmärrykseen tuntuu kuuluvan ajatus yleisinhimillisistä, suhteellisen muuttumattomista arvoista. Ymmärretään, että aikalaisten muillekin ajattelutavoille oli perinteensä ja lähtökohtansa, mutta katsotaan, että tietyillä arvoilla oli riittävästi puolestapuhujia, jotta ne voitiin katsoa yleispäteviksi – rasismien vastaisuus, demokratia ja ihmisoikeudet. Oli ymmärrettävää, että ihmisiin välittyi myös auto-

ritäärisiä taipumuksia, ilman että he olivat ihmisinä "pahoja". Silti näitä huonoja taipumuksia vastaan olisi tullut taistella, ja oli muistettava, että vaikka rakenteet asettivatkin yksilöille usein tiukkoja puitteita, heillä oli useimmiten mahdollisuus tehdä ainakin joitain valintoja.³⁰

Åmark katsoo, että on kysyttävä myös, oliko jo aikalaisten mielestä olemassa toimintavaihtoehtoja ja olisiko tuo toiminta jotenkin voinut vaikuttaa saksalaisiin. Viimeksi mainittua hän ei usko, ja näitä näkökohtia moralisointi ei hänen mielestään aina muista kysyä.³¹ Tässä näkyy sukupolviero nuorempiin tutkijoihin. Vielä selvemmin se näkyy Kent Zetterbergin artikkelista, sillä Zetterberg ilmoittaa suoraan, ettei kuulu moralisoiden joukkoon, ja katsoo Åmarkin tavoin näiden unohtavan herkästi sota-ajan kontekstin.³²

Mihin asti kontekstin voi sivuuttaa?

Hahmotellessaan uutta kontekstia Ruotsin toiminnalle Åmark rajasi kiinnostavalla tavalla pois vanhaa huomauttaessaan, että SUAV-projektissa suhteilla Suomeen ja Neuvostoliittoon oli keskeinen rooli. "Näin ei ole asia tutkimuksessa Ruotsista ja natsi-Saksasta."³³

Ruotsalaisista tutkimuksista kiinnittykin huomio siihen, kuinka ne liikkuvat joskus miltei tyhjiössä – etenkin kirjan *Sverige och Nazitysk-*

27. Lars M. Andersson – Mattias Tydén (2007) 'Historikerna och moralen. Teoksessa: Sverige och Nazityskland. Skuldfrågor och moraldebatt', toim. Lars M. Andersson & Mattias Tydén, Dialogos Förlag, 2007, 12, 13, 16, 17.

28. Åmark (2011) 663, 664.

29. Eberan (2007) 336.

30. Åmark (2011) 33, 34.

31. Åmark (2011) 654, 657, 661.

32. Kent Zetterberg (2007) 'Eftergifter och motstånd. Sveriges säkerhetspolitik, strategi och överlevnad 1939–45'. Teoksessa: *Sverige och Nazityskland. Skuldfrågor och moraldebatt*, toim. Lars M. Andersson & Mattias Tydén, Dialogos Förlag, 106–108: ks. myös Sverker Oredsson (2007) 'Tes – antites – syntes? Synen på den svenska politiken under andra världskriget'. Teoksessa: *Sverige och Nazityskland. Skuldfrågor och moraldebatt*, toim. Lars M. Andersson & Mattias Tydén, Dialogos Förlag.

33. Åmark (2011) 18.

land artikkeleissa. Ympäröivän maailman vaikutusta tai pidemmän linjan historiallisia taustoja pohditaan vain vähän, lukuun ottamatta hyvin yleisluontoisia mainintoja antikommunismista; kaikki alkaa yleensä vain vuodesta 1933 (tai 1940). Merkittävä poikkeus tästä tavasta on Åkerlundin väitöskirja, joka hahmottaa pitkiä linjoja jo keisarillisesta Saksasta alkaen.

Kontekstin unohtaminen on hieman hämmäntävää sikäli, että on vaikeaa kuvitella, miten useimpien porvarillisten ei-natsien suhtautumista kansallissosialismiin edes voisi ymmärtää olematta syvällisesti selvillä, millaiseksi uhaksi he kokivat kommunismin, jonka olemassaolosta heillä oli paljon pitkäaikaisempi kokemus kuin natsista. Ainakin porvarillisen, keskiluokkaisen ja konservatiivisen arvomaailman pohjalta olisi ollut vielä 1930-luvulla älyllisesti vaikea vastata siihen, miksi Hitleriä olisi ollut pidettävä verisempänä ja sortavampana hallitsijana kuin Staliniä. Tämän vuoksi natsismi sai antikommunismilla anteeksi hyvin paljon – jos se pysyi omassa karsinassaan eikä suoraan häirinnyt ”parempia piirejä”. Kansallissosialismia ei nähty porvarillisissa piireissä uhkana yhteiskuntaa vastaan – demokratiaa vastaan kyllä, mutta tuskin koko yhteiskuntaa, ei ainakaan rauhan aikana.

Yksi syy siihen, miksi tähän perustavaa laatua olevaan kontekstiin puututaan selittäjänä niin vähän, voi olla Saksan Liittotasavallan 1980-luvun kuuluisan *Historikerstreit*in perintö. Tuolloin tiettyjen, konservatiivisina pidettyjen tutkijoiden katsottiin pyrkineen vähättelemään natsien toimeenpanemaa kansanmurhaa selittämällä se seuraukseksi bolševikkien esimerkistä sekä poikkeukseksi Saksan historiassa, ”aasialaiseksi” tai ”itämäiseksi” teoksi. Kuuluisaksi on tullut etenkin filosofi Jürgen Habermasin hyökkäys historioitsija Ernst Noltea vastaan ja hänen syytöksensä, että konservatiiviset historioitsijat pyrkivät poliittiseen päämäärään, saksalaisten syyllisyyden poistamiseen.³⁴

Habermasinakaan käsitykset olivat tuskin poliittisista viitekehyksistä täysin vapaat, mutta

häntä on yleisesti pidetty *Historikerstreit*in ainakin moraalisenä voittajana. Holokaustia on perinteisesti pidetty ainutlaatuisena sen suunnitelmallisuuden, ohjelmallisuuden ja etniseen pohjaan perustuvan kansanmurhatavoitteen vuoksi. Tosin Antero Holmilan mukaan holokaustitutkimus ei enää pidä holokaustia ainutlaatuisena ilmiönä, vaan on kontekstoinut sitä muihin kansanmurhiin ja osaksi laajempaa historiallista kehystä.³⁵ Ruotsalaisten tapa käsitellä Ruotsin ja Saksan välisiä ilmiöitä hyvin kahdenvälisinä kertoo kuitenkin ehkä implisiittisestä ainutkertaisuusajatuksista. Muiden terrorista puhuminen mielletään holokaustin suhteellistamiseksi, mitä leimaa ei haluta.

Åmarkin kirjasta voi todeta huvittavankin yksityiskohdan, jossa Suomi-kontekstin ylimalkaisuus korostuu. Harri Holkerista nimittäin tulee jatkosodan hallituksen ”saksalaismielinen sisäministeri”.³⁶ Toivo Horelli ei toki ole Pohjoismaiden historiassa laajalti tunnettu hahmo. Mutta ehkä mikään tutkimus ei sentään tekisi esimerkiksi Olof Palmesta Ruotsin sodanaikaista ministeriä.

Ruotsalaiseen keskusteluun suhteista Kolmanteen valtakuntaan ei myöskään näytä istuvan yksi yleiseurooppalainen taipumus. Juuri kukaan ruotsalainen ei kutsu teemaansa fasismiksi tai nimitä kansallissosialistia ja fasisteiksi, mikä tapa on yleistymässä eurooppalaisessa tutkimuksessa.

Tätä tapaa ei ole aina pidetty riidattomana. Onhan fasismien ja natsismin välillä merkittäviä ideologisia eroja siinä missä eri vasemmistosuuntienkin välillä, ja pelkästä ”fasismista” puhuminen oli alun perin poliittisesti motivoitu-

34. Suomeksi kuvaus *Historikerstreit*istä, ks. Seppo Henttilä (1994) *Jaettu Saksa – jaettu historia – Kylmä historiasota 1945–1990*, Historiallisia Tutkimuksia 183, SHS, Helsinki, 269–279.

35. Holmila (2010) 190.

36. Åmark (2011) 540.

nutta. Etenkin neuvostoretoriikka puhui vain fasismista (venäläinen tekee niin yhä), koska natsismin kaltaiselle vastustajalle ei haluttu antaa pienintäkään osuutta nimeen ”sosialismi”. ”Fasismista” on usein tullut vastenmielisyyden kaatoluokka. Sen puitteisiin on sullottu monia poliittisia näkemyksiä, joilla ei aina ole paljonkaan yhteistä ja jotka eroavat sekä fasismista että kansallissosialismista.

Alan auktoriteetteihin kuuluva Roger Griffin puhuu kuitenkin ”uudesta konsensuksesta” fasismi-termin käytössä. Siinä tarkastellaan fasismia ja natsismia pohjimmiltaan saman ilmiön osina ja pidetään yhtäläisyyksiä tärkeämpiä kuin eroja, vaikka erot tunnustetaankin. Griffin itse pitää natsismia fasismin ”muunnoksena” ja ”varianttina”, ”minkä tahansa kansallisen fasismien saksalaisena vastineena”. Hänen mukaansa avaintermi fasististen liikkeiden tunnistamiseksi on, että niissä on uudelleen- tai uuden syntymisen itseymmärrys (*palingenes*).³⁷ Jos tämä puuttuu, ilmiö ei ole fasistinen. Griffin sisällyttää ”uuden konsensuksen” piiriin myös yhden fasismitutkimuksen italialaisista suurista nimistä, Emilio Gentilen³⁸.

Samoin Ian Kershaw artikkelissaan *The Essence of Nazism* katsoo, että fasismien käsite selittää natsismin olemusta, luonnetta, kasvua, hallintotapaa ja eurooppalaista kontekstia paremmin kuin totalitarismi. Kuitenkaan hän ei kiistä natsismin ainutlaatuisuutta tai Hitlerin persoonan vaikutusta eikä välttele sanaa natsismi.³⁹

Åmarkin mukaan kansallissosialismi oli kuitenkin erityinen ideologia, joka kehitettiin Saksassa jo 1920-luvulla ja jota ei voi pitää yleisluontoisen fasismien osana. Oleellista oli, että antisemitismi, rasismi ja rotuviha heijastuivat sen koko maailmankuvaan ja elintilapyrkimyksiin. Termi on rajattava aatteen varsinaisiin aktiivisiin ajajiin, ei niihin, joilla oli joitain samankaltaisia mielipiteitä kuin natsilla.⁴⁰ Viimeksi mainittu näkökulma unohtuu välillä joiltain ruotsalaistutkijoilta, mutta tämä ei ole pelkästään ruotsalainen ilmiö.

Suomalainen tutkimus: valtiotaso ja erillissotakritiikki

Ruotsiin verrattuna suomalaistutkimusten määrä kontakteista kansallissosialismiin on paljon vähäisempi, eikä lähestymistapa ole vielä edennyt kovinkaan lähelle Ruotsissa vallitsevaa moraalinäkökulmaa. Tätä voi pitää jopa paradoksaalisena sikäli, että Suomessa tilintekoa varten olisi paljon enemmän tutkittavaa; historiallisista syistä kun ”oltiin suhteissa” paljon enemmän kuin mitä Ruotsi joutui edes harkitsemaan. Toisaalta juuri sama tosiasia on voinut toimia tilinteon pidikkeenä.

Suomalaisessa diskurssissa kysymys ”moralista” on konkreettisempi ja politisoituu nopeammin. Joillekin se merkitsisi kansallisen selviytymiskertomuksen kyseenalaistusta, toisten mielestä se on pikkuvaltion osalta yksinkertaisesti naiivia, kolmansien mukaan Saksa-yhteistyön moralisointi vaatisi tasapuolisuuden nimissä Paasikiven–Kekkosen linjaa tuomiolle. Tämä taas herättäisi niiden reaktion, jotka pitävät viimeksi mainittua kansakunnan selviytymistarinana – ja ketju jatkuisi. Suomalainen voi paljon helpommin kuitata asian sillä, että stalinistinen pahuus hyökkäsi suoraan iholle, joten Saksa-yh-

37. Roger Griffin (2004) 'General Introduction'. Teoksessa: *Fascism. Critical Concepts in Political Science*, toim. Roger Griffin with Matthew Feldman. Volume I. The Nature of Fascism, London and New York: Routledge, 1–8.

38. See for example Emilio Gentile (2002) 'Fascism in power. The totalitarian experiment'. Teoksessa: *Liberal and Fascist Italy 1900-1945*. Toim. Adrian Lyttleton, Oxford: Oxford University Press, 139–174. Teoksessa: *Fascism. Critical Concepts in Political Science*, toim. Roger Griffin with Matthew Feldman. Volume IV. The "Fascist Epoch" (Routledge, London and New York 2004), 403–418.

39. Ian Kershaw (2004) 'The Essence of Nazism. Form of fascism, brand of totalitarianism, or unique phenomenon?' Teoksessa: Ian Kershaw *The Nazi Dictatorship. Problems and Perspectives of Interpretation*, 4th edn, London: Arnold 2000, pp. 20–46. In: *Fascism. Critical Concepts in Political Science*. Toim. Roger Griffin with Matthew Feldman. Volume IV. The "Fascist Epoch" (Routledge, London and New York 2004), pp. 47–69.

40. Åmark (2011) 23, 24.

teistyön moraalien pohtiminen jälkiviisaasti turvallisisissa oloissa on kyseenalaista. Keneltä voisi vaatia itsensä pelastamatta jättämistä yleisiin moraalinäkemuksiin vedoten?

Hetteikkö on paljon hankalampi, syvempi ja monisyisempi kuin Ruotsissa. Ja valitettavasti varmempaa keinoa saada suomalainen sulkemaan korvansa ei olekaan, kuin että moraalipohdintoihin kehoitettaisiin Ruotsista käsin tai ruotsalaisen esikuvan mukaisesti. Torjuntareaktio perustellullekin kritiikille on varma.

Suomen ja Saksan turvallisuuspoliisien yhteistyöstä vuosina 1933–1944 väitellyt Oula Silvennoinen arvioi Historiallisen Aikakauskirjan Syväluotauksessa, miksi kattava kansallinen keskustelu suhteesta natsi-Saksaan jäi käymättä. Silvennoisen mukaan näin tapahtui ”oloissa, joissa moni mukana ollut vaikutti yhä yhteiskunnassa ja monella oli edelleen syytä olla julkisesti muistelematta aivan jokaista yksityiskohtaa”. Siksi ne, jotka olivat olleet tiiviimmin mukana rakentamassa suomalais-saksalaisia erityissuhteita, yleensä vaikenivat.⁴¹

Tämä pitää varmasti paikkansa. Siihen on kuitenkin syytä lisätä vastakkainen näkökulma: yhtenä juonteena suomalais-saksalaisesta yhteistyöstä vallinnut politisoitunut ja banalisoiva kuva. Näin ei ollut niinkään tutkimuksessa, ja sellaiset ilmiöt kuin niin sanotun Pirkkalan monisteen esittämä lyhyt perustelu, jonka mukaan Suomi oli Saksan kanssa liittossa, koska myös Suomi oli fasistinen valtio, olivat ääri-ilmiöitä. Mutta monet mahdolltomiksi tiedetyt liioittelut antoivat legitimiin perustelun ja psykologisen alibin olla tekemättä edes asiallista tilintekoa. Neuvostoliiton romahduksen jälkeisessä uuspatriottisessa tulkinnassa Saksa-yhteistyö on puolestaan ollut ikävä särö puhtaaksi toivotussa kuvassa – joten se sivuutetaan.

Tutkimuksia suomalais-saksalaisista suhteista toki on runsaasti, eikä vain natsiteemasta, vaan myös liittyen itsenäistymiseen ja Weimarin tasavaltaan. Saksa-teemaa ovat käsitelleet muun muassa Osmo Apunen, Hannu Rautkallio, Yrjö

Nurmio, Tuomo Polvinen, Hannes Saarinen, Jaakko Ilvessalo, Britta Hiedanniemi, Eino Murtorinne, Risto Peltovuori, Touko Perko, Markku Jokisipilä, Marianne Junila, Oula Silvennoinen, ja niin edelleen. Avauksena on syytä mainita professori Marjatta Hietalan saksalaisten ja suomalaisten tiedeyhteisöjen suhteita käsitellyt, vuonna 2006 ilmestynyt *Tutkijat ja sota*.⁴² Saksalaisia Suomi-tutkijoitakin on leegio: jos ajatellaan vain tämän teeman koskettelemaa aikaperiodia, on mainittava ainakin Andreas Hillgruber, Edgar Hösch, Gerd Ueberschär, Walter Hubatsch, Manfred Menger, Hans-Jürgen Lützhöft, Hans-Dietrich Loock, Clemens Peter Haase, Michael Jonas, Jan Hecker-Stampehl, Bernd Wegner ja Kai Hendrik Patri.

Suurin osa olemassa olevasta niin suomalaisesta kuin saksalaisesta tutkimuksesta on kuitenkin ajallisesti tai temaattisesti varsin rajattua, ja valtaosa käsittelee valtiotason suhteita ja suurimmalta osin sotavuosia. Käsitellytavat ovat liksiksi olleet varsin perinteisiä.

Suomalaisen ”uuden sotahistorian” painotukset

Uutta, aiemmalle kriittistä sota-ajan tutkimusta Suomessa kyllä jo on, eikä tälle suuntaukselle sana ”moraali” ole tuntematon. Edellä mainitusta listasta tätä aiemmalle tutkimukselle kriittistä suuntaa edustavat muun muassa Jokisipilä, Junila ja Silvennoinen. Samaan joukkoon voidaan lukea myös Holmila ja esimerkiksi Maria Lähteenmäen kirja *Jänkäjääkäreitä ja parakkipiikoja*.

Esimerkiksi Silvennoinen toteaa väitöskirjassaan moraalisen ulottuvuuden: ”Kansanvaltaisen Suomen kohtalontanssi teollisen mittakaavan joukkomurhan tielle lähteneen diktatuurin kanssa tarvitsee vielä paljon selvittelyä niin his-

41. Oula Silvennoinen 'Lojaalin oppositiomiehen muotokuva', *Historiallinen Aikakauskirja* 109, 85.

42. Marjatta Hietala (toim., 2006) *Tutkijat ja sota. Suomalaisien tutkijoiden kontakteja ja kohtaloita sodan aikana*, Helsinki: SKS.

toriallisena kuin moraalisenakin tapaustutkimuksena.⁴³ Holmila, joka edustaa suomalaisista tutkijoista selvimmin holokausti-teemoja, katsoo, että Suomellakin on ”oma pieni pisaransa holokaustin kärsimyksen valtameressä”.⁴⁴ Hän ottaa myös kirjansa loppuluvussa moraalien mukaan, tekemällä reippaanlaisia rinnastuksia nykypäivään: ”Kääntämällä katseet menneisyyden rikoksiin ja etäännyttämällä itsemme niistä voimme olla ylemmydentuntoisempia omasta moraalistamme.”⁴⁵

Jokisipilä, joka on kritisoinut Suomen kansalliskeskistä, sankarillisuutta ja torjuntavoittoa korostavaa historiankirjoitusta, mainitsee moraalien useassa kontekstissa. Hänen mukaansa moralistinen näkökulma ja kaiken Saksaan liittyvän leimaamisen monoliittiseksi pahuudeksi nimenomaan vastapainona puhtoiseksi asetetulle Suomelle on liian yksinkertaistava, ja aseveljeyden tuoma ”moraalinen krapula” on saanut suomalaiset juuttumaan erillissotateesiinsä. Tämän seurauksena historiankirjoituskin on katsonut ”moraaliseksi velvollisuudekseen lakaista maton alle kaikki suomalais-saksalaisen aseveljeyden vähemmän mairittelevat piirteet”.⁴⁶

Holmilan, Jokisipilän, Junilan, Lähteenmäen ja Silvennoisen tapauksissa painotukset eivät kuitenkaan ole sikäli ”ruotsalaisia”, että kriittinen näkökulma liittyisi ”tehtiinkö oikein” ja ”miksi ei tehty oikein” -lähtökohtaan tai siihen, että suhde Saksaan olisi lähtökohtaisesti moraalinen kysymys. Tämä ajatus on sivujuonne, ja esimerkiksi Jokisipilä katsoo, että rotusotaan Suomi ei syyllistynyt, eikä hän kyseenalaista Suomen valtiojohdon motiiveja.⁴⁷ Kaikki edellä mainitut tutkijat ovat tehneet merkittäviä avauksia sotahistoriaan, mutta kritiikin pohjana ei ole moraalit, vaan ”suomalaisemmat” teemat: erillissotateesi, aiemman tutkimuksen marginaaliin unohtamat ryhmät, Pohjois-Suomen laiminlyöminen.

Lähemmäksi ruotsalaista lähestymistapaa kenties tulee Tiina Kinnusen ja Ville Kivimäen toimittama artikkelikirja *Ihminen sodassa*, mutta sekin vain osittain. Kirja voidaan nähdä reaktio-

na uuspatriottista ja romantisoitua sotakuvaa vastaan, ja se yhtyy kiinnostavasti kansainvälisen sotahistorian uusiin trendeihin. Kivimäki esittelee uutta saksalaista tutkimusta ja ankkuroi sen lähelle Yhdysvalloissa ja Britanniassa jo 1970-luvulla virinnyttä kulttuurihistoriallista paradigmaa.⁴⁸ Samanlaiseen ”kulttuuriseen käänteeseen” asemoi Holmilakin sukupolvensa holokausti-tutkimuksen.⁴⁹ Silti myöskään *Ihminen sodassa* ei kovin paljon käsittele suhdetta kansallissosialistiseen Saksaan moraaliongelmana (ruotsalaisessa mielessä), vaan pääpaino on tähän asti unohdetuissa ihmisryhmissä ja heidän sotakokemuksissaan, niin rintamalla kuin kotirintamalla.

Lähimmäksi tätä problematiikkaa menee kirjailija Sirpa Kähkönen artikkelissaan *Suomen tie jatkosotaan*. Tässä voi nähdä vastaavuutta Boethiuksen tapaukseen: kirjailija tekee tutkijoita herkemmin moraalisia arvioita ja kysymyksiä – ja pidemmälle meneviä johtopäätöksiä. Kähkönen nostaa esille suhteen Saksaan ja tähän liittyneet moraaliset näkökulmat tukeutuen saksalaistutkijoista muun muassa Götz Alyyn ja Susanne Heimiin. Kuinka paljon Saksan esimerkki alkoi vaikuttaa Suomeen? Oliko se vilja, jonka Saksa toi Suomen avuksi, riistetty itäeurooppalaisilta uhreilta? Kähkönen katsoo suomalaisia valmistetun ”kansallissosialistiseen liittokuntoon”, ja tulkiten ajan henkeä Savo-lehden kirjoittelusta hän näkee natsivaikutteita sosiaalipo-

43. Oula Silvennoinen (2008) *Salaiset aseveljet. Suomen ja Saksan turvallisuuspoliisiyhteistyö 1933–1944*, Keuruu: Otava, 344.

44. Holmila (2010) 9.

45. Holmila (2010) 294, 295.

46. Jokisipilä (2004) 25–30, 36, 37.

47. Jokisipilä (2004) 435–438.

48. Ville Kivimäki (2006) 'Sodan kokemushistoria. Uusi saksalainen sotahistoria ja kokemushistorian sovellusmahdollisuudet Suomessa'. Teoksessa *Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta*, toim. Tiina Kinnunen ja Ville Kivimäki, Jyväskylä: Minerva Kustannus Oy, 69–86.

49. Holmila (2010) 19.

litiikassa, kansallisten konfliktien torjumisessa, väestöpolitiikassa, äitiyskultissa ja retoriikassa.⁵⁰

Monet tulkinnoista eivät tosin vakuuta. Sosiaalireformistinen ajattelu, kansallista yhtenäisyyttä korostanut kielenkäyttö, väestöpolitiikka tai äitikutsumus olivat kaikki olennainen osa jo 1800-luvun fennomaaneilta periytyvää keskisäätyistä, kristillistä ja kansalliskollektivistista ajattelua, ja sosiaalipoliittiset teemat nousivat myöhemmin esille eduskuntauudistuksessa ja SDP:n politiikassa. Tämä kaikki muodosti näille ilmiöille paljon vahvemman juuren kuin 1930-luvulla Suomen lehdistön laajasti haukkuma natsi-Saksa. On vaikeaa kuvitella, miten 1930-luvun lopun punamulta-Suomen, kansallismielis-kollektivistisen ajattelutradition ja talvisodan jälkeen *eivät* olisi itsestään nousseet yhteishenkeä kohottamaan juuri edellä mainitun kaltaiset ajatukset. Eikä Savo-lehti todellakaan keksinyt vasta vuonna 1940 ilmaisuja ”puoluesokeus” ja ”puoluepyyteet”.

Kähkösen rooli keskustelunavaajana ja moraalikysymysten esittäjänä on silti ilmeinen, ja hänen tapansa käsitellä kieltä ja sille annettuja uusia merkityksiä muistuttaa Almgrenin Ruotsissa esiin nostamia teemoja. On sääli, että hänen nostamaansa yleiseen näkökulmaan ei ole riittävästi tartuttu. Kähkönen kysyy niitä kysymyksiä, joita Ruotsissa on kysytty jo viisitoista vuotta ja jotka meillä vielä peittyvät kansallisen selviytymiskertomuksen alle.

Moraaliseen näkökulmaan liittyvät luonnollisesti myös Elina Sanan *Luovutetut*⁵¹ tai Marja-Leena Mikkolan *Menetetty lapsuus*⁵². Näkökulma on kuitenkin hieman erilainen kuin ammattihistorioitsijoilla lähtiessään ihmisoikeusrikkomusten käsittelystä. Moraalifilosofista näkökulmaa suhteessa sotiin ja Saksa-yhteistyöhön on käsitelty myös Helsingin yliopiston tutkijakollegiumin johtaja ja Jyväskylän yliopiston käytännöllisen filosofian professori Sami Pihlström, jonka mukaan vuoteen 1918 tällaista näkökulmaa on Suomessa jo sovellettu, mutta ei vuosiin 1939–1945. Hänen näkökantansa muistuttaa

Boethiusta: ”Kansakunnan oikeutta estää tarvittaessa väkivalloin maansa alistaminen on puolustettava, mutta vielä vahvemmin moraalisesti velvoittava lienee kieltö veljeillä kansallissosialismin kaltaisen liikkeen kanssa.” ”Mitään” Suomen ja Saksan aseveljeyteen liittyvää ei tulisi tarkastella sankaruuden näkökulmasta. Pihlström ei kuitenkaan katso, että absoluuttisesti moraalisesti ”oikeaa valintaa” aina edes olisi olemassa, hän pitää vuoden 1941 ratkaisua reaalipoliittisesti ymmärrettävänä ja hyväksyttävänäkin, eikä hän tarkastele kysymystä varsinaisesti historiantutkimuksen näkökulmasta.⁵³

Tyypillistä silti on, että moraalikysymykseen ovat tarttuneet ennemminkin kirjailijat, toimittajat ja filosofit kuin historiantutkijat. Tämä johtaa joskus ylilyönteihin ja kontekstin vääryyden tulkittamiseen. Toisaalta tilanne kertoo siitä, että kyseessä on kenttä, johon tutkijat eivät ole halunneet tulla – päinvastoin kuin Ruotsissa ja Saksassa. Tutkijoiden olisi syytä sitä täyttää, sillä joku sen tekee joka tapauksessa. Tekee mieli yhtyä Wiklundin, joka korosti, että siihenhän historioitsijalla koulutuksensa mukaan tuleekin olla valmiudet.

Mitä uutta?

Moraalisen näkökulman puuttumisen lisäksi suomalaisessa tutkimuksessa on muitakin suuria aukkoja, jotka odottavat täyttäjää – joita tietenkin Ruotsin projektin kaltaiset resurssit suuresti auttaisivat.

50. Sirpa Kähkönen (2006) 'Suomen tie jatkosotaan. Sosiaalipoliittista harmonisointia kansallissosialismin hengessä', teoksessa *Ihminen sodassa. Suomalaisen kokemuksen talvi- ja jatkosodasta*, toim. Tiina Kinnunen ja Ville Kivimäki, Jyväskylä: Minerva Kustannus Oy, 69–86.

51. Elina Sana (2003) *Luovutetut. Suomen ihmisloukutset Gestapolle*, Juva: WSOY.

52. Marja-Leena Mikkola (2004) *Menetetty lapsuus. Suomalaismiehittäjien vankeudessa 1941–44*, Helsinki: Tammi, Helsinki.

53. Sami Pihlström, 'Sota, sankaruus ja moraalit', *Kanava* 2/2010, 27–31.

Yksi tutkimusaukko näkyy jo siinä, että suomalais-saksalaisia tutkimuksia esitellessä joutuu lähes aina toistamaan varauksen: ”teos keskittyy kuitenkin varsin voimakkaasti sota-aikaan”. Vuosia 1933–1939 on käsitelty paljon vähemmän, ja Weimarin Saksan ja keisarillisen Saksan aikojen luoma tausta yleensä unohdetaan nykyään tutkimusintresseissä.

Tämä on sinänsä ymmärrettävää. Sodan kaltaisen äärimmäinen ja dramaattinen prosessi on perinteisesti herättänyt niin laajassa yleisössä kuin tutkijoissa enemmän kiinnostusta kuin rauhan aika ja arkisuus. Usein korostetaan, että äärimmäisissä oloissa ilmiö kristallisoituu ja paljastaa sisimmän olemuksensa, kun on kyse perimmäisistä kysymyksistä ja arvoista. Kun erityisesti kansallissosialismin osalta on pidetty selvänä, että se pyrki koko ajan maailmanvalloitukseen, keskittyminen kulminaatioon – sotaan – näyttää erityisen perustellulta.

Toisaalta voi yhtä perustellusti kyseenalaistaa, onko keskittyminen *vain* sotaan tai kriiseihin minkään ilmiön osalta riittävä näkökulma. Eivätkö juuri äärimmäiset olosuhteet – sota, tuhon uhka, lopulliseen unelmaan pyrkiminen, taistelu elämästä ja kuolemasta ja tulevaisuuden suunnasta – vie toimijoita tilanteisiin, joissa heidän vaihtoehtonsa ovat lopulta suorastaan olemattomia? Mitä kohteesta loppujen lopuksi voi kertoa, jos hänellä ei enää ole – omasta mielestään – mitään liikkumatilaa ja vaihtoehtoja? Kertooko suomalaisten todellisista ajatuksista se, mitä ilmiöistä sanottiin vuosien 1941–1944 paineessa, vaiko kannanotot, jotka he saattoivat tehdä 1930-luvulla, vapaasti, vailla pelkoa seurauksista ja nähden tulevaisuudelle monia vaihtoehtoja? Se, joka sota-aikana pelkäsi oman ja Suomen tulevaisuuden puolesta idän uhkaa vastaan tai toivoi Suur-Suomen toteutumista Saksan avulla, tarkasteli kaikkea aivan eri koordinaatistosta kuin 1930-luvulla, jolloin kansallissosialismin tuomitseminen oli täysin valtavirran mukaista käytöstä. Sota-aikana panokset olivat aivan erimittaiset kuin rauhan aikana.

Toinen aukko on tutkimuksen kohteessa: valtiotason alapuolelle ei ole vielä kovin paljon tultu. Kansalaisyhteiskunta monine osineen on valtaosin tutkimatta lukuun ottamatta muutamia ryhmiä, kuten papistoa ja eräitä yksittäisiä tiedemiehiä. Kuitenkin olisi oleellista kartoittaa juuri se, miten yhteiskunnan eri ammattiryhmät ja vaikuttajat, poliittiset puolueet ja lehdistö Saksan poliittisiin muutoksiin suhtautuivat. Kansalaisyhteiskunnan mielipidejohtajana oli se keskiääty, joka oli lähes joka ammattiryhmässä oppinut tuntemaan Saksan Euroopan edistyneimpänä maana politiikasta riippumatta ja joka oli saanut selkäyttimeensä sympatian saksalaisuutta kohtaan viimeistään vuonna 1918. Se oli myös se piiri, josta akateeminen eliitti rekrytoiti. Se oli vähemmän altista reagoimaan jyrkästi puolesta tai vastaan kuin esimerkiksi taiteilijat – mutta sen painoarvo oli paljon suurempi.

Oliko lääkärielle oleellista Saksan lääketieteen vai parlamentarismen taso? Katseliko opettaja Saksan kansallisuusaatteen pitkää linjaa vai määritteli kantansa Saksan kulloisenkin järjestelmänmuutoksen kautta? Kiinnostiko tiedemiestä esitelmäkutsu maineikkaaseen saksalaiseen yliopistoon professionaalisesti vai huolestuttiko häntä siitä mahdollisesti koituva poliittinen rasite kotimaassa? Vai oliko Saksa ensi sijassa nostalginen jatko-opiskelupaikka nuoruusvuosilta ja vuoden 1918 auttaja? Tätä kaikkea tulee tarkastella pitkällä aikavälillä – tutkimuksen kohteille, päinvastoin kuin nykyajan kommentoijille, Saksan historia ei alkanut vuodesta 1933.

Ainakin saksalaiset itse katsoivat harjoittavansa 1930-luvun Suomessa pienten askelten ja vahinkojen rajaamisen politiikkaa.⁵⁴ Poliittinen

54. Tarkemmin ks. Vesa Vares (2006) 'Sillä jokainen suomalainen, joka ei ole voitettu Saksalle, on tappio Saksan asialle.' Akateemisten saksalaisten havaintoja kansallissosialistisen Saksan maineesta Pohjoismaissa 1930-luvulla. Teoksessa: *Kahden kulttuurin välittäjä. Hannes Saarisen juhlakirja*. Toimitus: Aleksanteri Suviola ja Erkki Teräväi-

maine oli jo menetetty, ja kansalaisyhteiskunnan tasolla koettiin oltavan perääntymistaisittelussa, kun Suomi meni sisäpoliittisesti yhä enemmän demokraattien leiriin ja oli viehättyneempi skandinaavisesta seurasta ja brittiläisyyden miellyttämisestä. Yhteiskunnassa oli vielä paljon vanhaa saksalaismyönteisyyttä, mutta politiikka oli sille yksiselitteisesti rasite. Niinpä, kuten Britta Hiedanniemi on jo aikanaan havainnut, saksalaiset pyrkivät rakentamaan propagandatyönsä vanhan Saksan varaan: vuoden 1918 muistoon ja tieteeseen perustuvan maineeseen.

Perääntymismarssikin lähti toisaalta Suomesta liikkeelle paremmista asemista kuin Ruotsissa tai Tanskassa, Norjasta puhumattaakaan. Pohjoismaista vallitsivat saksalaisten piirissä varsin pysyvät, mutta toisistaan selvästi poikkeavat kuvat. Norjalaisten vihamielisyys oli itsestään selvää; tanskalaiset olivat pragmaattisia, mutta myötätuntoa ei juuri löytynyt; Ruotsissa akateemiset isännät olivat kohteliaita, mutta viileitä, ja lehdistö oli hyvin kriittinen; sen sijaan Suomesta löytyi aina myötämielisyyttä, täysiä saleja, innostusta, hyvää kohtelua – kunhan ei vain tehty sitä virhettä, että olisi alettu puhua politiikkaa.

Koska ei ollut jouduttu perääntymään niin paljon kuin muissa Pohjoismaissa, oli vuonna 1941 tietenkin lyhyempi matka takaisin.

Rauhan oloissa pohjoismainen ammattieetos, sivistysusko ja vapausperinne iskivät silti joskus Suomessakin professionaalaisella areenalla uutta Saksaa vastaan. Esimerkki tästä nähtiin vuonna 1938 suomalaisen professori B. Aarnion reaktiossa Bodenkundliche Gesellschaftin kommission valmistellessa Helsingin kansainvälistä kokousta. Riita nousi erään itävaltalaisen professorin asemasta. Aarnio toivoi, että hänen isäntänään aikanaan Wienissä toiminut professori Till olisi mukana Saksan delegaatioissa. Kun hän ei saanut mielestään tyydyttävää vastausta, hän antoi tulla koko laidalta: vaatii saada tietää syytä, heittäytyi vanhana Saksan-ystävänä marttyy-

riksi, kysyi, pitikö nyt uskoa kaikki aiemmin torjuttu Saksan-vastainen propaganda, ja uhkasi viedä asiaa järjestössä eteenpäin.⁵⁵ Saksalaiset torjuivat vaatimukset ja uhkasivat, että Saksa voisi jäädä konferenssista pois, jos asia nostettaisiin esille.⁵⁶ Aarnio tykitti takaisin: ”Täällä Pohjossa me olemme aina olleet vapaita ihmisiä, meillä ei ole koskaan ollut orjuutta, siksi ajatellamme hieman toisin vapaudesta kuin Keski-Euroopassa. Ja siksi meille on vaikeaa ymmärtää, että ihmisiä rangaistaan heidän ajatustensa takia. [– –]Pyydän Teitä, Herra Presidentti, teekkää, mitä teiltä odotetaan.”⁵⁷

Lopulta Till ei kongressiin osallistunut, eikä hänen asiansa tullut esille, joten johonkin sovintoon oli päästy. Eihän suomalaisilla ollut todellisia mahdollisuuksia vaikuttaa asiaan, sillä kansainvälinen skandaali olisi ollut vanhoille Saksan-ystävälle vaikeaa. Harmoniseksi lopuksi löytyi taas yhdistävä pyhä traditio: saksalaiset kävivät laskemassa seppeleen vuonna 1918 kaatuneiden maanmiestensä haudalle.⁵⁸

Rauhan aikana, silloin, kun vaihtoehtoja vielä oli, kansalaisyhteiskunta oli etäännyksessä Saksasta, mutta ei niinkään moraalisen pohdinnan,

nen, Helsingin yliopiston Historian laitoksen julkaisuja 20, 369–385.

55. Abschrift, gez. B. Aarnio an Herrn Prof. Dr. F. Schucht, 11.4.1938. 19.4.1938. 22.4.1938. R 4901 Reichsministerium für Wissenschaft, Erziehung und Volksbildung, 2757 / 205 – 403, Bodenkundliche Gesellschaft, II Kommission, Helsinki 26/7 – 5/8.1938, Bundesarchiv (=BA).

56. Abschrift, Schucht and Aarnio 27.4.1938. R 4901 Reichsministerium für Wissenschaft, Erziehung und Volksbildung, 2757 / 205 – 403, Bodenkundliche Gesellschaft, II Kommission, Helsinki 26/7 – 5/8.1938, BA.

57. Aarnio an Schucht 27.4.1938. R 4901 Reichsministerium für Wissenschaft, Erziehung und Volksbildung, 2757 / 205 – 403, Bodenkundliche Gesellschaft, II Kommission, Helsinki 26/7 – 5/8.1938, BA.

58. Schucht an den Herrn Reichs- u. Preuss. Minister für Wissenschaft, Erziehung und Volksbildung 17.11.1938. R 4901 Reichsministerium für Wissenschaft, Erziehung und Volksbildung, 2757 / 205 – 403, Bodenkundliche Gesellschaft, II Kommission, Helsinki 26/7 – 5/8.1938, BA.

vaan oman edun vuoksi: seura, joka käyttäytyi oudosti ja oli huonomaineinen, tahrasi muutkin. Mutta kokonaan sitä ei voinut jättää.

Vuodesta 1940 alkaen oli taas syytä unohtaa vaikeudet ja vetää suora linja vuoteen 1918 – sekä yrittää uskotella itselle, että viime kädessä kyseessä oli taas sama Saksa. Se, missä määrin tämä oli moraalinen ratkaisu, oli asianomaisille sekundaarista, koska vaihtoehdot olivat poistu-

neet. Oli syytä suostutella itsensä uskomaan, että jäljelle jäänyt vaihtoehto oli paras tai ainakin sellainen, jonka kanssa pystyttiin elämään.

Viime kädessä olisi juuri tätä kautta päädytty vähintään hiipivään moraaliseen ongelmaan: ”elämiseen pahuuden naapurina”, ja siihen olisi totuttu niin kauan kuin se tuntui edulliselta. Moraalin kautta tuhoisinta olisi ollut tottua niin hyvin, että tilanne tuntuisi normaalilta.

Päiväkirja, juutalaisvainot ja aika

HÉLÈNE BERRIN JA ANNE FRANKIN
PÄIVÄKIRJOISTA VÄLITTYVÄ SUHDE AIKAAN

Annaleena Perämäki käsittelee kahden nuoren juutalaisnaisen, Hélène Berrin ja Anne Frankin, 1940-luvulla kirjoittamista päiväkirjoista välittyvää suhdetta aikaan. Hän tarkastelee aikaa päiväkirjoissa erityisesti juutalaisvainojen kontekstissa, mutta pohtii aihetta myös yleisemmällä tasolla. Päiväkirjanpito toi Berrin ja Frankin elämään säännöllisyyttä ja toistuvan rutiinin, mutta myös mahdollisuuden konstruoida ja reflektoida omaa elämäntarinaansa ja menneisyyttään aikana, jolloin kansallissosialistit pyrkivät pyyhkimään juutalaiset kokonaan aikakirjoista.

”Jos kirjoitan muistiin kaikki nämä pikku yksityiskohdat, se johtuu vain siitä, että elämä on ajanut meidät niin ahtaalle että meistä on tullut paljon yhtenäisempiä ja kaikki pikkuseikat saavat valtavan merkityksen. Elämme tunnista tuntiin, emme enää viikosta viikkoon.”¹

Näin kirjoitti 21-vuotias Hélène Berr päiväkirjaansa heinäkuussa 1942. Ote kuvastaa juutalaisvainojen varjostamaa elämää. Tulevaisuus oli hyvin epävarma, mitään ei voinut suunnitella kovin pitkälle etukäteen. Jokainen pienikin arjen tapahtuma oli muuttunut tärkeäksi, sillä elettiin enää tunti kerrallaan. Sen pidemmälle ei nuori juutalaiskirjoittaja uskaltanut katsoa.

Berrin päiväkirjamerkintä on esimerkki siitä, miten juutalaisvainot vaikuttivat ne kohdannei-

den suhtautumiseen aikaan. Päiväkirjalla ja ajan käsitteellä on muutenkin läheinen suhde, ja päiväkirjan kirjoittajilla itsellään on usein erityinen kiinnostus aikaan² – onhan päiväkirjan kirjoittaminen yksi tapa jäsentää aikaa ja sen kulumista – mutta nuori 1940-luvun juutalainen päiväkirjanpitäjä joutui aivan erityisellä tavalla vastustusten omien, vainojen myötä mahdollisesti muutuneiden aikakäsitystensä kanssa. Aika onkin nuorten juutalaisten päiväkirjoja tutkineen Alexandra Zapruderin mukaan tärkeä teema juutalaisvainojen aikaisissa päiväkirjoissa.³

Aika on hyvin monitasoinen käsite eikä läheskään niin ongelmaton kuin päällisin puolin voisi kuvitella. Perinteisesti historian tutkijat ovat tutkineet aikaa ja aikakäsityksiä eri aikoina ja eri kulttuureissa jakamalla sen sykliseen ja lineaariseen aikaan. Syklinen aika yhdistyy luonnon kiertokulkuun ja vuodenaikoihin ja se nähdään toistuvana ja kehämäisenä järjestelmänä; lineaarinen aika puolestaan on kelloon sidottua, mekaanista aikaa, jota mitataan ja jonka käyttöä suunnitellaan.⁴ Toinen tapa tulkita aikaa on Fernand Braudelin kehittänyt kolmen eri aikata-son järjestelmä, jossa aika jakautuu muutosnopeuden mukaan hitaan keston, konjunktuurien ja tapahtumahistorian tasoihin. Nämä kaikki

1. Si j'écris tous ces petits details, c'est parce que maintenant la vie s'est resserrée, que nous sommes devenus plus unis, et tous ces details prennent un intérêt énorme. Nous vivons heure par heure, non plus semaine par semaine. Hélène Berrin päiväkirja 3.7.1942, Centre de Documentation Juive Contemporaine (jatkossa CDJC), Mémorial de la Shoah. Suom. Erkki Jukarainen (Hélène Berr (2009) *Päiväkirja 1942-1944*, Helsinki: Tammi, 78).

2. Ks. Nina Sääsikiähti (2009) *Narratiivisuus ja päiväkirjan aika. Sukupuoli, temporalisuus ja kulttuurin muutos päiväkirjan omaelämäkerrallisissa diskursseissa*, Nykykulttuurin tutkimuksen lisensiaatintyö (julkaisematon), Jyväskylän yliopisto, 41.

3. Alexandra Zapruder (2002) *Salvaged Pages. Young Writers' Diaries of the Holocaust*, New Haven and London: Yale University Press, 304.

4. Anne Ollila (2000) *Aika ja elämä. Aikakäsitys 1800-luvun lopussa*, *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 795*, Helsinki: SKS, 9–11.

kolme eri nopeuksilla kulkevaa aikatasoa vaikuttavat historiassa rinnakkain.⁵

Keskityn subjektiiviseen aikaan, henkilökohtaisiin kokemuksiin ajasta. Kulttuurihistorioitsija Anne Ollilan mukaan tämä aikakäsitys alkoi nousta erityisesti 1900-luvun alun kaunokirjallisuuden kautta, kun useat kirjailijat ryhtyivät pohtimaan ja kuvaamaan aikaa teoksissaan.⁶

Käsittelen kahden nuoren juutalaisnaisen, Héléne Berrin (1921–1945) ja Anne Frankin (1929–1945), aikasuhdetta sellaisena kuin se ilmenee heidän päiväkirjoissaan. Tavoitteeni on myös valottaa yleisemmin päiväkirjan ja ajan kietoutumista toisiinsa.

Olen kiinnostunut ennen kaikkea siitä, miten tutkimani nuoret päiväkirjanpitäjät itse näkivät ja kokivat ajan ja sen kulumisen. Analysoin ja vertailen enemmän heidän henkilökohtaista suhdettaan aikaan kuin esimerkiksi sitä, oliko tuon ajan vainotun juutalaisen aikakäsitys lineaarinen vai syklinen. Onhan lähdeaineistonkin luonteeltaan yksityinen ja henkilökohtainen.

Amsterdamilainen Anne Frank kirjoitti päiväkirjaansa vuosina 1942–1944, jolloin hän piileskeli perheensä sekä neljän muun juutalaisen kanssa Etelä-Amsterdamissa sijainneen toimistorakennuksen pihasiiven ahtaassa huoneistossa. Piilopaikka paljastui ja Gestapo pidätti piiloutujat elokuussa 1944. Anne Frank kuoli keväällä 1945 lavantautiin Bergen-Belsenin keskitysleirillä, vain kaksi viikkoa ennen leirin vapauttamista.⁷ Frankin päiväkirja julkaistiin jo vuonna 1947 ja siitä tuli hyvin kuuluisa. Frank on ennestään paljon tutkittu henkilö, mutta hänen tekstinsä muodostavat siitä huolimatta edelleen hedelmällisen ja mielenkiintoisen aineiston.

Frankin päiväkirjasta on ilmestynyt niin hollanniksi kuin suomeksikin useita painoksia, joista käytän lähteenä uusinta suomenkielistä laitosta, yli 400 sivun laajuista julkaisua *Anne Frank – Päiväkirja. 12. kesäkuuta 1942 – 1. elokuuta 1944*, joka ilmestyi vuonna 2002. Käyttämäni suomennos on käännös päiväkirjan uusimmasta hollanninkielisestä versiosta (2001), joka sisältää

ennen kirjana julkaisematonta aineistoa pyrkien mahdollisimman lähelle alkuperäistä päiväkirjaa, jota säilytetään Anne Frank -museossa Amsterdamissa. Julkaistuja ja toimitettuja päiväkirjoja tutkittaessa on aina otettava huomioon ne toimittaneiden tahojen ja julkaisuajankohdan vaikutus tekstiin. Niitä on siis luettava hiukan eri tavalla kuin toimittamattomia aineistoja, mikä tekee niistä historian tutkimuksen lähteinä haasteellisia. Tämä ei kuitenkaan vähennä niiden kiinnostavuutta verrattuna alkuperäteksteihin.

Héléne Berrin päiväkirja kattaa samoin vuodet 1942–1944. Berr oli pariisilainen englannin kielen ja kirjallisuuden opiskelija, joka sai kokea elämänpäivänsä vähittäisen kaventumisen Saksan miehityksen ja juutalaisvainojen myötä. Anne Frankista poiketen Berr ja hänen vanhempansa eivät koskaan piiloutuneet. Heidät pidätettiin kotoaan maaliskuussa 1944. Héléne Berr menehtyi Anne Frankin tavoin Bergen-Belsenin keskitysleirillä keväällä 1945.⁸ Berrin päiväkirja julkaistiin vuonna 2008 ranskaksi nimellä *Journal d'Héléne Berr*, ja vuonna 2009 siitä ilmestyi myös suomennettu versio. Alkuperäistä ranskankielistä päiväkirjaa, joka on tämän artikkelin toinen lähde, säilytetään Pariisissa Shoah-museossa.

Päiväkirjoihin liitetään usein voimakas autenttisuus, välittömyys ja hetkellisyys, mikä erottaa ne esimerkiksi omaelämäkertakirjoittamisesta ja muistelmista. Kuitenkin myös päiväkirjojen – toimittamattomienkin – tekstuaalisuus ja diskursiivisuus tulisi ottaa huomioon.⁹ Pysin pitämään päiväkirjoja tulkittesani mielessäni,

5. Ollila (2000) 10.

6. Ollila (2000) 11.

7. Anne Frankin kohtalosta tarkemmin esim. Melissa Müller (1999) *Anne Frank: Päiväkirjan salaiset sivut. Elämäkerta*, Helsinki: Gummerus, 164–167, 195–196, 234–235, 259–265.

8. Mariette Job (2008) 'Une vie confisquée', teoksessa Héléne Berr *Journal 1942–1944*, Paris: Tallandier, 299–305.

9. Maarit Leskelä-Kärki (2006) *Kirjoittaen maailmassa. Krohnnin sisaret ja kirjallinen elämä*, Helsinki: SKS, 74.

että ne sisältävät suuren määrän konventioita, välillisyyttä ja kulttuurisia käytänteitä. Näen kuitenkin, että yhteys päiväkirjojen ja eletyn elämän välillä on löydettävissä.

Toisen maailmansodan aikaisia juutalaisvainoja on tutkittu valtavasti sodan jälkeisinä vuosikymmeninä. Teemaan on kuitenkin mahdollista löytää vielä monia tutkimattomia polkuja. Pysin tuomaan esille tuoretta, kulttuurihistoriallista näkökulmaa lähes näihin päiviin asti lähinnä viranomaislähteisiin ja toisaalta muistitietoon tukeutuneeseen holokaustitutkimukseen. Kulttuurihistoriallisuus nousee etenkin käyttämistäni lähteistä ja niiden lukutavasta. Epäviralliset lähteet kuten päiväkirjat ja kirjeet sekä vainojen marginaalit kuten naiset ja lapset olivat pitkään paitsiossa holokaustin tutkimuksen kentällä – ellei oteta huomioon Anne Frankin päiväkirjan saamaa huomiota¹⁰ – ja ne ovat alkaneet kiinnostaa aihetta tutkivia yhä enemmän vasta parin viime vuosikymmenen aikana. Myös vainojen vuoksi piiloutuneiden kokemuksia on tutkittu vielä varsin vähän, sillä tutkijat ovat keskittyneet enimmäkseen getto- ja keskitysleirikokemuksiin. Artikkelissani päiväkirjat eivät kuitenkaan ole pelkkä tietolähde juutalaisvainoista, vaan ne liitetään osaksi päiväkirjojen ja päiväkirjakirjoittamisen historiaa nostamalla esille äärimmäisissä olosuhteissa kirjoitetut päiväkirjat ja niiden erityislaatuisuus.

1900-luvun viimeisinä vuosikymmeninä herännyt kiinnostus päiväkirjoihin liittyy laajempaan omaelämäkerrallisen tutkimuksen nousuun etenkin länsimaisten kirjallisuudentutkijoiden piirissä. Toisaalta myös historioitsijat ovat alkaneet tuoda omia puheenvuorojaan tähän keskusteluun päiväkirjoista tutkimuslähteenä ja -kohteena. Suomalaisista päiväkirjatutkimuksista Miia Vatkan vuonna 2005 ilmestynyt teos *Suomalaisten salatut elämät – Päiväkirjojen ominaispiirteiden tarkastelua* on kattava katsaus päiväkirjoille tyypillisiin ominaisuuksiin. Siinä päiväkirjoja tarkastellaan etenkin kirjallisuudentutkimuksen näkökulmasta, mutta Vatka tarjoaa

mielestäni myös historiantutkijalle hyviä välineitä päiväkirjojen tulkintaan. Nykykulttuurintutkija Nina Sääskilähden lisensiaatintyö *Narratiivisuus ja päiväkirjan aika – Sukupuoli, temporaalisuus ja kulttuurin muutos päiväkirjan omaelämäkerrallisissa diskursseissa* vuodelta 2009 on oivallinen tutkimus päiväkirjoista ja niille tyypillisistä piirteistä omaelämäkerrallisina lähteinä. Monopuolista päiväkirjatutkimusta on tehnyt myös kirjallisuudentutkija Anna Makkonen (myöhemmin Kuismin), joka artikkelissaan ”Holocaust Chronicle, Spiritual Autobiography, Portrait of an Artist, Novel in the Making – Reading the Abridged Diary of Etty Hillesum” (1999) käsittelee juutalaisvainojen varjossa kirjoitetun päiväkirjan kaunokirjallisia piirteitä ja sen toimitetun laitoksen lukemiseen liittyviä ongelmia. Kulttuurihistorioitsija Maarit Leskelä-Kärjen tutkimukset, etenkin hänen vuonna 2006 ilmestynyt väitöskirjansa *Kirjoittaan maailmassa – Krohnin sisaret ja kirjallinen elämä*, tuovat oman merkittävän lisänsä tämäntyyppisten henkilökohtaisten lähteiden historiantutkimukselliseen tarkasteluun. Leskelä-Kärjen väitöskirjassa tärkeimpiä alkuperäislähteitä ovat kirjeet, mutta hänen käyttämänsä lukutavat ja lähdekritiikki ovat sovellettavissa myös päiväkirjoihin.

Naiset ja lapset ovat jääneet aiemmin usein holokaustitutkimuksen marginaaliin. Vähitellen on kuitenkin herännyt kiinnostus kartoittaa juutalaisvainoja myös tästä näkökulmasta. Alexandra Zapruderin vuonna 2002 ilmestynyt teos *Salvaged Pages – Young Writers’ Diaries of the Holocaust* esittelee useita nuorten juutalaiskirjoittajien päiväkirjoja juutalaisvainojen ajalta tarjoten kiinnostavia vertailukohtia tutkiimiini päiväkirjoihin. Zapruderin pyrkimyksenä on ollut esitellä teoksessaan laaja kirjo nuoria päiväkirjanpitäjiä, joiden erilaiset sosiaaliset, kulttuuriset ja uskonnolliset taustat ja sota-ajan kokemukset heijastelevat näkökulmien moninaisuut-

10. Ks. tästä huomiosta esim. Zapruder (2002) 4–8.

ta. Samalla hän haluaa lisätä ymmärrystä juutalaisvainojen monisävyisestä historiasta.¹¹

Päiväkirjan muokkaama aikasuhde, ajan muokkaama päiväkirja

Päiväkirjan ja ajan suhteen tarkastelu on hyvää aloittaa siitä, mikä ylipäättään saa ihmiset aloittamaan päiväkirjan kirjoittamisen. Tällä on vahva yhteys aikaan. Miia Vatkan mukaan päiväkirjan pitäminen alkaa usein tietystä elämän taitekohdasta. Tämä oli totta myös monien nuorten juutalaisten päiväkirjankirjoittajien kohdalla.¹² Anne Frank teki päiväkirjansa ensimmäiset merkinnät kesäkuussa 1942 saatuaan päiväkirjan 13-vuotissyntymäpäivälahjaksi vanhemmiltaan.¹³ Taitekohta, josta hänen päiväkirjanpitäjän uransa alkoi, oli siis teini-ikäisyyden saavuttaminen, vaikka suurempi elämänmuutos oli edessä vasta myöhemmin samana kesänä, kun Frankit päättivät piiloutua.

Yleisempi syy aloittaa päiväkirjan pitäminen olikin monelle juutalaiskirjoittajalle havahtumisen juutalaisvainoihin ja niiden mukanaan tuomiin muutoksiin; ymmärryksen herääminen siitä, mitä heidän ympärillään oli tapahtumassa.¹⁴ Myös Hélène Berrin kohdalla voidaan olettaa, että juutalaisvainojen kiihtymisellä Ranskassa¹⁵ saattoi olla osuutensa siihen, että hän aloitti päiväkirjansa kirjoittamisen huhtikuussa 1942. Patrick Modiano pitää Berrin päiväkirjan painetun version esipuheessa Hélèneä koko tuon vuoden kevään vaivanneita levottomuutta ja ennako-aavistuksia sysäyksenä päiväkirjan pidolle.¹⁶ Toisaalta Modianon väitteille ei löydy kunnan perusteita päiväkirjan alkupuolelta, sillä Hélène itse ei pohdi aluksi ollenkaan, miksi on aloittanut kirjoittamisen. Hänen tekstinsä on alussa lähinnä päivittäisten arkisten tapahtumien kirjaamista ja ihmissuhteiden puimista. Hélènen levottomuuskin, johon Modiano viittaa esipuheessaan, näyttäisi liittyvän enemmän päätymässä olevaan ihmissuhteeseen kuin juutalaisvainoihin.¹⁷ Vainot alkoivat vaikuttaa hänen elämänsä radikaalimmin vasta pari kuukautta

päiväkirjan aloittamisesta, kun toukokuun lopulla 1942 saksalaisilta tuli määräys juutalaisten pakosta kantaa keltaista tähteä. Siitä alkaen Hélène alkoi toden teolla pohtia juutalaisvainojen merkitystä elämälleen.¹⁸ Päiväkirjan aiemat merkinnät voisivat olla lähes kenen tahansa nuoren opiskelijanaisen kynästä.

Ei siis ole varmuutta siitä, miksi Hélène Berr aloitti päiväkirjansa juuri huhtikuussa 1942 – lukija voi vain esittää oletuksia. Ehkäpä Hélène oli kirjoittanut päiväkirjaa aiemminkin ja menee siksi aloitusmerkinnässään¹⁹ suoraan asiaan eli kuluneen päivän tapahtumiin pohtimatta sen kummemmin syitä ryhtyä päiväkirjuriksi juuri kyseisenä ajankohtana? 10. syyskuuta 1942 päivätyistä

11. Zapruder (2002) 11–12.

12. Miia Vatka (2005) *Suomalaisten salatut elämät. Päiväkirjojen ominaispiirteiden tarkastelua*, Helsinki: SKS, 84–85; Zapruder (2002) 64, 124, 129.

13. Anne Frank (2002) *Päiväkirja 12. kesäkuuta 1942–1. elokuuta 1944*, Helsinki: Tammi, 11–12; ks. myös Müller (1999) 150.

14. Esimerkkejä tästä, Zapruder (2002) 64, 98–100.

15. Saksa valtasi lähes koko Ranskan 1940 ja maassa – myös alkuun miehittämättömässä eteläosassa, jossa valtaa piti juutalaisia aluksi paljon saksalaisia ankarammin kohdellut Vichyn hallitus – alettiin heti soveltaa juutalaislakeja, joita tuli koko ajan lisää ja jotka eristivät Ranskan juutalaiset vähitellen muusta yhteiskunnasta samoin kuin muissakin Saksan valtaamissa Euroopan maissa. Hélène Berrin kaltaiset syntyjään ranskalaiset juutalaiset saivat kuitenkin olla melko rauhassa vuoden 1941 lopulle saakka, mutta sitten myös heihin kohdistuneet juutalaisratsiat alkoivat. Keväällä 1942 ”lopullisen ratkaisun” toteuttaminen oli jo täydessä käynnissä Ranskan Gestapo-osaston johdolla. Weinberg (2001) 'France', teoksessa Walter Laqueur (toim.) *The Holocaust Encyclopedia*, New Haven and London: Yale University Press, 213–219.

16. Patrick Modiano (2008) 'Préface', teoksessa Hélène Berr *Journal 1942–1944*, Paris: Tallandier, 7.

17. Hélène Berrin päiväkirja 7.4.–31.5.1942, CDJC, *Mémorial de la Shoah*.

18. Ks. määräyksestä Hélène Berrin päiväkirja 1. ja 4.6.1942, CDJC, *Mémorial de la Shoah*. Ks. Daavidin tähdestä myös Eero Kuparinen (2008) *Antisemitismin musta kirja. Juutalaisvainojen pitkä historia*, Jyväskylä: Atena, 286, 291–292.

19. Hélène Berrin päiväkirja 7.4.1942, CDJC, *Mémorial de la Shoah*.

merkinnästä löytyy viittaus mahdolliseen aiempaan päiväkirjaan: ”Muistan Maximen syntymän Bloisissa. [...] Jos etsisin päiväkirjastani, löytäisin sivunkin. Siitä on kulunut jo kaksi vuotta, mikä tuntuu uskomattomalta.”²⁰ Merkinnän perusteella vaikuttaa siltä, että Hélène piti päiväkirjaa jo ainakin kaksi vuotta tiedossa olevan ja julkaistun päiväkirjan aloitusajankohtaa aiemmin. Mahdollisesti aiempi päiväkirja on myöhemmin tuhoutunut – kirjoittaja itsekin on voinut toimia tuhoajana – tai joutunut hukkaan, eikä ole siksi säilynyt jälkipolville. Mitään muita vihjeitä aiemmasta päiväkirjasta Hélènen teksteissä ei ole.

Aika ja päiväkirja linkittyvät toisiinsa myös erään yleisen päiväkirjan tarkoituksen kautta. Päiväkirja on merkinnyt monille keinoa jäsentää ja hallita elämäänsä. Yksi sen funktioista on siis ollut aikaa hallitseva ja järjestävä.²¹ Juutalaisvainojen varjostamassa todellisuudessa tunne siitä, että pystyi edes jollain tavalla kontrolloimaan elämäänsä, oli erityisen lohdullinen. Näin näkee myös kirjallisuudentutkija Rachel Feldhay Brenner teoksessaan neljästä päiväkirjaa kirjoittavasta juutalaisnaisesta, joista yksi on Anne Frank.²² Tämän voi tulkita tiettyjen rutiinien ja järjestyksen kaipuiksi. Asioiden säännöllinen muistiin kirjoittaminen loi tällaisia rutiineja. Elämänhallinta kirjoittamalla merkitsi selvästi paljon myös Anne Frankille, vaikkei hän sitä päiväkirjassaan koskaan suoraan ilmaisekaan. Elokuussa 1943 hän otti tehtäväkseen kuvailla päiväkirjaansa piilopaikan eli ”Salaisen siiven” päivärutiineja, minkä tekeekin seuraavilla sivuilla kellontarkasti.²³ Tämä kertoo Annen halusta jäsentää arkeaan päiväkirjamerkintöjen avulla todellisuudessa hyvinkin kaoottisessa ja epävarmassa elämäntilanteessa.

Myös Hélène Berrin merkinnöissä tämä päiväkirjan aikaa hallitseva ja järjestävä funktio on vahvasti esillä. Tämä näkyy jo siinä, kuinka paljon hän merkitsi muistiin kellonajoja ja Annen tavoin kirjasi näin tarkasti, mitä oli tehnyt mihinkin aikaan päivästä. Välillä hän Annesta poiketen kirjasi kellonajan myös päiväykseen.²⁴

Päiväykset ylipäätään muodostavat Sääskilahden mukaan päiväkirjalle eräänlaisen kronologisesta ajasta rakentuvan rungon.²⁵ Ne toivat järjestystä myös tutkimiini päiväkirjoihin ja samalla niiden kirjoittajien arkeen. Säännöllisen elämän ja rutiinien kaipuu näkyy Hélènen päiväkirjan sivuilla myös muulla tavalla. Hän esimerkiksi mainitsee ”lauantai-iltapäivien täydellisen rituaalin” keinona uppoutua normaalielämään, kirjoittaa haluavansa opiskella säännöllisesti pysäkkeen tasapainossa ja muistelee kaipaavasti päivärytmiä, jota hänen vapaaehtoistyönsä UGIF:ssa eli Ranskan juutalaisneuvostossa on aiemmin tuonut.²⁶ Päiväkirjan kirjoittaminen oli

20. Je me rappelle la naissance de Maxime à Blois. [...] Si je cherchais dans mon journal, je retrouverais la page. Il y a deux ans de cela, déjà, c'est incroyable. Hélène Berrin päiväkirja 10.9.1942, CDJC, Mémorial de la Shoah. Suom. Erkki Jukarainen (Berr (2009) 115).

21. Vatka (2005) 84–95.

22. Rachel Feldhay Brenner (1997) *Writing as Resistance. Four Women Confronting the Holocaust: Edith Stein, Simone Weil, Anne Frank, Etty Hillesum*, The Pennsylvania State University Press, 10.

23. Frank (2002) 153–161, 163–170.

24. Ks. esim. Hélène Berrin päiväkirja 20.11.1942 ja 31.10.1943, CDJC, Mémorial de la Shoah. Ks. lisää kellonajoista päiväkirjamaisissa merkinnöissä, Liisa Avelin (2010) ”Tänään on vasta maanantai!” *Lukuvuosien 1970–73 Teinikalenterit ja tyttöjen kokemus ajasta*, Tampere 24.5.2010: Historiatieteiden tutkijakoulun jatkokoulutus-konferenssi (julkaisematon esitelmäpaperi), 4–5.

25. Sääskilahti (2009) 78.

26. Hélène Berrin päiväkirja 27.6.1942, 13. ja 17.11.1943, CDJC, Mémorial de la Shoah. UGIF (l'Union générale des israélites en France) perustettiin marraskuussa 1941 ja toimi laillisena välittäjänä miehittäjän, Vichyn hallituksen ja juutalaisten välillä. Sen tärkeimpänä tehtävänä oli auttaa Ranskan juutalaisia ja heidän perheitään. Hélène Berr tarjoutui kesällä 1942 järjestön vapaaehtoiseksi sosiaali-avustajaksi ja sai näin väliaikaisen suojan vainotoimilta, mutta välttyi vain täpärästi seuraavan vuoden kesän ratsialta UGIF:n toimistoon, jossa kaikki hänen työkaverinsa pidätettiin. Modiano (2008) 99, 215, 241; Sara Kadosh (2001) 'Joint Distribution Committee', teoksessa Walter Laqueur (toim.) *The Holocaust Encyclopedia*, New Haven and London: Yale University Press, 368; Dan Michman (2001) 'Judenrat', teoksessa Walter Laqueur (toim.) *The Holocaust Encyclopedia*, New Haven and London: Yale University Press, 373.

molemmille tutkimilleni henkilöille järjestystä elämään synnyttänyt elementti muiden arkisten, päivittäin toistuneiden askareiden lomassa.

Järjestystä elämään toivat arkirutiinien lisäksi myös arjen katkaisevat, kalenterivuotta noudattavat juhlat. Anne Frank kirjoittaa päiväkirjassaan esimerkiksi piilopaikan asukkaiden syntymäpäivistä, joita ei unohdettu juhlia suurimankaan puutteen ja ahdingon keskellä. Joulukuussa piileskelijät alkoivat viettää juutalaisten hanukan lisäksi myös pyhän Nikolauksen päivää ja jopa joulua. Vaikka raha ja ruoka olivat vähissä, juhlintaan haluttiin panostaa kunnolla esimerkiksi parhaiden mahdollisten hankittavissa olevien lahjojen ja herkkujen muodossa.²⁷ Hélène Berr ei kirjoita juhlapäivien vietosta yhtä säännöllisesti kuin Anne, mutta hänkin mainitsee kerran esimerkiksi juutalaisten sovituspäivän (*jom kippur*) ja nimipäivän muistamisen.²⁸ Juhlapäivien vietto antoi paitsi vähän iloa muuten ahdistavassa elämäntilanteessa, myös tunteita vuoden normaalista kierrosta poikkeuksellisissakin oloissa. Vaikka ajat olivat erilaiset kuin ennen, juhlapyhät, syntymä- ja nimipäivät toistuivat joka vuosi, samaan aikaan kuin ennenkin. Tämä toi elämään edes jonkinlaista varmuuden ja pysyvyyden tunnetta. Asioiden säännöllistä, vuosittaista toistumista edustaa etenkin Hélène päiväkirjassa myös opiskeluun liittyvä elämän järjestyminen lukukausiksi.²⁹

Vuosittaiset juhlapäivät ja koulun lukuvuosien mukainen eläminen ovat esillä myös Liisa Avelinin tutkimissa suomalaisen koulutyön lyhyissä teinikalenterimerkinnöissä 1970-luvulta, ja Sääskilahden analyoimissa päiväkirjateksteissä etenkin juhlapyhät ovat keskeisessä asemassa. Sääskilahden mukaan juhlista kirjoittaminen kuuluuakin päiväkirjagenren konventioihin.³⁰ Ajan hahmottumisen juhlapäivien ja koulunkäynnin tai opiskelun kautta voikin katsoa olevan yleistä myös normaalimmissa olosuhteissa kirjoitetuille päiväkirjoille ja muille päiväkirjanomaisille muistiinpanoille. Anne Frankin kaltainen eristyksissä ulkomaailmasta elävä henki-

lö oli jo menettänyt yhteyden esimerkiksi kouluvuoden säännöllisyyteen.

Rauhallisempien olojen päiväkirjoilla ja Berrin sekä Frankin päiväkirjoilla on siis monia samankaltaisia kytköksiä aikaan, mutta eläminen juutalaisvainojen varjossa korosti ajan hallitsemisen ja järjestelyn tärkeyttä muuten epävarmassa elämäntilanteessa. Motiivi ylipäätään aloittaa päiväkirjan kirjoittaminen oli vahva vainojen tuodessa elämään erityisen suuren ja multistavan taitekohdan, joka synnytti tarpeen merkitä muistiin asioita.

Anna Kuismin (Makkonen) jakaa artikkelissaan Etty Hillesumista ajan kahteen osaan: *kronokseen* ja *kairokseen*. Kronos on kronologista ja ohikulkevaa aikaa, odottamisen aikaa. Kairos, johon Kuismin näkee Hillesumin päiväkirjan kuuluvan, puolestaan merkitsee kriisiaikaa, merkityksellistä aikaa, jonka merkitys tulee sen suhteesta loppuun.³¹ Tällaisessa jaottelussa myös Berrin ja Frankin päiväkirjat kuuluvat enemmän kairokseen kuin kronokseen. Juutalaisvainojen konteksti antaa päiväkirjan ja ajan suhteelle monia sellaisia merkityksiä, joita turvatummassa elämäntilanteessa, kronoksen ajassa kirjoitetuista päiväkirjoista ei välttämättä löydy. Tutkimuskohteeni pystyivät päiväkirjaa kirjoittamalla

27. Frank (2002) 98–99, 191–192, 194, 197, 216, 339, 367–368, 388–389. Juhlista piilopaikan asukkaita yhdistävänä tekijänä, ks. Anna-Leena Perämäki (2009) *Nuoret naiset juutalaisvainojen varjossa. Anne Frankin ja Etty Hillesumin selviytymiskeinoja toisen maailmansodan aikaisessa Amsterdamissa päiväkirjojen valossa*, Kulttuurihistorian pro gradu -tutkielma, Turun yliopisto, 70–72.

28. Hélène Berrin päiväkirja 20.9.1942 ja 1.11.1943, CDJC, Mémorial de la Shoah.

29. Ks. esim. Hélène Berrin päiväkirja 5.11.1943, CDJC, Mémorial de la Shoah.

30. Avelin (2010) 4–6; Sääskilahti (2009) 86.

31. Anna Makkonen (1999) *Holocaust Chronicle, Spiritual Autobiography, Portrait of an Artist, Novel in the Making: Reading the Abridged Diary of Etty Hillesum*, *Biography* 22:2, 237–261. Jaosta *kronokseen* ja *kairokseen* on alun perin kirjoittanut Frank Kermode, johon Makkonen viittaa artikkelissaan.

paitasi hallitsemaan aikaa, myös kiinnittämään ja suhteuttamaan itsensä paremmin ajan jatku-
moon, mikä oli tärkeää tilanteessa, jossa heidän
koko elämänsä oli uhattuna.

Brennerin näkemyksen mukaan päiväkirjan
kirjoittaminen luo illuusion historiallisesta jat-
kuvuudesta ja näin vahvistaa kirjoittajansa his-
toriallisuutta.³² Kansallissosialistien tavoitteena
oli hävittää juutalaiset ja näin pyyhkäistä heidät
historiankirjoista. Päiväkirjan pitäminen oli tut-
kimilleni nuorille juutalaisnaisille keino vastus-
taa tätä tavoitetta ja löytää oma paikkansa histo-
rian jatkumossa. Erityisesti Anne Frankilla oli
tapana lukea aiempia päiväkirjamerkintöjään
uudelleen ja näin luoda katsaus menneisiin ta-
pahtumiin ja tuntemuksiinsa. Vatkan puhuukin
tutkimuksessaan elämän inventoimisesta yhten-
nä päiväkirjan pitämisen motiivina. Ollila puo-
lestaan näkee muistilla, johon tällainen elämän
inventointi liittyy, olevan keskeinen merkitys
ajan kokemisessa, sillä se on edellytys ajan ymmärtämiselle.³³ Anne palasi usein vanhoihin päi-
väkirjateksteihinsä. Esimerkiksi tammikuussa
1944 hän teki lisäyksen kahta vuotta aikaisem-
paan merkintäänsä. Lisäyksessä Anne hämmä-
stelee tuon aikaisia päiväkirjamerkintöjä läpi käy-
tyään silloista epäkypsyyttään. Toisaalta hän
kirjoittaa joltain osin myös ymmärtävänsä nuo-
rempaa itseään, koti-ikävänsä ja usein armottomia
mielipiteitään vanhemmistaan ja siskos-
taan.³⁴ Otteesta käy ilmi henkisen kasvun ja
muutoksen huomaaminen, mutta toisaalta
myös oivallus siitä, että jotkut asiat ovat säily-
neet ennallaan ja muuttumattomina. Samankal-
taista, joskin hiukan analyttisempää entisen
minän tarkastelua on havaittavissa myös seuraavassa
otteessa, joka on samoin tammikuulta
1944:

”Olen yrittänyt ymmärtää vuodentakaista Annea ja
pyytää hänen puolestaan anteeksi, koska omatuntoni
ei ole puhdas niin kauan kuin jätän selvittämättä
nämä [äitiin kohdistuvat] syytökset ja selittämättä
sinulle nyt jälkepäin, miten ne syntyivät. [...] Olin

sulkeutunut itseeni, tarkkaillut vain itseäni ja
kirjoittanut kaiken iloni, ivani ja suruni suoraan
päiväkirjaani antamatta minkään häiritä itseäni.
Tämä päiväkirja on minulle arvokas, koska siitä on
tullut muistojen kirja, mutta voisin lisätä monille
sivuille sanan ’ohitse’.”³⁵

Ote osoittaa päiväkirjan merkitystä Annelle ni-
menomaan muistojen säilöjänä ja keinona tar-
kastella itseään retrospektiivisesti. Sen oivalta-
minen, että omat ajatukset ja tunteet olivat jat-
kuvasti muuttuvia ja kehittyviä, oli osa oman
historiallisuuden tunnustamista.

Päiväkirjansa alkuosassa Hélène Berr on
enemmän kiinni nykyhetkessä kuin päiväkirja-
muistoissa eikä viittaa aiempiin merkintöihinsä
kuin kerran. Tämä tapahtuu jo yllä mainitussa
merkinnässä syyskuulta 1942 hänen muistelles-
saan siskonsa pojan Maximen syntymää, jolloin
hän mainitsee mahdollisuuden etsiä kyseinen
tapahtuma päiväkirjastaan.³⁶ Toisaalta Hélène-
kin pohtii itsessään tapahtuneita muutoksia,³⁷
mutta ei vertaile mahdollisia aiempia päiväkirja-
merkintöjään nykyiseen tapansa kirjoittaa.
Ehkä Hélénelle oli Anne Frankia vanhempana
helpompaa havaita oma henkinen muutoksensa
ilman mitään konkreettista todistetta siitä.

Hélène Berrin päiväkirjassa on vuoden mit-
tainen tauko syksyjen 1942 ja 1943 välillä. Tauon
aikana juutalaisvainot olivat tulleet entistä lä-
hemmäksi Hélènen elämää – useita hänen ystä-
viään oli pidätetty, hänen työpaikkaansa
UGIF:ssa oli tehty ratsia, jolta hän oli välttynyt
täpärästi, ja vainot olivat muutenkin kiihtyneet
hänen ympärillään.³⁸ Syksyllä 1943 Hélène alkoi

32. Brenner (1997) 138–139.

33. Vatkan (2005) 90–95; Ollila (2000) 62.

34. Frank (2002) 82–83.

35. Frank (2002) 200–201.

36. Hélène Berrin päiväkirja 10.9.1942, CDJC, *Mémorial de la Shoah*.

37. Ks. esim. Hélène Berrin päiväkirja 11.10.1942, CDJC, *Mémorial de la Shoah*.

38. Modiano (2008) 12–13.

Hélène Berrin päiväkirja julkaistiin ranskaksi vuonna 2008 ja se on sittemmin käännetty useille muille kielille. Päiväkirjan suomenkielinen laitos ilmestyi vuonna 2009. Suomentajana toimi Erkki Jukarainen.

kirjoittaa päiväkirjaansa uudelleen. Tuolloin hänen kirjoitustyylinsä oli muuttunut. Samalla oli muuttunut myös hänen suhteensa aikaan. Hän tuntui elävän enemmän muistoissa kuin ennen, ja on havaittavissa, että päiväkirjasta oli tullut hänelle, Vatkan määritelmän mukaisesti, aiempaa tärkeämpi elämän inventoimisen väline. Vasta nyt Hélène alkoi Annen tavoin analysoida päiväkirjansa aiempia merkintöjä:

”Tässä päiväkirjassa on kaksi osaa. Käsitän sen nyt lukiessani alkua: kirjoitin ensimmäisen osan velvollisuudentunnosta säilyttääkseni muistissa sen mikä on kerrottava, ja toinen osa on kirjoitettu Jeanille, minulle ja hänelle. Tulen onnelliseksi, kun ajattelen, että jos minut otetaan kiinni, Andrée on

säilyttänyt nämä sivut, jotain minusta ja siitä mikä on kallisarvoisinta, sillä nykyisin en enää välitä mistään muusta materiaalisesta; jälkeen tuleville on jätettävä sielunsa ja muistinsa.”³⁹

Alettuaan toden teolla valmistautua henkisesti siihen, että hänet mahdollisesti pian pidätettäisiin ja vietäisiin keskitysleirille, jopa tapettaisiin, Hélène tarkasteli päiväkirjaansa uusin silmin ja antoi sille uusia merkityksiä. Alun halulle säilyttää muistissa juutalaisvainoihin liittyviä tapahtumia⁴⁰ – vasta tässä vaiheessa päiväkirjaa hän avaa kunnolla tätä motiiviaan – liittyi nyt halu säilyttää jälkipolville, ennen kaikkea poikaystävä Jeanille, jotain kirjoittajasta itsestään. Hélène halusi siis jäädä aikakirjoihin, olla olemassa ainakin päiväkirjansa kautta myös kuolemansa jälkeen. Tätä osaa hänestä ei pystyttäisi tuhoamaan. Samaan aikaan Hélène pohtii erään lukuhetkellä jo edesmenneen kirjailijan kirjoittamia ajatuksia omasta kuolemastaan ja siitä, mitä sit-

39. Il y a deux parties dans ce journal, je m'en aperçois en relisant le début: il y a la partie que j'écris par devoir, pour conserver des souvenirs de ce qui devra être raconté, et il y a celle qui est écrite pour Jean, pour moi et pour lui. Cela m'est un bonheur de penser que si je suis prise, Andrée aura gardé ces pages, quelque chose de moi, ce qui m'est le plus précieux, car maintenant je ne tiens plus à rien d'autre qui soit matériel; ce qu'il faut sauvegarder, c'est son âme et sa mémoire. Hélène Berrin päiväkirja 27.10.1943, CDJC, Mémorial de la Shoah. Suom. Erkki Jukarainen (Berr (2009) 167).

40. Vainotuilla juutalaisilla oli voimakas halu dokumentoida kokemansa ja todistaa holokaustista jälkipolville, mikä lisäsi heidän tahtoaan selvittää vainoista hengissä. Tämän taustalla englanninkielien- ja judaismintutkija James E. Young arvelee pohjimmiltaan olleen Tooran ja Talmudin tekstit ja niiden syntytausta, jotka molemmat liittyvät vahvasti ajatukseen kirjallisesta todistamisesta tai testamentista. Halu toimia näkemiensä ja kokemiensa kauheuksien todistajana tekee esimerkiksi juutalaisten vainoihin liittyvistä päiväkirjoista aivan erityislaatuisia lähteitä. James E. Young (1990) *Writing and Rewriting the Holocaust. Narrative and the Consequences of Interpretation*, Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 17–19.

ten tapahtuisi, ja selvästi ihailee tämän tapaa ”tehdä Ajalle tepposet”.⁴¹ Myös Hélènellä itsellään oli selvä pyrkimys saada teksteillään kumoutuksi ajan mahti.

Hélène Berr pohtii päiväkirjansa jälkimmäisessä osassa myös suhdettaan aiempaan minäänsä uudella intensiteetillä, hieman samassa hämmästelevässä hengessä kuin Anne Frank: ”Minulla on aina ollut sellainen tunne: olen aina kääntänyt katseeni jonkinlaisen hämmennyksen vallassa pois siitä henkilöahmosta, joka olin aiemmin, vuosi tai puoli vuotta sitten.”⁴² Toisaalta hän selvästi kaipaa sitä, että olisi kirjannut ajatuksiaan ylös jo vuosia aiemmin ja voisi nyt palata tarkastelemaan entistä itseään, olisi se sitten kuinka hämmentävää tai noloa tahansa. Tämä käy ilmi hänen kirjaamastaan sitaatista Roger Martin du Gardin romaanisarjasta *Les Thibault*, jossa kertoja katu, ettei ole koskaan pitänyt päiväkirjaa: ”Jos voisin pidellä käsissäni omaa menneisyyttäni viisitoistavuotispäivästä lähtien, mustaa valkoisella, se tuntuisi minusta olevaisemmalta. Elämälläni olisi kirja, painoarvoa, kehys, historiallinen koostumus [...]”⁴³

Brennerin mukaan päiväkirjat tarjoavat kirjoittajilleen mahdollisuuden lukea ”taaksepäin” ja kirjoittaa ”eteenpäin”. Päiväkirjanpitäjä voi verrata nykyhetkeä aiemmin kuvailemiinsa tapahtumiin ja siten muodostaa itselleen käsitystä elämänsä historiallisesta kulusta.⁴⁴ Berrille ja Frankille itsensä ymmärtäminen menneisyyteen jälkiä jättävinä historiallisina toimijoina oli erityisen tärkeää, sillä heiltä kuten muiltakin juutalaisilta oli yritetty viedä oikeus omaan historiaan.

Juutalaisvainojen ja sodan aika

Entä millainen oli vainotun päiväkirjankirjoittajan suhde aikansa tapahtumiin? Millä tavalla ne muokkasivat hänen aikäkäsitystään? Ainakin Anne Frankin elämään juutalaisvainoihin ja sotaan liittyvät uutiset näyttävät tuoneen tiettyä kronologiaa. Hän oli hyvin perillä juutalaisvainojen kulusta – toisin kuin monet muut, esimerkik-

si ulkomaailmasta täysin eristetyissä getoissa päiväkirjojaan kirjoittaneet nuoret, jotka eivät välttämättä täysin ymmärtäneet juutalaisvainojen laajuutta ja joiden tiedot perustuivat usein pelkkiin huhuihin.⁴⁵ Vaikka Anne ja muut ”Salaisen siiven” asukit olivat eristyksissä ulkomaailmasta, he eivät jääneet missään vaiheessa uutispiementoon. He kuuntelivat tiiviisti radiota – etenkin kiellettyjä BBC:tä ja Oranje-kanavaa – ja kuuluivat juutalaisten kohtaloista myös auttajilta, vaikkeivät nämä aina olleetkaan kovin halukkaita masentamaan ikävillä uutisillaan piiloutuneiden mieltä.⁴⁶ Vaikka juutalaisvainoihin liittyvät uutiset olivat synkkiä, eristettyä elämää elävälle oli elintärkeää saada tietää, mitä piilopaikan ulkopuolella oli tapahtumassa. Se oli parempaa kuin tietämättömyys ja jatkuva epävarmuus omasta ja muiden kohtalosta. Uutiset myös jäsensivät omaa elämää tuoden piilopaikan rutiinien ja eristyksen täyttämän ajan lähemmäksi ulkomaailman sodan ja juutalaisvainojen lävistämää tapahtumahistoriallista aikaa.

Anne Frank raportoi usein hyvinkin tarkasti radiosta kuulemistaan sotatapahtumista. Myös Zapruderin tutkimuksessa on samankaltaisia esimerkkejä sodan kulun huolellisesta rapor-

41. Hélène Berrin päiväkirja 27.10.1943, CDJC, Mémorial de la Shoah.

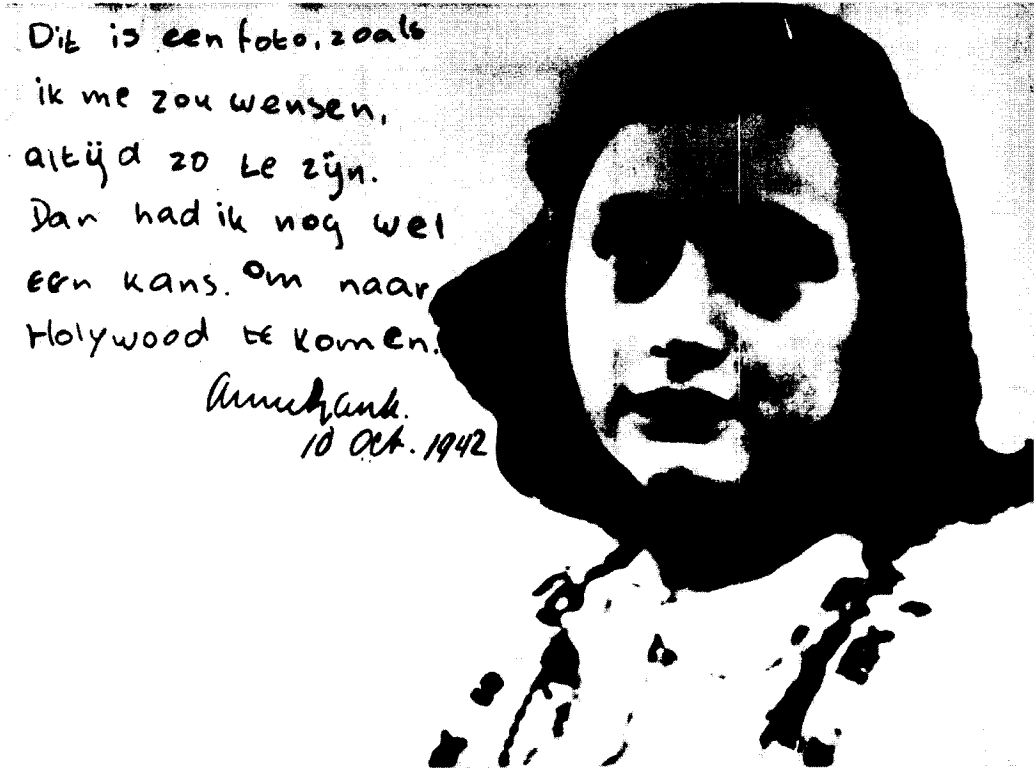
42. C'est une impression que j'ai toujours eue: je me suis toujours détournée avec une espèce de confusion du personnage que j'étais *avant*, un an ou six mois *avant*. Hélène Berrin päiväkirja 27.10.1943, CDJC, Mémorial de la Shoah. Suom. Erkki Jukarainen (Berr (2009) 157).

43. "Si je pouvais aujourd'hui avoir là, entre mes mains, noir sur blanc, tout mon passé depuis ma quinzième année, il me semblerait davantage avoir existé; ma vie aurait un volume, du poids, un contour, une consistance historique [...]" Hélène Berrin päiväkirja 27.10.1943, CDJC, Mémorial de la Shoah. Suom. Erkki Jukarainen (Berr (2009) 165).

44. Brenner (1997) 139. Lainausmerkit B.

45. Zapruder (2002) 400–401.

46. Frank (2002) 75, 81, 93–94, 123, 224–226, 231.

Anne Frank rakasti elokuvia ja ihaili Hollywoodin filmitähtiä, joiden kuvilla hän koristeli pienen huoneensa seinät piilopaikassa. Tässä omissa kuvassaan 14-vuotias Anne näki muistuttavansa hiukan filmitähteä itsekin. Lehtikuva.

toinnista ajan juutalaisnuorten päiväkirjoissa.⁴⁷ Tämän voi nähdä keinona yhdistää oman elämänsä tapahtumat sodan kronologiaan. Toisaalta Anne toteaa päiväkirjassaan sodan jatkuvan riippumatta siitä, mitä piilopaikassa asiasta ajattellaan. Siksi oli vain paras yrittää pitää mielialaa korkealla ja odottaa parempia aikoja.⁴⁸ Hän siis näki piilopaikan ajan olevan toisaalta irrallinen tapahtumahistoriallisesta ajasta, sillä eristyksissä olevien piiloutujien oli mahdotonta vaikuttaa Salaisen siiven ulkopuolisiin tapahtumiin ja sodan kulkuun. Sodan, samoin kuin juutalaisvainojen, etenemisen seuraaminen radion kautta näyttää kuitenkin olleen heille tärkeä henkireikä. Radio avattiin joka päivä kello 8–23 välillä tasatunnein, ja kuunteluhetket⁴⁹ olivat usein hyvin tunnelmallisia kaikkien hiljentyessä vastaanottimen ympärille.⁵⁰ Sotauutisilla näyttää olleen usein suora vaikutus piilopaikan mielialoihin –

samoin kuin Stanislawówin getossa, jossa Elsa Binder kirjoitti päiväkirjaansa, tai Tšekkoslovakiassa, jossa nuori Otto Wolf piileskeli perheineen ja oli Annen tavoin ahkera radionkuuntelija.⁵¹ Radio oli keskeinen osa päivärutiinia, ja sen välittämät uutiset toivat nuorelle päiväkirjanpääjälle realistista käsitystä ajan kulusta.

47. Zapruder (2002) 67, 125. Ei-vainotun kotirintaman päiväkirjamerkinnot sota-ajan tapahtumista liittyvät Sääskilahden nostamassa esimerkissä enemmän henkilökohtaisiin kokemuksiin sodasta, kuten pommituksiin. Sääskilahti (2009) 95–97.

48. Frank (2002) 215.

49. Radion merkityksestä perheiden yhteisenä vapaa-ajan aktiviteettina ennen television yleistymistä, ks. Leonore Davidoff et. al. (1999) *The Family Story. Blood, Contract and Intimacy, 1830–1960*, London and New York: Longman, 217.

50. Frank (2002) 117, 170, 301–303.

51. Zapruder (2002) 127, 304.

Hélène Berrille radion kuuntelulla ei näytä olleen yhtä suurta merkitystä. Hänen elämänpäiväkirjissä ei ollut yhtä rajoittunutta kuin piileskelevällä Anne Frankilla – hän pystyi vielä liikkumaan suhteellisen vapaasti ja tapaamaan ihmisiä yliopistolla, vapaaehtoistyössään ja ystävien illanvietoissa. Uutiset vainojen ja sodan kulusta kulkeutuivatkin hänelle myös muuta kautta kuin virallisista lähteistä, ja hänen päiväkirjansa on täynnä muilta ihmisiltä kuultuja henkilökohtaisia kokemuksia vainojen kiristymisestä ja pidätyksistä sekä huhuja keskitysleirien oloista.⁵² Hélène eli siis jollain tavalla lähempänä juutalaisvainojen todellisuutta kuin eristyksissä oleva Anne, ja aika hänen kokemanaan oli näin ollen myös lähempänä vainojen tapahtumahistoriallista aikaa. Radion ja sanomalehtien välittämät sotaan ja juutalaisvainoihin liittyvät uutiset eivät olleet hänelle yhtä merkittäviä ajan kulun seuraamiseen liittyviä välineitä, sillä hän pystyi muodostamaan käsityksensä ajasta muutakin kautta. Toisaalta myös Hélènen tyyli kirjoittaa oli välillä hyvin raportointimainen, kun hän kirjasi muistiin kuulemiaan uutisia.⁵³ Raportointi liittyy kuitenkin enemmän juutalaisten pidätysuutisointiin kuin sodan kulun – esimerkiksi liittoutuneiden etenemisen – seuraamiseen, missä hän poikkesi Anne Frankista ja monista muista ajan nuorista juutalaisista päiväkirjan kirjoittajista.

Vaikka toinen eli lähes täysin eristyksissä ulkomaailmasta ja toinen vainojen tuomista rajoituksista huolimatta vielä suhteellisen vapaana pystyen paremmin seuraamaan aikansa tapahtumia, juutalaisvainojen vahva läsnäolo tutkijani kahden nuoren naisen elämässä muokkasi heidän molempien henkilökohtaista käsitystä ajan kulumisesta. Myös Zapruderin mukaan vainotun aikakäsitys poikkesi rauhan aikaisesta: päivät eivät enää soljuneet normaalia tahtiaan eteenpäin.⁵⁴ Kumpikin huomasi tahoillaan, miten heidän elämänsä tietyt vedenjakajat – Anne Frankilla piiloutuminen ja Hélène Berrillä esimerkiksi hänen isänsä pidätetyksi joutuminen

heinäkuussa 1942 – herättivät tunteen, että ajasta ennen näitä dramaattisia tapahtumia olisi kulunut vuosikausia, vaikka kaikki olisi tapahtunut vasta muutama päivä sitten.

Frankien juuri piilouduttua heinäkuussa 1942 Anne Frank muistelee päiväkirjassaan piiloutumispäivää näin: ”Minusta tuntuu aivan siltä kuin sunnuntaiaamusta olisi kulunut jo vuosia. On tapahtunut niin paljon, on kuin koko maailma olisi yhtäkkiä kääntynyt ympäri.”⁵⁵ Hélène puolestaan kirjoittaa kesällä 1942, viikko isänsä pidätyksen jälkeen, kuinka vaikeaa hänen on käsitellä tapahtunutta ja sitä, että vielä edellisellä viikolla isä oli kotona, läsnä ja vapaa.⁵⁶ Selvemmin tunnetta ajan kulun muuttumisesta mullistavien tapahtumien jälkeen hän pohtii myöhemmin samana kesänä kirjoittaessaan 22. heinäkuuta: ”Minusta tuntuu kuin viime keskiviikosta olisi kulunut kokonainen vuosi.”⁵⁷ Hélène viittaa tässä viikkoa aiemmin kuulemaansa uutiseen lähipäiviksi suunnitellusta isosta juutalaisratsiasta Pariisissa – uutisen kuultuaan hän oli järkyttynyt pahasti ja luullut elämän pysähtyvän siihen. Samalla hän alkoi tosissaan puntaroida, olisiko vainoilta piiloutuminen järkevää.⁵⁸ Toisaalta myös vainoihin liittymättömät asiat saavat Hélènen joskus huokailemaan päiväkirjalleen ajan nor-

52. Ks. esim. Hélène Berrin päiväkirja 1. ja 6.11.1943, CDJC, Mémorial de la Shoah.

53. Ks. esim. Hélène Berrin päiväkirja 19.7.1942, CDJC, Mémorial de la Shoah.

54. Zapruder (2002) 304.

55. Frank (2002) 33.

56. Hélène Berrin päiväkirja 30.6.1942, CDJC, Mémorial de la Shoah.

57. Depuis mercredi dernier, il me semble qu'une année s'est écoulée. Hélène Berrin päiväkirja 22.7.1942, CDJC, Mémorial de la Shoah. Suom. Erkki Jukarainen (Berr (2009) 95).

58. Hélène Berrin päiväkirja 15. ja 18.7.1942, CDJC, Mémorial de la Shoah. 16. heinäkuuta 1942 Pariisissa suoritettiin ratsia, jossa pidätettiin 13 000 juutalaista. Vuoden 1942 kevään ja kesän aikana Ranskassa tehtiin muutenkin aikaisempaa enemmän juutalaisratsioita ja lisättiin kuljetuksia keskitysleireille. Weinberg (2001) 218–219.

maalia hitaammalta tai nopeammalta tuntuvaa kulumista, niin kuin tavallisempaa elämäkin elävä ihminen usein saattaa tehdä, esimerkiksi odotellessaan poikaystävänsä tapaamista: ”Ajattelin sunnuntai-iltana, että joutuisin odottamaan vielä kaksi pitkää päivää.”⁵⁹ Vainojen keskellä aika saattoi kuitenkin kulua myös nopeasti, kun elämässä tapahtui niin paljon lyhyessä ajassa. Tätä Héléne hämmästeli aloittaessaan päiväkirjan kirjoittamisen uudestaan vuoden tauon jälkeen syksyllä 1943.⁶⁰ Sääskilahden mukaan myös hänen tutkimissaan suomalaisnaisten päiväkirjoissa 1920-luvun lopulta 1980-luvulle kirjoitetaan ajan hurjasta kiittämisestä etenkin kirjoittamistaukojen jälkeen.⁶¹

Tulevaisuuden aika

Kirjallisuudentutkija Philippe Lejeunen mukaan päiväkirja itsessään suuntautuu aina tulevaisuuteen, sillä sitä ei ajatella valmiina, vaan jokainen merkintä jää odottamaan seuraavaa merkintää tai luetuksi tulemistaan.⁶² Zapruderin tutkimissa nuorten juutalaiskirjoittajien päiväkirjoissa kirjoittajien tietoiset pohdinnat tulevaisuudesta ovat keskeisessä asemassa. Vainoilla oli selkeä alkua, mutta nuoret kirjoittajat näkivät vaikeuksien myös loppuvan aikanaan – oli tosin epävarmaa, miten loppu tulisi; päättyisikö vaikea aika vapautukseen vai tuhoon.⁶³ Ajatukset tulevaisuudesta ovat paljon esillä myös Anne Frankin ja Héléne Berrin päiväkirjoissa.

Anne Frankista sodanjälkeinen aika tuntui ajoittain hyvin epätodelliselta. Epävarmuus tulevasta oli usein piinaavaa, kuten tästä toukokuussa 1944 kirjoitetusta päiväkirjamerkinnästä ilmenee: ”Toivottavasti pian tapahtuu jotakin; vaikka meidät ammuttaisiin, se ei voisi murtaa meitä pahemmin kuin tämä levottomuus; tulokoon loppumme, vaikka kuinka julma, sitten tiedämme ainakin, voitammeko lopulta vai tuhoudummeko.”⁶⁴ Myös Héléne Berrin päiväkirjassa on vahvasti, ehkä vielä vahvemmin kuin Annella, läsnä ainainen levottomuus suhteessa tulevaan: ”Lakkaamaton pelko omiemme puolesta, eikä

pienintäkään tulevaisuudensuunnitelmaa voi laatia edes muutaman päivän varalle.”⁶⁵ Hélénelä suhtautumiseen tulevaan vaikutti vahvasti se, että hän ei ollut Annen tavoin piilossa eikä siten edes näennäisesti tai väliaikaisesti turvassa, vaan joutui jatkuvasti pelkäämään vangitsemistaan, joka voisi tapahtua minä hetkenä hyvänsä ja missä vaan. Omista keskitysleirikokemuksistaan kirjoittanut psykiatri Viktor E. Frankl toteaa, että sama epävarmuus siitä, milloin ”väliaikainen olemassaolo” päättyisi, sai monet keskitysleirivangit ennen pitkää luovuttamaan ja lopettamaan tulevaisuudelle elämisen. Tilanne oli päinvastainen kuin normaalielämässä.⁶⁶

Brenner näkee kuitenkin Anne Frankin päiväkirjan osoituksena jatkuvasta kamppailusta toivon säilyttämiseksi kasvavasta toivottomuudesta huolimatta. Samanlaisia piirteitä on havainnut myös Zapruderin tutkimissaan päiväkirjoissa.⁶⁷ Anne ilmaisi luottamuksensa parempaan huomiseen ja omaan selviytymiseensä synkkien tulevaisuudenkuvien maalailua useammin. Hän uskoi ahdistavasta tilanteesta huolimatta maailman muuttuvan vielä paremmaksi paikaksi, ku-

59. Dimanche soir, je pensais avoir encore deux longues journées à attendre. Héléne Berrin päiväkirja 15.10.1942, CDJC, Mémorial de la Shoah. Suom. Erkki Jukarainen (Berr (2009) 130).

60. Héléne Berrin päiväkirja 25.8.1943, CDJC, Mémorial de la Shoah.

61. Sääskilahti (2009) 41.

62. Philippe Lejeune (2001) 'How Do Diaries End?', aikakauskirjassa *Biography: An Interdisciplinary Quarterly* 24.1, 100.

63. Zapruder (2002) 304.

64. Frank (2002) 381. Sodanjälkeisen ajan epätodellisuudesta, ks. Frank (2002) 184.

65. Craindre sans cesse pour les siens, ne pas pouvoir faire le moindre projet d'avenir, même le plus proche. Héléne Berrin päiväkirja 29.11.1943, CDJC, Mémorial de la Shoah. Suom. Erkki Jukarainen (Berr (2009) 200). Epävarmasta ja ahdistavasta tulevaisuudesta, ks. myös Héléne Berrin päiväkirja 10. ja 22.1.1944, CDJC, Mémorial de la Shoah.

66. Viktor E. Frankl (2006) *Ihmisyysden rajalla*, Helsinki: Otava, 68–69.

67. Zapruder (2002) 247; Brenner (1997) 16–17.

ten seuraava merkintä heinäkuulta 1944 osoittaa:

”Minusta on kerta kaikkiaan mahdotonta rakentaa kaikkea kuoleman, kurjuuden ja sekasorron pohjalle. Näen, kuinka maailma hitaasti muuttuu yhä enemmän erämaaksi, kuulen yhä kovempaa jyrisevän ukkosen nousevan ja pelkään, että se tappaa myös meidät, tunnen itsessäni miljoonien ihmisten kärsimyksen, ja kuitenkin, kun katson taivaalle, ajattelen, että tämä kaikki kääntyy jälleen parhain päin, että myös tämä julmuus loppuu pian, että rauha ja tasapaino palaavat maailmaan. Sillä välin minun täytyy pitää haaveitani yllä, ehkä tulevina aikoina voin sittenkin vielä toteuttaa ne!”⁶⁸

Annen tulevaisuuden haaveet liittyivät etenkin kirjoittamiseen, sillä hänen vähitellen kypsyvä unelmansa oli vielä jonain päivänä elättää itsensä teksteillään, joko kirjailijana tai sanomalehti-toimittajana.⁶⁹ Tästä unelmastaan hän piti kiinni piilopaikan paljastumiseen saakka.

Myöskään Héléne Berr, huolimatta siitä, että vaikuttaa suhtautuneen tulevaisuuteen paljon Anne Frankia pessimistisemmin, ei missään vaiheessa menettänyt toivoaan kokonaan. Etenkin rakkaus hänen vapaan Ranskan joukkoihin syksyllä 1942 väräytyneeseen poikaystävänsä Jean Morawieckiin⁷⁰ sai Hélénen pitämään yllä haaveita onnellisemmasta tulevaisuudesta:

”Jos tapaamme toisemme kaiken tämän jälkeen eli jos vältyn vaaralta, joka on uhannut meitä kaksi vuotta, ja jos hän selviää tästä tulimyrskystä ehjin nahoin, me olemme maksaneet onnestamme kalliin hinnan. Miten suunnattoman arvon se silloin saakaan.”⁷¹

Välillä Héléne jopa uskalsi käyttää sanan jos (si) tilalla sanaa kun (lorsque) haaveillessaan ajasta, jolloin näkisi Jeanin uudestaan. Toisaalta hän pohti toisinaan, oliko hänellä edes oikeutta unelmoida sellaisesta onnesta, kun edessä saattoi olla vielä niin paljon koettelemuksia, ja piti tällaisia haaveita harhakuvitelmana.⁷² Ristiriitaisis-

ta ajatuksista huolimatta Jeanin paluun odottaminen antoi Hélénelle syyn jaksaa ja nähdä mahdollisuuksia valoisampaan tulevaisuuteen kuin mitä realistisesti tarkastellen oli näköpiirissä.

Viktor Franklin omakohtaisen kokemuksen mukaan myös keskitysleirivangit yrittivät vaistomaisesti löytää itselleen jonkin asian, mitä odottaa. Ihminen voi elää ainoastaan katsomalla tulevaisuuteen, ja tämä ominaisuus saattoi pelastaa yksilön jopa keskitysleirillä. Jos vanki taas menetti tulevaisuudenuskonsa, hän menetti myös henkisen otteensa ja oli Franklin ilmaisevana ”kadotettu”.⁷³ Tulevaisuudensuunnitelmat ja toivo sodanjälkeisestä inhimillisemmästä aikakaudesta säilyttivät Anne Franklin ja Héléne Berrin elämänhalun vaikeina aikoina.

Héléne Berrin päiväkirjan loppupuolella on silti selvästi näkyvissä juutalaisvainojen kiristymiseen⁷⁴ liittyvä yhä ahdistuneempi ja masentuneempi tunnelma. Myös Hélénen tulevaisuusajattelu sai entistä synkempiä sävyjä ja alkoi yhdistyä esimerkiksi oman kuoleman pohdintaan. Hän alkoi olla varma siitä, etteivät asiat päättyisi hyvin. Tulevaisuudennäkymiä varjosti yhä varmemmalta näyttävä pidätys, joka voisi tapahtua minä hetkenä hyvänsä.⁷⁵ Sodan lopputulokseenkaan hän ei suhtautunut enää yhtä positiivisesti kuin päiväkirjan alkupuolella harvoin mainitse-

68. Frank (2002) 411. Ks. myös Frank (2002) 137.

69. Frank (2002) 299, 313–314, 365.

70. Jeanin liittymisestä vapaan Ranskan joukkoihin, ks. Modiano (2008) 159.

71. Si nous nous retrouvons après tout cela, si j'échappe au danger qui nous menace depuis deux ans, et si lui, il sort de cet ouragan de feu sain et sauf, nous aurons payé cher notre bonheur. Quelle valeur extraordinaire il aura acquis. Héléne Berrin päiväkirja 10.1.1944, CDJC, Mémorial de la Shoah. Suom. Erkki Jukarainen (Berr (2009) 215).

72. Héléne Berrin päiväkirja 25., 27. ja 30.10.1943, CDJC, Mémorial de la Shoah.

73. Frankl (2006) 70–71.

74. Ks. Weinberg (2001) 219–220.

75. Héléne Berrin päiväkirja 25.10.1943, 1.11.1943, 10. ja 22.1.1944, CDJC, Mémorial de la Shoah.

missaan ystäviensä kanssa käymissään sotakeskusteluissa.⁷⁶ Hän ei antanut itselleen lupaa odottaa ”normaalien ihmisten” tavoin sodan loppumista, joka saattoi olla edessä hyvinkin pian, sillä hän uskoi joutuvansa vielä moniin koetteleuksiin tätä ennen.⁷⁷ Yleinen mairinnousun odotus ei kuitenkaan voinut olla tarttumatta häneenkin, ainakin hetkittäin:

”Esimerkiksi kolmen kuukauden kuluttua tästä päivästä? Kolme kuukautta on hyvin pitkä aika ihmisille, jotka ovat eläneet jokaisen päivän luottamalla mairinnoukseen vailla muuta perustaa kuin toiveet ja perättömät huhut. Mutta heti kuin sellainen asia vaikuttaa varmalta ja sen pikainen toteutuminen on näköpiirissä, ajasta tulee hyvin lyhyt.”⁷⁸

Vaikka liittoutuneiden mairinnoukseen ja Ranskan vapautukseen ei kannattanut hirveästi luottaa, Hélène ei ollut täysin heittänyt toivoaan tämän asian suhteen. Otteesta ilmenee myös, että käsitys ajan kulumisesta muuttuu, kun tulevaisuudessa on jotain positiivista odotettavissa.

Jeanin jälleennäkemisen ja osittain myös mairinnousun odotuksen lisäksi Hélènelle toi toivoa opiskelun jatkaminen ja opiskelusuunnitelmien tekeminen aina talvella 1944 tapahtuneeseen pidätykseensä saakka. Tämä kertoo synkkienkin hetkien läpi kantavasta tulevaisuudenuskosta, uskosta siihen, että selviytyminen vainoista oli kaikesta huolimatta mahdollista. Vaikka Hélèneä kehoitettiin välillä jo luopumaan kaikista opiskeluun liittyvistä pitemmän tähtäimen suunnitelmista, hän ei lannistunut, vaan suunnitteli tulevien lukukausien opintojaan ja alkoi pohtia jopa väitöskirjan tekemistä. Kunnianhimoisia suunnitelmiaan hän piti ”suuntaviittana synkän tulevaisuuden keskellä”.⁷⁹ Tammi-kuussa 1944 Hélènelle tarjottiin myös käännöstyötä, jonka hän otti ilolla vastaan: ”Se tarjosi minulle äkkiä läheisemmän ja konkreettisemmän tavoitteen kuin väitöskirja. Se oli todella viimeinen oljenkorsi, sillä olen jo jonkin aikaa ol-

lut hukkaa sanan varsinaisessa merkityksessä.”⁸⁰ Viktor Frankl kirjoitti Auschwitzissa omaa väitöskirjaansa pienille lappusille ja on myöhemmin pitänyt tätä työtä erittäin tärkeänä selviytymisensä kannalta.⁸¹ Konkreettiset, lähitulevaisuudessa saavutettavissa olevat tavoitteet saivat ajan kuluun nopeammin ja täyttivät tulevan virstanpylväillä ja kiinnekohdilla. Juutalaisvainojen sekasortoisessa todellisuudessa tällainen tulevaisuuden konkretisoituminen oli kallisarvoista.

Anne Frankille voimia antoivat rauhasta ja vapaudesta haaveilu ja toiveikas selviytymisusko. Normandian mairinnousun alkamisen jälkeen sodan pikainen loppuminen ja vainoilta pelastuminen alkoivat näyttää realistisilta.⁸² Anne Frankinkin tulevaisuudentoiveet saivat uutta konkretiaa. Hän uskaltautui miettimään, miten pitkällä sodassa oltaisiin kuukauden päästä ja alkoi iloisena elätellä toiveita syksyisestä kouluun palaamisesta, vaikka yrittikin olla vielä kiirehtimättä liikaa asioiden edelle.⁸³ Aiemmin edessä oleva aika oli näyttänyt hyvin samankal-

76. Vrt. Hélène Berrin päiväkirja 16.4. ja 20.5.1942 ja Hélène Berrin päiväkirja 24.11.1943 ja 10.1.1944, CDJC, *Mémorial de la Shoah*.

77. Hélène Berrin päiväkirja 27.10.1943, CDJC, *Mémorial de la Shoah*.

78. *D'ici trois mois peut-être? C'est très long, trois mois, pour les gens qui ont vécu en s'attendant chaque jour au débarquement sans autre base que leur espoir, et les faux bruits. Mais dès qu'on l'envisage comme une chose certaine, qu'on en prévoit soudain l'accomplissement, cela devient très court.* Hélène Berrin päiväkirja 10.1.1944, CDJC, *Mémorial de la Shoah*. Suom. Erkki Jukarainen (Berr (2009) 215).

79. Hélène Berrin päiväkirja 23.9.1942, 6.10.1942, 15.10.1942, 4.11.1943, CDJC, *Mémorial de la Shoah*.

80. *Cela me donnait brusquement un but plus proche, et plus tangible que ma thèse. C'était réellement une planche de salut, car depuis quelque temps, je me noie, au sens propre du mot.* Hélène Berrin päiväkirja 11.1.1944, CDJC, *Mémorial de la Shoah*.

81. Frankl (2006).

82. Frank (2002) 350, 386–387, 397, 402–403.

83. Frank (2002) 398, 413.

taiselta kuin piilopaikassa jo vietetyt päivät, kuukaudet ja vuodet eikä edes kuukauden päähän ulottuvia ennustuksia ollut mielekästä tehdä. Nyt piilopaikan eristetty aika ja ulkomaailman aika alkoivat kuitenkin lähentyä nuoren päiväkirjanpitäjän mielessä, kun sodan loppu hämmötti. Piilopaikassa vietetty ajanjakso olikin loppumassa, mutta se ei päättynytkään rauhaan vaan traagisesti piilon paljastumiseen ja Frankien ja muiden ”Salaisen siiven” asukkien pidätykseen ja päättymiseen keskitysleirille.

Frankin ja Berrin päiväkirjojen monitahoinen ajallisuus

Aika on monella tapaa esillä Anne Frankin ja Héléne Berrin päiväkirjoissa. Päiväkirja – riippumatta kirjoitusajankohdasta, -paikasta ja -olosuhteista – on aina läheisessä suhteessa aikaan, sillä sen kirjoittajaa ohjaavat monenlaiset aikasidonnaiset päiväkirjakirjoittamisen konventiot, kuten päivämäärien merkitseminen. Päiväkirjanpitäjä tulee usein samalla ikään kuin huomaamatta pohtineeksi omaa suhdettaan aikaan ja sen kulumiseen, ja ohjautuu tekemään kalenterista riippuvaisia merkintöjä esimerkiksi juhlapäivistä sekä muista vuosittain toistuvista tapahtumista kuten koulun tai yliopiston lukukausien aluista ja loppuista. Usein päiväkirja myös alkaa jonain tärkeänä ajankohtana kirjoittajan elämässä – jotain merkittävää on tapahtunut tai tapahtumassa, ja sen johdosta syntyy tarve kirjoittaa muistiin ajatuksistaan ja kokemastaan.

Nuorille juutalaisvainojen keskellä eläneille päiväkirjan kirjoittajille aika muodostui erityisen tärkeäksi teemaksi. Vainot olivat mullistaneet heidän elämänsä ja toivat uuteen valoon pohdinnat ajasta, sen kulumisesta ja siitä, milloin heidän oma aikansa maan päällä tulisi päätökseen. Päiväkirjan yksi tärkeimmistä tehtävistä

Vilkon mukaan, ajan inventointi, oli tutkimilleni nuorille juutalaisnaisille merkittävä motiivi tehdä päivittäisiä muistiinpanoja kokemuksistaan. Päiväkirjanpito toi elämään säännöllisyyttä ja toistuvan rutiinin, mutta myös mahdollisuuden konstruoida ja reflektoida omaa elämäntarinaansa ja menneisyyttään aikana, jolloin kansallissosialistit pyrkivät juuri päinvastaiseen: pyyhkimään juutalaiset kokonaan aikakirjoista. Paitsi oman elämän tapahtumien, myös juutalaisvainojen etenemisen ja sotatapahtumien seuraaminen sekä niistä raportointi päiväkirjan lehdille antoivat etenkin piiloutujan eristettyä elämää eläneelle Anne Frankille keinon saada realistisempaa käsitystä ajan kulumisesta. Näin hän pystyi myös paremmin yhdistämään piilopaikan sekä juutalaisvainojen ja sodan näennäisesti erillisiltä vaikuttavat ajat toisiinsa, mikä teki piileskelemisestä mielekkäämpää.

Tulevaisuuden aika on keskeisesti esillä niin Anne Frankin kuin Héléne Berrin päiväkirjoissa. Se näyttäytyy toisaalta epävarmana ja ahdistavana, toisaalta optimistisen valoisana. Annella tulevaisuudentoivoa piti yllä unelma kirjailijan tai toimittajan ammatista, Hélénellä opiskeluun liittyvät suunnitelmat ja haaveet yhteisestä, onnellisesta tulevaisuudesta poikaystävän kanssa sodan jälkeen. Molemmat uskalsivat myös odottaa ja toivoa liittoutuneiden mairinousua. Samaan aikaan mahdollinen pidätys ja keskitysleirille joutuminen, jopa kuolema, väikkyivät pelottavina mielessä saaden nuoret päiväkirjanpitäjät pohtimaan, milloin ajan hiekka tiimalasissa olisi kulunut heidän osaltaan loppuun ja tapahtuisiko se piankin. Päiväkirjojensa sivuilla Anne Frank ja Héléne Berr, tai ainakin heidän konstruoimansa päiväkirjaminsä, jäisivät kuitenkin elämään vielä kuoleman jälkeenkin. Päiväkirja oli heille keino uhmata ajan mahtia.

Jaalan pyöveli ja sisällissodan väkivallasta käyty keskustelu

Yksi valkoisen terrorin kuuluisimmista hahmoista on luutnantti Sulo Nykänen, joka sai Jaalan pyövelin pilkkanimen sisällissodan jälkeen. Nykänen johti Jaalan lentävää komppaniaa, joka syyllistyi poikkeuksellisen laajamittaiseen ja silmittömään väkivaltaan vuonna 1918. Useat historioitsijat ovat selittäneet Jaalan tapahtumia Nykäsen avulla. Näiden teorioiden perusajatuksena on ollut se, että Nykäsen teot ja väkivaltaa ihannoivat kirjoitukset ovat merkki järkkyyneestä mielestä. Tässä artikkelissa käsitellään sitä, kuka salaperäinen Sulo Nykänen oli ja mitä Jaalassa tapahtui sisällissodan aikana.

Vaikka Jaalan väkivaltaisuuksia on kuvailtu monissa tutkimuksissa, Nykäsen syntyperä ja elämänvaiheet ovat aikaisemmin jääneet selvittämättä.¹ Tästä huolimatta monet historioitsijat ovat uskoneet Jaalan väkivaltaisuuksien johtuneen nimenomaan Sulo Nykäsen persoonasta ja menneisyydestä. Eri tutkimuksissa Jaalan lentävien päällikkö on esitetty arvoituksellisenä seikkailijana ja murhamiehenä, jonka on arveltu kärsineen vähintäänkin lievistä mielenterveyden ongelmista.² Tätä käsitystä eivät ole horjuttaneet edes uudet teoriat, jotka ovat korostaneet, ettei sisällissodan väkivaltaa voida selittää pelkästään poikkeusyksilöillä ja aikaisemman väkivallan synnyttämällä kostoreaktioilla.

Jaakko Paavolaisen klassisen sisällissotateorian mukaan punaisen ja valkoisen terrorin välillä oli selkeä yhteys, jossa punainen terrori edelsi valkoista väkivaltaa. Paavolaisen näkemys kostonkierteestä on osuva, mutta se ei selitä sitä, miksi väkivaltaa ilmeni myös sellaisilla alueilla,

joissa punaista terroria oli vähän tai ei ollenkaan. Paavolaisen vastaus ongelmaan olivat terroriin sairastuneet poikkeusyksilöt, jotka ulottivat väkivallan punaiselta terrorilta säästyneille alueille. Jaala oli erinomainen esimerkkitapaus Paavolaiselle, sillä pitäjässä kuoli eri arvioiden mukaan 3–5 henkilöä punaisen ja 53–70 valkoisen terrorin uhrina. Väkilukuun suhteutettuna Jaala oli valkoisen terrorin synkimpiä alueita, joka sijoittui Paavolaisen kokoamalla listalla 12. pahimmaksi teloituspaiikkakunnaksi. Paavolainen selitti pohjoiskymenlaaksolaisen pitäjän tapahtumat poikkeusyksilö Sulo Nykäsen avulla. Hän uskoi Nykäsen olleen maailmansodan ”suurilla sotänäyttämöillä mielentasapainonsa menettänyt ihminen”, ”lilliputti-Hitler”, jota ilman Jaalan tapahtumat olisi voitu välttää.³

1. Katso esimerkiksi: Mirko Harjula (2006) *Suomalaiset Venäjän sisällissodassa 1917–1922*, Helsinki: SKS, 243, 294–295; Tuomas Hoppu (2009) 'Bödlarna i närbild', *Historisk Tidskrift* 1/2009, 105; Jukka Nevakivi (1970) *Muurmannin legioona. Suomalaiset ja liittoutuneiden interventio Pohjois-Venäjälle 1918–1919*, Helsinki: Tammi, 124–127; Jaakko Paavolainen (1967) *Poliittiset väkivaltaisuuudet Suomessa 1918. Valkoinen terrori II*, Helsinki: Tammi, 174, 262–267; Aapo Roselius (2007) *Teloittajien jäljillä. Valkoisten väkivalta Suomen sisällissodassa*, Helsinki: Tammi, 87–88, 249, 271–272; Esko Salminen (2004) *Jaalan historia. Vesikansan vaiheet muinaisista ajoista 2000-luvulle*, Jaala: Jaalan kunta, 247; Marko Tikka (2009) 'Punainen ja valkoinen terrori', teoksessa Pertti Haapala & Tuomas Hoppu (toim.) *Sisällissodan pikkujättiläinen*, Helsinki: WSOY, 230–231; Marko Tikka (2006) *Terrorin aika. Suomen levottomat vuodet 1917–1921*, Helsinki: Ajatus, 78, 147, 152; Mirja Turunen (2005) *Veripellot. Sisällissodan surmatyöt Pohjois-Kymenlaaksossa 1918*, Jyväskylä: Atena, 258–260.
2. Tämä artikkeli perustuu kirjoittajan opinnäytetyöhön: Aleksi Mainio (2007) *Jaalan pyöveli ja bolshevismien vastainen sota. Sulo Nykäsen elämä 1918–1924*, pro gradu, Helsingin yliopisto: Suomen historia.
3. Sirkka Arosalo (1994) *Poliittisen väkivallan yhteiskunnallisista edellytyksistä. Punainen ja valkoinen väkivalta Suomessa vuonna 1918*, Tampere: Tampereen yliopisto, 36–37; Paavolainen (1967) 109–110, 174, 262–268; Marko Tikka (2004) *Kenttäoikeudet. Väliittömät rankaisutoimet Suomen sisällissodassa 1918*, Helsinki: SKS, 45; Turunen (2005) 256–257, 294–295; Heikki Ylikangas (2005) 'Sotilaallinen ja poliittinen puhdistus', *Historiallinen Aikakauskirja* 103, 115.

Paavolaisen esitys Jaalan tapahtumista on urauurtava ja edelleen ajankohtainen, mutta samalla se sisältää heikkouksia. Suurin heikkous on ehkä se, että tulkinta perustuu lähes pelkästään Sulo Nykäsen ja hänen esikuntansa tuottamiin papereihin, jotka ovat nykyisin Kansallisarkistossa. Tämän kokonaisuuden kiistaton helmi on Sulo Nykäsen kirjoittama avomielen raportti, jossa hän kuvaa toimintaansa Jaalan lentävien päällikkönä. 29-sivuinen kirjoitus on laadittu pari kuukautta sisällissodan jälkeen. Vaikka tarkkaa motiivia tekstin kirjoittamiseen voidaan vain arvailla, vaikuttaa todennäköiseltä, ettei raporttia tarkoitettu julkaistavaksi ainakaan välittömästi sodan jälkeen. Yksi syy selostuksen kirjoittamiseen voisi olla se, että Nykänen tahtoi tallentaa osastonsa historian paperille, koska piti Jaalan tapahtumia ja samalla omaa toimintaansa historiallisesti merkittävänä asiana.

Nykäsen raportti antaa vaikutelman, ettei 23-vuotias kirjoittaja kokenut väkivaltaa ongelmana vaan oli hyvin ylpeä teoistaan. Raportista piiryy kuva omavaltaisesta ja hurmoshenkisestä vapaustaistelijasta, joka käy omaa taisteluaan ”villejä punikki-indiaaneja” vastaan tumman tai vaian salamoidessa taustalla. Kansallisarkiston kokoelmassa on myös toinen dokumentti, jota voidaan pitää poikkeuksellisenä. Kyseessä on lista, johon on koottu nimet pitäjän 189 vapaaehtoisesta punakaartilaisesta, joista 70 on merkitty ammuttaviksi.⁴

Paavolainen joutui tulkitsemaan Jaalan lentävien sotaefuriaa pursuavia papereita ilman kunnollisia taustatietoja Nykäsestä tai hänen aiemmasta elämästään. Paavolaisella ei myöskään ollut käsitystä, mitä Sulo Nykäselle tapahtui sisällissodan jälkeen. Tiivistäen voisi sanoa, että Paavolainen rakensi tulkintansa Jaalan tapahtumista poikkeusyksilön varaan tietämättä tästä yksilöstä juuri mitään.⁵ Paavolaisen puolustukseksi täytyy kuitenkin sanoa se, ettei edes Jaalassa tiedetty tai tahdottu muistaa, kuka Sulo Nykänen oikeastaan oli. Vaatimattoman henkilökuvan ongelmallisuus näkyy esimerkiksi siinä,

minkälaisen arvon Paavolainen antoi Nykäsen kirjoittamalle Jaala-raportille. Paavolainen käsiteli tekstiä historiallisena dokumenttina, jonka hän uskoi käsittelevän Jaalan todellisia tapahtumia, vaikkei pitänyt kukaan raportin kirjoittajaa normaalina ”sanan vaativimmassa mielessä”.⁶

Nykäsen raportin tulkitseminen ei ole yksiselitteistä: jos kirjoituksen kuvaamia tapahtumia verrataan muihin lähteisiin, vaikuttaa siltä, että tekstissä vuorottelevat fakta ja fiktio. Saattaakin olla, etteivät Nykäsen kirjoitukset todista niinkään mielisairaudesta, vaan ovat ennemminkin aikakaudelle tyypillistä sotaa ja väkivaltaa romantisoivaa kirjallisuutta.⁷ Samantapaista vahvan asenteellista ja usein poikakirjatyylisiä tekstejä kirjoitettiin ja julkaistiin runsaasti sodan jälkeen. Onkin mahdollista, että Paavolainen oli aikoinaan väärässä otaksuessaan ylevätyylisten väkivaltakuvausten todistavan sairaasta mielestä.⁸ Olipa asian laita miten tahansa, ainakin se on selvää, ettei kuvaa Nykäsen luonteesta ja Jaalan tapahtumista voida muodostaa pelkästään Nykäsen kirjoitusten perusteella. Tässä kohdassa aiempaa tutkimusta yleensäkin kiusaava ongelma paljastuu konkreettisesti: vaikka Nykäsetä on tiedetty hyvin vähän, hänen avullaan on tehty hyvin pitkälle meneviä arvioita Jaalan väkivaltaisuuksista.

4. Kansallisarkisto (KA), vapaussodan arkisto 214b (VA), paikallisten suojeluskuntien arkistoja (PSA), Jaala, Nykäsen kirjoittama raportti, joka on päivätty 3.8.1918; KA, VA 214b, PSA, Jaala, luettelo Jaalan vapaaehtoisista punakaartilaisista.

5. Paavolainen (1967) 262–268; Turunen (2005) 286.

6. Paavolainen (1967) 110, 262–268.

7. Ilmari Kiannon kirjoitukset ovat ehkä kuuluisin esimerkki tästä armottomasta, verenvuodatusta ihannoivasta tyylistä. Katso esimerkiksi: Ilmari Kianto (1918) *Suomi Suureksi – Viena vapaaksi: sotakesän näkemyksiä*, Hämeenlinna: Karisto; Ilmari Kianto (1928) *Elämän ja kuoleman kentältä. Sotarunoilija Aarni Suursalon vaikutelmia vapaussodasta*, Helsinki: Otava; Paavolainen (1967) 374–377.

8. Paavolainen (1967) 262–263.

Väitöskirjassaan Marko Tikka hylkää Paavolaisen yleisen väkivaltamallin. Tikka ei selitä sisällissodan terroriaaltoa syy-seuraus-suhteen avulla, vaan hän korostaa väkivallan rationaalista luonnetta. Kenttäoikeuksia tutkineen Tikan mukaan terroria ei voi selittää vain punaisen tai valkoisen armeijan tunnereaktioilla. Väkivalta johtui sodankäynnin perusluonteesta ja logiikasta ollen erottamaton ja väistämätön osa molempien puolien sodankäyntiä. Väkivalta ja terrori kuuluivat elimellisesti kummankin puolen sodankäyntiin, sillä ne olivat väline, jonka avulla sota pyrittiin voittamaan.⁹ Toisaalta myös Tikka tarvitsee hulluutta ja poikkeusyksilöitä teorian sa tueksi. Hän kuitenkin painottaa, että kokonaisuuden kannalta mielivalta ja sattumanvarainen väkivalta olivat marginaalisia ilmiöitä verrattuna siihen, mikä merkitys niille on jälkikäteen annettu.¹⁰ Hän myös sivuaa Jaalan tapahtumia vuonna 2006 ilmestyneessä *Terrorin aika* -teoksessaan päätyen oletukseen, että Jaalan lentävät oli ”tyypillinen vallattua aluetta puhdistanut sotilaspoliisiosasto”, jonka toimintaan olisi voitu puuttua, jos se olisi koettu tarpeelliseksi.¹¹

Paavolaisen ja Tikan ohella myös Mirja Turunen on tutkinut Jaalan tapahtumia vuonna 2005 ilmestyneessä väitöskirjassaan, joka käsittelee Kouvolan ja sen lähialueiden väkivaltaisuuksia sisällissodassa. Teoksessa Turunen päätyy – Paavolaisen vanavedessä – näkemykseen, että Jaalan valkoisesta terrorista oli vastuussa poikkeusyksilö Sulo Nykänen. Turunen kuitenkin korostaa Tikan tavoin, että Nykänen oli osa armeijan rationaalista väkivaltakoneistoa – käyttökelpoinen pyöveli ja sodan jälkeen sylkykuppi. Nykäsen toimintaan olisi voitu puuttua, jos se olisi koettu tarpeelliseksi.¹² Yksinkertaistaen voidaan sanoa, että Nykänen edustaa sekä Turuselle että Tikalle taktiikkaa, jolla sotaa käytiin. Turusen ja Tikan mukaan tässä taktiikassa jopa mielipuolet tai patologiset tappajat olivat hyviä välineitä.¹³ Vaikka myöskään Turunen ei tiedä Nykäsen taustasta juuri mitään, hän uskaltautuu arvaamaan tämän kärsineen narsistisesta persoonal-

Lutnantti Sulo Nykänen Jaalassa vuonna 1918. Ester Taarnan kokoelma.

9. Tikka (2004) 21, 108, 112–113, 211–213, 382; Turunen (2005) 294–295; Ylikangas (2005) 115.

10. Tikka (2004) 290; Ylikangas (2005) 115–116. Heikki Ylikangas taas on kritisoinut Tikan näkemystä muun muassa siitä, että Tikka tekee liian pitkälle meneviä johtopäätöksiä sisällissodan väkivallasta kenttäoikeuksien ja niiden toiminnasta säilyneiden lähteiden pohjalta.

11. Tikka (2006) 77–79, 147, 152.

12. Turunen (2005) 255–260. Katso myös: Tikka (2006) 78, 147. Tikka epäilee Nykäsen lukeutuneen terroriin sairastuneisiin henkilöihin. Hänen mukaansa kokonaan eri asia on kuitenkin se, ”missä määrin sodan jälkimaine, huhupuheet ja todellisten vastuullisten vaieneminen tarkoituksellisesti muokkasivat” muutamista tunnetuista teloittajista tällaista kuvaa.

13. Tikka (2006) 78, 147, 152; Turunen (2005) 255–260.

lisuushäiriöstä. Turusen käsitys perustuu pitkälti Jaala-raporttiin, josta hänelle on syntynyt kuvan kirjoittajasta ”äärimmäisen tunnekylmänä ihmisenä”, joka ”ei kyennyt millään tavoin asettumaan toisen asemaan”. Turusen mielestä Nykänen on myös ”korostuneen itsekeskeinen” ja taitava manipuloimaan.¹⁴

Sulo Nykäsen mielenterveys on kiinnostava teema, koska toisinaan hulluuteen vedotaan juuri silloin, kun tapahtunutta ei kyetä ymmärtämään. Julman väkivallan selittäminen mielenterveysongelmilla voikin olla itsesuojelureaktio, jonka avulla käsittämätön ilmiö sivuutetaan määrittelemällä se hulluuden piiriin kuuluvaksi. Tällä tavoin väkivallasta tehdään helpommin käsitettävää ja ennustettavaa, vaikka väkivallan taustalla olisivat aivan muut syyt. Esimerkiksi psykoanalytikko Erich Fromm on korostanut sitä ilmeistä tosiasiaa, että myös tavalliset ihmiset voivat syyllistyä irrationaaliseen väkivaltaan. Hänen mukaansa ihminen voi vapautua aggressiivisuutta pidättelevistä sovinnaisista estoista esimerkiksi puolustautuessaan uhkaa vastaan. Tällä tavoin puolustautuminen voi toimia väylänä tuhoavaan aggressioon, jossa julmuuden on helpompi päästä esiin. Tästä saattaa jopa syntyä ketjureaktio, jossa tuhoamishalu kasvaa niin voimakkaaksi, että tuloksena on yksilön tai varsinkin ryhmän hurmostila.¹⁵

Myös Juha Siltala on painottanut tunnereaktioita yhtenä väkivaltaa selittävänä tekijänä. Hän toteaa, että ”tutkijoiden on yleensäkin ollut työllästä tunnistaa irrationaalista tuhoavuutta henkilöissä, jotka normaalioloissa ovat ajaneet asiaansa rationaalisesti”.¹⁶ Hänen mukaansa uhkaava tilanne voi synnyttää sovinnollisissakin henkilöissä alkeellisia ja väkivaltaisia selviytymistapoja.¹⁷ Samantapaisia ajatuksia voi löytää myös monista viime vuosina ilmestyneistä kansainvälisistä tutkimuksista. Niissä on korostettu esimerkiksi sitä, etteivät pahimmatkaan massamurhien ja terroritekojen suorittajat yleensä ole poikkeusyksilöitä vaan tavallisia ihmisiä. Erilaisia joukkotuhontaa on siis mahdollista selittää

myös ihmisen perusluonteella ja siihen kiinteästi liittyvällä väkivaltaisuudella. Nämä Primo Levin, Christopher Browningin, Harald Welzerin ja monien muiden ajatukset ovat avanneet uusia näkymiä myös Suomen sisällissodan väkivaltaan.¹⁸

Esimerkiksi Aapo Roselius painottaa *Teloittajien jäljillä* -teoksessa, että valkoisen terrorin toimeenpanijoista muodostui ja muodostettiin tietynlainen stereotyyppinen kuva heti taistelujen päätyttyä. Sen seurauksena aikalaiset alkoivat puhua sekopäisistä pyssysankareista, jotka tap-

14. Turunen (2005) 260. Turunen painottaa myös sitä, että monet sisällissodan teloittajista olivat hyvin tavallisia ja tasapainoisia ihmisiä.

15. Erich Fromm (1976) *Tuhoava ihminen*, Helsinki: Kirjayhtymä, 332. Vertaa esimerkiksi: Philip G. Zimbardo (2008) *The Lucifer Effect. Understanding How Good People Turn Evil*, New York: Random House.

16. Risto Alapuro (1994) *Suomen synty paikallisena ilmiönä 1880–1933*, Helsinki: Hanki ja jää, 210–213; Juha Siltala (2009) *Sisällissodan psykohistoria*, Helsinki: Otava, 15–16; Juha Siltala (1993) 'Etninen puhdistus Suomessa 1918', *Historiallinen Aikakauskirja* 91, 221–228. Siltalan mukaan ”sisällissota oli väkivaltainen joukkoregressio, jossa tukahduttavasta tunnelmasta koetettiin vapautua kertakaikkisella riuhtaisulla, leikkauksella, puhdistavalla uhrilla”. Paha voitiin sijoittaa minän ulkopuolelle. Toisin sanoen vihollisessa nähty vieraus oli selitys siihen, miksei yhteiskunta ollut moraalisesti täydellinen kokonaisuus. Paha oli muuttunut fyysiseksi ominaisuudeksi, joka voitiin parantaa vain tunteettomasti leikkaamalla. Armo olisi kyseenalaistanut selkeän jaon terveeseen ja sairaaseen.

17. Siltala (1993) 226. Katso tavallisen ihmisen valmiuksista väkivaltaan myös: Hannu Lauerma (2009) *Pahuuden anatomia. Pahuus, hulluus, poikkeavuus*, Helsinki: Edita, 187–192.

18. Katso esimerkiksi: Christopher Browning (1999) *Aivan tavallisia rivimiehiä*, Smedjebacken: Art House; Daniel Chirot & Clark McCauley (2008) *Miksei tapeta niitä kaikkia? Poliittisen joukkomurhan logiikka ja ehkäisy*, Helsinki: Like; Slavenka Drakulic (2005) *Eivät tekisi pahaa kärpäseläkään*, Helsinki: Like; Jonathan Glover (2001) *Humanity. A moral history of the twentieth century*, London: Pimlico; Primo Levi (1982) *Tällainenko on ihminen*, Jyväskylä: Gummerus. Vertailukohtaa voi etsiä myös muutamista suomalaisista tutkimuksista, jotka käsittelevät tyystin eri aikakausia. Katso esimerkiksi: Kustaa H.J. Vilku (2006) *Paholaisen sota*, Helsinki: Teos.

poivat mielivaltaisesti ja henkilökohtaisen koston kannustamina. Mielipuoliteoria sopi sodan voittajille, sillä se ei tahrannut koko valkoisen armeijan mainetta, vaan ulkoisti puhdistukset pienen, sairaalloisen väkivaltaisen ryhmän oikuksi ja omavaltaiseksi harrastukseksi.¹⁹ Myyttiä ei häirinnyt edes se tosiasia, että valtaosa teloituksista oli valkoisen sotakoneiston johtamia ja tavallisten rivimiesten toimeenpanemia. Myös Roselius sivuaa Sulo Nykäsen tapausta toteamalla Nykäsen kuuluneen niihin harvoin henkilöihin, jotka eivät peitelleet puhdistuksen julmia yksityiskohtia. Tällä perusteella Roselius arveleekin Nykäsen kuuluneen valkoisten teloittajien vähemmistöön eli ”hulluihin pyssymiehiin”.²⁰ Roseliuksen tutkimuksessa Nykänen on pieni sivujuonne ja eräänlainen poikkeustapaus, joka vahvistaa yleisen säännön.

Jaalan tapahtumia on siis käsitelty useissa sisällissodan väkivaltaisuuksia käsittelevissä tutkimuksissa. Näissä teoksissa Sulo Nykäsen persoonaa ja mielenterveyttä on käytetty esimerkkitapauksena, jonka avulla on luotu yleisempiä teorioita sisällissodan väkivallasta. Kaikki tulokset Jaalan tapahtumista ovat kuitenkin perustuneet samaan lähdekokonaisuuteen eli Jaalan lentävän osaston papereihin ja erityisesti Nykäsen kirjoittamaan raporttiin. Lähes poikkeuksetta tästä lähdeaineistosta on tehty johtopäätös, ettei Jaalan tapahtumien takana voinut olla täysijärkinen – tai ainakaan henkisesti tasapainoinen – ihminen. Käsitys on ymmärrettävä, muttei välttämättä kovinkaan uskottava selitys väkivallalle, sillä se perustuu puolifiktiiviseen kirjoitukseen, jonka tekijästä ei ole aiemmin tiedetty juuri mitään.

Nuoruus ja ihanteet Pietarissa

Sulo Väinö Nykänen syntyi perheensä kuopukseena syyskuun 27. päivänä vuonna 1894 Pietarissa. Samana päivänä päivänvalonsa näki myös Nykäsen kaksoisveli, jonka elämä jäi alle vuorokauden mittaiseksi. Sulo Nykäsen isä, Kaapro (Gabriel) Nykänen, piti Kazanskajakadulla talossa nume-

ro 39 omaa kultasepänhuonetta, joka menestyi erinomaisesti.²¹ Lahjakas kultaseppämestari kuului maailmankuulun Fabérgen kultaseppäliikkeen edustajiin ja alihankkijoihin, joilta tilattiin arvokkaita koriste- ja lahjaesineitä muun muassa keisarilliselle kabinetille.²²

Vauraasta lapsuudesta huolimatta Sulo Nykäsen suonissa virtasi ”veri, joka oli peräisin kansan köyhistä kerroksista”.²³ Sulon isä oli syntynyt Pieksämäellä. Monen muun suomalaisen tavoin hän oli muuttanut ”itäsuomalaisten Amerikkaan”, jossa lahjakasta nuorta oli onnistunut – Kaapro oli päässyt oppipojaksi ja valmistunut lopulta kultaseppämestariksi vuonna 1889. Myös pietarilaisperheen äiti oli taitava käsistään ja piti Nykästen kotona ompelimoa.²⁴ Sulon vanhin veli, Vietti Nykänen, taas opiskeli Viipurissa, Helsingissä ja Saksassa arkkitehdiksi ja insinööriksi.²⁵

19. Roselius (2007) 320–323.

20. Roselius (2007) 87–88; 320–328. Väkivaltaisuuksia on käsitelty myös Esko Salmisen toimittamassa teoksessa Jaalan historia. Siinä sisällissodan tapahtumia esitellään melko runsaasti, eivätkä kaikki kirjan tiedot perustu Paavolaisen tutkimustuloksiin. Paavolaisen klassiseen väkivaltaselitykseen ei kuitenkaan lisätä paljoakaan uutta, ja valkoinen terrori selitetään lähinnä poikkeusyksilö Nykäsen avulla. Salminen (2004) 234–254.

21. KA, Etsivä Keskuspoliisi-Valtiollinen Poliisi (EK-Valpo), pääosaston kuulustelu pöytäkirja (PKT) 523/1943, Lilja Nykäsen kuulustelupöytäkirja 14.9.–14.10.1943; KA, Pietarin suomalainen seurakunta (PSS), Pyhän Marian seurakunta, mikrofilmi OS 279, luettelo seurakunnan jäsenistä 1911.

22. Ulla Tillander-Godenhjelm (2008) *Fabergé ja hänen suomalaiset mestarinsa*, Helsinki: Tammi, 271–275.

23. Sulo Koski-Nykänen (1932) *Sledy onagrov*, Riga, 15. Sulo Koski oli Nykäsen käyttämä pseudonyymi.

24. KA, PSS, Pyhän Marian seurakunta, mikrofilmi OS 279, luettelo seurakunnan jäsenistä 1911; *Suomen insinöörejä ja arkkitehteja*, Vietti Nykänen, Vaasa 1948.

25. KA, EK-Valpo, henkilömappi 4360, Vietti Brynolf Nykänen; Eesti riigiarhiiv (ERA), Tallinna, Parteiarhiiv (PA), henkilömappi 5206, Sulo Nykäsen kuulustelupöytäkirja 30.11.1940. Tallinnassa säilytettävät kuulustelupöytäkirjat syntyivät sen jälkeen, kun Neuvostoliiton turvallisuuselimet olivat pidättäneet Sulo Nykäsen Tallinnassa vuonna 1940. Nykästä kuulusteltiin useita kertoja kolmen kuu-

Kulta- ja hopeaseppämestareilla oli erityis- asema pietarinsuomalaisten yhteisössä: he nauttivat suurta arvostusta ja hoitivat monia suomalaissiirtokunnan luottamustehtäviä. Pietarin käsityöläiset pitivät myös kiinteää yhteyttä vanhaan kotimaahansa, josta useat olivat hankineet kesähuvilan. Nykästen huvila sijaitsi Saimaan rannalla Taipalsaaren Leikkalassa.²⁶ Pietarinsuomalaiset halusivat kasvattaa lapsensa suomalaisiksi ja etsiä aviopuoliset toisten pietarinsuomalaisten joukosta. Kaupungin käsityöläispiireissä oli myös omaksuttu eurooppalaiset porvarisihanteet ja -arvot aikaisemmin ja laajemmin kuin Suomessa.²⁷ Ei ollutkaan ihme, että Suomen puolella kummeksuttiinkin Pietarin käsityöläisten herraskaisia, vanhahtavia tapoja ja vaatteita.

Sivistyneistön jäljittely ei näkynyt ainoastaan ulkoisena koreiluna. Varakkaimpien käsityöläisten lapset kävivät hienoja kouluja, vaikka heidän vanhempiensa kouluvuodet olivat jääneet vähiin.²⁸ Vuonna 1911 annetun rippitodistuksen mukaan Sulo Nykänen osasi lukea ja kirjoittaa sekä tunsikin Katekismuksen.²⁹ Vaikka Nykäsen oppivuodet ovat osin painuneet historian hämärään, vaikuttaa siltä, että hänellä oli jonkinlainen oppikoulutausta. Tähän viittaavat Nykäsen kirjoittamat lukuisat tekstit, jotka osoittavat hänen saaneen oppillista sivistystä. Myös muut asiat tu-

kevat oletusta: Nykänen puhui monia kieliä ja hallitsi sivistyneistön käytöstavat.

Kosmopoliittisessa Pietarissa asuvien suomalaisten isänmaallisuus ulottui myös koulu- maailmaan. Erään kultasepän pojan mukaan suomalaisessa yhteiskoulussa ”vallitsi runebergiläinen henki”, ja siellä ”oltiin hyvin kansallishenkisiä”.³⁰ Suomalaista kulttuurielämää seurattiin myös kirjallisuuden ja lehtien välityksellä. Lisäksi esimerkiksi musiikki-iltamissa laulettiin isänmaallisia lauluja ja lausuttiin Runebergiä. Kultasepän tytär Lyydia Tilander muisteli Pietarin aikaa lämmöllä: ”Ihastuksella ja kaipauksella muistelen vieläkin sitä suurta Suomen ihailua, isänmaanrakkautta ja topeliaanista eetillisyyttä, joka kuvastui silloisten pietarinsuomalaisten järjestöjen järjestämissä kulttuuritilaisuuksissa.”³¹

Myös Nykästen perheessä korostettiin yleviä, suomalaiskansallisia arvoja ja hyväksyttiin laitomatkin otteet Suomen autonomian puolustamisessa. Voima-liiton³² aktivisteihin kuulunut Sulon isovelji Vietti Nykänen kertoi myöhemmin, että hänen vanhempansa olivat hyvin innostuneita isänmaallisuudesta, ”joten minä kotonakin sain alati myötätuntoa osakseni isänmaallisissa hankkeissani eikä minua – – koskaan kielletty eikä edes varoitettukaan välttämään mitään rohkeita tekoja – –, joista olisi ehkä voinut

kauden aikana, minkä jälkeen hänet tuomittiin ammuttavaksi. Kuulusteluissa Nykänen kertoi monia elämäänsä liittyneitä yksityiskohtia, vaikka hän selvästikin yritti vältellä sellaisia aiheita, jotka olisivat voineet olla hänen kannaltaan raskauttavia. Kuulustelijat käyttivät Nykäseen klassista kuulustelumetodia, jossa kuulusteltavan annetaan ensin valehdella, minkä jälkeen hänelle näytetään todisteet, jotka osoittavat hänen valehdelleen. Katso Vietti Nykäsestä myös: Kansallisarkiston Sörnäisten toimipiste (SA), pikkukokoelma (PK) 253, Vietti Nykäsen kokoelma.

26. KA, historiallisten seurojen muistitietotoimikunta (HSMT), pietarinsuomalaiset, kansio 20, liikemies Johan Fredrik Vepsäläinen 23.11.1968, 19; Max Engman (2004) *Pietarinsuomalaiset*, Helsinki: WSOY, 255; Pentti Siltanen (1999) *Hopeaa ja säveliä. Pietarinsuomalaisen perheen kronikka*, Helsinki: Otava, 26, 40–44, 94.

27. Siltanen (1999) 65; Ulla Tillander-Godenhalm (1989) 'Pietarin suomalaiset hopeaseppät', teoksessa Tuula Poutasuo (toim.) *Suomalainen hopeataide*, Helsinki: Kirjayhtymä, 29.

28. Engman (2004) 407, 420.

29. KA, PSS, Pyhän Marian seurakunta, mikrofilmi OS 292, luettelo ripille päässeistä 1910. Sulo Nykäsen kotiseurakunta oli luterilainen.

30. KA, HSMT, pietarinsuomalaiset, kansio 20, tarkastaja Väinö Heles 9.11.1968, 5.

31. KA, HSMT, pietarinsuomalaiset, kansio 21, Lyydia Tilander 1968, 4; Siltanen (1999) 40–44.

32. Urheiluseuraksi naamioitu Voima-liitto perustettiin vastustamaan venäläistämispoliittikkaa 1906. Sen jäsenet uskoivat aktiiviseen toimintaan ja sotkeutuivat esimerkiksi aseiden salakuljetukseen. Voima-liiton toiminta kiellettiin jo loppuvuodesta 1906.

olla ikävät seuraukset.³³ Vietti uskoi, että suomalaisten oli noustava vastustamaan Venäjän sortopolitiikkaa. Viipurissa asunut ja opiskellut Vietti toimi esikuvana nuorelle Sulolle, joka sai kuulla eri lähteistä veljensä salahankkeista ja pakenemisesta opiskelijaksi Saksaan.

Tiivistäen voi sanoa, että Sulo Nykänen varttui perheessä, jolle Pietari oli mahdollisuuksien kaupunki. Monet käsityölläiset kuuluivat yhteisönsä hyväosaisiin, joilla oli varaa palkata imettäjiä sekä harrastaa taidetta ja tutustua eksoottisiin ruokiin. Näin kansallisromanttisia ihanteita vaaliva suomalaisyhteisö ja kuohuva metropoli muodostivat kokonaisuuden, jossa nuori Sulo Nykänen rakensi identiteettiään. Pietarinsuomalaisten ihana aika kuitenkin päättyi uuden vuosisadan alkupuolella, kun kaupunki muuttui epävaakaaksi asuinpaikaksi. Levottomuudet, väkivalta ja rikollisuus yleistyivät Pietarissa samaan aikaan, kun venäläistämispolitiikka vaikeutti suomalaisten elämää. Uusi tilanne näkyi käsityölläisten arjessa monella tavalla: esimerkiksi työväkeä pelättiin ja verstaiden ikkunoihin asennettiin kaltereita.³⁴ Vauraimpien käsityölläisten perheillä oli paljon menetettävää, ja tämä epäilemättä vaikutti myös heidän poliittiseen ajatteluunsa.

Jaala sisällissodan kynnyksellä

Nykänen ilmestyi Jaalaan vuoden 1917 alussa, jolloin hän oli 22-vuotias. Venäjän armeija oli aloittanut linnoitustyöt paikkakunnalla, koska se pelkäsi saksalaisten tekevän maihinnousun Suomeen ja hyökkäävän sieltä Pietariin. Työmaamullisti 3 500 ihmisen maaseutupitäjän elämän tavalla, joka varmasti vaikutti myös kevään 1918 väkivaltaisiin tapahtumiin.³⁵ Levottomuus ja rikollisuus lisääntyivät helpon rahan ja tanssi-iltamien ohella.³⁶ Pietarinsuomalainen nuori mies työskenteli pioneerosaston kirjuriina sekä vallityömaan alipäällikkönä ja piiskurina syksyyn 1917 saakka.³⁷ Lienee todennäköistä, että Nykänen oli sotilasarvoltaan vähintään aliupseeri, koska hän oli käynyt kouluja. Teoriassa sekin on mahdollista, joskaan ei kovin todennäköistä, että Nykäsestä oli tehty sota-ajan upseeri. Nykäsen todellisesta sotilasarvosta ei ole varmuutta, mutta se tiedetään, että hän esiintyi luutnanttina Suomen sisällissodassa ja sen jälkimainin-geissa.³⁸

Vuoden 1918 alussa Jaalassa elettiin yhä merkellisempää aikaa. Kirkkoherran mukaan tunnettiin, että ”jotain salaperäistä oli ilmassa, waan kapinahankkeista eivät tienneet kuin mahdolli-

33. KA, Eino I. Parmasen kokoelma, XXVI, Voima-liitto, Vietti Nykäsen kertomus 10.6. 1940, 1.

34. Kansalliskirjasto (KK), Toivo ja Alma Kuulan kokoelma, Alma Kuulan päiväkirja 2.9.1906; Siltanen (1999) 56, 92; Herbert Tillander (1980) ’Toiminimi Tillander vuosien saatossa’, teoksessa *Carl Fabergé ja hänen aikalaisensa*, Helsinki: Tillander, 68.

35. Salminen (2004) 199–201, 209, 211, 234–236; Antti Seppä (1992) *Tapahtumia Jaalassa itsenäisyyden koittaessa*, Kuusankoski, 3. Jaalaa pidettiin syrjäseutuna 1900-luvun alkupuolella, koska huonot tieyhteydet ja laajat vesistöt vaikeuttivat liikkumista alueella. Toisaalta lähistöllä sijaitsivat Heinolan ja Lahden kaupungit sekä Woikkaan ja Kymin tehdasalueet. Pietarin rata halkoi naapurissa sijaitsevaa Iitin pitäjää. Junat toivat ihmisiä ja lehtiä Kausalan asemalle, josta ne kulkeutuivat nopeasti Jaalan kirkonkylään. Jaalassa sijaitsivat myös Verlan puuhiokeja pahvitehdas sekä Siikkakosken saha. Asutus keskittyi pitäjän eteläosiin, ja väkimäärä kohosi 3 500 ihmiseen, joista yli kaksi kolmasosaa sai elantonsa maa- ja metsä-

taloudesta. Jaalassa oli monia suurtiloja ja satoja torppia. Teollisuustyöväestöä oli yli 400 henkeä, ja sekatyömiehiksi luokiteltiin 150 jaalalaista. Varallisuus oli keskittynyt harvoille, ja sosiaaliset jännitteet näkyivät muun muassa siinä, että kirkonkylään ja kyliin oli perustettu useita työväenyhdistyksiä.

36. SA, PK 869:6, vapaussotamuistelmia, Antti Lemmin-käinen 1936, 1; SA, vapaussodan historian komitea (VHK) C III 5, papiston kertomukset, Jaala, Kustaa Palmunen 30.4.1919, 102–103; SA, VHK C III 8, nimismiesten kertomukset, Jaala, Arvo Hämäläinen 5.2.1919, 190; Salminen (2004) 232–233; Seppä (1992) 5–8.

37. SA, T 15834-5/02, vapaussotamuistelmia, Jaala, Juho Poteri 1938, 2; Työväen arkisto (TA), Työväen muistitietotoimikunta (TMT) 166:495/2, muistitietokokoelma, Yrjö Tuominen 1968, 1; TA, TMT 175:566/1, muistitietokokoelma, Tauno Salo 1968, 25.

38. Tuomas Hoppu (2005) *Historian unohtamat. Suomalaiset vapaaehtoiset Venäjän armeijassa 1. maailmansodassa 1914-1918*, Bibliotheca historica 100, Helsinki: SKS, 316;

sesti sosialistien johtomiehet”. Ensimmäinen kiistaton merkki sisällissodan alkamisesta oli punakaarti, joka saapui Jaalan kirkonkylään aseistettuna helmikuun 14. päivänä. Sotajoukko koostui noin 40 jaalalaisesta, jotka valtasivat julkiset paikat. Jaalan nimismiehen mukaan punakaarti ei syllistynyt murhiin ”suuremmassa määrin”. Saatiin kuitenkin ”nähdä, minkä hengen lapsia he ovat”, kirkkoherra Kustaa Palmunen toteaa ja kertoo kaartin tekemistä ”ryöstöistä”, jotka jatkuivat ”päivä päivältä niin kauan kuin punaiset paikkakunnalla isännöivät”.³⁹

Jaala kuului Savon rintamaan, joka oli pitkään sivuroolissa sisällissodassa. Rintamalinja jakautui pieniin lohkoihin, joiden tuntumassa käytiin asema- ja sissisotaa lähes kolmen kuukauden ajan. Punaisen ja valkoisen Suomen rajaviiva hahmoteltiin Jaalan kirkonkylän pohjoispuolelle.⁴⁰ Ensimmäiset jaalalaiset siirtyivät valkoisten puolelle samana päivänä, kun punakaarti marssi Jaalan kirkonkylään. Myöhemmin pitäjästä pakeni lisää paikallisia, joille rintamalinjan ylittäminen oli yleensä helppoa. Esimerkiksi Juho Poteri naamioi pakonsa sonnanajoksi.⁴¹

Jaalan lentävä osasto

Itä-Suomen alueella toimi monia lentäviä osastoja, joilla oli paikallista merkitystä. Niiden avulla kylvettiin kauhua sekä ulotettiin terroriteot

vastustajan selustaan ja sydänmaille.⁴² Jaalan ja Heinolan metsissä liikkui Puumalan lentävä osasto, jonka tiedustelu- ja terrorimatkat ulotettiin aina Jaalan keskiosiin saakka.⁴³ Sulo Nykänen saapui maaliskuun 1. päivänä Heinolan rintamalle, jossa hän toimi Puumalan lentävien päällikön, Erkki Osmonsalon, adjutanttina. Hän väitti valkoisille päätyneensä venäläisen joukko-osastonsa matkassa Jaalasta Romanian rintamalle Ordi-Kregliin, josta oli paennut upseerin asussa helmikuun 4. päivänä.⁴⁴ Olipa totuus Nykäsen matkasta valkoisten puolelle mikä tahansa, vaikuttaa siltä, että Nykänen jäi eristyksiin punaiseen Etelä-Suomeen sisällissodan alkaessa. Samalla tavalla kävi muun muassa Vietti Nykäselle, joka oli mukana perustamassa Viipurin salaista suojeluskuntaa.⁴⁵

Valkoisten puolella Nykänen tutustui terrori- ja sissisotaan sekä tapasi Jaalasta paenneita ihmisiä Puumalan lentävien tiedusteluretkillä. Nykänen ei varsinaisesti perustanut Jaalan lentäviä, mutta hän onnistui kokoamaan lentävät Paason kartanoon, jossa osastolle päätettiin hankkia virallinen asema. Tässä tarkoituksessa kolmehenkkinen lähetystö passitettiin Mikkeliin tapamaan sotilaspiiriin päällikköä, eversti Gustaf Aminoffia.⁴⁶ Lähetystö saapui Mikkeliin juuri oi-

Tuomas Hoppu (2006) 'Lojalaisuus Venäjää kohtaan ensimmäisen maailmansodan aikana', *Historiallinen Aikakauskirja* 104, 63; Hoppu arvioi, että Nykäsen upseerin arvo oli vain mielikuvituksen tuote. Katso: Hoppu (2009) 105.

39. SA, VHK C III 5, papiston kertomukset, Jaala, Kustaa Palmunen 30.4.1919, 104–105; SA, VHK C III 8, nimismiesten kertomukset, Jaala, Arvo Hämäläinen 5.2.1919, 190–193; SA, T 15834-5/02, vapausotamuistelmia, Jaala, Juho Poteri 1938, 1.

40. Salminen (2004) 237; Veikko Talvi (1984) *Kouvolan historia. 1880-luvulta talvisodan syttymiseen* II, Kouvola: Kouvolan kaupunki, 312, 308.

41. SA, VHK C III 15, suojeluskuntien kertomuksia, Jaala 12.6.1920, lyhyt selostus; SA, PK 869:6, vapausotamuistelmia, Antti Lemminkäinen 1936, 1–2; SA, PK 869:2, vapausotamuistelmia, Mikko Hämäläinen 1936, 1–6.

42. Paavolainen (1967) 109; Tikka (2006) 77, 141–142.

43. Erkki Osmonsalo (1919) 'Partioretä Savon rintamalla', teoksessa K.I. Karttunen (toim.) *Puolesta Savon ja syntymämaan*, Mikkeli, 16–26; SA, T 15834-5/02, vapausotamuistelmia, Jaala, Matti ja Väinö Nieminen 1938, 2.

44. Paavolainen (1967) 262. Sulo Nykäsen matkasta valkoisten puolelle on myös toinen versio, jonka hän itse kertoi 1930-luvulla kirjoittamassaan kirjassa. Sen mukaan Nykänen jäi erityksiin punaiseen Suomeen, jossa hän liittyi punaisten armeijaan päästäkseen lähemmäs rintamaa ja sitä kautta valkoisten puolelle. Koski-Nykänen (1932) 13.

45. SA, PK 105, Vietti Brynolf Nykäsen arkisto, Vietti Nykäsen selvitys Viipurin salaisen suojeluskunnan toiminnasta, 1–7. Katso Nykäsen matkasta valkoisten rintamalle myös: ERA, PA, henkilömappi 5206, Sulo Nykäsen kuulustelupöytäkirja 4.12.1940, 27.

46. KA, VA 214b, PSA, Jaala, Sulo Nykäsen kirjoittama raportti 3.8.1918, 1–3. Katso lentävien osastojen roolista sodankäynnissä: Tikka (2006) 75–81, 141–146.

kealla hetkellä, sillä uusia lentäviä osastoja oltiin juuri kokoamassa ja lähettämässä Etelä-Suomeen, joka haluttiin puhdistaa punakaarteista. Näin Jaalan lentävät liitettiin osaksi valkoisten sotastrategiaa ja väkivaltakoneistoa, jonka avulla valloitetut alueet otettiin haltuun ja rauhoitettiin. Etelä-Savon rykmentin komentaja, eversti Paul Londén lähetti Nykäselle määräyksen toimia lentävien päällikkönä. Luutnantti Nykänen raportoi toimistaan Londénille sekä sai tältä ja koko sotilaspiirin johdolta määräyksiä.⁴⁷

Vähitellen Nykäsän ja hänen viisihenkisen esikuntansa organisoima osasto kasvoi komppanian vahvuiseksi. Se siirtyi Jaalan hajanaiselle rintamalle, jossa lentävien tuli harjoittaa tiedustelua ja puhdistaa aluetta punaisista. Yli 150-päinen komppania jaettiin kolmeksi joukkueeksi, jotka jakautuivat viiteen 10-henkiseen ryhmään. Huhtikuun 15. päivänä Jaalan lentävät joutuivat ensimmäiseen taisteluunsa luutnantti Nykäsän johdolla. Kaksi ja puoli tuntia kestäneen kamppailun jälkeen lentävät saivat sotasaaliiksi neljä hevosta ja kuusi vankia, joiden kanssa osasto majoittui Rihun kartanoon.⁴⁸ Huhtikuun 20. päivänä Nykänen mainitsee lyöneensä pienen sotajoukon, joka oli ryöstämässä Heiskalan kylää. Luutnantti sanoo ”puhdistaneensa” kylän ja jättäneensä sinne miehiä vahtiin. Toisessa yhteydessä Nykänen kehuu erästä lentävien sotilasta ja mainitsee hänen olleen esikuva myös muille: ”Hän ei uskonut, että punikki kuolee kivääristä”, vaan veti puukkonsa tupesta ja sysäsi sen vihollisensa sydämeen hymähtäen ”kyll et piru enää rosvo”.⁴⁹

Sillä välin kun Nykäsän komppania kävi liikaista sotaansa metsäisillä rajamailla, punakaartilaisten asema heikkeni päivä päivältä. Punaiset olivat jääneet mottiin Kymenlaakson alueella. Tässä tilanteessa lentävät saivat määräyksen hyökätä nopeasti syvemmälle Jaalan alueelle, koska pakenevien kaartilaisten pelättiin ryhtyvän ”hirmutekoihin”. Huhtikuun 29. päivänä lentävät miehittivät Uimilan kylän, jossa Nykänen puhdisti torppia ”roistoista”: ”Puhdistaes-

sani Uimilan kylää ampuivat pojat kaikki ne punikit, jotka huomattuaan punaisten armeijan lähestyvän tappiotaan repivät pois punaiset nauhat hatuistaan ja käsivarsistaan ja yrittivät kaikki mokomin – – pujahtaa linjamme läpi – –”.⁵⁰ Nykänen kuvailee erään vanhan naisen teloitusta: ” – – Kiiruhdin itse juhlatilaisuuteen ja silmäilin tarkasti akan ryppyisiä kasvoja. – – Minä annoin merkin ryhmäpäällikölle – – saadakseni tutkia tuon tuomitun läpituokevaa katsetta, jossa ilmeni sellainen vihan ja kiukun ilme jommoista ei voi kuvitella muussa kuin itse pyövelin perkeleellisessä katseessa. – – En voinut katsella tuota saastutettua naista enempää ja annoin merkin miehille – –. Minun pois lähdeytyni ampumispaikalta syöksyivät miehet ruumiin päälle – – ja työnsivät kiiltävät puukkonsa akan ruumiiseen, jo ennestään pulppusi höyryvä veri.”⁵¹

Puhdistus

Huhtikuun 30. päivänä Nykänen saapui Jaalan kirkonkylään, josta lähes kaikki punakaartilaiset olivat poistuneet edellisenä yönä. Nykäsän mukaan rääkätyt ihmiset olivat hämmästyksestä ja onnesta kuin puusta pudonneita. Hän kertoo kii-

47. KA, VA 214b, PSA, Jaala, Sulo Nykänen 3.8.1918, 1–3, 19, 26; KA, VA 214b, paikallisten suojeluskuntien arkistot, Jaala, Mikkelistä lähetetty eversti Öhrnflyktin (Tunzelmann von Adlerflug) määräys 26.4.1918; KA, VA 214b, PSA, Jaala, määräys lentävien perustamisesta 14.4.1918; vertaa myös: SA, T 15834-5/02, vapausotamuistelmia, Jaala, Matti ja Väinö Nieminen 1938, 3.

48. KA, VA 214b, PSA, Jaala, eversti Londénin käsky 14.4.1918; SA, PK 869:2, vapausotamuistelmia, Mikko Hämäläinen 1936, 3; KA, VA 214b, PSA, Jaala, Sulo Nykänen 3.8.1918, 3–5; SA, VA 214b, PSA, Jaala, Nykäsän viesti 15.4.1918.

49. KA, VA 214b, PSA, Jaala, Sulo Nykänen 3.8.1918, 6–12.

50. KA, VA 214b, PSA, Jaala, eversti Öhrnflyktin (Tunzelmann von Adlerflug) määräys 26.4.1918; KA, VA 214b, PSA, Jaala, Sulo Nykänen 3.8.1918, 20.

51. KA, VA 214b, PSA, Jaala, Sulo Nykänen 3.8.1918, 20–21. Kyseinen kuvaus liittyy todennäköisesti Maria Mäkinen teloitukseen, joka tapahtui 29.4.1918 Jaalan Uimilan kylässä. Kirjoittaja on keskustellut aiheesta Tuomas Hopun kanssa.

täneensä valkealla liinaharjaoriilla läpi kylän, jossa itkivät naiset seppelöivät hänen villin hevosensa ja sotilaat lauloivat Jääkärimarssia. Margareta Lemminkäinen tallensi tilanteen huomattavasti arkisempaan ja realistisempaan. Hän kirjoitti päiväkirjansa, että kirkonkylään saapui pieni joukko tomuisia, ahavoituneita miehiä. Lemminkäisen mukaan naiset itkivät ja huiskuttivat valkoisia liinojaan merkiksi siitä, että punaisen kumouksen päivät olivat ohi. Uudessa tilanteessa kirkonkylässä vaadittiin kostoa ja kuiskailtiin, että ”nyt on meidän vuoro”.⁵²

Lentävät majoittuivat Jaalaan, jonka kylät ja metsät piti puhdistaa entisistä punakaartilaisista. Tässä tilanteessa komppanian käskysuhteet muuttuivat, kun Etelä-Savon rykmentin komentaja Londén siirtyi hyökkäysjoukkojen mukana Kouvolaan ja lopulta Kotkaan, jossa hän toimi komendanttina. Huhtikuun 29. päivänä ruotsalainen kenraalimajuri Ernst Linder siirrettiin keskisen rintaman komentajaksi. Nykäsen joukot alistettiin Linderille, jolle hän raportoi ainakin toukokuun 2. päivänä.⁵³ Uudet käskysuhteet eivät muuttaneet Jaalan lentävien toimintaa tai Sulo Nykäsen valtuuksia, jotka olivat yhä erittäin laajat. Luutnantti oli Jaalan korkea-arvoisin sotilashenkilö, joka sai johtaa puhdistuksia esikuntansa kanssa ja päättää paikkakunnan asioista itsenäisesti noin kolmen ja puolen viikon ajan.

Nykänen arvioi Jaalan punakaartin syllisyyttä raportissaan: ”Pitänee huomauttaa, että Jaalan punakaartissa ei ole ainoatakaan, joka ei olisi ollut ottamassa osaa murhaan tahi ryöväykseen yhdessä niiden Haminan ja Kotkan punaisten kanssa, jotka räyhäsivät Heinolan rintamalla. Kukapa olisi murhannut Jaalassa Eero Poterin, – – ryöstänyt Jaalan kirkon viinikellarin putoptaaksi murtaen rautaoven ja häväisten kirkkoa kiroten juodessa tynnyristä lahtarien Kristuksen verta – –, ellei juuri Jaalan petomainen punakaarti, joka villien indiaanien tavalla kantoi 2 ja useampaa pitkää punaista nauhaa hatuunsa, jotka ilmoissa liehuessa antoivat sitä hirtittävemmän näyn ryöväreille.”⁵⁴ Nykäsen Jaala-

raportti paljastuu värityneeksi tälläkin kerralla. Todellisuudessa punaiset poistuivat Jaalasta tekemättä suurempia tuhoja. Luultavasti kirkon viinikellari todella ryöstettiin, vaikka Jaakko Paavolainen on päätenyt vastakkaiseen näkemykseen.⁵⁵ Nykäsen raporttia lukiessa onkin hyvä pitää mielessä, että se on retorinen kirjoitus, joka kaunistelee tapahtumia ja pyrkii vetoamaan lukijoihin. Tämä piirre näkyy Nykäsen teksteissä myöhemminkin.⁵⁶

Jaalan suojeluskunta alistettiin Nykäsen käskyaltaan niin, että kokouspöytäkirjat hyväksyttiin lentävien esikunnassa. Monet talolliset liittyivät suojeluskuntaan, jonka johtoon nousivat esimerkiksi ”sotilas- ja esikuntapäällikkö” Robert Saarinen ja ”poliisipäällikkö” Antti Lemminkäinen. Toukokuun 15. päivänä suojeluskunnalla oli 112 jäsentä, joista monet kuuluivat myös Jaalan lentäviin. Suojeluskunta ja lentävä komppania puhdistivat lähialueiden metsiä punakaartilaisista. Toukokuun 7. ja 12. päivän välillä Herransaaren vartiosto oli pidättänyt yhdeksän kaartilaista, joista seitsemän oli lähetetty Jaalan kirkonkylään tuomittavaksi.⁵⁷

52. KA, VA 214b, PSA, Jaala, Sulo Nykänen 3.8.1918, 23–24; TA, TMT 165:477/2, muistietokokoelma, Johanna Margareta Lemminkäisen päiväkirja 1918, 2; Seija Jalangi & Marianne Junila (2006) 'Lukittu näky – sota lapsen kokemuksena', *Historiallinen Aikakauskirja* 104, 128–130.

53. KA, VA 214b, PSA, Jaala, Sulo Nykänen 3.8.1918, 24–27; Ernst Linder (1921) *Muistelmia Suomen vapaussodasta*, Helsinki: Otava, 221–261.

54. KA, VA 214b, PSA, Jaala, Sulo Nykänen 3.8.1918, 27–28.

55. Paavolainen 1967, 267; SA, T 15834-5/02, vapaussotamuistelmia, Jaala, Juho Poteri 1938, 3; TA, TMT 165:477/2, muistietokokoelma, Johanna Margareta Lemminkäisen päiväkirja 1918, 6; KA, VA 214b, PSA, Jaala, Sulo Nykänen 3.8.1918, 22–24.

56. Esimerkiksi vuonna 1940 Nykänen kertoi kuulustelija Haitille Neuvostoliiton miehittäessä Virossa, että toisinaan hän kuvasi tapahtumia vain ”kauneuden vuoksi”. ERA, PA, henkilömappi 5206, Sulo Nykäsen kuulustelupöytäkirja 9.12.1940, 36.

57. KA, VA 214b, PSA, Jaala, vartioston kirje Nykäselä 12.5.1918.

Jaalan ensimmäinen joukkoteloitus järjestettiin toukokuun 2. päivänä, jolloin ammuttiin 8 henkeä.⁵⁸ Kirkonkylässä järjestetyt teloitukset ja niihin liittyvät kuulustelut merkitsivät sitä, että väkivallan luonne muuttui. Aikaisemmin lentävät metsäsissit olivat ampuneet vastustajia tavattaessa ja hyvinkin köykäisillä perusteilla. Nämä pikatuomiot olivat liittyneet sodankäyntitapaan, jonka päämääränä oli ollut alueiden puhdistaminen ja vastustajan sotaponnistelujen häiritseminen. Väkivallan taustana oli myös se, ettei vankeja voitu aina ottaa epämääräisellä rintama-alueella.

Viralliset asiakirjat vaikenevat usein niin sanotusta ensimmäisen aallon väkivallasta.⁵⁹ Nykäsien raportti on hyvä esimerkki ilmiöstä: lentävien metsissä ampumat ihmiset eivät näy Jaalan virallisissa terroriluvuissa. Tämä satunnainen väkivalta oli yleisimmillään ennen Jaalan valloittamista ja välittömästi sen jälkeen. Alueita puhdistettiin, kun ne siirtyivät lentävien hallintaan eikä näistä teloituksista tehty kirjallisia dokumentteja, jotka näkyisivät terroriluvuissa. Esimerkiksi *Jaalan historia* -kirja ei kerro tästä väkivallasta, vaikka se pohjautuu *Suomen sotasurmat* -projektin tietokantaan. Itse asiassa ensimmäisen aallon väkivalta oli niin vaikeasti tilastoitavaa, etteivät siitä kerro edes SDP:n keräämät Jaalan terroritilastot.⁶⁰ Näitä puhdistuksia valaisevatkin lähinnä erilaiset kertovat lähteet, joita ei voi pitää hyvällä tahdollakaan luotettavina. Onkin mahdotonta sanoa, kuinka paljonko pikatuomioita lopulta jaettiin. Lienee kuitenkin selvää, ettei Jaalan valkoinen terrori alkanut vasta pitäjän valloittamisen jälkeen, vaan ainakin joitakin teloituksia toteutettiin jo ennen tätä.

Valkoisten saapuminen Jaalan kirkonkylään aloitti toisen väkivalta-aallon, jonka leimallisena osana olivat kenttäoikeudet ja joukkoteloitukset. Valkoiset perustivat kirkonkylässä sijaitsevaan Liikasen kaupan saliin kenttäoikeuden. Oikeutta johtivat muutamat Jaalan talolliset yhdessä Nykäsien kanssa: uudessa tilanteessa punaisia ei yleensä ammuttu ilman näytösluontoisia tutki-

muksia, vaan ensiksi istuttiin oikeutta ja vasta tämän jälkeen julistettiin tuomio. Kuolemantuomiot pantiin täytäntöön joukkoteloituksina. Tässä väkivallasta kertovat useahkot lähteet, ja se on osin hyvin dokumentoitua.

Kymmenet Jaalan punakaartilaiset olivat päätyneet Kouvolaan, jossa heidät oli suljettu vankileirille. Vankilan komendantti viestitti Nykäselle, että tämän oli valittava nelihenkinen lautakunta ja lähetettävä se Kouvolaan vapauttamaan syyttömästi vangitut. Nykänen matkusti itse Kouvolaan, josta hän kuljetutti punaisia Jaalaan tutkittavaksi.⁶¹ 23-henkinen vankijoukko saapui Jaalaan helatorstaina eli toukokuun 9. päivänä. Vangit vietiin Liikasen saliin kuulusteluihin, joiden jälkeen viisi heistä erotettiin muusta joukosta. Jäljelle jääneet 18 vankia tuomittiin kuolemaan ja passitettiin teloitettavaksi. Tässä ryhmässä ammuttiin punakaartin päällikkö Juho Seppälä. Vielä samana päivänä Seppälän kihlattu, Ida Seppälä, haettiin joko kotoaan tai vankilaksi muutetusta ladosta ja ammuttiin Paljaankallionmäellä. Teko herätti kauhua varsinkin sen takia, että Idan väitettiin olleen viimeisillään raskaana. Tämän lisäksi Juho Seppälän äitiä kuulusteltiin ”suurena punakaartin kannattajana”, mutta lopulta hänet säästettiin tuomiolta.⁶² Helatorstain

58. Paavolainen (1967) 266.

59. Siltala (1993) 222; Siltala (2009) 331; Ylikangas (2005) 116.

60. TA, vuoden 1918 arkisto, terroritilastot, Jaala.

61. Paavolainen (1967) 265–266; SA, VA 214b, PSA, Kouvolan kasarmin komendantin viesti, jossa Nykäsien merkintä, 5.5.1918. Samana päivänä Kouvolan vankileiriltä myös vapautettiin jaalalaisia vankeja. SA, PK 1220/1, Jaalan suojeluskunta, vapautumistodistukset.

62. KA, VA 214b, PSA, Jaala, todistus Heleena Näsistä, ei päiväystä; Salminen 2004, 252, liite 12. Jaalan lentävien papereita kannattaa verrata myös muistitietoon, vaikka tämä aineisto onkin yleensä hyvin epäluotettavaa: *Kouvolan Sanomat* 31.5.1998, ”Jaalan sota päättyi lahtaukseen”; TA, TMT 175:566/1, muistitietokokoelma, Tauno Salo 1968, 25–26; TA, TMT 166:495/2, muistitietokokoelma, Yrjö Tuominen 1968, 3.

joukkoteloituksessa ammuttiin myös Matti Lehtinen syytettynä Erik Poterin murhasta. Teloituspaikka oli symbolisesti tärkeä, sillä Lehtinen ja ainakin osa muista vangeista ammuttiin ja haudattiin Poterin pellolle. Teloituksen jälkeen Nykänen varmisti tuomittujen kuoleman ampumalla heitä käsiaseella päähän.⁶³

Helatorstain väkivalta sai hurmoksellisia ja itsetarkoituksellisia muotoja. Vuosikymmeniä myöhemmin pakkotyöhön tuomittu Tauno Salo jopa väitti, että 9. päivänä olisi ammuttu myös toinen 18-henkinen vankijoukko, johon olisi kuulunut sekä miehiä että naisia.⁶⁴ Hyvin todennäköisesti väite ei pidä paikkansa, vaikka helatorstaina ammuttiin myös muita kuin Kouvolasta haettuja vankeja: esimerkiksi Herransaaren vartiosto otti kiinni ja kuulusteli Juho Heliniä toukokuun 9. päivänä. Helin oli itsellinen, joka oli liittynyt punakaartiin vapaaehtoisena. Vartiosto totesi hänen kantaneen asetta ja osallistuneen muun muassa ”potaattivarkauteen”, minkä takia Helinin lähetettiin kirkonkylän esikuntaan saamaan ”ankarimman rangaistuksen”.⁶⁵ Helin ammuttiin samana päivänä Jaalan kirkonkylällä.

Kenttäoikeudessa vankeja kuulusteltiin ja heidän rikoksistaan kerättiin todisteita. Oikeuden jäsenet olivat kiinnostuneita erityisesti siitä, olivatko syytetyt olleet mukana suoranaississa ryöstöissä tai punakaartin toteuttamissa ruokatakarikoissa. Myös sitä pidettiin raskauttavana, jos syytetty oli liittynyt vapaaehtoisesti kaartiin. Syytettyjen kuulustelut ja kuulemiset eivät kuitenkaan merkinneet sitä, että kyseessä olisi ollut puolueeton ja avoin oikeusistunto. Luutnantti Nykänen oli saanut paikallisilta apua ja koonnut listan Jaalan 189 vapaaehtoisesta kaartilaisesta. Tämän luettelon yläreunaan hän oli kirjoittanut: ”Kolme ristiä tarkoittaa, että olen allekirjoittanut kuolemantuomion.”⁶⁶ Luettelo oli ennakkosuunnitelma, Nykäsen sanoin proskriptiolista, jossa Nykänen määräsi kuolemantuomion yhteensä 70 kaartilaiselle ennen kuin oikeus oli käsitellyt syytettyjen asiaa tai edes tavoittanut syytettyjä.⁶⁷ Voidaankin sanoa, että

Jaalassa esitettiin näytelmä, jolla oikeutettiin mielivaltaista väkivaltaa. Näytelmä muistutti oikeusistuntoa todistuslausuntoineen ja tuomareineen, vaikka se todellisuudessa oli oikeuden irvikuva.

Marko Tikka esittää väitöskirjassaan, että useat kenttäoikeudet edustivat aikakauden parasta mahdollista oikeutta. Tikan mukaan tuomarit eivät yleensä langettaneet tuomioitaan tunteella, vaan he harkitsivat tapauksia ja perustivat päätöksensä todellisiin rikoksiin. Näin oikeus toteutui, eikä sotilaallista tarvetta ylittävää väkivaltaa juuri ollut.⁶⁸ Jaalassa tapahtumat eivät kuitenkaan menneet näin, vaan pitäjässä toteutettiin laskelmoitu sotilaallinen ja poliittinen puhdistus kenttäoikeuden avulla. Jaalan väkivalalle oli leimallista, että talolliset tappoivat tilatomia ja työmiehiä.⁶⁹ Tuomioita jaettiin kevyin perustein, hillittömästi ja nimenomaan tunteella. Mitä ilmeisimmin ääneen lausumattomana periaatteena oli lyödä punakaartia ja koko työväenliikettä niin kovaa, ettei se enää voisi muodostua uhkaksi sodan voittajille. Tässä suhteessa Jaalan tapahtumat muistuttivat esimerkiksi Venäjän sisällissodan terrorisotaa, jonka molemmat osapuolet toteuttivat mitä moninaisimpia

63. *Kouvolan Sanomat* 31.5.1998, ”Jaalan sota päättyi lahtaukseen”. Toinen suosittu teloituspaiikka oli Iiskolan pelto. Pelloille haudattuja vainajia siirrettiin kirkkomaalle jatkosodan jälkeen.

64. TA, TMT 175:566/1, muistitietokokoelma, Tauno Salo 1968, 25–26.

65. KA, VA 214b, PSA, Jaala, Juho Helinin kuulustelu 9.5.1918.

66. KA, VA 214b, PSA, Jaala, luettelo Jaalan vapaaehtoisista punakaartilaisista.

67. KA, VA 214b, PSA, Jaala, luettelo Jaalan vapaaehtoisista punakaartilaisista; Paavolainen (1967) 262–268.

68. Tikka (2004) 291, 326, 382; Tikka (2006) 138, 154–157; Ylikangas (2005) 115–119.

69. Esimerkiksi valtaosa 9. päivänä helmikuuta ammutuista oli ammatiltaan sekatyömiehiä. Lisäksi mukana oli muun muassa käsityöläisiä ja torppareita. Katso esimerkiksi: TA, vuoden 1918 arkisto, terroritilastot, Jaala. Vertaa myös: Siltala (2009) 339.

julmuuksia sillä verukkeella, että ne musersivat vastapuolen toimintaedellytykset fyysisesti ja psyykkisesti.

Muun muassa Daniel Chirot ja Clark McCauley ovat esitelleet kiinnostavia ajatuksia siitä, miten joukkomurhat ja puhdistukset ovat mahdollisia, vaikka useimmat ihmiset kammoksuvat väkivaltaa ja erityisesti sen äärimuotoja. Heidän mukaansa ihmisyyhteisöt ovat keksineet mitä erilaisimpia tapoja ritualisoida väkivaltaa ja etäännyttää itsensä julmuuksista.⁷⁰ Jos ajatusta sovelletaan Jaalaan, se näyttäisi tarkoittaneen kenttäoikeuden perustamista. Lienee jopa todennäköistä, ettei Nykäsen johtama puhdistus olisi ollut mahdollinen, ellei siitä olisi tehty kenttäoikeuden avulla järjestelmällistä ja kaavamaista näytelmää. Kun rikoksentekijöiksi miellettyjä punakaartilaisia ja heidän liittolaisiaan tuomittiin rituaalimaisissa oikeudenkäynneissä, se vastasi useiden jaalalaisten oikeudentajua ainakin siinä määrin, että puhdistus saattoi tapahtua.

Häikäilemätön ja poliittisen puhdistuksen piirteitä saanut terrori herätti myös inhoa ja vastenmielisyyttä. Esimerkiksi Jaalan kirkkoherran kerrotaan soittaneen Kouvolaan ja pyytäneen, ettei vankeja enää annettaisi Jaalan lentäville, koska heidät kaikki ammutaan. Valitukset ja passiivinen vastarinta hankaloittivat puhdistusta, mutta eivät estäneet sen jatkumista, sillä Jaalan lentävät matkustivat Kouvolaan tutkimaan vankeja. Tismalleen samalla tavalla toimivat useat muutkin Kymenlaakson lentävät osastot ja suojeluskunnat, jotka matkasivat Kouvolaan ja pyrkivät jaottelemaan vankileirille sullottuja vankeja syyllisiin ja vähemmän syyllisiin. Muutamat Nykäsen johtamat Jaalan lentävät olivat Kouvolaan ainakin toukokuun 13. päivänä, jolloin vankileirillä ammuttiin yhdeksän jaalalaiskaartilaisista.⁷¹

Kouvolan vankilan ja Jaalan kirkonkylän joukkoteloitusten rinnalla oli myös yksittäistä väkivaltaa. Esimerkiksi niin sanotulla Lammin suoralla ammuttiin muutamia punakaartilaisia. Toukokuun jälkipuoliskolla väkivalta kuitenkin

laantui ja muuttui satunnaisemmaksi. Rauhoittuminen ei tosin johtunut Nykäsestä, joka oli valmis jatkamaan puhdistusta. Toukokuun 18. päivänä Jaalan esikunta sai kirjeen seitsemältä Haminaan paenneelta punaiselta ”hevosmieheltä”, jotka pyysivät päästä Jaalaan tutkittavaksi. Nykänen ei tuntenut armoa vaan merkitsi kirjeen perään lakonisesti ”ammutaan”. Vangeilla oli kuitenkin onnea, sillä heitä ei siirretty Jaalaan.⁷²

Toukokuun lopulla Helsingin Sanomat kertoi Jaalan tilanteesta lyhyessä Sopimatonta käytöstä -jutussa. Kirjoituksessa kuvailtiin Nykäsen ja paikallisen nimismiehen riitoja sekä valitusta, joka Nykäsestä oli tehty maaherralle.⁷³ Jaalassa puhjenneet kiistat kuvasivat hyvin sitä, että lentävä osasto oli muuttunut tarpeettomaksi sen jälkeen, kun metsät oli putsattu kaartilaisista ja vanha järjestys palautettu. Tämä ei varsinaisesti ilahduttanut valtaansa kiintynyttä Nykästä, jonka oli kuitenkin pakko tunnustaa tosiasiat ja lakauttaa osastonsa toukokuun 24. päivänä.

70. Chirot & McCauley (2008) 66–67, 113. ”On vaikea tapaa joutumatta muistutetuksi siitä, että on itsekin elävä olento matkalla kohti kuolemaansa, ja kyetäkseen joukkomurhaan on jollain tapaa ritualisoitava se ja etäännyttävä itsensä siitä, mitä on tekemässä. Toisaalta kukin yhteisö on keksinyt keinot tehdä juuri näin, laillistanut tappamisen tietyt muodot ja tarvittaessa ritualisoinut ne tehdäkseen sotimisesta hyväksyttävää.” Näin toimimalla ”vältetään samaistumasta uhreihin”. Katso myös: Paul Rozin & Jonathan Haidt & Clark McCauley (2000) ’Disgust’, teoksessa Michael Lewis & Jeanette M. Haviland-Jones (toim.) *Handbook of Emotions*, New York: Guilford Press.

71. Salminen (2004) 252, liite 12; Seppä 1992 (21); Turunen (2005) 227, 254, 259. Joitakin jaalalaisia oli teloitettu jo aiemmin Jaalassa. Katso vankileirien puhdistuksista myös esimerkiksi: Roselius (2007) 254–267; Siltala (2009) 336, 339.

72. KA, VA 214b, PSA, Jaala, hevostenkirje, jossa Nykäsen merkintöjä, 18.5.1918.

73. *Helsingin Sanomat* 26.5.1918, ”Sopimatonta käytöstä”. Siitä ei ole varmuutta, aiheuttiko valitus joitakin toimenpiteitä.

Sodan jälkeen

Sisällissodan päätyttyä Nykänen poistui Jaalasta matkustaakseen Vienan Karjalaan, jossa hän liittyi Malmin piskuiseen heimosotaretkikuntaan. 23-vuotias nuori mies oli innostunut heimoaatteesta ja osallistui uhkarohkeille tiedusteluretkille. Myöhemmin Nykänen sotkeutui suomalaisaktivistien salahankkeisiin, joiden siivellä hän päätyi moniin vastuullisiin tehtäviin. Hän pääsi muun muassa Tarttoon johtamaan suurisuuntaista tiedusteluosastoa Viron vapaussodassa ja vakoilemaan valkoisia venäläisemigrantteja Suomen yleisesikunnan laskuun. Vuoden 1920 alussa ”majuri Nykänen” oli Puolassa, jossa hän komensi valkoemigranttien tiedustelu- ja sabotaasiosastoa Puolan ja Neuvosto-Venäjän sodassa.⁷⁴

Venäjän sisällissodan päätyttyä sotaveteraani Nykänen asettui Tallinnaan, jossa hän oli löyhässä yhteydessä Suomen tiedusteluviranomaisiin, otti Viron kansalaisuuden ja meni naimisiin. Oman kertomuksensa mukaan hän ei halunnut palata Suomeen, koska pelkäsi työläisten kosta. Nykänen elätti itsensä ainakin julkaisemalla muistelmia, isänmaallisia ja äärioikeistolaisia teoksia sekä kankaiden valmistusta ja historiaa käsitteleviä kirjoja. Kirjailija Nykänen näyttäisi tekstiensä perusteella jopa säälinen Neuvosto-Venäjän työläisiä, joiden hän uskoi vihaavan bolševismia sydämensä pohjasta. 1930-luvulla Nykänen organisoi Viron tekstiilitehtaiden nuorten teknisten toimihenkilöiden ammattiliittoa ja toimi sen sihteerinä.

Kun Neuvostoliitto miehitti Viron, Nykäsen elämä mullistui. Turvallisuuspoliisi pidätti Nykäsen marraskuun 30. päivänä vuonna 1940 Tallinnassa. Noin kolme kuukautta kestäneen kuulustelu- ja oikeusprosessin päätteeksi Sulo Nykänen tuomittiin ammuttavaksi sillä perusteella, että hän oli tukenut vastavallankumousta Venäjän sisällissodassa ja avustanut kansainvälistä porvaristoa sekä syyllistynyt terrorismiin vuosina 1917–1921. Tämän jälkeen anelut tai epätoivoiset vastalauseet eivät auttaneet, ja elämäntapa-

aktivisti ammuttiin Tallinnassa huhtikuussa vuonna 1941.⁷⁵

Rationaalista ja irrationaalista väkivaltaa

Sulo Nykäsen elämäkerrasta voidaan päätellä, että Nykänen oli omalle aikakaudelleen tyypillinen fanaattinen nationalisti ja radikaali, jonka väkivaltaisuutta ja ylilyöntejä voidaan selittää myös aikakauden ilmapiirillä ja ihanteilla. Nämä arvot yhdistävät Nykäsen moniin tiukkaa antibolševismia ja hyökkäävää idänpolitiikkaa kannattaneisiin aktivisteihin ja upseereihin. Sulo Nykänen lieneekin hyvä esimerkki radikalisoituneesta, mutta sivistyneestä ihmisestä, joka syyllistyi äärimmäisiin julmuuksiin sisällissodassa – vuonna 1918 samanlaisia hahmoja riitti monelle paikkakunnalle.

Luutnantti Sulo Nykänen oli poikkeus erityisesti siinä mielessä, että hän dokumentoi väkivaltaa ja kirjoitti rehvakkaasti kokemuksista, joista yleensä vaiettiin.⁷⁶ Normaalisti Nykäsen tapaiset teloittajat ymmärsivät olla hiljaa väki-

74. SA, heimosota-arkisto (HSA), Malmin retkikunta, Malm 8, Emil Riihiahon päiväkirja 18.6.1918; ERA, PA, henkilömappi 5206, Sulo Nykäsen kuulustelupöytäkirja 7.12.1940, 29–30; Mainio (2007) 59–70. Ks. myös: The National Archives (TNA), Lontoo, War Office (WO) 157/1215, majuri Bataillardin kirjoittama kirje Sulo Nykäsen ja Toivo Vihavaisen saapumisesta Vienan Kemiin 16.9.1918, 1–4; ERA, PA, henkilömappi 5206, Sulo Nykäsen kuulustelupöytäkirja 9.12.1940, 33–36; KA, Karl Verner Cajanuksen kokoelma, 1, saapuneet kirjeet, luutnantti Ragnar Heikelin kirje Cajanukselle 16.12.1918; Mainio (2007) 59–105; Nevakivi (1970) 124–127, 130–131.

75. ERA, PA, henkilömappi 5206, Sulo Nykäsen kuulustelupöytäkirja 30.11.1940–8.5.1941; SA, HSA, Viron vapaussota, emissariaatti, F1, luettelo tiedusteluosaston työntekijöistä; Koski-Nykänen (1932) 9, 20, 23, 25, 67, 69; Mainio (2007) 59–105.

76. Tämä piirre näkyi Nykänessä myöhemminkin. Esimerkiksi Viron sisällissodan tiedustelutoiminnasta kertovat lähteet ovat hävinneet lähes tyystin, mutta Nykäsen Tartossa johtaman eteläisen alueen tiedusteluosaston arkisto on tallessa Kansallisarkiston Sörnäisten toimipisteessä.

valtakokemuksistaan eivätkä myöskään säilyttäneet dokumentteja, jotka todistivat kiistattomasti heidän osallisuutensa väkivaltaan. Saattaa olla, että jos Nykäsen tapaisia – historian tuomion suhteen itsesuojeluvaistottomia – teloittajia olisi ollut enemmän, käsityksemme sisällissodan väkivallasta olisi erilainen kuin se on tällä hetkellä. Tämä johtuu siitä, että Nykäsen paperit antavat kaunistelemattoman kuvan sisällissodan poliittisesta väkivallasta ja sen perusteista.

Jaalan tapahtumat muistuttivat suunnitelmallista sotilaallista ja poliittista puhdistusta, jollaisia on koettu monina historian eri ajanjaksoina hyvin erilaisissa ihmisyyhteisöissä. Pitäjässä toteutettiin koruton terrorikampanja, josta vastasivat lentävän osaston ja suojeluskunnan nokkamiehet. Kyse ei kuitenkaan ollut paikallisesta puhdistuksesta sanan varsinaisessa merkityksessä, vaan Sulo Nykäsen johtama Jaalan ”kuolemanpartio” oli kiinteä osa valkoisen armeijan sotataktiikkaa ja rankaisukoneistoa, jonka tehtävänä oli vastarinnan murskaaminen ja vihollisen lannistaminen. Jos asiaa ajatellaan sodan logiikalla, lentävä osasto onnistui tehtävänsään erinomaisesti ja jopa paremmin kuin valkoisen armeijan johto oli uskaltanut toivoa. Jaalan punaiset kapinalliset murskattiin niin armostomasti, etteivät sen kannattajat kyenneet haastamaan paikallista hegemoniaa vuosikausiin.

Terrorin ylhäältä ohjattua luonnetta korostaa kaksi piirrettä. Ensinnäkin toisin kuin muutamissa tutkimuksissa on arveltu, Nykästä ei rangaistu Jaalan terrorin johtamisesta sisällissodan jälkeen. Itse asiassa tapahtui päinvastoin: hänet palkittiin lentävien johtamisesta neljännen luokan vapaudenristillä soljen ja miekan kera.⁷⁷ Toiseksi Jaalan terrori ei lopulta ollut ennenkuulumattoman raakaa, jos sitä verrataan pitäjän lähi-alueiden tapahtumiin. Monissa Jaalan naapuripiitajien kaupallisissa ja teollisissa keskuksissa järjestettiin samantapaisia tai vielä kylmäverisempiä puhdistuksia ensin punaisten ja sitten valkoisten johdolla. Niitä eivät yleensä toteuttaneet epävaakat kostonenkelit, vaan hyvinkin ta-

valliset ja kaikin puolin kunnialliset kansalaiset, jotka uskoivat olevansa lain ja järjestyksen asialla. Esimerkiksi Kouvolan vankileirillä sekä Kymintehtaan ja Voikkaan tehtailla järjestettiin laskelmoituja puhdistuksia ja joukkoteloituksia, joita motivoivat punaisten tekemät murhat ja ryöstöt sekä taktiset laskelmat.⁷⁸

Vaikka rationaalinen väkivalta oli ratkaisevassa roolissa Jaalassa ja sen lähialueilla, se ei ole koko totuus tapahtumista. Jaalassa ei tehty yksinomaan rationaalista puhdistusta, vaan terrori näyttäisi saaneen myös hallitsemattomia muotoja. Toisin sanoen vaikka kyse oli laskelmoidusta väkivallasta, sisällissota synnytti teloittajissa myös sellaisia voimia, jotka eivät olleet rationaalisia ja hallittuja. Näkemys saattaa tuntua itseltään selvältä, mutta se ei ole sitä. Yllättävän monet historiantutkijat ovat yhdistäneet Suomen sisällissodan väkivallan niin rationaaliseen ihmiskäsitykseen, etteivät siihen ole aina mahtuneet mukaan väkivallan irrationaaliset puolet. Useat tutkijat ovat jopa nähneet suurta vaivaa todistaakseen, ettei kumpikaan tai jompikumpi Suomen sisällissodan osapuolista syyllistynyt lainkaan järjettömään, sadistiseen väkivaltaan.⁷⁹

Ajatus yksinomaan hallitusta ja kontrollidusta väkivallasta on jyrkässä ristiriidassa sen

77. SA, kunniamerkkivaliokunta, kortisto 148, Nykänen, Sulo, päätös 4440, 28.3.1919.

78. Martti Favorin (1983) *Mäntyharjun historia* II, Mikkelin: Mäntyharjun kunta, 236–239; Aimo Halila (1966) *Iitin historia* II, Lahti: Iitin kunta ja seurakunta, 635–636; Paavolainen (1967) 122, 166, 172, 174, 182; Julius Polin (1928) *Kymintehtaitten suojeluskunnan osuus Suomen vapaussodassa*, Kouvolan, 154–155; Turunen (2005) 245–260. Muita Jaalan lähetyillä sijaitsevia suurempia teloituspaikkakuntia olivat esimerkiksi Mäntyharjun rintama-alueet, Lahti ja Nastola. Myös Iitissä toteutettiin puhdistuksia.

79. Esimerkiksi Juha Siltala on kirjoittanut tutkijoiden kyvyttömyydestä tunnistaa irrationaalista tuhoavutta henkilöissä, jotka normaalioloissa ovat ajaneet asiaansa rationaalisesti. Siltalan sanoin ”tuhoaminen saa sisällissodassa itsetarkoituksellista luonnetta, eikä tätä piirrettä voi ideologisesti aidata vain johonkin ryhmään”. Siltala (1993) 224.

kanssa, mitä tiedetään tapahtuneen monissa muissa sisällissodissa ja puhdistuksissa. Jaalan väkivallasta säilyneet dokumentit ovatkin hyvä muistutus siitä, että terroriin vaikuttivat myös erilaiset primitiiviset tunteet ja mielihalut. Sodan ja sitä edeltäneiden levottomuuksien aiheuttama järkytys, sosiaaliset jännitteet, kostonhalu ja jonkinlainen tuhoamisvietti selittänevät ainakin osan Jaalan terrorin hillittömimmistä ja summittaisimmista muodoista. Ihmisen pimeä puoli oli ikään kuin tulinen mauste keitossa, jonka valkoisen armeijan sodanjohto ja luutnantti Nykänen olivat valmistaneet laskelmoidun sotilaallis-poliittisen puhdistuksen raaka-aineista.

Kuten viime vuosina ilmestynyt tutkimuskirjallisuus on osoittanut, Jaala ei ole ainoa paikkakunta, jossa valkoista tai punaista terroria on selitetty liiaksi poikkeuksellisella yksilöllä. Myyt-

ti hulluista pyssymiehistä luotiin sisällissodan jälkeen. Sen avulla sisällissotaan ajautunut maa pesi käteensä terroristista ja siirsi ilmiön pienen erityisryhmän syyksi.⁸⁰ Karikatyyrimäinen käsitys on vaikuttanut aina viime vuosiin saakka myös historiankirjoittajien käsitykseen sisällissodan väkivallasta. Näkökulman muuttuminen on merkinnyt sitä, että jopa Jaalan pyövelin – yhden sisällissodan pahimman teloittajan – johtamaa puhdistusta voidaan tarkastella osana aikakauden ihanteita, poliittista kamppailua ja sotilaallista strategiaa sekä ihmiselle tietyissä olosuhteissa tyyppillistä käyttäytymistä.

80. Roselius (2007) 320–328; Siltala (2009) 10, 337; Tikka (2009) 228–229; Turunen (2005) 245–255.

Vastuu joukkotuhosta

Dosentti Markku Mattila on Tampereen yliopiston Suomen historian dosentti ja Siirtolaisuusinstituutin Pohjanmaan aluekeskuksen aluepäällikkö.

Hiljattain uutisoitiin, että John Demjanjuk -niminen mies oli saanut müncheniläisessä alioikeudessa viiden vuoden vankilatuomion osallistumisesta Puolassa sijainneella keskitysleirillä yli 28 000 juutalaisen murhaamiseen. Ukrainalainen Demjanjuk palveli alun perin puna-armeijassa ja joutui sotavangiksi. Vankileiriltä hänet pakotettiin tai värvättiin leirivartijaksi. Tuomion peruste oli, että Demjanjuk ”oli osasyllinen leirillä hänen aikanaan kuolleiden kohtaloon, koska hän oli paikalla”.¹

Suomi on perinteisesti halunnut kokonaan irtautua saksalaisten toimeenpanemasta joukkotuhonnasta. On korostettu, että Suomi kävi Saksan rinnalla erillissotaa, joka ei mitenkään liittynyt Saksan sodalle asettamiin laajempiin päämääriin, vaan ainoastaan talvisodan vääryyksien oikaisuun ja että kyseessä oli maailmanpolitiikan pakkorako, valinta Saksan ja Neuvostoliiton, Pirun ja Belzebubin, välillä. On korostettu, että Suomen juutalaisiin ei kohdettu mitään sortotoimenpiteitä – pääministeri

Rangellkin lausui Himmlerille: ”Wir haben keine Judenfrage” – vaan päinvastoin, maan juutalaiset palvelivat rintamalla ollen näin maassa operoineiden Saksan sotajoukkojen aseveljiä ja saaden Hitleriltä jopa Rautaristejä. On korostettu, että ”niiden kahdeksan” luovuttaminen Gestapolle oli täysin satunnaista ja perustui yksityisten toimijoiden (sisäministeri Horelli ja Valpon päällikkö Anthoni) päätökseen, ei maan systemaattiseen politiikkaan. Ja on korostettu, että suomalaiset itärintaman SS-sotilaat menivät sinne poliittisesta pakosta ”panttipataljoonana” eivätkä osallistuneet mihinkään epäeettiseen eivätkä sellaisesta edes tienneet.

Silti: Suomi oli paikalla.

Hitlerin Saksan suorittama massamurha oli myös yhteinen eurooppalainen hanke. Se ei olisi onnistunut ilman muiden apua tai myötävaikutusta. Valloitetujen läntisten alueiden viranomaiset auttoivat paikallisen väestön tunnistamisessa, pidättämisessä ja matkaan saattamisessa kohden itäisessä Euroopassa odottavaa karua kohtaloa – tosin he eivät tienneet kohtalon lopullista karuutta, mutta harjoitettu kova juutalaispolitiikka lienee ollut kaikkien tiedossa. Toisten alueiden väestö – esimerkiksi Balkanilla ja Baltiassa – pani itse toimeen etnistä joukkotuhontaa saksalaisten seurattessa sivusta. Tuhoamisleirien vartijat värvättiin pääasiassa ukrainalaisista ”avuliaista” (Hilfswilliger eli HiWi). Länsiliittoutuneet eivät pommittaneet Ausch-

1. *Helsingin Sanomat* 13.5.2011, B1.

witzin keskitysleiriä, puna-armeija ei auttanut Varsovan gheton kapinallisia. Ruotsi myi rautamalmia Saksaan. Sveitsin pankit hoitivat myös natsien rahaliikenteen. Voidaan sanoa koko Euroopan osallistuneen joko tekijöinä, avustajina tai sivustakatsojina.

Vastuuta on kannettu eri lailla eri paikoissa: Saksassa tekemisistä on tehty tiliä jo pitkään, Neuvostoliiton haltuun joutuneissa maissa asiasta on pääasiassa vaiettu, läntisessä Euroopassa tiliä on tehty saksalaisten kanssa yhteistoiminnassa olleiden kanssa. Aseelliseen sotaan osallistumaton Ruotsikin on kantanut moraalista vastuuta sekä kansainvälisessä julkisuudessa että akateemisessa maailmassa aiheen tutkimusta tukien.

Suomessa asiasta irtaantuminen on johtanut tietämättömyyteen erään eurooppalaisen lähihistorian keskeisen tapahtumasarjan perusasioista. Tämä käy ilmi jo viitatuista uutisoinnista: siinä Demjanjukin sanotaan saaneen tuomionsa palveluksesta ”keskitysleirillä”. Itse asiassa Sobiborin leiri oli yksi Puolaan perustetuista kolmesta Operaatio Reinhardin tuhoamisleiristä (kaksi muuta olivat Treblinka ja Bełżec). Tuhoamisleireissä saapuneet tapettiin heti ja ruumiit hävitettiin niin nopeasti kuin mahdollista. Tuhontaa tehtiin myös Chelmnon (Kulmhof) leirissä sekä keskitysleireistä Majdanekissa ja Auschwitz II:ssä (Birkenauin leiri). Muutoin keskitysleireissä ei pantu toimeen saapuneiden pikaista massamurhaamista, vaan tappaminen tapahtui niin, että uhreista pyrittiin orjatyössä pusertamaan irti viimeinenkin työpanos ja vasta työkyvyttömät surmattiin.

Vähällä huomiolla lienee myös se, että massamurhaamisen suunnittelu alkoi Saksassa jo ennen sodan syttymistä (lapsieutanasia ja sittemmin operaatio T 4 johdannaisineen) ja sen ensimmäiset uhrat olivat omia kansalaisia, enimmäkseen rotupuhtaita arjalaisia, mutta onnettomuudekseen sairaita ja vammaisia. Tästä siirryttiin puolalaisten laitospotilaiden, älymystön ja johtavan kerroksen tappamiseen maan tultua valloitetuksi sekä tappamiseen erikoistuneiden rintamanta-

kaisten erikoiskomennuskuntien (Einsatzgruppe) käyttöön operaatio Barbarossan yhteydessä (kohteena bolševikit eli poliittiset vastustajat ja juutalaiset, menetelmänä yleensä massateloitukset ampumalla) ja vasta sitten erityisten tuhoamisleirien perustamiseen syksyllä 1941 niiden toimintaan liittyvine eurooppalaisen juutalaisen väestön junakuljetuksineen. Myös se, että uhreina eivät olleet vain Euroopan juutalaiset, on vähemmän tunnettua. Massamurhaamisen uhrilukua on havainnollistettu esimerkiksi näin: yhteensä 12 miljoonaa kuollutta, joista 6 miljoonaa juutalaisia ja 6 miljoonaa muita (slaaveja, romaneja jne.). Massamurha kosketti monia ihmisryhmiä, ja uhriksi valikoiduttiin monin perustein: ainakin rotuopillisin, poliittisin ja väestöpoliittisin.

Tappaminen kietoutui maantieteellisen Euroopan väestön uudelleen järjestämiseen. Kaikki juutalaiset piti tuhota. *Generalplan Ostin* mukaisesti itäisestä Euroopasta piti tuhota tai karkottaa 80–85 prosenttia puolalaisista ja 50–75 prosenttia tšekeistä, lisäksi 50–60 prosenttia Euroopan puoleisista venäläisistä piti tuhota ja 15–25 prosenttia karkottaa sekä 25 prosenttia ukrainalaisista ja valkovenäläisistä piti tuhota ja 30–50 prosenttia karkottaa. Tilalle piti siirtää rotupuhtaita saksalaisia. Esimerkiksi inkeriläisen väestön kokoaminen leireille ja myöhempi siirto Suomeen niveltä näihin väestöpoliittisiin päämääriin. Saksan puolesta siirtoa hoiti Walter Stahlecker, joka oli massamurhaamista Baltiassa toteuttaneen Einsatzgruppe A:n päällikkö. Hän kaatui keväällä 1942, mutta sodan jälkeen hänen seuraajansa Heinz Jost sai sotarikoksista elinkautisen ja kaksi heidän alaistaan kuolemantuomion.

Mikä sitten on Suomen vastuu? Ainakin meillä pitäisi olla vastuu tutkia tapahtunutta, muistaa ja ymmärtää tapahtumien kulkua ja syy-seuraus-suhteita. Nyt ei ole näin: esimerkiksi aihetta koskevaa laajaa kirjallisuutta ei juurikaan julkaista suomeksi ja aiheeseen liittyvä kotimainen tutkimus on verraten vähäistä. Kansallisorunoi-
jaa vapaasti siteeraten: jotakin pitäisi tietääkin, olimmehan siellä mekin.

Vastuun teoriat

Eero Kaila

Teot, luonne ja kansalaisuus

NYKYFILOSOFIAN TULKINTOJA
ARISTOTELEEN VASTUUKÄSITYKSESTÄ

Eero Kaila tarkastelee Aristoteleen vastuukäsitystä kolmen nykyajan etiikassa ja poliittisessa filosofiassa esiintyvän tulkinnan kautta. Nikomakhoksen etiikan ja Poliitiikan kautta muodostuvia moraalisen ja poliittisen vastuun eri näkökulmia pohtiessaan hän kiinnittää erityisesti huomiota Aristoteleen ihmisen luonteen ja sen sisältämien hyveiden keskeiseen merkitykseen vastuun määrittämisessä sekä yksilö- että valtiotasolla.

Keskustelu vastuusta on ollut muodossa tai toisessa läsnä länsimaisen filosofian historiassa sen alusta lähtien. Mitään yhtenäistä määritelmäprosessia, jonka tulokset olisi sittemmin yleisesti hyväksytty tutkijoiden keskuudessa, ei kuitenkaan ole käyty. Pikemminkin aiheeseen on ajoittain palattu eri näkökulmista niin, että yleensä vastuu on ollut toissijainen suhteessa johonkin muuhun pääasiallisessa tarkastelussa olevaan käsitteeseen kuten vaikkapa oikeuksiin ja velvollisuuksiin. Tästä syystä Aristoteleen vas-

tuuta käsittelevät tekstit ovat edelleen pitäneet yhtä hyvin pintansa kuin muutkin nykyaikaa lähestyvät aiheen kirjoitukset.

Sen vuoksi ettei Aristoteleella ole mitään selkeästi merkitykseltään yhtenevää, ”vastuuksi” suoraan kääntyvää sanaa, joudutaan turvautumaan tulkintaan. Jos katsotaan viimeisten neljän vuosikymmenen ajan englanninkielistä etiikkaa ja poliittista filosofiaa, Aristoteleen vastuukäsitystä koskevaa tutkimusta löytyy useastakin eri näkökulmasta. Tässä artikkelissa tarkastellaan kolmea tulkintaa. Ne ovat (a) vastuu teosta, (b) vastuu luonteesta ja (c) poliittinen vastuu. Ensimmäisessä painottuu itse teko, toisessa sen tekijä ja viimeisessä edellisten suhde ympäröivään yhteiskuntaan. Näiden kolmen vastuutulkinnan avulla pohditaan sitä, mitä Aristoteleen etiikan ja poliitiikan teorialla olisi tarjota nykyajan vastuukeskustelulle.

Valitut tulkinnat ovat lähtöisin eri koulukunnista. Karkeasti jaoteltuna tulkinnassa (a) korostuvat valtavirran normatiivisen etiikan teoriat, joissa vaikuttavat niin konsekventialistiset, seurauseettiset kuin myös Kantin moraaliteoriasta kumpuavat deontologiset eli velvollisuuseettiset traditiot. Edellisten lisäksi (b)-tulkinta on velkaa G. E. M. Anscomben viitoittamalle hyve-etiikalle.¹ Tulkinta (c) puolestaan on lähtöisin politi-

1. G. E. M. Anscombe (1977) 'Thought and Action in Aristotle', teoksessa J. Barnes, M. Schofield & R. Sorabji (toim.) *Articles on Aristotle 2. Ethics and Politics*, Surrey: Duckworth.

kan teoriasta. Sen sijaan, että traditioista olisi valittu vain joku tietty, on valittu kolme erillistä näkökulmaa pyrittäessä kuvaamaan sitä, miten laaja-alainen vastuukeskustelu ylipäätään on.

Tulkinnoista kaksi ensimmäistä luetaan yleensä moraalisen vastuun käsitteen alaisuuteen. Vastaava erottelu kuin mitä tässä käytetään sisältyy esimerkiksi Jean Robertsin artikkeliin "Aristotle on Responsibility for Action and Character".² Moraalista vastuuta ja (c)-tulkinnan mukaista poliittista vastuuta käsitellään harvemmin yhdessä paitsi julkisessa keskustelussa, jossa on yleistä, että nämä menevät keskenään sekaisin. Viitteitä kokonaisnäkemyksen yleistymisestä voi nähdä esimerkiksi Garrath Williamsin Internet-artikkelissa "Responsibility".³

Aristoteleen vastuukäsityksiä lähestyttäessä tärkeimmät lähteet ovat hänen teoksensa *Nikomakhoksen etiikka*⁴ ja *Politiikka*⁵. *Nikomakhoksen etiikassa* vastuuta koskevat kohdat ovat pääosin teoksen kolmannessa kirjassa.

Vastuu teosta

Nikomakhoksen etiikan kolmas kirja alkaa näin:

"Koska hyve liittyy tunteeseen ja tekoihin ja koska kiitos ja moite kohdistuvat niistä vapaaehtoisin, tahdonvastaisiin taas myötätunto ja joskus sääli, hyveen tutkijoiden täytyy ehkä määritellä ero vapaaehtoisen ja tahdonvastaisen välillä."⁶

"Vastuuta" ei siis mainita suoraan. Käsitteeseen liittyen lainauksesta on sen sijaan eriteltävissä kaksi antiikin Kreikasta periytyvää ajatusta. Ensimmäkin, yleisempi ajatus edesvastuusta tai "johonkin syyppäänä olemisesta" (*aitia*) on läsnä myös muussa antiikin Kreikan perinteessä. Bernard Williams käyttää *Shame and Necessity*-teoksessaan *aitia*-tyyppisen vastuun käsitteen esimerkkinä *Odyseian* loppupuolella tapahtuvaa kohtausta, jossa Odysseus kohtaa kilpakosijansa: Vastustajat esitetään varustautumassa keihäin ja haarniskoin, jolloin Telemakhos tunnustaa jättäneensä asevaraston oven auki.⁷ Täs-

sä tilanteessa Telemakhos ilmaisee, että vain häntä, eikä ketään muuta voi tästä syyttää. Koh-ta kuvastaa sekä oven auki jättämisen intentionaalisuutta eli tavoitteellisuutta sekä mahdollis-ten rangaistustoimenpiteiden hyväksymistä.⁸

Aristoteleella edesvastuu ilmenee tekoa seuraavan palautteen, kiitoksen tai moitteen muodossa. Palaute kytkee teon seuraukset sekä yhteisön takaisin tekijään. Merkittävämmäksi teon ominaisuudeksi, jota on nykyetiikassa korostettu edesvastuuta enemmän, osoittautuu kuitenkin teon vapaaehtoisuus (*hekousion*).

Teot Aristoteles jakaa vapaaehtoisiin ja ei-vapaaehtoisiin ja näistä vapaaehtoiset teot valittuihin ja ei-valittuihin.⁹ Jokainen valituista teoista on hänen mukaansa tehty tietoisesti. Teon vapaaehtoisuus viittaa siis siihen, että toiminta ei ole pakotettua ja että se on tapahtunut täydessä tietoisuudessa.¹⁰ Samalla Aristoteles vastaa opettajansa Platonin käsitykseen siitä, ettei kukaan tee vapaaehtoisesti väärin.¹¹ Vastuu liittyy Aristoteleella nimenomaan siis vapaaehtoisiin tekoihin.

2. Jean Roberts (1989) 'Aristotle on Responsibility for Action and Character', *Ancient Philosophy* Vol. IX No. 1.

3. Garrath Williams (2009) 'Responsibility', *The Internet Encyclopedia of Philosophy*, luettu 31.1.2011 osoitteesta <http://www.iep.utm.edu/responsi/>

4. Aristoteles (2005) *Aristoteles VII: Nikomakhoksen etiikka*, Tampere: Gaudeamus. Toinen painos. Suomentanut ja selitykset laatinut Simo Knuutila.

5. Aristoteles (1991) *Aristoteles VIII: Politiikka*, Jyväskylä: Gaudeamus. Toinen painos. Suomentaja A. M. Anttila ja selitykset laatinut Juha Sihvola.

6. Aristoteles, *Nikomakhoksen etiikka* III 1, 1109b30–1109b33.

7. Homeros (1985) *Odyseia*, 3. painos, Suomentanut Pentti Saarikoski, Helsinki: Otava, 256.

8. Ks. Bernard Williams (1993) *Shame and Necessity*, Berkeley: University of California Press, 50–55.

9. Ks. Aristoteles, *Retoriikka* I 10, 1368b11–13, teoksessa Aristoteles (1997) *Aristoteles IX: Retoriikka Runousoppi*, viitatus kohdan suomentanut Paavo Hohti, Tampere: Gaudeamus.

10. Aristoteles, *Nikomakhoksen etiikka*, Knuutilan selitykset, 221 & 224–225.

11. Ks. Roberts (1989) 23.

Ajatukseen sisältyvä vastuun käsite voidaan lyhyesti ilmaista seuraavasti: ”A on vastuussa (kiitoksen tai moitteen kohde) tekemästään teosta x, jos ja vain jos A tekee x:n vapaaehtoisesti”.¹² Aristoteleen vastuukäsitys näyttäytyy tässä yhteydessä retrospektiivisenä eli ajallisesti jälkikäteen määrittävänä. Jos siis vapaaehtoisuuden ehto täyttyy, tapahtunut teko kohdistaa joko kiitoksen tai moitteen takaisin tekijää kohti.

Mitäpä jos olosuhteet sanelisivatkin pakon? Yksi tapa lähestyä kysymystä olisi tarkastella tekoja teleologian kautta. Aristoteleen filosofian kokonaiskatsannossa päämäärillä on vahva rooli. Jopa niin vahva, että äärimmilleen tulkittuna tietty päämäärä voisi selittää siihen johtavat keinot. Päämäärä liittyy aristoteelisen teorian erityispiirteistä nykynäkökulmasta ehkä epäintuitiivisimpaan yksittäiseen sääntöön eli nk. teleologian periaatteeseen. Se on tuttu arkiajattelussa, mutta tieteeseen sitä on vaikeampi sovitaa.¹³ Siinä, missä nykyään yleisemmin korostetaan kausaalisuutta ja ajassa tapahtumien eteenpäin kulkevaa järjestystä, ei Aristoteleen tapauksessa tilanne ole aivan yhtä yksinkertainen. Yksilö toimii hänen teoriansa mukaan luonnossa, mikä tarkoittaa sitä, että häntä koskevat myös luonnon lainalaisuudet. Teleologian periaate on yksi näistä.

Periaate on löydettävissä Aristoteleen luonnonfilosofiaa tutkivasta *Fysikasta*:

”[N]iissä asioissa, jotka syntyvät ja ovat luonnostaan, on päämääräsyy.

Edelleen, kun asioilla on jokin päämäärä, ne tehdään toteuttamalla aikaisemmat vaiheet järjestyksessä päämäärää silmällä pitäen. Asioiden tekeminen on samanlaista kuin toteutuminen luonnossa ja toteutuminen luonnossa on samanlaista kuin tekeminen, ellei jokin sitä estä. Asiat tehdään päämääräsyyyn vuoksi.”¹⁴

Se, missä määrin teleologian periaatteella on vaikutusta vastuuseen, riippuu pitkälti tulkinasta. Olennaista on se, missä määrin luonto

vaikuttaa tekoihin, sillä (a)-tulkinnan mukaisen vastuukäsityksen kannalta tietoisesti tehtyjen vapaaehtoisten tekojen kohdalla tätä luonnon vaikutusta ei olisi lainkaan: teleologian periaatteesta ei tarvitsisi kantaa huolta. Tosin siitä, minkälainen luonto on, on erilaisia tulkintoja. Mikäli luonto laskettaisiin osaksi ihmistä, olisi tilanne jälleen monimutkaisempi. Aristoteleella tarkka ihmisen luonto jää määrittelemättömäksi, jolloin myös vastuun kannalta (a)-tulkinnan mukainen tarkastelu jäisi puutteelliseksi.¹⁵

Suorin tapa erottaa, selittävätkö keinot päämäärän vai päämäärä keinot, liittyy Aristoteleen käyttämään neljään erilaiseen syyhyn: materiaaliseen, muodolliseen, vaikuttavaan ja päämääräsyyhyn. Vastuun tapauksessa merkitystä on vaikuttavalla syyllä, joka vastaa kausaalista vaikutusta, ja päämääräsyyllä, eli teleologian periaatteen mukaisella vaikutuksella. Vaikkakin Aristoteles erottaa eri syyt, ne voivat hänellä olla voimassa samanaikaisesti.

Lyhyesti kerrattuna (a):n mukainen vastuu näyttäytyy tältä: Teko on yksilöstä peräisin ja se suuntautuu kohti päämäärää. Tämän päämäärän aktualisoituessa, eli kun teko tai teon seurausvaikutus toteuttaa päämäärän, sen vaikutus yksilöä ympäröivään yhteisöön saa aikaan palautteen eli kiitoksen tai moitteen.

Ihmisen luonteen kehittyminen ei kuitenkaan tapahdu näin.¹⁶ Luonteesta puhuttaessa puhutaan ihmisen itseensä kohdistamista vaikutta-

12. T. H. Irwin (1980), 'Reason and Responsibility in Aristotle', teoksessa Amélie Oksenberg Rorty (toim.) *Essays on Aristotle's Ethics*, Berkeley: University of California Press, 125.

13. Vrt. Stephen G. Salkever (1990) *Finding the Mean*, New Jersey: Princeton University Press, 19–21.

14. Aristoteles (1992) *Aristoteles III: Fysiikka*, Jyväskylä: Gaudeamus, suomentajat Tuija Jatakari ja Kati Näätsaari, selitykset laatunut Simo Knuutila, II 8, 199a8–199a12.

15. Ks. J.L. Ackrill (1980) 'Aristotle on Eudaimonia', teoksessa Amélie Oksenberg Rorty (toim.) *Essays on Aristotle's Ethics*, Berkeley: University of California Press, 33.

16. Roberts (1989) 30.

vista syistä, jolloin luonnolla ja teleologialla ei ole vaikutusta. Millä tavalla Aristoteleen ihmisen on sitten vastuussa luonteestaan? Miten itseen kohdistettu vaikutus vaikuttaa teon valintaan?

Luonne, hyveet ja moraalinen vastuu

Tekojen ja niiden seurauksien sijasta tulkinnassa (b) huomio kohdistuu tekijän luonteenominaisuuksiin samoin kuin niiden muodostumiseen vaikuttaneisiin aiempiin vapaaehtoisin tekoihin. Nämä tapahtuvat kausaalisuuden periaatteen mukaisesti.¹⁷ *Nikomakhoksen etiikan* kolmannen kirjan viidennessä luvussa on kohta, joka tuo luonteen vaikutuksen mukaan moraalisen vastuun piiriin:

”Ihmisten toiminta yksittäisissä tilanteissa tekee heidät sellaisiksi, jollaisia he ovat. Tämä näkyy selvästi niistä, jotka valmistautuvat kilpailuihin tai johonkin suoritukseen. He harjoittavat taitoaan koko ajan. Ihmisen täytyy olla täysin järjetön, jos hän ei muka tiedä, että luonteenominaisuudet kehittyvät yksittäistapauksissa harjoitetun toiminnan mukaisiksi. Ja on järjetöntä ajatella, että epäoikeudenmukaisesti toimiva ei halua olla epäoikeudenmukainen tai hillittömästi elävä hillitön. Jos ihminen ilman tietämättömyyttä toimii tavalla, joka tekee hänestä epäoikeudenmukaisen, hän tulee vapaaehtoisesti epäoikeudenmukaiseksi.”¹⁸

Itse tekoilanteessa epäoikeudenmukainen tai hillitön ihminen siis toimii todennäköisesti vastaavasti luonteensa mukaisesti. Tilannehetkellä on mahdollista, että epäoikeudenmukainen tai hillitön teko tulee tehdyksi vapaaehtoisesti ja tietoisesti. Aristoteles siis kritisoi Platonin sitä käsitystä vastaan, ettei tietoinen tee väärin. Väärin voi tehdä, ja siitä voi joutua vastuuseen ja saada moitteita siitä huolimatta, että toimisi täydessä ymmärryksessä.¹⁹ Aristoteleen mukaan tekijä on yhtäältä vastuussa teoistaan suoraan ja toisaalta myös epäsuorasti luonteensa kautta.

Susan Meyerin *Aristotle on Moral Responsibility* -teoksen mukaan (b) on (a):n välttämätön ehto, ja hän on jopa sitä mieltä, että (b) on nykyaikaisen moraalisen vastuun perusta.²⁰ Vapaaehtoinen toiminta tapahtuu harkinnan ja päätöksenteon kautta. Harkinta ja sen perusteella valinnan tekeminen (*prohairesis*) on keskeinen mekanismi Aristoteleen etiikassa. Myös hyveellinen toiminta, johon palataan myöhemmin, noudataa ”*prohairesis*”-valintaa.²¹

Koska tulkinnassa (b) yhteisön palaute kohdistuu tapahtuvaan tekemiseen eikä siihen, mitä yksilö on tehnyt aiemmin, vastuun ajatukseen tulee prospektiivinen, eteenpäin katsova ulottuvuus.²² Kun (a)-tulkinnan kiinnostuksen kohteena olivat tiettyyn lopputulokseen johtavan teon ja siitä yhteisön palautteena antama kiitos tai moite, siirtyy (b):ssä näkökulma teon tekijän hyveisiin. Mutta mitä tarkalleen nämä hyveet ovat, ja miten tekojen ja hyveiden vuorovaikutus tapahtuu Aristoteleen mukaan?

Aristoteleen teoriassa hyveet sisältyvät hänen käsitykseensä sielusta.²³ Hyveet ovat tulkinasta riippuen välineitä hyvään elämään tai itseisarvoisesti tavoitteita sinänsä.²⁴ Ne ovat tiettyjen luonteenpiirteiden tiloja, joista jokaisella on kaksi vastaavaa pahetta (*kakia*). Paheista toinen tarkoittaa sitä vastaavan hyveen puuttumista ja toinen saman hyveen liiallisuutta. Esimerkiksi rohkeus on hyve ja ”kultainen keskitie”, kun taas pelkuruus on sen puute ja uhkarohkeus liiallisuus. Harjoituksen kautta hyveillä on taipumus lähestyä kultaista keskitietään.

17. Vrt. G. E. M. Anscombe (1977), 68–69.

18. Aristoteles, *Nikomakhoksen etiikka* III 5, 1114a 8–14.

19. Roberts (1989) 32–33.

20. Susan Sauvé Meyer (1993) *Aristotle on Moral Responsibility*, Surrey: Blackwell, 122.

21. Meyer (1993) 130.

22. Sarah Broadie (1991) *Ethics with Aristotle*, New York: Oxford University Press, 125.

23. Aristoteles, *Nikomakhoksen etiikka* II 5, 1105b20–1106a12.

24. Vrt. Aristoteles, *Nikomakhoksen etiikka* X 6, 1176a30–1176b8.

Vastuuta määritettäessä hyve näyttäytyy ohjaavana luonteen ominaisuutena. Se vaikuttaa tekoa valitessa ratkaisevasti siihen, mikä valittavissa olevista teoista eli tekijän päämäärää kohti suuntautuvista keinoista valitaan. Yksilön käytökseen vaikuttavat syyt hänen toiminnassaan ovat tällaisen ajattelun mukaisesti peräisin hänestä itsestään, hänen oman eettisen harjoittelunsa tulosta. Kuitenkaan kenestäkään ei voida tulla hyveellinen tyhjiössä. Joten pääsemme pohtimaan sitä, voisivatko hyveet olla alun perin peräisin yhteisöstä. Vastauksen saamiseksi on tehtävä ero intellektuaalisten eli älyllisten hyveiden ja luonteen hyveiden kesken:

”Intellektuaalisen hyveen syntyminen ja kehittyminen perustuu pääasiassa opetukseen, ja siksi se tarvitsee kokemusta ja aikaa. Luonteen hyve taas syntyy tavoista, kuten sen nimikin (*ēthikē*) juontuu vähin muutoksin sanasta tapa (*ethos*). Näin on selvää, että mikään luonteen hyve ei synny meissä luonnostaan, sillä mitään luonnostaan jollakin tavoin olevaa ei voida totuttaa toisenlaiseksi.”²⁵

Luonteen hyveiden muodostumisen taustalla piilee omien tapojen harjoittaminen. Kuitenkin vaikka yksilö voi vaikuttaa oman luonteensa hyveisiin harjoittamalla niitä, harjoittaminen ei yksinään riitä muodostamaan luonnetta hyveelliseksi.²⁶ Aristoteleen mukaan lajiaan edustavat yksilöt, ihmisyksilöt mukaan lukien, pyrkivät toteuttamaan lajiominaisuuttaan. Ilmeisesti Platonin ajatuksia seuraten hän tuo esiin mahdollisuuden, että yksilölle muodostuisi tai siirtyisi kasvatuksen kautta nk. tapahyve eli eräänlainen hyveen pohjapiirustus.²⁷ Tapahyveen harjoittamisen kautta luonteen hyveet muodostuvat sellaisiksi kuin yksilön toiminta ne määrittää, ja täten ne voivat vaikuttaa yksilön luonteen ominaisuuksina myös päämääriin johtavien tekojen valintaan. Vaikkakin varsinaisiksi luonteen hyveiksi kehittymiseen vaaditaan yksilöltä omaa aktiivisuutta, Aristoteleen mukaan hyveellisyyden alkuperä löytyy ympäröivästä yhteisöstä.²⁸

Aristoteleen mukaan opetuksella ja valtiolla keskeinen asema intellektuaalisten hyveiden syntymisessä. Intellektuaalisiin hyveisiin hän lukee myös käytännöllisen järjen (*phronēsis*): se perustuu enemmän opetukseen ja kokemukseen ja auttaa yksilöä saavuttamaan luonteen hyveiden kultaisen keskitien.²⁹ Järjestäessään jäsenilleen opetusta ja järjestyessään valtioksi yhteisö antaa yksilölle välineet saavuttaa ihanteellisen tilansa tehokkaammin. Käytännöllisellä järjellä on siis tärkeä merkitys siihen, miten tehokkaasti yksilö omaksuu luonteen hyveet, mutta se ei suoraan määritä niiden sisältöä.

Käytännöllinen järki sisältää harkinnan ja reflektion prosessin, joka johtaa päämäärän toteuttavan teon valintaan.³⁰ Vaihtoehtoisista teoista hyveiden ohjaamasta valinnasta Aristoteles käyttää termiä ”prohairesis”. Vaikeasti käännettävän käsitteen sisältö on jotakuinkin vapaaehtoisesti tehty valinta, jonka vaihtoehtoista vallitsee valintahetkellä täysi ymmärrys.³¹ Käsite on niin keskeinen, että *Nikomakhoksen etiikassa* ”prohairesis”-ominaisuutta pidetään jopa inhimillisen toiminnan perustavana ominaisuutena.³² Vaihtoehtoisista teoista harkinnan perusteella tehdyn valinnan tulos paljastaa ympäröivälle yhteisölle yksilön teon valintaan vaikuttaneet hyveet tai paheet. Tämän perusteella kiitos tai moite lopulta langetetaan. On syytä huomata, että harkittu vapaaehtoinen teko on Aristoteleella mahdollista vain ihmisyksilöille, joiden luonne on tarpeeksi kehittynyt, eli niille, jotka ovat ylittäneet lapsuusiän.³³

25. Aristoteles, *Nikomakhoksen etiikka* II 1, 1103a15–21.

26. Richard Sorabji (1980) 'Aristotle on the Role of Intellect in Virtue', teoksessa Amélie Oksenberg Rorty (toim.) *Essays on Aristotle's Ethics*, Berkeley: University of California Press, 211.

27. Sorabji (1980) 211–212.

28. Ks. Broadie (1991) 170.

29. Sorabji (1980) 210.

30. Broadie (1991) 179.

31. Salkever (1990) 69.

32. Aristoteles, *Nikomakhoksen etiikka* VI 2, 1139b5–6.

33. Aristoteles, *Nikomakhoksen etiikka* III 2, 1111b4–9.

Jos hyväksytään oletus, että tulkintatavat (a) ja (b) todella kuvastavat Aristoteleen vastuun eri puolia, voidaan niiden pohjalta laajentaa kuvaa Aristoteleen vastuusta pelkkänä yksilön ja teosta seuraavan kiitoksen tai moitteen välisenä vuorovaikutuksena. Tulkinnasta (b) seuraa, että teolla on samaan päämäärän kohdistuvia mahdollisia vaihtoehtoja. Se, mikä vaihtoehtoisista teoista valitaan, ratkeaa sielun peruselementteihin kuuluvien luonteenhyveiden määrittämänä. Koska yksilö voi vaikuttaa omiin hyveisiinsä harjoittamalla niitä, vaikuttaa teon vastuun määrittämisen kokonaisuudessa siis sekä päämäärän teleologinen selitys sekä yksilön luonteenhyveiden kautta hänen oma, epäsuora kausaalinen vaikutuksensa.

Kansalaisen poliittinen vastuu

Silloinkin, kun tarkastellaan pelkästään Aristoteleen hahmottelemaa moraalista vastuuta, yksilöä ei voi erottaa täysin häntä ympäröivästä yhteisöstä. Tekojen vapaaehtoisuuden ja luonteen hyveiden lisäksi Aristoteleen teoriassa on vastuun kannalta merkitystä myös kansalaisen toiminnan ja valtion poliittisen toiminnan välillä. Poliittinen vastuu, siis tulkinta (c), muodostuu sen perusteella, miten tekijän kansalaishyveiden määrittämä toiminta suhtautuu sen valtion poliittisen toiminnan päämääriin, jonka asukas hän on.³⁴ Tätä näkökulmaa on kuitenkin tutkittu filosofiassa moraalista vastuuta ja sen eri ominaisuuksia huomattavasti vähemmän, kun taas vaikkapa politiikan teoriassa *Politiikkaan* viitataan useammin.

Nikomakhoksen etiikka päättyy toteamukseen, että *Politiikan* sisältö on vuorossa seuraavana käsiteltävänä aihepiirinä. Siinä Aristoteles jatkaa hyvän elämän toteutumisen ehtojen selvitystä. Poliitiikan tieteen kohde, kaupunkivaltio, muodostuu keskeiseksi toimijaksi hyvän elämän saavuttamisessa. Sekä etiikka että politiikan tiede ovatkin Aristoteleella samaa kokonaisuutta eli ”käytännöllisiä tieteitä”. Erottelu etiikan kokonaisuuteen on korostunut vasta myöhemmän

toimitustyön seurauksena. Tätä ennen molempien teosten sisältämät tekstit ovat olleet mitä todennäköisimmin Lykeionin koulun luentomuistiinpanoja.³⁵

Ennen kansalaisen hyveellisen toiminnan määrittämää vastuun tarkastelua on syytä avata hieman, mihin valtio ja kansalainen viittaavat: Aristoteleella valtio ihmisen tavoin kuuluu luontoon.³⁶ Siksi myös valtioon pätee teleologian periaate ja myös sen toiminnalla on päämäärä. Yksittäisen kansalaisen hyveidenmukainen toiminta ohjaa valtion kokonaisuuden toimintaa kohti sen luonnollista päämäärää.³⁷

Politiikassa Aristoteles määrittelee kansalaisen:

”Koska valtio on osista kokoonpantu, kuten mikä tahansa monista osista muodostettu kokonaisuus, on selvästi pohdittava ensin, mikä on kansalainen. Valtio on eräänlainen kansalaisten joukko.”³⁸

Kokonaisuuden ja osien välinen vuorovaikutus kuvaa Aristoteleen essentialistista suhtautumista yksilöön yleensä.³⁹ Vaikkakaan yksilön ominaispiirteet eivät ole erotettavissa kyseisestä ilmentymästä eli henkilöstä, riittävät nämä tietyt piirteet, jotka taas voivat olla samanlaiset usean henkilön välillä, erottamaan ihmisyksilön muista eläinolioista. Antiikin Kreikan kansalaiselle kaupunkivaltio oli paitsi hänen asuttamansa maailma myös määrittävä taho, joka antoi kau-

34. Ks. Delba Winthrop (1975), 'Aristotle and Political Responsibility', *Political Theory* 3, 417–418.

35. Ks. Aristoteles, *Politiikka*, 221–222.

36. Ks. Mary P. Nichols (1992) *Citizens and Statesmen*, Savage: Rowman & Littlefield Publishers Inc., 15–17.

37. Ks. Winthrop (1975) 407.

38. Aristoteles, *Politiikka* III 1, 1274b39–1275a1.

39. Vrt. Aristoteles (1989), *Aristoteles VI: Metafyysiikka*, Helsinki: Gaudeamus. Suomentaneet T. Jatakari, K. Näätäsaari ja P. Pohjanheimo ja selitykset laatinnut Simo Knuutila. X 10, 1075a11–26.

punkkilaiselle itselleen merkityksen. Kansalaisuus on yhtä kuin ”olla poliittinen ihminen”.⁴⁰

Hyvä kansalaisuus määrittyy implisiittisesti kansalaisen henkilökohtaisten luonteen hyveiden ja hänen kansalaishyveidensä välisen vastaavuuden perusteella. Aristoteles erottelee siis hyvän miehen hyveet, joita pääasiassa edellisessä osiossa käsiteltiin, ja kansalaisen hyveet toisistaan. Edelliset eivät välttämättä ole yhteneviä jälkimmäisten kanssa.⁴¹ Kansalaisen hyveiden mukaisesti hyvä kansalainen määrittyy sen mukaan, miten hän toteuttaa valtiossa roolinsa mukaista toimintaa. Jokaista roolia vastaavat sen omat kansalaishyveet: hallitsijalla on hallitsijan hyveet, sotilalla sotilaan, maanviljelijällä maanviljelijän hyveet jne.

Aristotelesta voi tulkita siten, että poliittinen vastuu on merkitykseltään lähes sama asia kuin hyvä kansalaisuus. Tässä tulkinnassa korostuu kuitenkin valtion toiminta: valtio on kuin kuoro, jonka jäsen kansalainen on.⁴² Tämän perusteella voisi olettaa, että hyvän valtion toiminnan kannalta olisi suotavaa, että jokainen yksittäinen kansalainen suorittaisi roolinsa mukaiset tehtävät mahdollisimman hyvin.⁴³

Meidän on kuitenkin mahdotonta soveltaa *Politiikassa* ilmaistuja ajatuksia sellaisenaan nykyaikaan.⁴⁴ Aristoteleen yhteiskunnassa vain omistavan luokan helleenimiehillä oli kansalaisen status.⁴⁵ Sukupuolten välisen epätasa-arvon lisäksi orjalous oli itsestäänselvyys eikä Aristoteleskaan kyseenalaistanut sitä. Vaikkakin hän pohti orjuutta tavallaan kriittisesti, mm. erottelemalla käsitteellisesti vapaita ja orjuutettuja mieliä ja ruumiita, hänen ajatusketjunsä kompastui lopullisesti, kun hän tuli kytkeneeksi ihmisen (määrittelemättömäksi jääneen) luonnon myös orjia koskevaksi.⁴⁶ Tämän vuoksi hän joutui puhumaan myös orjuuden luonnollisuudesta ja hän tuli liittäneeksi aikalaistensa ”barbaareja” kohtaan tuntemat ennakkoluulot osaksi poliittista teoriaansa.⁴⁷

Aristoteleen näkemänä kansalaisen hyveet eivät siis välttämättä riippuneet henkilökohtai-

sista hyveistä, mistä seuraten hyvä kansalainen ei välttämättä ole hyvä ihminen. Poikkeuksen kuitenkin muodostavat hallitsijat, joiden Aristoteles katsoo omaavan ennakkoehdon omata myös hyvän ihmisen hyveet.⁴⁸ Hallitsijalta vaaditaan kehittyneitä käytännöllistä järkeä, kun taas kansalainen ei tämän sisältämää harkintakykyä välttämättä tarvitse. Hallitsijalta vaaditaan myös ymmärrystä alamaisten asemaa kohtaan, sillä kuten Aristoteles kirjoittaa, ”ei voi hallita hyvin, ellei osaa totella”.⁴⁹ Tavalliselta kansalaiselta vaaditaan ainoastaan oman erityisalansa hallintaa.

Aristoteleen teorian mukaan hallitsija toimiessaan hallitsijan hyveiden mukaisesti eli ollessaan hyvä hallitsija edistää valtion poliittista toimintaa kohti sen päämäärää. Poliittinen vastuu toteutuu tällöin hänen kohdallaan, sillä hänen toimintansa on yhdenmukaista valtion poliittisen toiminnan kanssa. Aristotelesta tulkiten poliittinen vastuu on sitä, edistääkö kansalaisen toiminta yksilönä valtiota, jonka kokonaisuuden osa hän on, kohti sen luonnollista päämäärää.

Samoin kuin ihannetapauksessa kansalainen toiminnallaan edistää valtion päämäärää, parhaassa tapauksessa valtio tavoittelee kansalaistensa hyvinvointia.⁵⁰ Tällaisessa valtiossa siis kansalaisen toiminta yksilönä edistäisi valtion päämäärää toimia alueensa asukkaiden parhaaksi. Se, miten kansalaisen teot suhtautuvat tähän toimintaan, määrittää kansalaisen poliittisen vastuun:

40. Winthrop (1975) 410 & 413.

41. Aristoteles, *Politiikka* III 4, 1276b34–35.

42. Winthrop (1975) 418.

43. Ks. Aristoteles, *Politiikka* 253.

44. Nichols (1992) 169.

45. Ks. Aristoteles, *Politiikka* 243.

46. Ks. Aristoteles, *Politiikka* I 5, 1254a21–23.

47. B. Williams (1993) 110–115.

48. Ks. Aristoteles, *Nikomakhoksen etiikka* I 4, 1095b4–7.

49. Aristoteles, *Politiikka* III 4, 1277b7–16.

50. Ks. Aristoteles, *Nikomakhoksen etiikka* I 7, 1097a15–1098b9 & I 13, 1102a5–10.

”Mielestämme on olemassa kolme oikeaa valtiomuotoa. Niistä paras on välttämättä se, jossa parhaat hallitsevat. Sellainen syntyy, kun yksittäinen henkilö, kokonainen suku tai ihmisjoukko on ylivertainen hyveessä, siten, että toiset ovat kykeneviä olemaan hallittuja, toiset taas hallitsemaan tavoiteltavimman elämäntavan saavuttamiseksi. Edellä esitetyt argumentit osoittivat, että miehen hyve ja parhaan valtion kansalaisen hyve ovat sama asia.”⁵¹

Valtion hallitusmuotoihin kuuluvat yhden, usean tai monen hallitsemat kokonaisuudet. Nämä Aristoteles vielä jakaa sen mukaan, onko valtion toiminnan päämäärä hyveellinen eli tavoittelee se kansalaistensa etua vai onko valtio rappeutunut eli tilanteessa, jossa etusijalla on hallitsijoiden oman edun ajaminen. Ihannetapauksessa parhaimpana valtion poliittisena tavoitteena on kukoistukseksi ja onnellisuudeksi käännetty ”eudaimonia”. Hallitsijoita saattaa siis olla kerralla enemmänkin, ja hallitsijoiden lukumäärän mukaisesti ihanteellisten valtioiden hallitusmuodot ovat monarkia, aristokratia ja politeia, kun taas rappeutuneiden vastaavat ovat tyrannia, oligarkia ja demokratia.

Demokratiaa Aristoteles piti huonona valtiomuotona jakaen Platonin tyytymättömyyden. Platonhan järkyttyi Sokrateen kuolemantuomiosta, jonka lopullisesta toimeenpanosta äänestettiin demokraattisesti. Platon kuvaa yhteiskunnan rappeutumisen sarjana paremmasta valtiomuodosta huonompaan: aristokratia, timokratia, oligarkia, demokratia, tyrannia.⁵² Jako demokratiaan ja politeiaan on Aristoteleen oma, ja sen taustalla on nimenomaan valtiomuodon pääasiallinen edunsaajataho.

Millä tavoin vastuullinen toiminta eroaa siten valtiomuotojen kesken? Hyvissä valtiomuodoissa hyveellisen yksilön vastuullisten tekojen on helpompi toteutua myös poliittisesti vastuullisena toimintana eli edellä kuvatut vastuun tulkittavat (a), (b) ja (c) ovat yhdenmukaisimmillaan monarkioissa, aristokratioissa sekä politeiamuotoisissa valtioissa.

Tilannetta on hankalampi määrittää rappeutuneissa valtioissa.⁵³ Tällöin hyveellisen ihmisen toiminta voi hyvinkin ajaa kansalaisten yhteistä etua, mutta valtion näkökulmasta se voi olla valtion toiminnan päämäärän vastaista. Aristoteleen teorian kautta on mahdollista tarkastella tilanteita, joissa pelkän moraalisen vastuun tulkintojen mukaisesti oikeellinen toiminta näytettyinkin moitittavana silloin, kun valtion toiminta otetaan lisäksi huomioon.

Olipa valtiomuodon tila tyrannia, monarkia tai demokratia, vaikuttaa se kokonaisuuteen samalla tavalla kuin hyveet vaikuttavat yksilöihin. Tyrannia ja muut Aristoteleen mukaan rappeutuneet hallitusmuodot vertautuvat yksilöiden paheisiin ja johtavat valtion heikentyneeseen toimintaan siten, että kansalaisten toimet ovat ohjautuneet pois yhteisen hyvän päämäärästä. Tämä tarkoittaa sitä, että rappeutuneen valtion toimenpiteet eivät saavuta täydellisesti tavoitetaan eli yhteisön hyvinvointia, mutta myös sitä että sen puitteissa toimivan, muuten hyveellisen kansalaisen toimia voidaan pitää moitittavana. Näin luettuna Aristoteleen teoria tuntuu miltei jopa modernilta.

Vuorovaikutteinen vastuu

Aristoteleen teoksista luettavissa oleva moraalisen vastuun ajatus näyttää sisältävän kaksi näkökulmaa. Näistä ensimmäinen, vastuu teosta, viittaa tietoisesti ja vapaaehtoisesti tehtyjen tekojen tapahtumiseen sekä niiden perusteella annettavaan kiitokseen ja moitteeseen. Toinen näkökulma, vastuu luonteesta, perustuu sekä yksilön luonteen ohjaamiin valintoihin samoin kuin yksilön sisäiseen luonteeseen, joka taas muodostuu tarkasteltavaa tekoa ajallisesti edeltävien, yhtäläillä vapaaehtoisten tekojen vaikutuksella.

51. Aristoteles, *Politiikka* III 18, 1288a32–39.

52. Platon (2007) *Valtio*, Suomentanut Marja Itkonen-Kaila, Keuruu: Otava, VIII, 544d–562b & IX, 587c.

53. Vrt. Nichols (1992) 87.

Näiden kahden tulkinnan myötä moraalista vastuusta voidaan hahmottaa pelkkään tekoon ja sen seurauksiin kohdistuvia arvioita monipuolisempi kokonaisuus.

Aristoteleen teoksista erikseen hahmoteltavissa oleva poliittisen vastuun ajatus merkitsee ennen kaikkea sitä, että kansalaisten toiminta muodostaa yhdessä valtion poliittisen toiminnan kokonaisuuden. Valtion toimenpiteiden ihanteellinen päämäärä on kansalaisten hyvinvointi. Jos valtio on optimaalisesti järjestetty, kansalaisten toiminta johtaa kohti heidän omaa hyvinvointiaan. Yhdessä tarkasteltuna moraalinen

ja poliittinen vastuu viittaavat näin vuorovaikutukseen valtion ja sen kansalaisten toiminnan välillä – yhtäältä kykyyn toimia yhdessä, jotta tuotetaan onnellisuutta itselle ja kanssaeläjille valtiokoneiston välityksellä, ja toisaalta yhteistyökyvyttömyyteen.

Aristoteleen etiikan ja politiikan teoria antaa esimerkin jostain sellaisesta, mitä nykyisten, enemmän individualismiin nojaavien teorioiden joukosta ei löydy: vastuuta ei voida yksilöidä pelkästään teon tekijään itseensä, vaan väistämättä jokaisessa tapauksessa vähintään osa vastuusta lankeaa myös häntä ympäröivään yhteisöön.

“Ei ole muuta pelättävää kuin pelko itse”

JUDITH SHKLARIN PELON LIBERALISMI JA VASTUUNKANTO AATEHISTORIAALISENA KYSYMYKSENÄ

Heikki Saxén tarkastelee länsimaisen ajatteluperinteen suuntausta, joka määrittellään pelon liberalismiksi. Saxén käsittelee pelon liberalismia erityisesti amerikkalaisen ajattelijan Judith Shklarin elämäntyön pohjalta sekä suhteessa vastuun ja vastuunkannon aatehistoriallisiin teemoihin. Modernin olemuksensa ohella pelon liberalismilla on taustallaan pitkät perinteet, jotka ulottuvat ainakin uuden ajan alun eurooppalaiseen henkiseen kulttuuriin.

Franklin D. Roosevelt vakiinnutti vuoden 1933 virkaanastujaispuheessaan yleiseen tietoisuuteen lausahduksen *“only thing we have to fear is fear itself”*, joka sopisi hyvin myös tunnukseksi pelon liberalismiksi (*liberalism of fear*) kutsutulle ajattelutavalle. On syytä tähdentää, että pelon liberalismi ei liity Rooseveltin varsinaiseen poliittiseen ajatteluun tai rooliin, vaan Roosevelt on tässä yhteydessä esillä vain tämän kuuluisan lausahduksen vakiinnuttajana ja esimerkkinä sen käytöstä.¹

Pelon liberalismi on kulttuurillinen katsantotapa, joka ottaa lähtökohdakseen inhimillisessä elämässä keskeisellä sijalla vallitsevan pelon ja tähän läheisesti liittyvän julmuuden. Ajattelutapa korostaa vahvasti nimenomaan näiden seikkojen tuhoisaa olemusta ja tästä kumpuavaa vapaan ja vastuullisen rauhan vaatimusta yhteisölliselle elämälle. Pelon liberalismi on länsimaisen

ajatteluperinteen suuntaus, joka liittyy myös painokkaalla ja monipuolisella tavalla vastuunkantoon aatehistoriallisena aiheena. Kyse on siis siitä, millaisen vastuunkannon sävyttämänä historiaa tulkitaan ja kirjoitetaan, toisin sanoen, millaista vastuuta historiassa tunnustetaan ja miten tämän vastuun koetaan velvoittavan. Kaikista näistä puolistaan huolimatta ei pelon liberalismin olemassaoloa ole usein kuitenkaan selvästi tiedostettu. Voimakkaimman ilmauksensa traditio on saanut modernin poliittisen filosofian parissa, mistä luonnollisesti kieli jo sen nimittäminen liberalismiksi, siis sen asemoiminen erääksi tämän laajan poliittisen suuntauksen haaraksi.²

Kenties vahvimmin pelon liberalismia on tuonut esille amerikkalainen politiikan filosofi ja aatehistorioitsija Judith N. Shklar (1928–1992), jonka ansiota on myös tämän tradition selvä nimeäminen ja esille tuominen.³ Harvardin yliopistossa uransa luonut ajattelijaja paitsi antoi monipuolisen panoksensa akateemiselle maailmalle myös omasi vaiherikkaita polkuja kulke-

1. Franklin D. Roosevelt (1933) 'Inaugural Address: March 4, 1933', saatavilla esim. The American Presidency Project -sivuston kautta [<http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=14473>].

2. Usein unohtuu, kuinka monta haaraa liberalismi kattaa ja kuinka monta erilaista merkitystä eri kulttuureissa tähän sanaan liitetään. Tässä artikkelissa keskitytään ainoastaan pelon liberalismiin, jonka sisältöä suhteutetaan vain olennaisilta osin laajempaan poliittisen ajattelun kenttään, jonka kattava kuvaaminen taas on syytä jättää artikkelin yhtenäisyyden ja kohtuullisen pituuden säilyttämisen tähden pois.

3. Shklarin ajattelusta ks. esim. Judith Shklar (1998f) 'The Liberalism of Fear', teoksessa Stanley Hoffman (toim.) *Judith N. Shklar: Political Thought and Political Thinkers*, Chicago: University of Chicago Press, 3–20 [alun perin teoksessa Nancy Rosenblum (toim.) (1989) *Liberalism and the Moral Life*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 21–39]; yleisemmin pelon liberalismien suhteesta länsimaiseen aatehistoriaan ks. esim. Bernard Williams (2005) 'The Liberalism of Fear' teoksessa Geoffrey Hawthorn (toim.) *In the Beginning Was the Deed: Realism and Moralism in Political Argument*, Princeton: Princeton University Press, 52–61.

neen elämän, josta kumpusi syvyyttä inhimillisen vastuun ja vastuunkannon kuvaamiseen. Judith Shklarin vaikutukset ovat nähtävissä muun muassa hänen kuuluisan kollegansa yhteiskuntafilosofin John Rawlsin (1921–2002) ajattelussa oikeudenmukaisuudesta.⁴ Muutenkin Shklarin näkemykset olivat tärkeässä osassa 1900-luvun jälkipuolella leimallisesti Yhdysvalloissa koettua yhteiskuntafilosofista ajattelun murrosta, joka versoi tietyn toiveikkaan vastuullisuuden hengessä maailmansotien aiheuttaman länsimaisen järkytyksen pohjalta.⁵

Pelon liberalismien mielenmaisemat ja niiden taustat

Judith Shklarin sanoissa sodan, pelon ja julmuuden hirvittävydestä oli painoarvoa jo sen vuoksi, että hän itse oli kokenut nämä hyvin läheltä. Shklarin nuoruudessa hänen saksanjuutalais-taustainen perheensä eli Latviassa tukahdutettua elämää, jonka katkaisi toisen maailmansodan puhkeaminen. Kuin ihmeen kaupalla perhe pääsi pakenemaan sodan jaloista turvaan Yhdysvaltoihin ja myöhemmin Kanadaan. Uusi elämä ei ollut kuitenkaan suoranaista autuutta, sillä muukalaisiin ja vähemmistöihin kohdistetut ennakkoluulot ja pelot olivat yhä arkea heidän elämässään. Myöhempi tutkijanuran aloittaminen Harvardissa toi mukanaan myös omanlaisensa vaikeudet, sillä sotien jälkeisinä vuosikymmeninä akateemisessa maailmassa esiintyi paljon epäluuloisuutta naisten pätevyyttä kohtaan, mistä Judith Shklar ei jäänyt paitsi.⁶ Kohtaamansa vaikeudet Shklar pystyi kuitenkin kääntämään edukseen ja jopa hahmottamaan niiden pohjalta poliittisen filosofiansa, joka perustui pitkään länsimaiseen ajattelun traditioon ja jonka hän nimesi pelon liberalismiksi.⁷

On puhuttelevaa huomata, mikä inhimillinen mielenmaisema liittyy tyypillisesti pelon liberalismiin piiriin laskettavien ajattelijoiden elämäntarinoihin. Tämä mielentila kertoo paljon myös itse pelon liberalismien sisällöstä. On olemassa tietty yhdistävä henki, joka näkyy paitsi Shklaril-

la myös esimerkiksi jo aiemmin mainitun John Rawlsin taustalla. Näin ollen on valaisevaa verrata lyhyesti Rawlsin henkilöhistoriaa ja ajattelua Shklarin elämään ja kirjoituksiin.

Vuonna 1971 läpimurtoteoksensa *Oikeudenmukaisuusteorian*⁸ julkaissut amerikkalainen John Rawls oli kulkenut elämässään pitkän tien ennen tätä akateemista merkkitapausta. Teoksen julkaiseminen oli samanlainen vaikeuksien voittamisen voimannäyte, kuin millainen oli Shklarin päätyminen poliittiseen filosofiaansa. Parempiosaisesta perhetaustastaan huolimatta Rawls ehti kokea ennen akateemista läpimurtoaan joukon vakavia tragedioita, joista ensimmäinen oli hänen kahden veljensä sairauskuolemat lapsuusaikana. Järkyttynyt Rawls änkytti ta-

4. Shklarin merkityksestä ks. esim. Heikki Saxén (2010) *Oikeudenmukaisuutta kaikille. Tulkinta John Rawlsin poliittisesta liberalismista Judith Shklarin moraalipsykologian valossa*, Tampere: Tampereen yliopiston historiatieteen ja filosofian laitos [pro gradu -tutkielma].

5. Johdatuksena em. teemoihin ks. Bernard Yack (1996) 'Liberalism without Illusions: An Introduction to Judith Shklar's Political Thought', teoksessa Bernard Yack (toim.) *Liberalism without Illusions: Essays on Liberal Theory and the Political Vision of Judith N. Shklar*, Chicago: University of Chicago Press, 1–13; yleisestä ajankuvasta ks. Petri Koikkalainen (2005) *The Life of Political Philosophy After its Death: History of an Argument Concerning the Possibility of a Theoretical Approach to Politics*, Acta Universitatis Lapponiensis 81, Rovaniemi: Lapland University Press [väitöskirja].

6. Shklar kuitenkin raivasi tiensä lopulta monille paikoille, ollen muun muassa vuonna 1989 ensimmäinen arvositetun amerikkalaisten politiikantutkijoiden yhdistyksen APSA:n naispresidentti (APSA, American Political Science Association).

7. Ks. Stanley Hoffmann (1989) 'Judith Shklar and Fearless Liberalism', *PS: Political Science and Politics* 22, 832–838; Stanley Hoffmann (1993) 'Judith Shklar as Political Thinker', *Political Theory* 21, 172–180; ks. myös lyhyt omaelämäkerta Judith Shklar (1996) 'A Life of Learning', teoksessa Yack (1996) 263–279 [alun perin Judith Shklar (1989) *A Life of Learning*, ACLS Occasional Paper 9, New York: American Council of Learned Societies].

8. John Rawls (1971) *A Theory of Justice*, Cambridge, MA: Harvard University Press [revised edition (1999)]; suom. Terho Pursiainen (1988) *Oikeudenmukaisuusteoria*, Helsinki: WSOY].

pahtuneen seurauksena lopun elämäänsä. Toisen suuri koettelemus oli Rawlsin osallistumisen toisen maailmansodan raakoihin taisteluihin Tyynellä valtamerellä, minkä yhteydessä hän näki myös atomipommin jälkeisen Hiroshiman. Sotakokemuksensa jälkeen Rawls hylkäsi suunnitelmansa lähteä opiskelemaan papiksi, suunnaten pikemmin poliittisen ja moraalifilosofian opintoihin sekä lopulta modernin oikeudenmukaisuuden mittapuiden etsintään. Shklarin tavoin Rawls ei kaikista takaiskuistaan huolimatta kuitenkaan kyynistynyt ihmiselämää kohtaan, vaan luotti vahvasti sen mahdollisuuksiin. Kuvaavasti *Oikeudenmukaisuusteoria* asetti velvollisuusetiikan hengessä suuren painon ihmiskunnan kyvyille toimia vastuullisesti oikeudenmukaisuuden hyväksi.⁹

Niin Shklar kuin Rawlskin ymmärsivät siis hyvin omakohtaisesti, miten haurasta on ihmiselämä ja mihin raakuuksiin ihmiset saattavat kyetä. Tälle ajattelulle he myös perustivat filosofiansa. Kuitenkin he pyrkivät peräänantamattomasti löytämään keinoja ihmiselämän pahimpien heikkouksien taltuttamiseksi, rauhanomaisen yhteiselon turvaamiseksi. Tämä oli juuri sitä syvältä kumpuavan yhteisöllisen optimismin sävyttämää henkeä, jota löytyy paljon pelon liberalismiin sitoutuneiden ajattelijoiden taustalta. Tämän perimmäistä vapautta ja luottamusta vaalivan katsantotavan myötä oli myös luontevaa, että Shklar ja Rawls myöhemmin löysivät selvästi yhteisen sävelen filosofioissaan, mikä toteutui modernin liberalismiin puitteissa.

Rawls suuntasi *Oikeudenmukaisuusteorian* jälkeisinä vuosikymmeninä kohti poliittiseksi liberalismiksi kutsumaansa ajattelua, johon hän myös asemoi aiemmat ajatuksensa oikeudenmukaisuudesta. Rawlsin poliittinen liberalismi otti vahvasti lähtökohdakseen sen, millaisia hirtittäviä erimielisyyksiä ihmiskunta oli aiemmin kohdannut pyrkiessään kiistämään tosiasiasa vallitsevan monimuotoisuutensa. Julkisen elämän vastuullisuutta tämän seikan osalta korostaneen poliittisen liberalismiin henkiseksi maa-

peräksi Rawls osoitti keskeisesti nimenomaan Shklarin esittämät näkemykset, toisin sanoen pelon liberalismiin.¹⁰ Toisaalta myös Shklar toi esille, kuinka lupaavana hän piti Rawlsin poliittista liberalismia.¹¹

Tavanomaisten paheiden moraalipsykologia

Rawlsin kohdistaessa työssään katseensa ihmiskunnan ajankohtaisiin ja tulevaisuuden mahdollisuuksiin syventyi Shklar tämän historian valaisemiseen. Shklar löysi samalla itselleen myös historiallisia hengenheimolaisia: Charles-Louis de Secondat de Montesquieun (1689–1755) ja varsinkin renessanssihumanisti Michel Eyquem de Montaignen (1533–1592). Hän julisti heidän olleen aikojen saatossa niitä harvoja, jotka olivat todella ja tarpeeksi johdonmukaisesti ottaneet ajattelunsa lähtökohdiksi julmuuden ja pelon vaikutusten tunnistamisen ja niiden torjumisen maallisessa, yhteisöllisessä elämässä.¹² Shklar perehtyi Montaignen ja Montesquieun ajatukseen ja hahmotti tältä pohjalta omat näkemyksensä.

9. Rawlsin henkilöhistoriasta ks. Samuel Freeman (2007) *Rawls, Routledge Philosophers*, London: Routledge, 1–8; Thomas Pogge (2007) *John Rawls. His Life and Theory of Justice*, Oxford: Oxford University Press, 3–27 [käännös Michelle Kosch, alkuteos saksaksi vuodelta 1994].

10. Puhuttelevasti tästä ks. esim. John Rawls (1993) *Political Liberalism, The John Dewey Essays in Philosophy* 4, New York: Columbia University Press, xxxii [paperpack edition (1996); expanded edition (2005)]; sekä John Rawls (1995) 'Reply to Habermas', *The Journal of Philosophy* 92, 133 alaviite 1 [julkaistu myös Rawls (1996/2005) 374 alaviite 1]; yleisemmin poliittisesta liberalismista tässä hengessä ks. Charles Larmore (1996) *The Morals of Modernity, Modern European Philosophy*, Cambridge: Cambridge University Press, 121–151; Charles Larmore (2008) *The Autonomy of Morality*. Cambridge: Cambridge University Press, 139–220.

11. Ks. esim. Judith Shklar (1998g) 'What Is the Use of Utopia?' teoksessa Hoffmann (1998) 189 [175–190]; George Kateb (1998) 'Foreword', teoksessa Hoffmann (1998) x [vii–xix].

12. Judith Shklar (1984) *Ordinary Vices*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 8–9.

Erityisen valovoimaisena Shklar piti Montaignen kuvausta tavanomaisessa ihmisyyhteisön elämässä ilmenevistä paheista, ja sen tapaan myös Shklar itse muotoili pelon liberalismilleen tärkeän lähtökohtansa, hahmotuksensa tavanomaisista paheista (*ordinary vices*). Shklarin kuvaamissa paheissa oli tavanomaisuuden hengesä keskeistä niiden arkinen ja maallinen huomaamattomuus, mikä erotti ne selvästi esimerkiksi kristinuskon aiemmin näyttävästi korostamista ja parjaamista kuolemansynneistä sekä näihin liittyvistä paheista. Tavanomaiset paheet asemoituivat Shklarin ajattelussa siis toisin, sivuuttaen lähtökohtanaan usein vallinneet teologiset ennako-oletukset. Tarkoitus ei ollut kuitenkaan myöskään tehdä puhtaasti pesäeroa kristilliseen ajatteluun siihen tapaan kuin vaikkapa moni valistuksen ajattelija oli tehnyt suhteessa keskiajan skolastiikkaan: kuvaten keskiaikaa yksinomaan julmaksi ja ajattelemattomaksi ajanjaksoksi, jonka puutteita oltaisiin nyt vain yksioikoisesti korjaamassa.¹³ Shklarin, ja jo Montaignenkin pyrkimys oli ainoastaan ajatella paheita kattavammin ja tyystin uudessa, maanläheisemmässä valossa. Arkisuudestaan huolimatta tavanomaistenkin paheiden tunnistaminen oli silti tärkeää, sillä niiden kautta saattoi tuoda selväsanaisesti esille sen, mihin kehityskulkuun ihmisyyhteisön karikatit tyypillisesti liittyivät.¹⁴

Tämänkaltaisessa puheessa tavanomaisista paheista oli Shklarin ajattelussa oikeastaan kyse yleisemmin ihmiselämän moraalipsykologian esiin nostamisesta. Shklarin moraalipsykologia siis kuvasi sitä, millainen oli kokonaisuudessaan yhteisöllisen ajattelun ja mielenmaiseman rakenne moraalikäsitteiden ja niiden soveltamisen suhteen. Lopulta Shklarin sanoma oli Montaignen – ja vahvasti myös Rousseauin hengessä – se, että tuntemalla paremmin tällaista moraalipsykologiaa, voisimme yhä oppia jotakin inhimillisyydessä pülevien pahimpien sudenkuoppien välttämiseksi. Yhteisöllisen vastuunkannon olisi samalla rakennuttava tällaiselle moraalipsykologiselle ymmärrykselle – mitä kuitenkin esimer-

kiksi poliittisessa filosofiasa oli harvemmin totuttu ottamaan huomioon.¹⁵

Moraalipsykologiassaan Shklar listasi joukon kaikista keskeisimpiä tavanomaisia paheita: julmuuden, tekopyhyden, snobbailun, petoksen ja ihmisvihan.¹⁶ Erityisen huomionarvoista näissä paheissa oli Shklarin mukaan ensinnäkin niiden oikukas yhteisöllinen luonne: esimerkiksi tekopyhyys on hyvin vivahteikas pahe, josta voi mahdollisesti olla yhteisölle myös paljon hyötyä. Toiseksi oli tärkeää tunnistaa näiden paheiden keskinäinen vakavuusjärjestys. Esikuvansa Montaignen tapaan Shklar korosti pahimpana julmuutta, joka toisaalta lietsoo pelkoa ja toisaalta

13. Ks. esim. Hannele Klemetilä (2008) *Keskiajan julmuus*, Jyväskylä: Atena Kustannus, erityisesti 13–41.

14. Ks. yleisesti ottaen Shklar (1984). Montaignen yleisempi skeptisyys ja suoranainen pessimismi ovat kiinnostavia seikkoja, jotka liittyvät siihen, miten hän hahmotti tavanomaisia paheita. On kuitenkin syytä mainita, että nämä olivat yhtä ambivalentteja ja suhteellisia kantoja, kuin miten Montaigne erotti tavanomaiset paheet kristinuskon ajattelusta. Oikeastaan syyn tälle moniselitteisyydelle antaa luultavasti parhaiten Montaignen elämä, joka oli tasapainoilua erilaisten aikaa kuohuttaneiden poliittisten tapahtumien ja hänen useiden rooliensa välillä. Uskonsodat ja konkistadorien hirmuteot sekä hänen oma roolinsa toisaalta ajattelijana ja toisaalta mukana päivänpolitiikassa olivat ymmärrettävästi täynnä monenlaisia epäsuhtaisuuksia. Tätä taustaa vasten voi tavanomaiset paheet nähdä Montaignen osalta kenties pikemmin eräänlaisena kompromissina, ennemmin kuin puhtaana teoreettisena kokonaisuutena.

15. Shklarin moraalipsykologiasta ks. esim. Kateb (1998) xi–xv; Judith Shklar (1985) *Men & Citizens. A Study of Rousseau's Social Theory*, Cambridge: Cambridge University Press, 33–74 [second edition; alkuteos 1969].

16. Englanniksi cruelty, hypocrisy, snobbery, betrayal, misanthropy. Näiden sanojen kääntämiseen yms. aiheisiin liittyviä syvempiä ongelmia ei tässä yhteydessä pohdita laajemmin, sillä tarkoitus on pikemmin käsitellä tavanomaisista paheista muodostuvaa kulttuurillista kokonaisuutta ja sen merkitystä. Vrt. myös Montaigne mm. "[...] petoksen, vilpin, hirmuvaltiuden, julmuuden, jotka ovat meidän tavanomaisia paheitamme", Michel de Montaigne (2003) *Esseitä, osa I*, Helsinki: WSOY, esseet I:31, 292 [281–298] [käännös Renja Salminen, alkuteos ranskaksi *Essais I*].

kumpuaa pelosta. Montaigne ja Shklar näkivät pelon taas aiheuttavan inhimilliselle elämälle ja moraaliseen ajattelulle pahimmillaan täydellisen seisahtumisen ja halvaantumisen tilan. Niinpä julmuus oli heidän mukaansa kaikista suurin pahe ja tähän läheisesti liittyvä pelko asia, jota tuli välttää ennen mitään muuta. Samalla olisi kuitenkin montaa muuta heikkoutta opittava sietämään paremmin. Esimerkiksi kristinuskon suuresti paheksuma tekopyhyys – muun muassa ylpeyden muodossa – olisi yhteisöllisessä elämässä paljon sallittava ja siihen tulisi kenties paikoin jopa rohkaista. Tekopyhyys tulisi Shklarin mielestä kokea luontevana ja lähes pakollisena osana avointa yhteisöllistä elämää aina hyväntekeväisyydestä vaaleihin saakka.¹⁷

Shklarin poliittinen filosofia vastuunkannon määrittäjänä

Inhimilliseen vastuunkantoon kohdistuvat odotukset määrittäytyivät siis uudelleen Shklarin montaignelaisessa sävyssä hahmottaman moraali-psykologian puitteissa. Mitä seurauksia tällä kaikella olisi yhteisöllisen elämän järjestämisen kannalta, oli kuitenkin Shklarin mukaan paremmin myöhempien ajattelijoiden, Montesquieun – ja esimerkiksi Kantin – ymmärtämä asia. Montaigne oli Shklarin mielestä liaksi sitoutunut vanhaan aristokraattiseen perinteeseen nähdäkseen kirkaasti, mitä hänen ajatuksensa tältä osin edellyttivät. Näin ollen Shklar käänsi katseensa seuraavaksi myöhempien ajattelijoiden suuntaan ja ammensi heidän oivalluksistaan. Keskeistä Shklarin mielestä Montesquieun ja Kantin yhteiskuntafilosofioissa oli niiden modernius: he eivät panneet paljon painoarvoa yksilöstä tai tämän lähipiiristä kumpuavalle hyveellisyydelle ja oikeamielisyydelle, joiden varaan laskeminen oli osoittautunut historian saatossa usein katteettomaksi toiveeksi.¹⁸

Montesquieu ja Kant eivät odottaneet yksilön kehittyvän itsekseen, esimerkiksi siniverisyyden myötä, rohkeaksi ja rauhanomaiseksi. Yksilö ei myöskään vaalisi tätä tilaa itsenäisesti, esimer-

kiksi oman kunniantuntonsa voimin. Pikemmin tällaisen henkisen tilan varmistaminen olisi laajan yhteiskunnallisen ja poliittisen järjestelmän tehtävä. Tällainen järjestelmä olisi tarkoituksellisen etäinen, kuin jonkinlainen neutraali mekanismi, joka ei sotkeutuisi päivittäiseen kanssakäymiseen. Järjestelmä ennemmin vain loisi sopivat puitteet. Toisaalta nämä ajattelijat myös tiesivät, ettei parhainkaan yhteiskunta voisi todellisuudessa taata kenenkään henkistä suuri-sieluisuutta kovin pitkälle. Tästä syystä olisi pikemminkin keskityttävä ainoastaan oikeamielisyyden mahdollisuuden tukemiseen ja ennen kaikkea pahimpien poliittisen vallankäytön yllälyöntien hillitsemiseen – toimittava siis leimallisesti liberaalin tradition korostamaan tapaan. On helppo nähdä, kuinka esimerkiksi Montesquieun kuuluisa vallan kolmijako-oppi – lainsäädäntö-, tuomio- ja toimeenpanovallan erottaminen toisistaan – heijastelee tällaista ajattelua.¹⁹

Pelkkä yhteiskunnalliseen organisoimiseen perustuva kaukonäköisyys ei kuitenkaan Shklarin mielestä ollut ensisijaisuudestaan huolimatta riittävää pelon ja julmuuden välttämiseksi, minkä tähden hän kritisoi Kantia, jonka mukaan hyvin suunniteltu yhteiskunta voisi toimia vakaasti liittymättä juuri sen osanottajien mielenlaatuun. Pikemmin Shklar koki Montesquieun ymmärtävän, millaista vastuunkantoa kaikkien synkeyksien hillitsemiseksi tulisi todella yhteisöllisesti vaalia, toisin sanoen, myös missä mielentilassa ihmisten tulisi näihin asioihin suhtautua. Montesquieun mukaan yhteiskunnan olisi kyllä kannettava päävastuu rauhanomaisten olosuhteiden luomisesta, mutta ei täysin henget-

17. Shklar (1984); erityisesti tekopyhyydestä Shklar (1984) 45–86; ks. myös Montaignen kuvaus julmuudesta esim. Michel de Montaigne (2008) *Esseitä, osa II*, Helsinki: WSOY, esseet II:11, 141–163 [käännös Renja Salminen, alkuteos ranskaksi *Essais II*]; sekä Montaignen hahmotus pelon vaikutuksista esim. Montaigne (2003) esseet I:18, 97–100.

18. Shklar (1984) 232–236.

19. Shklar (1984) 232–236.

tömästi. Syvän moraalipsykologisen ymmärryksen, jossa julmuus ja pelko nousevat keskeiselle sijalle vältettävien asioiden joukossa, olisi lisäksi oltava keskeinen inhimillisen elämän kulmakivi. Yhteiskunnallisen ilmapiirin olisi oltava tämän ajattelun mukainen – paitsi ehdottomuudessaan julmuuden ja pelon kohdalla myös sallivuudessaan monessa muussa asiassa pyrkien voimakkaasti karttamaan ylimääräistä moralisointia.²⁰

Rauhanomaisen yhteiselon mahdollistavaa yhteiskuntaa ja tähän sisältyvää hajautetun poliittisen vallan vaatimusta olisi siis vaalittava – mutta ei ainoastaan niiden itsensä tasolla ja niiden tähden. Kaikkien tulisi myös pitää kirkaasti mielessään, millaisen julmuuden ja pelon kierteen tinkiminen tällaisesta poliittisesta yhteisöstä voisi saada aikaiseksi. Shklarin mukaan tässä suhteessa oli lisäksi erityisen tärkeää välttää puhumasta liian kirkasotsaisesti ainoastaan oikeudenmukaisuudesta tai myöskään oikeuksista. Pikemmin epäoikeudenmukaisuuden ajattelu on koko kirjossaan toisi syvyyttä sen ymmärtämiseen, mille perustuksille oikeudenmukaisuus oikeastaan rakentui. Näissä epäoikeudenmukaisuuden – ja uhrien – näkökulmaa viitoitavissa sanoissaan Shklar nojasi jälleen vahvasti Rousseauin ajatteluun.²¹

Shklar korosti varsinkin menneiden aikojen puhuvan painavasti kaiken tällaisen vastuunkannon puolesta, muistuttaen esimerkiksi hirtittävästä uskonsodista: yhteisöllinen yritys ylläpitää pakolla uskomuksia oli ollut paitsi tuomittu epäonnistumaan myös resepti verilöylyihin.²² Menneisyys ei myöskään ollut Shklarille ainoastaan ylimääräistä todistusaineistoa pelon liberalismin tueksi, vaan pikemmin toisinpäin: pelon liberalismin tähden menneisyyden muistaminen oli suorastaan keskeinen velvollisuus. Seikkaa alleviivasi se, kuinka Shklar julisti kuuluvansa ajattelussaan – Emersonilta lainaamansa käsitteen mukaisesti – ”muistin puolueeseen” enemmän kuin ”toivon puolueeseen”.²³

Menneisyyden korostamisestaan huolimatta Shklar suhtautui kuitenkin myös monilta osin

varsin skeptisesti muistamiseen. Erityisesti pitkä historiallisen ajattelun ja historiankirjoituksen klassinen perinne antiikista lähtien oli Shklarin nähden ollut liian suoraviivaista ja yhteisöllisesti tarkoitushakuista – oikeastaan kohtuuttoman hyväuskoista ja toivorikasta. Tällainen käytännöllisyys oli kyllä tärkeää, jotta menneen ajattelemisen olisi mielekäästä ja ajankohtaista, mutta tämän rinnalle oli Shklarin mukaan tuotava kriittisyys sopivan tasapainon saavuttamiseksi. Kohtuullisen tasapainon vaaliminen oli Shklarin mielestä unohtunut usein moderneiltakin tulkitsijoilta – myös erilaisen ylikriittisyyden tai vakaavuuden merkeissä. Tämän tasapainon osalta voisi kenties lopulta sanoa, että Shklarin toiveena oli välttää sekä yksipuolisen optimistista että pessimististä sävyä muistamisessa, sivuuttaen siis kaikkineen tällaiset silmittömät yksioikaisuudet. Historiaa olisi vain yksinkertaisesti opiskeltava avoimin mielin, rauhassa perehtyen ja varovasti edeten. Näihin ehtoihin sopi hyvin myös Shklarin varsinainen historiallinen hahmotus ja pohdinta: aluksi julmuuden ja pelon synkeistä vaikutuksista ja sitten kuitenkin – kaikesta huolimatta – niiden voittamisesta.²⁴

20. Shklar (1984) 233–235; ks. myös Shklarin tulkinta Montesquieun ajattelusta kokonaisuudessaan Judith Shklar (1987) *Montesquieu, Past Masters*, Oxford: Oxford University Press.

21. Yleisesti ottaen Judith Shklar (1990b) *The Faces of Injustice, Storrs Lectures Series*, New Haven: Yale University Press; ks. myös erityisesti, kuinka Shklar nimittää Rousseaut ”häviäjien Homerokseksi”, Judith Shklar (1998a) ’Jean-Jacques Rousseau and Equality’ teoksessa teoksessa Hoffmann (1998) 290 [276–293] [alun perin Judith Shklar (1978) ’Jean-Jacques Rousseau and Equality’, *Daedalus: Journal of the American Academy of Arts and Sciences* 107, 13–25].

22. Shklar (1998f) 5.

23. Shklar (1998f) 8–10; ks. myös Ralph Waldo Emerson (1971) ’The Conservative’ teoksessa Alfred. R. Ferguson & Robert E. Spiller (toim.) *Nature, Addresses, and Lectures, The Collected Works of Ralph Waldo Emerson I*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 184–200 [alkuteos 1849].

24. Ks. kuvaavasti esim. Judith Shklar (1998e) ’Rethinking the Past’ teoksessa Hoffmann (1998) 353–361 [alun perin Judith Shklar (1977) ’Rethinking the Past’, *Social Research*

Lopulta kaikkien näiden henkisten askelten pohjalta hahmottui kokonaisuudessaan se ajattelutapa, jota Shklar nimitti pelon liberalismiksi. Näin siis pelon liberalismi jalostui Shklarin ajattelussa pitkälle viedyksi poliittiseksi filosofiaksi, joka tukeutui erityisesti vahvaan historiamuistiin ja rakentui tavanomaisten paheiden värittämän moraalipsykologian perustuksille.²⁵

Pelon liberalismien merkitys länsimaaisessa kulttuurissa

Judith Shklarin ajatuksissa pelon liberalismista tulee esille paljon sellaista henkeä ja ajattelua, jota löytyy laajemminkin modernista yhteiskuntafilosofiasta, erityisesti toisen maailmansodan jälkeisestä anglosaksisesta maailmasta. Varsinkin moderni poliittinen filosofia ja moderni liberalismi ovat läheisesti tekemisissä pelon liberalismien teemojen kanssa, kuten John Rawlsin ajattelun sivuaminen hyvin kuvastaa. Ei tosin sovi unohtaa myöskään moraalifilosofian traditiota, joka liittyy erityisesti aiheen moraalipsykologiseen puoleen. Leimallisesti kyse on kuitenkin

modernin yhteiskunnallisen ja poliittisen järjestelmän tasolla liikkuvasta ajatteluun suuntauksesta, esimerkiksi Montesquieun ajattelun tapaan.

Kaikki nämä henkiset virtaukset heijastuvat luonnollisesti historiantulkintaan ja -kirjoitukseen, mistä Shklarin itsensä ohella voisi hyvänä esimerkkinä mainita vaikkapa kuuluisan Isaihan Berlinin (1909–1997) elämäntyön. Negatiivisen ja positiivisen vapauden käsitteistään sekä vannotuneesta totalitarismin vastustamisestaan tunnettu filosofi oli myös tärkeä aatehistorioitsija, joka liikkui työssään paljon samoissa aiheissa ja samassa hengessä kuin Judith Shklar.²⁶ Samaa aatehistorioitsijoiden ja filosofien joukkoon voi lukea lisäksi Quentin Skinnerin²⁷ (s. 1940) ja Bernard Williamsin²⁸ (1929–2003). Pelon liberalismien teemat, Shklarin töiden kautta ja muuten, ovat olleet läheisiä kaikille näille ajattelijoille.

Kuten jo alussa havainnollistui Rooseveltin sanoin, on pelosta vapautumisen merkitys ajattelutapana suuri myös akateemisen maailman

44, 80–90]. Samalla tulee oivasti esille, kuinka Shklar suhtautui Hannah Arendtin ajatteluun. Suositeltava on myös esim. Judith Shklar (1998b) 'Learning without Knowing' teoksessa Hoffmann (1998) 105–131 [alun perin Judith Shklar (1980) 'Learning without Knowing', *Daedalus: Journal of the American Academy of Arts and Sciences* 109, 53–72]. On vielä lisättävä, että kokonaisuudessaan Hoffmann (1998) on hyvä Shklarin historiallisen suhtautumisen osalta.

25. Ks. kokonaisuudessaan Shklar (1998f).

26. Ks. esim. hyvä Berlinin esseekokoelma Juha Sihvola & Timo Soukola (toim.) (2001) *Isaihan Berlin. Vapaus, ihmisyys ja historia. Valikoima esseitä*, Helsinki: Gaudeamus; Shklarin ja Berlinin ajatusten samansuuntaisuudesta ks. erityisesti Williams (2005); myös mm. Shklar (1998f) 10–11; Judith Shklar (1998d) 'Positive Liberty, Negative Liberty in the United States' teoksessa Stanley Hoffmann & Dennis F. Thompson (toim.) (1998) *Judith N. Shklar: Redeeming American Political Thought*, Chicago: University of Chicago Press, 111–126 [käännös Stanley Hoffmann, alun perin ranskaksi vuodelta 1980].

27. Quentin Skinnerin ajattelusta ks. yleisesti esim. Kari Palonen (2003) *Quentin Skinner: History, Politics, Rhetoric, Key Contemporary Thinkers*, Cambridge: Polity Press. Skin-

ner on ollut suhteessa Shklarin ajatteluun mm. tulkintoillaan Machiavellista ja Hobbesista, joita vasten myös Shklar taustoittaa paljon pelon liberalismiaan. Toisaalta Skinner on myös osallistunut vahvasti vapausajattelusta käytyyn keskusteluun, mm. ns. "kolmannen vapauden käsitteen" kautta. Ks. näiden seikkojen osalta esim. Judith Shklar (1998c) 'Montesquieu and the New Republicanism' teoksessa Hoffmann (1998) 244–261 [alun perin teoksessa Gisela Bock & Quentin Skinner & Maurizio Viroli (toim.) (1990) *Machiavelli and Republicanism. Ideas in Context*, Cambridge: Cambridge University Press, 265–280]; Quentin Skinner (1996) 'Thomas Hobbes's Antiliberal Theory of Liberty' teoksessa Yack (1996) 149–169; sekä Quentin Skinner (2003) *Kolmas vapauden käsite*, 23⁴⁵, Tampere: Eurooppalaisen filosofian seura [alun perin Quentin Skinner (2002) 'A Third Concept of Liberty', *Proceedings of the British Academy* 117, 237–268] [Isaihan Berlin -muistoluentu].

28. Williamsista yleisesti ks. esim. Hawthorn (2005); Williamsista suhteessa Shklarin ajatteluun mm. Bernard Williams (2002) *Truth and Truthfulness. An Essay in Genealogy*, Princeton: Princeton University Press, 206–209; Williams (2005); sekä Bernard Williams (1985) 'Resisting the Avalanche', *London Review of Books* 7, 6 [kirja-arvostelu kirjoista *Ordinary Vices & Immorality*].

ulkopuolella, esimerkiksi politiikan käytännön elämän tasolla. Syy tähän on mielekästä ymmärtää jo kuvatun aatehistoriallisen kehityskulun puitteissa – eiväthän tutkimus ja käytännön elämä ole toisistaan eristettyjä saarekkeita. Vastuu ja vastuunkanto ovat siis viimeistään 1900-luvun jälkipuoliskolta lähtien määrittäneet paljolti sen länsimaisen kulttuurillisen ja yhteiskunnallisen haasteen puitteissa, jossa alati monimuotoisemmaksi käyvä maailma on pyritty kohtaamaan vajoamatta kuitenkaan tähän aiemmin läheisesti liittyneeseen julmuuden ja pelon ilmapiiriin. Erityisesti 1900-luvun alkupuolen maailmansodat osoittivat, mihin ihmiskunta on tältä osin ennakkoluulojensa tähden pahimmillaan kykenevä.

Judith Shklarin hahmottelema moraalipsykologia peräänkuuluttaa kärsivällisyyttämme yhteisöllisen elämän puutteille ja hämmennyksen aiheille pyrkien näin suojelemaan meitä sortumasta pahempaan, toisin sanoen julmuuden ja pelon kierteeseen ja tämän täyttämään maailmaan. Tärkeän motivaation ja keinon tähän tavoitteeseen pääsemiseksi voi osaltaan tarjota Shklarin tapa ajatella arjessa esiintyviä tavantomaisia paheita kaikessa niiden vivahteikkudessaan. Tällaisen, erityisesti historiallisesti orientoituneesta ajattelusta kumpuavan poliittisen filosofian, pelon liberalismiin, sanoma on selvä: julmuutta ja pelkoa patoavan mielenlaadun vaaliminen on yhteisöllisen vastuunkannon keskeistä sisältöä.

Mikko Huhtamies

Kelluvat armeijat

SAARISTOLAIVASTOT 1700-LUVUN
SUOMENLAHDELLA

Kaleerit yleistyivät Suomenlahdella 1500-luvulla Kustaa Vaasan alkaessa varustaa saaristolaivastoa Venäjän sotien aikana. Esikuvana oli Välimerellä kehitetty tulivoimainen renessanssikaleeri. Suurvaltakaudella kaleerilaivastot rappeutuivat ja rakennustraditio katkesi. Kun Pietari Suuri alkoi varustaa kaleerilaivastoaan 1700-luvun alussa, myös Ruotsin oli saatava oma saaristolaivasto. Välimereltä saadun tiedon perusteella aloitettiin 1720-luvulla kaleerien rakentaminen. Kaleerien toimintasäde oli lyhyt, ja ne tarvitsivat tukikohdan. Vuonna 1748 alkoivat saaristolaivaston päätukikohdan Viaporin rakennustyöt. Suurtyömaa käynnisti samalla Helsingin kasvun.

Innovaatioiden leviäminen (*diffuusio*) on ollut paitsi kulttuurimaantieteen myös teknologian ja kaupunkihistorian tutkimuksen keskeisiä teemoja.¹ Aihepiiriin liittyy myös teknologian siirtoa (*technology transfer*) koskeva tutkimus, jossa tarkastellaan teknisten innovaatioiden syntyä, leviämistä, soveltamista ja käyttöönottoa.²

Innovaatiot ovat muutostekijöitä. Käänteentekevä innovaation käyttöönotto johtaa taloudellisiin, sosiaalisiin ja kulttuurisiin muutoksiin. Näiden laajuus ja intensiteetti riippuvat innovaation vastaanottaneen alueen talouden, kulttuurin ja fyysisen ympäristön (maantieteen, luonnonolojen ja kulttuurin rakenteiden) muodostamasta kokonaisuudesta, ”suodattimesta”. Innovaatiot muotoutuvat tai mukautetaan ajan myötä vallitseviin oloihin sopivaksi. Lopputulok-

1. Innovaatiotutkimusta: Marjatta Hietala (1987) *Services and Urbanization at the turn of the century. The diffusion of innovations*, Studia Historica 23, Helsinki: SHS, 38; ks. myös Marjatta Bell & Marjatta Hietala (toim.) (2002) *Helsinki. The Innovative City. Historical Perspectives*, Jyväskylä: SKS; Peter Clark 'European cities, culture and innovation in a regional perspective', teoksessa Marjaana Niemi & Ville Vuolanto (toim.) (2003) *Reclaiming the city. Innovation, Culture, Experience*, Tampere: Finnish Literary Society; Everett M. Rogers (2003) *Diffusion of innovations*, New York: Free Press. Kulttuurihistoria ja innovaatiot ks. A.R. H. Baker (2003) *Geography and history*, Cambridge: Cambridge University Press. E. E. Kaila (1931) *Pohjanmaa ja meri 1600- ja 1700-luvuilla*, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.

2. Teknologian siirrosta ks. esim. Timo Myllyntaus ”Tekniikan valtavirrat ja Suomen malli”. Teoksessa Mauno Jokipii (toim.) (1991), *Suomi Euroopassa. Talous- ja kulttuurisuhteiden historiaa*, Jyväskylä: Atena, 222–224. Teollisuusvakoilusta 1700-luvulla, John Harris (1992), *Essays in Industry and Technology in the Eighteenth Century*. Great Britain, sekä J. R. Harris (1998) *Industrial Espionage and Technology Transfer. Britain and France in the Eighteenth Century*, Cambridge. Maantieteestä ja innovaatiosta pohjoisilla alueilla ks. W. R. Mead (1981) *A historical geography of Scandinavia*, Academic Press: London, 5–6.

senä voi olla sovellutus pienin muutoksin tai kokonaan uusi innovaatio ja merkittävä edistysaskel.

Osa innovaatioista on käänteentekeviä läpimurtoinnovaatioita, osa pelkkiä kokeiluja tai aikaansa edellä olevia uutuuksia. Teknologian käyttöönoton ja jatkokehityksen kannalta tärkeää on se, missä muodossa teknologia siirtyy: puolivalmiina vai valmiina teknologiana (*embodied technology*) tai koko valmistusprosessina, joka sisältää suunnittelun, komponentit ja valmistusprosessit (*disembodied technology*).³

Välimerellä syntyi 1500-luvulla uusi kaleerityyppi, joka oli sotilastekninen innovaatio. Tämä *renessanssikaleeri*⁴ oli edeltäjiään tulivoimaisempi ja tykkien tuoman lisäpainon takia myös suurempi.⁵ Kaleerityyppi variaatioineen levisi Ruotsiin, ensin Vaasa-kaudella ja seuraavan kerran suuren Pohjan sodan aikana.⁶

Tässä artikkelissa tarkastellaan Suomenlahdella 1700-luvulla käyttöönotettua saaristolai vastoa. Sen rungon muodostivat vuosisadan alkupuolella kaleerit ja loppupuolella kaleerin sovellukset tai uudentyypiset alukset. Aikalaiset kutsuivat saaristolai vastoa sen ambivalentin luonteen takia myös nimellä *kelluva armeija* (flytande arme, corps volant, arméns flotta).

Tsaarin rakennussarja

Vuonna 1694 Venäjän jäättömään satamaan Arkangeliin saapui erikoinen lähetys Hollannista, venetsialaisen kaleerin rakennussarja.⁷ Mallikappaleen avulla alettiin Donin varren Voronezin telakalla kopioida uusia kaleereja. Noin 30 metrin pituisia kaleereja valmistui 22 kappaletta. Näin syntyi tsaarin ensimmäinen varsinainen laivasto, Azovin laivasto, jonka avulla hän vuonna 1697 valtasi samannimisen linnoituksen turkkilaisilta. Rakennussarjan *replikoilla*, venetsialismallisilla kaleereilla, oli ratkaiseva merkitys linnoituksen valtaamisessa. Samalla tsaari sai arvokasta käytännön kokemusta kaleerisodasta.

Puolivalmiin teknologian tuonnin etuna oli nopeus, mikä oli eduksi sodan kriisitilanteessa.

Haittana oli lyhytjänteisyys ja pinnallisuus. Se opetti vain kopioimaan kaleereja. Pidemmälle vietyä tiedonsiirtoa edustivat Pietarin ulkomailta ostamat piirustukset, joiden avulla alettiin rakentaa kaleereja suurempia aluksia.⁸ Nämä menetelmät eivät kuitenkaan tuoneet Venäjälle jatkokehityksen kannalta tärkeää tietoa suunnittelusta, materiaalitekniikasta tai rakentamisprosessista. Myös käytännön laivanrakennustaidossa oli vielä paljon opittavaa, ei vähiten siksi, että ala oli varsinkin Hollannissa pitkälle mekanisoitunut, hyödynsi voimanlähteinään uusia energialähteitä ja oli muuntunut Englannissa traditionaalaisesta käsityöstä matemaattiseksi laivasuunnitteluksi.

Ymmärtäen maansa laivanrakennustradition vähäisyyden tsaari Pietari teki vuosina 1697–1698 opintomatkan Eurooppaan. Matka oli teknologiamatkailun malliesimerkki ja jo omana aikanaan runsaasti huomiota osakseen saanut tapahtuma. Matkallaan tsaari hyödynsi kolmea tiedonhankinnan menetelmää: vakoilua, tekemällä oppimista ja asiantuntijoiden värväystä.

Jo menomatkalla tsaari vakoili ruotsalaisten uusia linnoituslaitteita Riiassa.⁹ Hollannin Zaan-

3. Laivastoteknologian siirtomuodoista Edward J. Phillips (1995) *The founding of Russia's navy. Peter the Great and the Azov Fleet, 1688–1714*, Westport, Connecticut & London: Greenwood Press, 14–15.

4. Geoffrey Parker (1996) *The military revolution. Military innovation and the rise of the West, 1500–1800*, Cambridge: Cambridge University Press, 6–44.

5. Angus Konstam (2002) *Renaissance War Galley 1470–1590*, Oxford: Osprey Publishing 2002. Fredric Lane (1992) *Ships and shipbuilders of the Renaissance*, Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press.

6. Ruotsin 1500-luvun kaleereista. Jan Glete (2000) 'Vasatidens galärflottor' teoksessa Hans Norman (red.) *Skärgårdsflottan. Uppbyggnad, militär användning och förankring i det svenska samhället 1700–1824*, Falun: Historisk media. Mikko Huhtamies, 'Olaus Magnus ja kaleerit. Erään kartografisen yksityiskohdan kulttuurimaantieteellishistoriallinen konteksti', *Terra* 123.

7. Phillips 36.

8. <http://www.hylt.net/hylky.jsp?id=skampavoijat>

9. Phillips 48.

damissa, Euroopan johtavassa laivanrakennuskeskuksessa, tsaari esiintyi valepukuisena laivanrakennusoppipoikana.¹⁰ Kysymyksessä oli perinteinen ammattikuntalaitoksen teknologian siirtomuoto. Menetelmän etuna oli perinpohjaisuus mutta haittana oppimisprosessin hitaus ja oppia saaneiden vähäinen lukumäärä. Hollannissa oli vuosisatainen laivanrakennustraditio, mutta laivasuunnittelussa maa oli Englantia ja Ranskaa jäljessä.¹¹ Perehtyäkseen laivasuunnitteluun Pietari matkusti Englantiin.

Kotimaahan ei palattu tyhjin käsin. Ajatusten ja työkalujen lainaamisen lisäksi tsaari kutsui Venäjälle 600–750 eri alan asiantuntijaa. Tuliaisiin tuli myös navigointilaitteita, laivojen piirustuksia, karttapalloja sekä Pietarin Hollannissa omin käsin veistämän laivan pienoismalli. Uutuudet sijoitettiin tsaarin kokoelmiin Pietarissa.¹² Uuden tietotaidon avulla aloitettiin Itämeren laivaston varustaminen.

Diffuusion väylät Ruotsiin

Myös Ruotsi oli riippuvainen ulkomaisen tietotaidon maahantuonnista. Kruunu organisoï ja rahoitti kymmenien virkamiesten tiedonhaku-matkoja 1600-luvulla. Myös yksityisten matkat olivat yleisiä. Osa matkoista oli suoranaista vakoilua.¹³ Euroopasta etsittiin keksintöjä, inventioita (*inventioener*), tätä sanaa jo aikalaiset toistamiseen käyttivät, ja oltiin kiinnostuneita myös erikoisuuksista (*curiositeter*). Monet Euroopassa kierrelleet virkamiehet edustivat vuorikollegiota. Suuri osa aikakauden teknologiasta oli otettu käyttöön ensimmäiseksi kaivosalalla, josta se levisi sovellutuksina muille aloille. Esimerkiksi merkittävä osa Viaporin telakan louhinta- ja pumpputeknologiasta oli peräisin kaivoksilta.

Kristoffer Polhemin kanssa vuosina 1694–1697 Euroopassa matkustellut vuorikollegion auskultantti Samuel Buschenfelt kävi Pietarin tavoin Zaandamissa perehtymässä laivanrakennukseen.¹⁴ Zaanin alueen teknologisen kukoistuksen taustalla on sanottu olleen poikkeuksellisen avoin ja ammattikuntalaitoksesta riip-

pumaton tuotantojärjestelmä.¹⁵ Tämän takia sinne oli vapaa pääsy myös ulkomaalaisilla. Thamelilla Buschenfelt näki kiinnostavan ”invention”, pienen, ohuista laudoista tehdyn, nopean ja keulaan voimakkaasti suippenevan ultrakevyen soutualuksen. Näitä on kuvattu esimerkiksi Canaletton Lontoo-maalauksissa.¹⁶ On vaikea arvioida yksittäisen kohteen merkitystä kaleeriteknologian kannalta, mutta joka tapauksessa tuossa aluksessa oli tulevan kaleerisuunnittelun keskeiset piirteet: keveys, muoto ja soudettavuus.

Virkamiesten lisäksi Euroopassa kierteli monilukuinen joukko *grand tourilla* olevia opiskelijoita ja varakkaita yksityishenkilöitä. Emmanuel Swedenborg matkusteli omalla kustannuksellaan maanosassa vuosina 1710–1715. Tämä laitteisiin ja vempaimiin ihastunut tiedemies ja mystikko toi Ruotsiin mm. mikroskoopin, josta tuli uusi työkalu myös laivanrakennuksen käyt-

10. Zaanin alueen laivanrakennuksesta ks. Jan de Vries & Ad van der Woude (1997) *The First Modern Economy. Success, Failure, and Perseverance of the Dutch Economy, 1500–1815*, Cambridge: Cambridge University Press, 296–299.

11. Vrt. Karel Davids (2008) *The Rise and Decline of Dutch Technological Leadership. Technology, Economy and Culture in the Netherlands, 1350–1800*, Leiden & Boston: Brill, 274, 505.

12. Davids (2008) 274. Ks. Myös Hülphersin kuvaus Pietarin ”Konstcammarista”. Abrah. Abrs. Hülphers. *Dagbok och samlingar uppå en resa om sommarn 1760, ifrån Westerås till Petersburg och Ryssland... Tavastland m.m. Sarjassa Bidrag till kändedomen af vårt land. K. G. Leinberg (samlade och utgifna)* (1887), Jyväskylä: J. Länkeläs förlag, 95–96.

13. Svante Lindqvist (1984) *Technology in Trial. The Introduction of Steam Power Technology into Sweden, 1715–1736*, Stockholm: Almqvist & Wikselle International, 118–158. Karel Davids (1995) ‘Openness or Secrecy? Industrial Espionage in the Dutch Republic’ *The Journal of European Economic History*, Vol. 24, nr. 2. Rome: Banca di Roma. Magnus Otto Nordenbergin kirjeet Euroopan matkalta, Coll 372:3:1. Frugårds arkiv. HYK.

14. Samuel Buschenfelt, *Reseanteckningar 1694–1697*. X 366. UUB.

15. Davids (2008) 505; de Vries & van der Woude 296–299.

16. Buschenfelt, *Reseanteckningar*, 75. J. K. Links (2007) *Canaletto*. Hong Kong: Phaidon, 166–174.

Näkymä Lontoon Thamesilta 1760-luvulta. Telakoilla ja Thamesilla ruotsalaiset ja suomalaiset matkalaiset näkivät monenlaisia laivoja ja pienaluksia ja kirjoittivat niistä innostuneita raportteja. Kuva on kuulunut alunperin optiseen laitteeseen, eräänlaiseen television varhaiseen edeltäjään, jonka avulla voitiin katsoa kolmiulotteisia kuvia. Mikko Huhtamies.

töön. Sen avulla voitiin tarkastella eri puulajien syrakenteita ja soveltuvuutta laivoihin. Ruotsin ensimmäisen tieteellisen seuran Bokwett Gillettin kokouksessa saksalaista tammea pidettiin ruotsalaista parempana laivanrakennukseen. Seuran jäsenet keskustelivat myös uudesta insinöörikapteeni (*capitain mechanicus*) Elfvingin kyllästysmenetelmästä, jossa venelaudat käsiteltiin upottamalla ne tervattuun veteen.¹⁷

Englannin telakoihin tutustui myös Alingsåsin teollisuuskeskuksen perustaja Jonas Alströmer. Viime mainitulla oli laaja asiamiesverkosto, johon kuului myös sipoolainen Magnus Otto Nordenberg. Hän perusti Sipoon Kaunissaareen, osittain Alingsåsista saadun rahoituksen turvin, Suomen ensimmäisen tuulivoimalla käyvän hienoteräsahan. Se oli Viaporin kaleeritelakan voimanlähteenä toimineen Thunbergin myllyn esikuva.¹⁸

Innovaatiot levisivät myös painotuotteiden ja piirustusten välityksellä, tosin 1600-luvulla vielä hitaasti. Suurvaltakauden alkupuolella ilmestyi

Joseph Furttentbachin *Architectura Navalis* (1629), jota luettiin toki vielä 1700-luvullakin. Merkittävämpi ja mm. Helsingin alueen säätyläiskirjastoihin levinnyt teos oli Åke Claesson Rålambin *Adelig öfning* (1691).¹⁹ Teoksessa käsitellään seikkaperäisesti englantilaista laivanrakennusmaneeria eli työtappaa, joka syrjäytti hollantilaismaneerin Euroopassa 1600-luvulla.²⁰

17. Bokwett Gillettin Protokoll. I (1720), 16, kohta 2 (kyllästys). Sekä II (1723), s. 93, kohta 4 (mikroskooppi). Teoksessa *Uppsala Universitets årskrift* (1918), Band 2. A–B. Uppsala: Almqvist & Wiksell's Boktryckeri A.-B.

18. J. Alströmer, *Resa i England 1719–1720*. M 218. KB.

19. Henrik-tietokanta. [http://dbgw.finlit.fi/henrik/index.php?Adelig öfning](http://dbgw.finlit.fi/henrik/index.php?Adelig%20ofning) (144 osumaa tietokannassa).

20. Ruotsin osalta muutos on ajoitettavissa tarkkaan: murrosvaihe oli Tanskan sodassa vuonna 1659. Tuolloin Kaarle X Kustaa oli ensimmäistä kertaa nähnyt suorituskyvyllään ylivoimaisia englantilaislaivoja. Noihin aikoihin elettiin muutenkin sotilasteknistä murrosvaihetta merisodassa. Ruotsin Haagin lähettiläs toimitti kuninkaalle hämmästeläväksi kuvan merkillisestä uudesta keksinnöstä, veden alla liikkuvasta aluksesta. Puista sukellusvenettä (*Het Malle schip van Rotterdam*) kokeiltiin Rotterda-

1700-luvulla Ruotsissa tehtiin merkittävimmät laivasuunnittelun julkaisut. Af Chapmanin *Architectura navalis mercatoria* (1768) oli hänen laivasuunnittelunsa yhteenvedo, portfolio ja myyntikatalogi. Teos sisälsi kymmenien alusten profiili- ja perspektiivikuvia fregateista huviveineisiin. Sen keskeinen merkitys oli, että se esitteli alusten suunnittelukaavat ja takilavariaatiot, joiden perusteella voitiin luoda periaatteessa millainen hyvin purjehtiva ja merikelpoinen alus tahansa. Siihen asti laivasuunnittelu oli ollut kokemuksen sekä yrityksen ja erehdyksen varassa. Pahimpana esimerkkinä Vasa.²¹

Teknologisen tiedonsiirron apuvälineiksi tulivat 1700-luvulla myös pienoismallit. Kokeita uivillakin pienoismalleilla alettiin tehdä purjehdusominaisuuksien parantamiseksi sekä tykkiporttien korkeuden ja uppouman määrittämiseksi.²² Pienoismallit olivat uusi tapa tallentaa ja levittää teknologiaa. Ruotsissa malleista tuli osa suunnitteluprosessia Gilbert Sheldonin ja af Chapmanin aikana 1740-luvulla. Uusi ammattikuntakin syntyi, mallintekijät (*modelleur*). Amiraali Tersmedenin mukaan Ruotsi oli mallialan johtava maa. Karlskronassa työskenteli hänen mukaansa kuusi päätoimista mallinrakentajaa.²³

Kaleeritekologiset innovaatiot levisivät myös diplomatian ja sotien välityksellä. Uutta sotateknologiaa koekäytettiin sodissa. Meritaistelu osoitti teknologian vahvuudet ja heikkoudet. Kansainvälinen upseeristo tapasi toisiaan sodissa ja vaihtoi kokemuksiaan melko vapaasti.²⁴ Sodissa saatiin myös valmista teknologiaa sotasaaliina. Varsinkin kaleeritekologian kannalta meritaisteluilla oli suuri merkitys teknologian siirrossa, sillä kaleerit pyrittiin yleensä ent-raamaan eli valtaamaan rynnäköllä, jolloin ne saatiin haltuun periaatteessa sellaisenaan. Ne upotettiin vain harvoin ja uponneenkin kaleerin nostamiseksi oli olemassa oma tekniikkansa. Sodan vastapainoksi myös diplomaattisten verkostojen kautta levisi uutta tietoa. Näitä yhteyksiä Ruotsi alkoi vahvistaa 1700-luvulla erityisesti Vä-

limeren seudulla. Se oli myös kaleeritekologian kannalta kiinnostavaa aluetta.

Kaleerioppia Välimereltä

Välimeren alueesta tuli Ruotsille 1720-luvulla niin kaupallisesti kuin kaleeritietämyksenkin kannalta tärkeä alue. Samoihin aikoihin Suomessa alettiin suunnitella valtakunnan itäisen osan linnoittamista. Axel von Löwenin suunnitelmassa esitettiin vuonna 1723 keskuslinnoituksen rakentamista Helsinkiin ja rajalinnoitusta Haminaan. Alusta alkaen oli selvää, että päälinoituksen suojiin tulisi kaleerilaivasto.²⁵

Uudenkaupungin rauhan 1721 jälkeen Välimerelle saapuivat kaleeriasiota tiedustelevaan laivanrakennusmestari Karl Falck, kapteeniluutnantit J. von Rajalin, M. Kullenberg ja F. Johan Göterhielm sekä luutnantti Palmgren. Tarkoituksena oli perehtyä kaleeritieteisiin (*galere wetenskap*). Myös varsinkin huvielämään panostanut amiraali Tersmeden oli omalla ”seuramatkallaan” Välimerellä 1730-luvulla.²⁶

Kesällä 1722 Välimerelle saapuivat amirali-teen rahoituksen turvin myös silloiset kapteenit Abraham Falkengren ja Gustav Ruuth. Mat-

missa vuonna 1653. Appelbohms skrivelser till K:M:t 2/12 1653. Kartavd. m. form. Hollandica. RA.

21. Fredrik Henrik af Chapman, *Architectura navalis mercatoria*. The Classic of Eighteenth-Century Naval Architecture, Mineola, New York: Dover Publication INC., 2006, pl. LIII.

22. Harris (1989) 18.

23. Carl Tersmedens *Memoarer*. I Sammandrag utgivna af Nils Erdman (1919), Stockholm: Wahlström & Widstrand, IV, 34.

24. Tersmeden selosti 1734 Amsterdammassa eräälle hollantilaisupseerille tyhjentävästi Ruotsin laivastoasioita. ”Först måste jag berätta honom svenska flottans stat, huru den är sammansatt, huru många flaggmän vi hafva...” Tersmeden, *Memoarer* II, 25–27.

25. Aulis J. Alanen (1963) *Suomen historia vapaudenajalla*, Porvoo & Helsinki: WSOY, 64–65.

26. Oscar Nikula (2008) *Svenska skärgårdsflottan 1756–1791*. Karlskrona: Axel Abrahamssons Tryckeri AB, 24, 47. Borgarståndets riksdagsprotokoll 1740–1741. Uppsala: Almqvist & Wiksell (1975), 7:1 6.5.1741, 318. Tersmeden, *Memoarer* II, 170–286.

kaohjelma sisälsi tärkeimmät kaleeritukikohdat Marseillessa, Genovassa, Napolissa, Toscanassa, Vatikaanissa ja Maltalla. Paluumatkalla he kävivät vielä Ranskan Rochefortin telakalla, joka oli tärkeä esikuva niin Karlskronan kuin Viaporin telakoille. Kuusivuotinen matka tiivistettiin laajoihin raportteihin, jotka luovutettiin vuonna 1726 amiraliteetille.²⁷

Telakkatyön organisointi oli keskeinen raportointikohde. Työnjako oli pitkälle vietyä ja tehokasta.²⁸ Korjattava kaleeri ajettiin esimerkiksi Venetsian kuuluisalla Arsenalilla portista sisään, miehistö jäi ulkopuolelle ja telakan henkilökunta otti aluksen työn alle. Vaurioituneet osat korvattiin uusilla varaosilla, ja kaleeri oli taas käyttökunnossa. Kaleerikeskusten infrastruktuuri oli monisatavuotisen kehitystyön tulos. Kaleerit rakennettiin katetuissa telakkahalleissa. Arsenalilla oli Falkengrenin mukaan 40 jättiläishallia – niihin mahtui kokonaisia avomerilaivoja – sekä pienempiä vajoja ja verstaita. Kiinnostava tieto oli myös se, että puuta liotettiin vedessä joustavuuden aikaansaamiseksi. Arsenal ja sen 2 500 työntekijää (Viaporin telakalla oli alihankkijoihin ehkä korkeintaan kymmenesosa tästä miesmäärästä) muodostivat oman suljetun yhteisönsä, *Arsenalottin*, johon ruotsalaisupseerit näyttävät päässeen yllättävän helposti sisään.²⁹

Tulevaa Viaporin linnoitusta ajatellen kiinnostava oli telakoiden hankintajärjestelmä, eli se mistä puutavara, aseet, rautapultit, köydet, muona ja purjekangas olivat peräisin ja miten ne toimitettiin telakoille. Hankinnoista vastasivat yksityiset tavarantoimittajat. Raporteissa selostetaan seikkaperäisesti merivaltioiden hankintalueet, mikä oli Ruotsille myös kaupallisesti kiinnostavaa tietoa. Tärkeä organisatorinen tieto oli muun muassa, että kaikissa Välimerellä kaleereja käyttävissä maissa kaleerilaivastot oli erotettu muusta laivastosta.³⁰ Välimereltä kerätyn tiedon ja kokemusten perusteella Ruotsissa alkoi jo 1720-luvulla uusien kaleerien rakentaminen. Se tapahtui nopeasti.

Ruotsin ja Venäjän kaleerilaivastot

Ruotsilla ei vielä 1720-luvun alussa ollut lainkaan kaleereja mutta viisi vuotta myöhemmin jo kolmisenkymmentä, ja kaleerimiehistön kokonaismäärä oli noussut lähelle kuuttatuhatta (5 740).³¹ Aktiivisin rakentamiskausi oli vuosina 1748–1749, jolloin kaleereita valmistui Ruotsin puoleisilla telakoilla vuoden aikana parisenkymmentä.³² Ennennäkemätön rakentamisnopeus viittaa siihen, että käyttöön oli otettu uudet välimerelliset sarjatyömenetelmät standardisointineen, ja rakentamisen edellyttämä tietotaito oli muutenkin sisäistetty. Uusi kaleeritieto omakuttiin tehokkaasti osaksi perinteistä laivanrakennusta ja uudet menetelmät osaksi jo olemassa olevaa tuotantoinfrastruktuuria. Myös hattujen valtaannousu vuonna 1738 ja uusi offensiivinen ulkopoliittikka lisäsivät varustamisintoa. Samoihin aikoihin myös linnoitustyöt alkoivat Suomessa kenraalikuvernööri G. F. von Rosenin johdolla vuonna 1747. Viapori ja sen kaleerilaivasto olivat uuden puolustusstrategian keskiössä.

Välimerellinen kaleeri sopi hyvin Suomenlahden sokkeloiseen saaristoon. Kaleerit olivat sisä- ja ulkosaariston, jokien ja jokisuistojen sekä sisävesien valtiaita. Kaleerissa oli pieni syväys eikä se ollut tuulista riippuvainen, tosin se ei luovunut

27. Nikula (2008) 108. Amiralitetskollegium. Kansliet. Serie G I. Reseberättelser och militära avhandlingar 1726–1771. Falkengren, Ruuh reseberättelser. KrA.

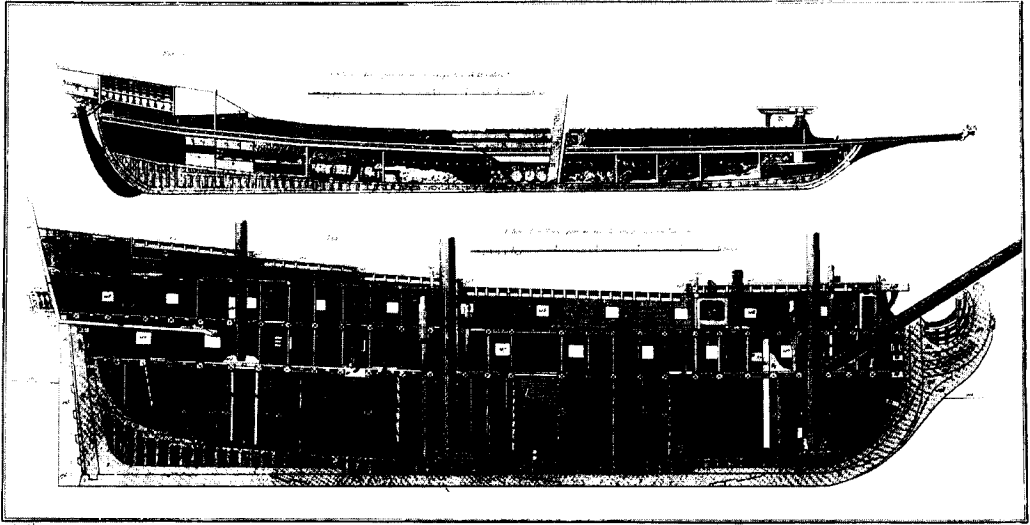
28. Fredric C. Lane (1973) *Venice. A Maritime Republic*. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 361–364.

29. Arsenalottista ks. Robert C. Davis (1991) *Shipbuilders of the Venetian Arsenal. Workers and Workplace in the Preindustrial City*. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 83–117.

30. Nikula (2008) 47.

31. Einar W. Juvelius (1921) *Suomen puolustuskysymys vuosina 1741–1747 ja G. Fr. Rosenin määrääminen Suomen kenraalikuvernööriksi. Historiallisia Tutkimuksia II, 2*. Porvoo: O.-Y Uusimaan kirjapaino, 12–13.

32. Jan Glete (2000b). 'Den ryska skärgårdsflottan' Myt och verklighet, teoksessa Norman (2000) 84.

MATTHE, Fig. 1. Coupe d'un bâtiment dans toute sa longueur. Fig. 2. Coupe d'une galère dans toute sa longueur.

Kaleerissa oli pieni ruuma ruokaa ja juomaa varten mutta jopa 200–300 miestä, minkä johdosta se oli riippuvainen tukikohdista. Matalan syvyyksen takia kaleeri pystyi rantautumaan saaristossa lähes mihin tahansa, toisin kuin linjalaiva. Etuna oli myös se, että sotaväki kuljetti itse itseään soutamalla. Diderot, Ensyklopedia.

eikä päässyt soutamalla eteenpäin navakassakaan tuulessa. Vaikka se ei ollut erityisen tulivoimainen, se ampuu tarkasti luotojen ja karien takaa ja oli itse maalina pieni. Yksi kaleeri pystyi sulkemaan kapean saaristoväylän, jossa laitatykistöistä ei ollut hyötyä. Avoimilla merialueilla kaleereja oli yleensä kehässä useita, joten tulivoimaakin tarvittaessa oli. Kaleeri ei myöskään edellyttänyt varsinaista merimiehistöä. Sen takia voitiin hoitaa kannelta. Lisäksi se tehtiin hönkasta, jota oli tarjolla ja joka oli tammea kevyempää ja helpommin työstettävää.

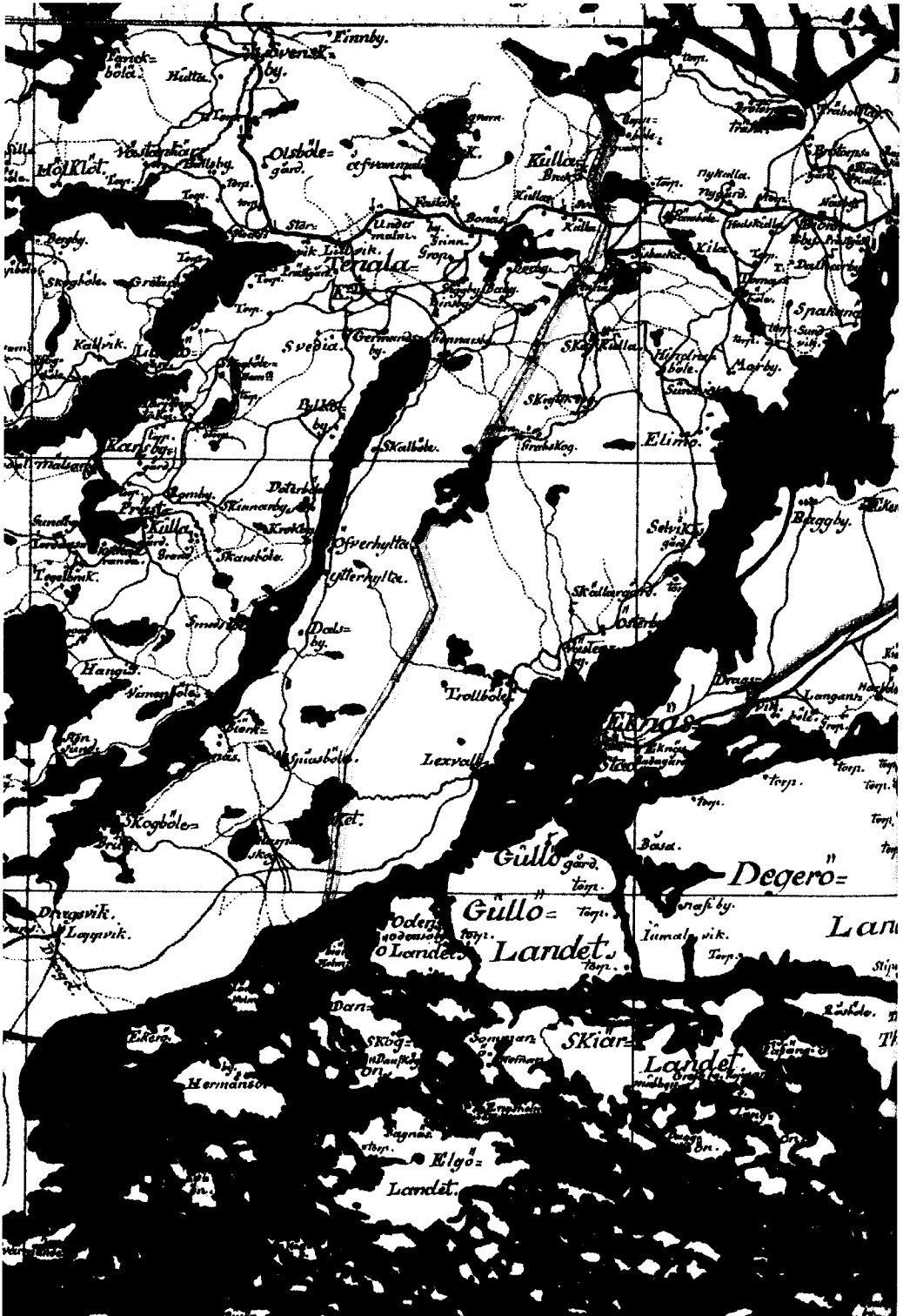
Verrattuna Välimeren kaleereihin Suomenlahden kaleerit olivat ahtaan saariston takia lyhyempiä. Suomenlahden ja Pohjanmeren välillä oli myös jo teknologista eriytymistä: idässä kaleerit olivat pienempiä kuin lännessä, jossa jo 1700-luvun alussa rakennettiin kooltaan linjalaivoja vastaavia galeeseja. Nämä lähes 50-metriset ja 500-miehiset jättiläiset vastasivat kooltaan Venäjän täyskaleereja. Alustyyppi kuitenkin katosi melko nopeasti liian kömpelönä. Ruotsilla oli myös puolikaleereja ja neljänneskaleereja. Vuosina 1748–1749 rakennetut kaleerit olivat erään-

laisia tyyppikaleereja. Näissä noin 30 metrisissä aluksissa oli 20–22 airoparia, jokaisessa airossa viisi miestä.³³

Venäjän Itämeren laivaston ytimen muodostivat kaleerit. Näistä ensimmäiset valmistuivat suureen Pohjan sotaan. Venäjän kaleerilaivasto koostui neljästä kaleerityypistä. Täyskaleerissa (varsinainen kaleeri) oli 500 miestä. Siinä oli 50 airoparia ja jokaisessa airossa viisi miestä. Puolikaleerissa oli 250 miestä ja neljänneskaleerissa eli skampavoiijissa 125 miestä. Ne olivat noin 20–30 metriä pitkiä, varustettu 10–18 airoparilla ja kahdella mastolla ja niissä oli 1–1,5 metrin syväys. Miehistöä, pääasiassa jalkamiehiä, aluksessa oli 125.³⁴ Näillä aluksilla venäläiset tiedusteli-

33. Berg (2000) 51, 54.

34. <http://www.meriarkeologinenseura.fi/laivatyyppit>. Alustyypeitä ks. myös Jussi T. Lappalainen (2011) *Kuninkaan viimeinen kortti. Viipurinlahden ja Ruotsinsalmen meritaistelut 1790*. Helsinki: SKS & Atlasart, 37–54. Raul Johnsson (2010) *Kustaa III ja suuri merisota. Taistelut Suomenlahdella 1788–1790*. Helsinki: John Nurmisen Säätiö, 51–76.

Draget (musta katkoviiva) oli strategisesti tärkeä vanha telatie, jota pitkin kevyet kaleerit ja muut pienaluokset voitiin vetää Hangoniemen yli. Erkki-Sakari Harju & Jussi T. Lappalainen (toim.) Kuninkaan tiekartasto Suomesta 1790. Helsinki: SKS & Atlasart.

vat venetsialaisen amiraalinsa Botsitsin johdolla ruotsalaisaluksia Tammisaloon ja Herttoniemen vesillä elokuussa 1713, ja niillä oli ratkaiseva merkitys seuraavana vuonna käydyssä Riilahden taistelussa. Ne tukivat maavoimia myös Suomen valtauksessa.³⁵ Alustyyppi oli Phillipsin mukaan Fedosei Skliaevin muunnelma venetsialaiskaleerista.³⁶

Pienin kaleeriluokka oli brikantiini, joka oli eri alustyyppi kuin 1800-luvun brikantiini.³⁷ Venäläisillä oli myös pienempiä soutualuksia, kontshebaseja (ruotsalaisittain lotjia), joita oli käytetty jo Laatokalla 1600-luvun sodissa.³⁸ Tässä pienhehkössä limilaudoitettu yksimastoisessa soutualuksessa oli 1–2 pientä tykkiä.

Venäjä oli saaristosodan aloitteentekijä ja vielä 1700-luvun alkupuolella Ruotsia edellä. Sen saaristolaivasto oli amfibiokykyisempi kuin Ruotsin eli venäläiset alukset liikkuiivat joilla, järvillä ja merellä – ja tarvittaessa jopa maalla. Hattujen sodassa venäläisillä oli pieniä kaleereja, joita vedettiin Hankoniemellä kannaksen yli, johon viittaa jo paikan ruotsinkielisen nimen (*Draget*) merkityssisältö. Ehrensvärdin käydessä paikan päällä kesällä 1747 telatien puisia jäänteitä ja kaivantoja oli vielä näkyvissä.³⁹ Hinattavuus maalla oli merkittävä strateginen etu, jonka

mahdollisti venäläiskaleerien poikkeuksellinen keveys. Kaleerit rakennettiin vain 3–4 cm:n laudoista.⁴⁰ Ne olivat toki myös keveämpiä soutaa mutta kovin järeää tykistöä näissä hepposissa aluksissa ei voinut olla. Myös saaristolaivaston ja maavoimien yhteistyöstä Venäjällä oli joki- ja jokisuistosodista vuosisataiset perinteet. Skampavoijilla ja lotjilla voitiin liikkua lähes rantakaislikoissa (mastot poistettuina). Hevoskaleeri mahdollisti tehokkaan maajoukkojen tukemisen. Kolmanneksi, venäläisillä oli kehittynyt saaristolaivaston ja maavoimien keskinäinen viestitysjärjestelmä.⁴¹ Nämä seikat mahdollistivat Venäjän Pohjan sodan menestyksen.

Vakoilua Suomenlahdella

Avoin tiedonhankinta helpottui puolin ja toisin hattujen omaksuttua 1741–1743 sodan jälkeen puolustuksellisen ja rauhanomaisemman ulkopolitiikan. Tämän lisäksi tietoa hankittiin edelleen vakoilemalla. Vuosina 1743–1744 venäläinen kaleeriosasto jäi talveksi Ruotsin saaristoon. Osastossa herätti kiinnostusta erityisesti hevoskaleeri, venäläinen saaristosodan innovaatio.

35. Venetsialainen Botsitsin pärjäsi nähtävästi hyvin sokeloisessa saaristossa, vaikkakin suurin osa navigoinnista oli kuitenkin perämiesten vastuulla, sillä ainakin hattujen sodassa venäläiskaleerien perämiehinä toimi Suomen vedet tuntevia hollantilaisia. Landshövdingens i Nylands och Tavastehus län skrivelser till Kungl. Maj:T. Varamaaherra Ladau kuninkaalle 18.10.1743. (FR 20). KA. Perämiehenä Cornelius Jong. ks. <http://www.strang.fi/laajasalo/#Botsis>. sekä <http://www.hylyt.net/hylky.jsp?id=skampavoijat>

36. Phillips 116, 123.

37. <http://www.hylyt.net/hylky.jsp?id=skampavoijat>

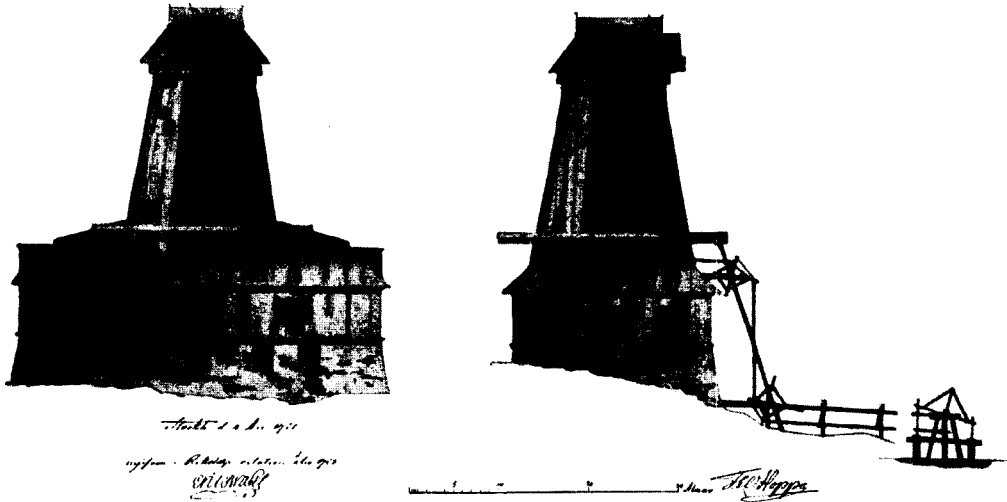
38. Laatokan lotjista ks. Jussi T. Lappalainen, Kaarle X Kustaan Venäjän sota v. 1656–58 Suomen suunnalla. Häikkä, räikkä, ruptuuri, 74, 156, 211, 291, liite 6.

39. Ehrensvärd, *Matka Suomessa 1747*, 36–37. Ruotsalaisetkin osasivat siirtää kaleerejaan maitse. Kaarle XII oli hinnanuttanut Pohjan sodassa kokonaisen kaleeriosaston

tuntureiden yli Norjan Idevuonoon. Operaation konsultteina olivat mm. Emmanuel Swedenborg ja Kristoffer Polhem. Per Bolle (1959) 'Galärtransporten och striderna på Idefjord år 1718', *Tidskrift i sjöväsendet*. Kungl. Örlogsmanna Sällskapet. 159 122a årgången, 301–310. Daniel Thunberg puolestaan ideoi erikoista kuljetustapaa, jossa alukset olisi saatu vesistöistä toiseen jonkinlaisen pyörillä kulkevan telin päällä, jolloin ne "olisivat ikään kuin purjehtineet maan päällä", kuten aikalaiset itse menetelmää kuvailivat. Henschenska familjearkivet. Daniel af Thunbergs Curriculun vitae. UUB. Idean esikuvana saattaa olla hollantilaisen multi-insinöörin Simon Stevinin ns. lentävät vaunut. Nämä purjeilla ja pyörillä liikkuneet vaunut tunnettiin hyvin Ruotsissa, ja kanavainsinööri Thunberg oli varmasti perehtynyt tuon tunnetun vesi-insinöörin keksintöihin. Ks. esim. Buschenfelt, *Reseanteckningar*. J.T. Devreese & G. Vanden Berghes (2008), 'Magic is no Magic' *The Wonderful World of Simon Stevin*. Southampton, Boston: Wit press, 45–46.

40. <http://www.hylyt.net/hylky.jsp?id=skampavoijat>

41. Glete (2000b) 81.

Thunbergin mylly oli Viaporin telakan voimanlähde. Se sahasi, jauhoi viljaa ja pumpposi vettä telakka-altaasta kuvassa näkyvien puisten voimansiirtoaisojen avulla. Telakan pohjoisiin oloihin modifioitu teknologia jäänestöjärjestelmineen oli Euroopan kehittyneintä. KR.A.

Laivanrakennusmestari J. Acrell piirsi alukset sa-
laa amiraliteetin määräyksestä.⁴²

Tietoa tihkui Kronstadtistakin. Alilaivanrakennusmestari S. F. Schylman kävi vuonna 1752 linnoituksen redillä olevassa venäläisessä 100-tykkisessä linjalaiva Elisabetissa.⁴³ Schylman kiipesi aluksen mastoon havainnoimaan Kronstadtia. Hän kävi myös itse kaupungissa ja näki myös Pietarin kaleerisataman aluksia. Hänen mukaansa venäläisillä oli vanhempia hollantilaisyppisiä aluksia mutta rakenteilla oli myös uudempia englantilaismaneerin mukaan valmistettuja aluksia. Schylmanin mukaan osa laivoista oli vanhanaikaisen kömpelöitä ja korkeita. Korkeus oli osoitus vanhakantaisesta laivasuunnittelusta. Kansirakenteiden kuten kastellien korkeus oli eduksi entraussodassa mutta ei enää 1700-luvulla modernisoituvassa merisodassa. Laivasuunnittelun trendi suosi matalampia ja pienempiä aluksia.

Myös venäläiset pääsivät Viaporiin. Vuonna 1767 linnoituksessa vieraili venäläisdelegaatio, jonka mukana oli myös tanskalaisluutnantti Sti-

bolt. Vieras kiinnitti huomionsa erityisesti Viaporin edistykseelliseen kaleeritelakkaan ja sen sulkulaitteistoon. Sulkuproomu nousi ja laski ”sukellusveneeneen” tapaan pumppaamalla ja tyhjentämällä säiliöidensä vettä. Stibolt kuvaili myös meluisaa Thunbergin myllyä, joka veti tukkeja sahattavaksi ja sahasi ne sekä pumppasi vettä ja jauhoi viljaa – kaikkea tätä yhtä aikaa. Hyvä esimerkki teknologian pohjoisesta modifioinnista oli myös telakka-altaan kamiinatoiminen lämmitysjärjestelmä jäätyksen estämiseksi – se oli yksi tekijä Viaporin valtaisen puunkulutuksen taustalla.⁴⁴ Huipputeknisen telakan ohella Via-

42. Hjalmar Börjeson (1943) ’Sjökrigsmaterial och skeppsbyggnad åren 1680–1720’ teoksessa *Svenska flottans historia II 1680–1814*, Malmö: Allhems förlag, 53.

43. Amiralitetskollegium. Kansliet. Serie G I, Reseberättelser och militära avhandlingar 1693–1781. Schylman, Samuel Fredrik, ”Beskrivning over Cronstadts befästning 1/12 1752”. KR.A. Ks. myös Börjeson 220.

44. *Historiska uppgifter om Helsingfors och Sveaborg af Wilh. Brummer*. Helsingfors: J. C. Frenckell & Son (1874), 57–60. Ks. myös Hülphers, *Dagbok*, 43.

porista oli tullut myös laivasuunnittelun innovaatiokeskus.

Aluksia pohjoisille vesille

Tykkiproomu oli pohjoisen saaristosodan erikoisuus. Näitä oli kummallakin osapuolella esimerkiksi Korppoon meritaistelussa 1743.⁴⁵ Tulivoiman lisäämiseksi kaleerit, joskus kolmekin, hinansivat raskaasti aseistettuja kömpelöitä proomuja. Tällaiset yhdistelmät pääsivät eteenpäin vain soutamalla, bokseeraamalla (hinaamalla) tai varppaamalla (etenemällä eteen viedyn varppausankkurin avulla). Kaleeri Ormen hinasi hatujen sodassa tykkiproomu Pälundia matkallaan Skepsholmenilta Helsinkiin. Proomu pääsi useita kertoja irti, Ahvenanmerellä kaleerin peräsin hajosi, ja airoja jouduttiin tekemään saaristossa vähän väliä.⁴⁶

Sotilasappi Tiburz Tiburtius kuvailee muistelmissaan kahta Helsingin Katajanokalla 1741 rakennettua teknisesti poikkeuksellista tykkiproomua. Niiden erikoisuutena olivat ”ilmakirstut” (*wäderkistor*), joiden piti tehdä proomuista uppoamattomia. Proomuissa oli myös korkeat kastellit päissä, isoja ja pieniä tykkeitä ja keskellä mörssiä. Runko oli vahvistettu rautapalkein ja katto tulenkestävillä kuparilevyillä.⁴⁷

Pommerin sota (1752–1763) keskeytti kaleerityöt Ruotsissa ja ohjasi laivasuunnittelun uusille väylille. Sodan aikana ruotsalaiskaleereja oli siirretty Pommeriin, jossa niiden onnistui entarta preussilaisten sota-alkuksia. Sotasaaelit kuljettiin Viaporiin lähempään tarkasteluun.⁴⁸ Näiden innovatiivinen anti oli kuitenkin vähäinen, sillä alukset olivat lähinnä sotalaivoiksi muunnettua kauppalaalkuksia. Tärkeämpää oli, että kaleerien puutteet havaittiin. Soutualukset olivat osoittautuneet melko avuttomiksi Pommerin avoimilla vesillä. Merkittävää oli myös, että kaksi merisodan asiantuntijaa Augustin Ehrensvärd ja Fredrik Henrik af Chapman tapasivat toisensa ja alkoivat pohtia uudenlaista alusta.⁴⁹ Tavoitteeksi otettiin matalakulkuinen, takilaltaan modernisoitu, tulivoimainen, pitkän toimintasäteen saa-

risto- ja avomerialus, joka tarjosi suojan myös miehistölle. Näin syntyi saaristofregatti, jonka esikuvana oli shebekki, kolmimastoinen latinalaistakiloitu laitatykein varustettu alus Välimereltä.⁵⁰ Tämä nopeakulkuinen alus oli erityisesti merirosvojen suosiossa. Saaristofregatteja alettiin rakentaa 1760-luvulla. Intensiivinen suunnittelu- ja rakennusvaihe kattoi vuodet 1760–1764. Samoihin aikoihin alkoi myös tykkisluupin ideointi.⁵¹

Saaristofregatti syrjäytti kaleeri-tykkiproomu-yhdistelmän ja koko siihen liittyneen ajattelutavan saaristosodassa. Saaristofregatti oli hybridi, kaleerin ja linjalaivan yhdistelmä, jossa oli laitatykistö ja kehittyneempi takila. Yhdistelmänä se ei ollut erityisen hyvä millään osa-alueella, ei hyvä purje- eikä soutualus. Tulivoimaa, suojaa miehistölle ja pitkä toimintasäde sillä kuitenkin oli. Sen takila oli monimutkaisempi kuin kaleerin latinalaistakila ja edellytti merimiehistöä. Pä-

45. Ruotsalaisilla mm. Herkules. Siinä oli 20 24-naulaisista tykkiä sekä pienempiä tykkeitä. Miehistöä tässä venäläisten merihirviöksi (*sjöspöket*) kutsumassa ”kelluvassa skansissa” oli 250 miestä. Suurimmissa proomuissa oli yli 400 miestä.

Ohto Manninen ’Korppoo 1743. Kamppailu Saaristomeren laivareitistä’, teoksessa Ohto Manninen (toim.) (2007) *Suomalaisten suuret taistelut. Ruotsin, Venäjän ja itäisen Suomen riveissä*, Helsinki: Tammi. Lars Otto Berg (2000) ’Skärgårdsflottans fartyg. Typen och utveckling under 1700- och 1800-talet’ teoksessa Norman (2000).

46. Kaleeri Ormenin lokikirja KrA. Sjöexpeditioner. Loggböcker. Chefs- och styrmansjournaler 1741:2. Ormen. KrA. Svenska örlogsfartyg, N-R, Ormen.

47. Eirik Hornborg (1950) *Helsingin kaupungin historia II*, Helsinki: SKS, 168–169. Tiburz. Tiburtius (1817), *Historia om finska kriget åren 1741 och 1742*, Stockholm: Elmséns och Granbergs tryckeri, 77, 125. Olaus Magnus, *Historia* 12:16 ”Hur skepp lyftas upp ur djupet”.

48. Oscar Nikula (1960) *Augustin Ehrensvärd*. Helsingfors: Svenska Litteratursällskapet i Finland, 376–383.

49. Karel Davidsin mukaan af Chapman sai vaikutteita Rotterdamissa toimineelta laivasuunnittelijalta Pieter van Zwijndregtiltä. Davids (2008) 328, 505.

50. Amiralitetskollegium. Kansliet. Serie G IV, nr. 437. Harald Sohlbergin ja Johan Acrellin memoriaali. 23.8.1758. KrA.

51. Tersmeden, *Memoarer* IV, 174.

teviä aliupeereja alkoi kuitenkin olla tarjolla, kiitos Ehrensvärдин aloittaman laivapoikakoulutuksen. Saaristofregatteja rakennettiin neljää tyyppiä. Tämä kertoo siitä, että alustyyppien optimointi oli vielä kesken. Hämeenmaa ja Turunmaa -luokat olivat massiiviset ja linjalaivaimsimmat, Uusimaa-luokka edistyksellinen keskilinjalla 360 astetta kääntyvien tykkiensä ansiosta, ja pienin luokka, sulavalinjainen Pohjanmaa (jossa myös oli kääntölavetit keulassa ja perässä) mastonkaatojärjestelmänsä ansiosta. Pohjanmaassa ja Uudenmaassa oli niiden edistyksellisyydestä huolimatta vielä runsaasti kaleerimaisia piirteitä.

Myös af Chapmanin omintakeisin luomus, tykkisluuppi, ”kelluva tykki”, oli tavallaan lähempänä kaleeria kuin saaristofregattia: se oli kapea ja soudettava eteenpäin (ja myös taakse) tulittava alus. Vaikka jo venäläisillä oli ollut vastaavanlaisia pienaluksia (lotjia eli kontsebasheja) oli se näihin verrattuna high-tech-alus. Tykkisluupissa oli tykeille liukulavetit painopisteen optimoimiseksi, kaadettava takila, suhteellisen järeä tykistö sekä tasalautoitus, joka teki aluksesta limisauma-alusta nopeamman. Siinä oli myös irrotettava keulaosa ja peräpeili ampumalan avaamiseksi. Sen edistyksellisyys perustui siis muunneltavuuteen: sama alus voitiin muuntaa vaikkapa ajettaessa käyttötarkoituksen mukaan.

Myös pienempi tykkijolla oli monin tavoin innovatiivinen, vaikkakin raskaasta keulatykistä päätellen epävakaa. Siinä oli edistyksellisesti soutajille ns. istumalaatikot, ja se oli kannellinen, minkä takia päälle kaatuva vesi tai ammuksen nostattama vesipatsas eivät täyttäneet koko venettä vaan ainoastaan nuo ”istumakavot” (*sittbrunn*). Tykkijollassa oli myös peräpeilin jatkeena kantava uloke. Näin saatiin puuta säästään pidempi vesilinja ja kantavuus pidentämättä veneen runkoa. Nämä tekniset ratkaisut on myöhemmin otettu käyttöön klassisissa ja moderneissa purjeveneissä, joissa on paljon af Chapmanin johdannaistekniikkaa.

Näin Ruotsi kuroi tehokkaasti Venäjän 1700-luvun alussa saavuttamaa etumatkaa kiinni. Niin ikään saaristolaivaston ja maavoimien yhteistoimintaa, tulivoimaa ja amfibioikykyä parannettiin rakentamalla pieniä muita helposti rantautuvia aluksia. Näitä olivat hevoskaleerit, maihinnousubarkassit sekä muut helposti rantautuvat matalaköliset alukset. 1700-luvun alkupuoliskon tykkiketset, jotka olivat tulivoimaisia pieniä purjealuksia, korvattiin vuosisadan lopulla tykkibarkasseilla, soutualuksilla, joissa oli vain apupurjeet.

Kaleereista irtautuvasta suunnittelutrendistä huolimatta soutuvoima oli edelleen saaristoso- dan tärkein työntövoiman lähde. Hattujen sodassa taudit olivat pysäyttäneet Ruotsin hyökkäyksen ja kuolleisuus oli laivastossa korkealla tasolla vielä Kustaa III:n sodissakin.⁵² Tautien hillitsemiseksi ja kuolleisuuden vähentämiseksi af Chapman suunnitteli ensimmäiset sairaalaluksia. Ne olivat ajan tavan mukaan aseistetut.⁵³ Lisäksi hän otti käyttöön laivoissaan nerokkaan insinöörin Märten Triewaldin kehittämän ilmanvaihtokoneen (*väderväxlingsmaskin*). Tämän kaivosteknologiasta laivoihin levineen laitteen tarkoituksena oli tuulettaa alusten alempia tykkikansia.⁵⁴ Omalla tavallaan erikoisin af Chapmanin luomuksista ja osoitus pohjoisesta modifikaatiosta oli piskuinen jääpursi. Ei ole tiedossa kuinka paljon niitä rakennettiin, mutta jääpursi sopi esimerkiksi kelirikkoajan yhteysalukseksi, postiveneeksi tai jäällä rannikkokartoituksia tekeville maanmittareille.⁵⁵

52. Magdalena af Hällström (2007) *En sjukdom af högst elakt släckte. Återfallsfebern på Sveaborg och Karlskrona 1788–1790*. Avhandling pro gradu, Historiska institutionen, Helsingfors universitet.

53. Harris 25–50.

54. Erik Hägg, 'Livet i ombord i örlogsskeppen under frihetstiden', teoksessa *Svenska flottans historia II*, 276. Sohlbergin ja Acrellin memoriaali.

55. Chapman, *Architectura navalis mercatoria*, pl. LIII.

Saaristolaivaston merkitys

Ruotsalaisupseerien Välimerelle tekemien tiedustelumatkojen tuloksena perustettiin uusi aselaji saaristo- eli kaleerilaivasto. Muualla maailmassa tällaista ei ollut. Saaristolaivaston toinen eskaaderi perustettiin Tukholmaan, toinen Viaporiin, mikä merkitsi itsenäisen laivasto-osaston syntyä Suomeen ja valtakunnan itäisen osan kannalta ratkaisevaa defensiivistä edistysaskelta. Saaristolaivasto organisoitiin vuonna 1756 omaksi aselajikseen ja sai nimekseen *armens flotta*. Augustin Ehrensvärdistä tuli ”kelluvan armeijan” ensimmäinen komentaja. Saaristolaivasto muutti vallitsevan laivasto-organisaation ja loi uudenlaisen kaleerikulttuurin laivaston ja maavoimien väliin aivan konkreettisesti, sillä saaristolaivaston strategisena tehtävänä oli toimia rannikolla avomerilaivaston ja maajoukkojen välissä. Kaleerilaivasto sai oman lipun, omat upseerinsa ja rakentamiseen erikoistuneet mestarit.

Saaristolaivasto, sotilastekninen innovaatio, synnytti Viaporin. Miehiä täyteen ahdetujen kaleerien toimintasäde oli lyhyt, ja ne tarvitsivat tukikohtia. Viaporin linnoituksen ensisijainen tarkoitus oli kaleerien huolto ja suojaaminen. Linnoituksen tehtävä oli siis defensiivinen ja offensiivinen, sillä sen suojissa oleva saaristolaivasto oli niin hyökkäys- kuin puolustusasekin.

Saaristolaivastolla oli sotilaallisen merkityksensä lisäksi moninaiset sosiaalis-taloudelliset ja

kulttuuriset vaikutukset Helsingissä, Uudellamaalla ja koko Itämeren alueella.⁵⁶ Kaksoiskaupunki Helsinki–Viapori muodosti luovan miljöö ja innovaatiokeskuksen.⁵⁷ Linnoitustyömaan logistiset tarpeet synnyttivät laajan hankintajärjestelmän, jonka keskiössä oli siviileistä ja sotilaista muodostettu hankintadeputaatio (valiokunta), joka vastasi linnoituksen tavarantoimituksista.⁵⁸ Sofia Gustafssonin mukaan Viaporin vaikutus heijastui laajalle Uudellamaalla ja kalkintarpeen takia aina Gotlantiin saakka.⁵⁹ Viaporin suurtyömaan kysyntävaikutus aloitti Helsingin (ja Svartholma Loviisan) kasvun.⁶⁰ Kaleeritelakka vilkastutti elinkeinoelämää ja avasi helsinkiläisporvareille uusia liiketoimintamahdollisuuksia. Juha-Matti Granqvistin mukaan Viaporilla oli suuri taloudellinen merkitys porvarien liiketoimille.⁶¹ Kuvaavaa on, että päälinnoituksen sijoituspaikkaa pohdittaessa helsinkiläisporvarit toimivat aktiivisesti linnoituksen ja telakan saamiseksi kaupunkiinsa.⁶² Uudellamaalla

59. Gustafsson ym. (2011) sekä Gustafsson (2010) 'Vem vann egentligen på Sveaborg? Fästningsbyggets ekonomiska inverkan på olika sociala grupper och geografiska områden åren 1748–1756'. Seminarieuppsats för forskarseminariet vid Historiska institutionen vid Helsingfors universitet.

60. Juvelius 44–48.

61. Juha-Matti Granqvist (2006) *Helsingin porvariston varallisuussuhteet*. Painamaton Suomen ja Pohjoismaiden historian seminaarityö Helsingin yliopistossa 2006, 20–22. Ks. myös Granqvist (2009) "Yksinpä vapaudenajalle sangen ruma juttu." *Kiista Helsingin Vanhankaupungin myllystä 1755–1770*. Suomen ja Pohjoismaiden historian gradu-tutkielma.

62. Porvarit Forstén ja Tesche anoivat saaristolaivaston tukikohdan perustamista Helsinkiin. Forstén halusi laivaston ja sen mukaan tulevat telakatyöt kaupunkiinsa – alukset piti ehdottomasti tehdä hänen mukaansa suomalaisesta hongasta – perustellen tätä paitsi maanpuolustuksella myös sillä melko erikoisella, tosin yleisesti käytetyllä argumentilla, että Helsingin merivesi oli kaleereille sopivampaa kuin Tukholman Skepsholmenin murtovesi. Teschenkin mukaan ”luotettavat henkilöt todistivat”, että laivat säilyivät Tukholmassa vain kaksitoista vuotta, kun taas hongasta valmistettujen kauppalaivojen tiedettiin säilyvän Helsingissä 30–40 vuotta. Nikula (2008) 18–19. Juvelius 36–39.

56. Sofia Gustafsson, Juha-Matti Granqvist, Mikko Huhtamies, Sampsa Hatakka (2011) 'Tuntematon Viapori – innovaatiokeskus ja talouselämän vilkastuttaja'. *Tieteessä Tapahtuu 3/2011*. Ks. Suomen akatemian rahoittama Viapori-projekti: <http://blogs.helsinki.fi/sveaborg-project/suomeksi/> Mikko Huhtamies, 'Keksintöjen linnoitus'. *Helsingin Sanomat*, Tiedesivut 2.11.2010.

57. Peter Borsay Invention, Innovation and the "Creative Milieu" in Urban Britain. The Long Eighteenth Century and the Birth of the Modern Cultural Economy. Painamaton ja päiväämätön esitelma.

58. Vertaa Peter Clark and Bernard Lepetit (toim.) *Capital Cities and their Hinterlands in Early Modern Europe*. England: Scholar Press.

suuri linnoitustyömaa aloitti Petri Talvitien mukaan isojaon Helsingin pitäjän alueella ja sen lähiseuduilla. Augustin Ehrensvärd oli ensimmäisiä isojakoaloitteentekijöitä alueella. Yksi isojaon välillinen tavoite oli turvata Viaporin puunsaanti.⁶³

Saaristosta tuli sotatoimialue, joka piti kartoittaa.⁶⁴ Kartoituksia alettiin tehdä Tukholmasta Viaporin kautta itään johtavalla saaristoväylällä, josta oli tullut strategisesti ja logistisesti valtakunnan tärkein liikenneväylä. Tällä väylällä aloitettiin myös geodeettiset runkomittaukset rannikkokarttojen parantamiseksi. Kasvaneen laivaliikenteen takia myös sukellus- ja pelastusseurojen toiminta organisoitiin ja viitoitusjärjestelmää kehitettiin.⁶⁵

Kaleeritekniikan tiedustelutoiminnan seurauksena Välimereltä saatiin myös kaupallista tietoa. Siihen asti paljolti tuntemattomat eteläiset merialueet avautuivat myös kulttuurisesti. Tervasta ja puutavarasta oli Välimerellä jatkuvasti kysyntää, varsinkin kun puunsaanti Välimeren rannoilta oli vaikeutunut.⁶⁶ Ruotsalaiset tiedustelu-upseerit toimivat satamakaupungeissa ja verkostoituivat ulkomaalaisten konsulien kanssa.⁶⁷ Näin luotiin pohjaa Ruotsin omien Välimerenalueen konsulaattien perustamiseksi. Vuoteen 1750 mennessä Ruotsin konsulaatteja oli perustettu eri puolille Välimerta. Ruotsin kaupallinen toiminta ja laivastotekninen tiedustelu johtivat uudenlaiseen kulttuurivaihtoon myös berberivaltioiden kanssa.⁶⁸

Pietarista Viaporiin

Kaleerit otettiin käyttöön Suomenlahdella 1700-luvun alussa, kun Pietari Suuri alkoi varustaa itämerenlaivastoa. Venäjällä oli käytettävissään paljon Ruotsia suuremmat resurssit, jotka mahdollistivat alan asiantuntijoiden värväämisen Välimereltä. Lisäksi teknologian siirrossa Venäjä pystyi hyödyntämään jokiverkostoaan ja siirtämään kaleereja periaatteessa Välimereltä Suomenlahdelle. Rakennussarjaa kopioimalla tsaari varusti venetsialaismallisen replikalaivas-

ton Azovin sotaan. Tällä teknologian siirrolla (*embodied technology*) saavutettiin sodan kynnyksellä nopeasti tuloksia ja yllätysetu. Venäjällä oli saaristosodan johtoasema suuresta Pohjan sodasta hattujen sotaan, mutta Pommerin sodan jälkeen tuon aseman sai Ruotsi. Ruotsin pitkäjänteisempi teknologian siirto alkoi tuottaa tulosta. Se ei turvautunut Venäjän tapaan valmiin tai puolivalmiin kaleeritekniikan maahantuontiin vaan toi koko valmistusprosessin suunnittelusta alkaen (*disembodied technology*). Tämä tie, jolle lähdettiin heti Uudenkaupungin rauhan jälkeen, oli pidempi mutta kauaskantoisempi.

Ruotsin uudet kaleerit joutuivat tositoimiin ensimmäistä kertaa ns. hattujen sodassa 1741–1743. Kaleerit epäonnistuivat tehtävässään saaristosodan ”kotikentäedusta” huolimatta. Syynä oli johdon kokemattomuus, maavoimien ja saaristolaiivaston koordinoimaton eteneminen, taudit sekä tukikohtien puute. Hattujen sodan Tukholmasta lähteneet kaleerit joutuivat ennen Helsingin turvautumaan huollossaan luonnonsatamiin, saaristoon ja omatoimisuuteen. Tyk-

63. Petri Talvitie 'Isojaon pioneerit Uudellamaalla', *Sukutieto* 4/2008. Mikko Huhtamies (2008) *Maanmittauksen historia Suomessa 1633–2008*. Helsinki: Maanmittauslaitos/Edita Publishing, 151–185.

64. Kartoituksista ks. Juvelius (1921) 41–44.

65. Amiralitetskollegium. Lotskontoret. Rapporter till amiralitetskollegium från lokala dykeriinspektörer. Dykerihandlingar. KrA. Ks. Hornborg 153–154. Christian Ahlström (1995) *Spår av hav, yxa och penna. Historiska sjöolyckor i Östersjön avspeglade i marinarkelogiskt källmaterial. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk*. Helsingfors: Finska vetenskaps-societeten, 65–66. Yrjö Kaukiainen (2006) *Rantarosvojen saaristo. Itäinen Suomenlahti 1700-luvulla*, Historiallisia Tutkimuksia 225, Helsinki: SKS, 26, 77–81, 103–108.

66. Ks. esim. Elizabeth Horodowich (2009) *Venice. A New History of the City and Its People*, Philadelphia & London: Running Press, 155.

67. Kommerskollegium. Huvudarkiv. Skrivelser från svenska ministrar. Konstantinopel 1733–1850. E VI c:6. RA.

68. Leos Müller (2004) *Consuls, Corsairs, and Commerce. The Swedish Consular Service and Long-distance Shipping, 1720–1815*, *Studia Historica Upsaliensia* 213, Uppsala: Uppsala universitet, 124–125.

kiproomut toivat tulivoimaa, mutta niitä hinaavat kaleeri etenivät liian hitaasti; ei ihme, että Ruotsin laivasto oli 1700-luvun sodissa, Ruotsinsalmi pois lukien, yleensä aina myöhässä. Matka Tukholmasta Helsinkiin kesti hyvinkin kuukauden. Sen sijaan venäläiset pääsivät tunneissa reippaassa itätuulella Pietarista Helsinkiin.

Viaporin perustaminen muutti sotilaspoliittisen tilanteen Ruotsin eduksi. Sen antaman tuen ohella Ruotsin pitkäjänteinen kehitystyö alkoi 1760-luvulla tuottaa tulosta, kun af Chapman alkoi kehittää uudentyypistä saaristoalusta. Syntyi saaristofregatti, kaleerin ja linjalaivan hybridi. Linnoituksen suojissa olevat saaristofregatit saatiin telakan pukeilta veteen ja taisteluvälmiuteen Ehrensvärdin mukaan kahdessa tunnissa.⁶⁹ Tykkisluupilla oli ratkaiseva merkitys Ruotsinsalmen toisessa taistelussa vuonna 1790. Ruotsilla oli tuossa taistelussa peräti 150 tykkisluupia ja -jollaa. Venäjä sen sijaan luotti vielä vanhentuneisiin uiviin tykkipattereihin ja proomuihin. Silläkin oli tykkipursia, mutta ne oli juuri saatu käyttöön, minkä takia kokemusta niiden käytöstä ei ollut.⁷⁰

Välimerellinen laivateknologia sopeutettiin itäisen Suomenlahden erikoisoloihin, joita olivat rannikkovesien mataluus, väylien ahtaus ja sokeloisessa saaristossa vastaiseksi kanavoituvat

tuulet. Luonnonolot suosivat matalakulkuisia, rantautumiskykyisiä eteenpäin ampuvia soutualuksia.

Luonnonolojen determinoivan vaikutuksen lisäksi myös sattumalla oli osuutensa innovaatioiden käyttöönotossa. Vuonna 1771 heinäkuussa salama iski Pietarin kaleerisatamaan (*Galernyi dvor*) sytyttäen sen palamaan ja tuhoten 25 kaleeria. Onnettomuuden jälkeen vuosina 1788–1790 aloitettiin laaja rakennusohjelma, jonka tuloksena valmistettiin shebekkejä, ruotsalaisvaikutteisia saaristofregatteja sekä tykkisluuppeja – nyt ruotsalais-suomalais-englantilaisen maneerin mukaisesti. Vastoinkäymiset kuitenkin jatkuivat. Vuonna 1790 koettiin Ruotsinsalmen tuho, ja kuusi vuotta myöhemmin salama iski toistamiseen kaleerisatamaan tuhoten sillä kertaa 73 kaleeria, 10 uivaa patteria ja 9 tykkisluuppia.⁷¹ Nämä tuhoiset vuodet johtivat Venäjällä laivastossa innovatiivisiin uudistuksiin, ja myös strateginen ajattelutapa muuttui: vuonna 1808 Venäjä hyökkäsi Suomeen talvella kelluvan armeijan ollessa toimintakyvytön.

69. Tosterupsamlingen. Augustin Ehrensvärd, Journal 1763–66. KrA, 95.

70. Lappalainen, 168, 173, 176.

71. Glete (2000b) 85–87.

Itsenäisyys

Niko Kannisto

Itsenäisyyden käsite ja tulkinnat sosiaalidemokraattisessa liikkeessä vuosina 1918–1924

Itsenäisyyden tiedostaminen oli tärkeää suomalaisen yhteiskunnan rakentamisessa sisällissodan jälkeisinä vuosina. Itsenäisyys oli ylpeyden aihe, ja sen avulla saatiin valoa Suomen sysimustaan todellisuuteen. Samalla itsenäisyys oli muodoltaan kiisteltyä. Sisällissodan häviöjä edustaneet sosiaalidemokraatit loivat osin omat tulkintansa itsenäisyydestä. Samalla he olivat valmiita rakentamaan Suomea ajatukselle luokkakaksymyksen ylittävästä itsenäisyydestä, jota kaikkien suomalaisten tuli puolustaa.

Itsenäisyys on modernin valtion keskeisin olemassaolon käsite. Itsenäiset valtiot muodostuvat kansallisista yksiköistä eli kansakunnista. Kansakuntaan on latautuneena – oli valtiollinen itsenäisyys sinällään poliittinen tavoite tai ei – ajatus omasta ominaislaadusta, erottautumisesta muista. Tämä kansallinen identiteetti on sekä kansakunnan että kansakunnasta johtuvan valtion eksistenssin minimiedellytys. Monet nationalismin tutkijat ovat keskittyneet analysoimaan kansakunnan syntyä tai ”heräämistä”. Kansa-

kunta on kehittynyt kohti suurempaa poliittista autonomiaa, lopullisena kliimaksina itsenäinen kansallisvaltio.¹ Toiset ovat analysoineet myös itsenäisten valtioiden nationalismia hyvinkin erilaisista näkökulmista.²

Suomessa itsenäisyys muuttui vuoden 1917 jälkeen instituutioksi, joka legitimoiti keskeisenä arvona yhteiskunnan toimintaa. Toisaalta itsenäisyys vaati yleisesti hyväksytyyn tulkinnan legitimoitukseen yhteiseksi suomalaiseksi itsenäisyydeksi. Itsenäisyyden ja kansallisen yhtenäisyyden suhde oli tärkeä ja vaikea ongelma vuoden 1918 terrorin, sitä seuranneiden vankileirien sekä työväenliikkeen voinon vuoksi.

Tämän artikkelin keskeinen tutkimusongelma on, miten itsenäisyyden eri tulkinnat edistivät kansallista integraatiota. Tarkastelu painottuu enimmäkseen sosiaalidemokraattiseen liikkeeseen, joka edusti sisällissodan hävinnyttä puolta. Ajallinen perspektiivi ulottuu vuodesta

1. Miroslav Hroch (1985) *Social Preconditions of National Revival. A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups Among the Smaller European Nations*, translated Ben Howkes, Cambridge University Press. John Breuilly (1993) *Nationalism and the State*, Chicago: The University of Chicago Press. Anthony D. Smith (2009) (1986) *The Ethnic Origins of Nations*, Oxford, Blackwell.

2. Michael Billig (1995) *Banal Nationalism*, London-Thousand Oaks-New Delhi: Sage. Eric Hobsbawm and Terence Ranger eds. (2005) (1983) *The Invention of Tradition*, Cambridge: Cambridge University Press. Rogers Brubaker (1996) *Nationalism Reframed. Nationhood and the national question in the New Europe*, Cambridge University Press.

1918 vuoteen 1924, murroskaudesta itsenäisyyden vakiintumiseen.

Itsenäisyyden käsitehistoriaa

Suomessa valtiollista itsenäisyyttä on sivuttu monissa tutkimuksissa.³ Näkökulmien paljoudesta huolimatta käsitehistorialliset esitykset ovat jääneet puuttumaan. Aluksi onkin syytä esitellä itsenäisyyden yleistä käsitehistoriaa ja suomalaista käsitehistoriaa 1800-luvulta 1900-luvun alkuun.

Itsenäisyys (*independence*) johdetaan käsitteellisesti yleensä uuden ajan alkuun. Sosiologi Anthony Giddensin mukaan valtio ei voinut olla nykymerkityksessä itsenäinen ennen 1500-lukua, sillä tarvittavaa itsenäisyyden käsitettä ei ollut olemassa. Nationalismitutkija Anthony D. Smith tulkitsee asian aavistuksen verran toisin. Smithin mukaan antiikin vapaus-käsite (*freedom*) muistutti merkitykseltään modernia poliittisen itsenäisyyden käsitettä.⁴ Itsenäisyyden ensimmäinen muoto oli käsitys suvereenista hallitsijasta, joka syntyi ranskalaisessa filosofiassa 1500-luvun lopulla. Jean Bodinin mukaan hallitsija saattoi säätää lakeja riippumatta muista toimijoista, päättää sodasta ja rauhasta, nimittää virkamiehet ja toimia korkeimpana oikeusistuimena.⁵

Funktionaalinen suvereenisuusajattelu yritti nostaa hallitsijan vallan huipulle ohi paavin, keisarin ja feodaaliruhtinain.⁶ 1600-luvulla kehittyi ajatus valtiohenkilöllisestä suvereenisuudesta. Tunnetuin kirjallinen esitys on Thomas Hobbesin *Leviathan* ja poliittinen sovellus ranskalainen absolutismi. 1700-luvulla yleistyi ajatus kansansuvereenisuudesta. Talonpojista tuli vähitellen kansalaisia, ja suvereenin ajatus kytkeytyi ”yhteiseksi” koettuun kansalliseen identiteettiin. Länsi-Euroopassa vapauden käsitteestä tuli itsenäisyyden tärkein ilmaus. Englannissa Henry Bolingbroke vaati hallitsijaa huolehtimaan kansan vapaudesta jo 1700-luvun alkupuolella.⁷ Ruotsissa yleistyi ilmaus ”vapaa valtio”, jota Kustaa III käytti retorisenä keinona aatelin vaikutusvallan rajoittamiseksi.⁸

Itsenäisyyden käsitettä muotoiltiin 1700-luvun ja 1800-luvun eurooppalaisessa filosofiassa. Immanuel Kantin mukaan itsemääräämiskyky on ihmisenä olemisen keskeinen perusta. Kantin oppilas Johann Gottlieb Fichte muokkasi periaatteen koskemaan ihmisyyhteisöjä. Ihmisen vapaus toteutui osallisuudessa itsenäisyyttä toteuttavan yhteisön elämään. Nationalismiksi⁹ ymmärrettävän ilmion itsenäisyysajatuksen viimeisteli Johann Gottfried Herder. Hän kiisti valistusfilosofian ajatuksen kehityksen säännöllisyydestä ja samankaltaisuudesta. Historian aikakaudet olivat synnyttäneet erilaisia ajattelutapoja, mutta samalla historia itsessään oli kehittymistä kohti täydellisyyttä. Nationalismin keskeiseksi arvoksi tuli ihmisryhmien omaleimaisuus, joka toteutui oman kielen, kulttuurin ja historian

3. Tuomas Tepora (2011) *Lippu, uhri, kansakunta. Ryhmäkokeemukset ja -rajat Suomessa 1917–1945*, Helsinki: Helsingin Yliopiston Humanistinen Tiedekunta. Päiviö Tommila, Maritta Pohls toim. (1989) *Herää Suomi. Suomalaisuusliikkeen historia*, Jyväskylä: Kustannuskiila. Derek Fewster (2006) *Visions of Past Glory. Nationalism and the Construction of Early Finnish History*, Tampere: SKS, Studia Fennica Historica 11.

4. Anthony Giddens (1985) *The Nation-State and Violence. Volume Two of A Contemporary Critique of Historical Materialism*, Cambridge: Polity Press, 210. Anthony D. Smith (1991) *National Identity*, London: Penguin Books, 76.

5. Jean Bodin (1579) (1576) *Les Six livres de la République*, Lyon, Jean de Tournes, premier livre 147–174. Elektroninen aineisto <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k536293/f150.image.pagination> (joulukuun 2010).

6. Antero Jyränki (2003) *Valta ja Vapaus. Valtiosääntöoikeuden yleisiä kysymyksiä*, Helsinki: Talentum, 84.

7. Henry Bolingbroke (1809) *The Idea of Patriotic King. The Works of Late Honourable Henry St. John, Lord Viscount of Bolingbroke*, Vol 4, Goldsmith: London, 261–262.

8. Kari Saastamoinen (2003) 'Johdatus poliittisiin käsitteisiin uuden ajan alun Ruotsissa', *Käsitteet liikkeessä*, Tampere: Vastapaino, 36–38, 42–43.

9. Tässä artikkelissa nationalismi viittaa yhtenäisen ihmisryhmän ideologiseen, affektiiviseen, poliittiseen ja retoriseen kiinnittymiseen kansakuntaan ja kansallisvaltion. Määrittelystä esim. Eric Hobsbawm (1994) *Nationalismi*, suom. Jari Sedergrén, Jussi Träskilä ja Risto Kunnari, Tampere: Vastapaino, 159. Ernest Gellner (1983) *Nations and Nationalism*, Oxford: Blackwell 3–7.

kautta.¹⁰ John Stuart Mill laajensi itsenäisyyden ja identiteetin suhteen demokraattiseksi yhtenäisyysperiaatteeksi. Kansakunnan keskeinen suvereenisuuden ilmaus oli vapaus valita, mihin kollektiivisiin kokonaisuuksiin he samaistivat itsensä. Valinta edellytti demokratian kautta muodostuvaa kansallista yhtenäisyyttä.¹¹

Yksilön ja kansakunnan moderni suhde muotoutui 1700-luvun loppupuolella, erityisesti Yhdysvaltojen itsenäistymisprosessin ja Ranskan vallankumouksen yhteydessä. Kansakunta ainoana legitimiinä vallan lähteenä on asukkaidensa summa ja kansalaisten oikeudet kansakunnan edessä ovat yhteisiä ja tasavertaisia. Vain ”kansaa” ja ”kansan tahto” ovat kelvollisia vallan legitimoinnin argumentteja. Tämä kansansuvereenisuusopin laaja tulkinta on edelleen kansallisvaltion keskeisin perusta ympäri maailmaa. Itsenäisyys on kansakunnan itsenäisyyttä ja sen ilmentymä on kansakunnan itsenäisyystahdon ylläpitämä kansallisvaltio.¹²

1700-luvun lopulla valtiosuhteet muuttuivat aikaisempaa intensiivisemmiksi. Samalla kansallisesta identiteetistä tuli yhä selvemmin jatkuvan vuorovaikutuksen ja vertailun synnyttämä prosessi. Murros synnytti ”internationalismin” käsitteen, jonka englantilainen filosofi Jeremy Bentham esitteli vuonna 1789.¹³ 1800-luvulla itsenäisyys alkoi viitata valtion lisäksi myös valtioiden sisällä oleviin etnis-kulttuurisiin ryhmiin, kansakuntiin. Itsenäisyyden ideaalista, olemuksesta ja tavoitteesta tuli kansakuntien toimintaa määrittävä poliittinen käsite.¹⁴ Lordi Actonin mukaan 1830-luvulla Ranskan vallankumouksen vapaus-periaate voimistui ja nationalismia esittelevä kirjallisuus levisi yhä laajemmalle. Euroopan ei-itsenäisten kansakuntien keskuudessa yleistyi tunnettu ajatus: ”vieras valta on sortovaltaa”.¹⁵ Länsi-Euroopassa vapaudesta tuli kansakunnan tahtoa heijastava tyhjä säiliö, jolla oli aina positiivinen arvolataus, oli sen tosiasiallinen luonne mikä hyvänsä.¹⁶ 1800-luvulla syntyi runsaasti uusia kulttuurisia kansakuntia, joista kehittyi rajoitetusti itsenäisiä eli autonomisia

alueita. Maailman mittakaavassa suurin osa 1800- ja 1900-luvulla itsenäistyneistä valtioista syntyi tällaisen alueen muuttuessa itsenäiseksi valtioksi. Ruotsalainen valtiotieteilijä Rudolf Kjellén huomasi ilmiön ennen ensimmäistä maailmansotaa ja herätti Suomessa suurta huomiota aihetta käsittelevillä tutkimuksillaan.¹⁷

Itsenäisyyskäsitteen synty Suomessa

Itsenäisyys-sana oli ilmeisesti Elias Lönnrotin keksintöä, itsehallinto taas Yrjö Sakari Yrjö-Koskisen.¹⁸ Käsittemerkitys sisälsi alusta alkaen ”bo-

10. Smith (1991) 76. Breuilly (1993) 57. Oliver Zimmer (2003) *Nationalism in Europe, 1890–1940*. New York: Palgrave Macmillan, 6–7. H.B. Nisbet (2006) 'Herder. Kansakunta historiassa', suom. Hanna Meretoja, teoksessa *Herder. Suomi, Eurooppa*, Helsinki: SKS, 90–91, 94–95.

11. John Stuart Mill (1977) (1861) *Considerations on Representative Government. The Collected Works of John Stuart Mill. Volume XIX*, Ed. J.D. Robson, Routledge, University of Toronto Press, 546. Elektroninen aineisto <http://oll.libertyfund.org> (joulukuu 2010).

12. John Breuilly (1993) *Nationalism and the State*, Chicago: The University of Chicago Press, 88–89. Charles Taylor (2007) *A Secular Age*, Cambridge–Massachusetts–London: The Belknap Press of Harvard University Press, 169–171.

13. Jeremy Bentham (1962) (1789): *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation. The Works of Jeremy Bentham vol. 1*. Chief Editor John Bowring, New York: Russell & Russell, 335. Elektroninen aineisto <http://oll.libertyfund.org> (joulukuu 2010). Billig (1995) 84.

14. Kansakunta: Ihmisyhteisö, jolla on nimi, joka elää kotimaassaan, jolla on yhteisiä myyttejä ja yhteinen historia, yhteinen julkinen kulttuuri, yhtenäinen talous sekä yhtäläiset oikeudet ja velvollisuudet. Anthony D. Smith (2001) *Nationalism. Theory, Ideology, History*, Cambridge, Polity Press, 13.

15. Lord Acton (1907) (1862) 'Nationality', teoksessa *The History of Freedom and the Other Essays*, Ed. John Neville, London: Macmillan, 274–276, 281, 286. Elektroninen aineisto <http://oll.libertyfund.org> (joulukuu 2010)

16. Taylor (2007) 169–171.

17. Matti Klinge (1972) *Vihan veljistä valtiotalousmaailmaan. Yhteiskunnallisia ja kansallisia näkemyksiä 1910- ja 1920-luvuilta*, Porvoo Helsinki: WSOY, 34. Benedict Anderson (2006) *Imagined communities. Reflections on the Origin and spread of nationalism*, London–New York: Verso, 47–65. Smith (2001) 24–25.

18. Lauri Hakulinen (1979) *Suomen kielen rakenne ja kehitys*, Helsinki: Otava, 454, 458.

dinilaisen” sisäisen suvereenisuuden ajatuksen että ”benthamilaisen” ajatuksen ulkoisen vuorovaikutuksen ja vertailun avulla syntyvästä identiteetistä. Myös ruotsiksi kirjoittaneet olivat omaksuneet tämän merkityksen. Snellmanille itsenäisyys oli sekä riippumaton suvereenisuutta että tietoisuutta omasta ainutlaatuisesta itsenäisyydestä.¹⁹ *Maamme kirjassa* Topelius korosti vuorovaikutusta: ”Jumalan tahto on se, että kansat alinomaan oppisivat jotakin toisiltaan. Ja kaikki kansat ovat työntekijöitä ihmissuvun suuressa yhdyskunnassa, joka jakautui moniin haaroihin. Se on juurikuin vallansuuri vanha koivu; lehti olet sinä ja sinun pieni kotisi; oksa on sinun kansasi; runko on koko ihmiskunta.”²⁰

Sanomalehdissä itsenäisyys mainitaan *Suomeltaressa* vuodesta 1848 eteenpäin. Kesäkuussa kyseistä vuotta julkaistiin ulkomaanartikkeli, joka käsitteli ”slavjanien” eli slaavien itsenäisyystahtoa ja itsenäisyyden puolustamista itävaltalaisia vastaan.²¹ Vähitellen itsenäisyys alkoi viitata myös Suomeen. Aikakauslehti *Mehiläisessä* ilmestyi vuonna 1859 Suomen sotaa käsittelevä jatkokertomus ”Miekkaruoho”. Kertomukseen kuului sulhasen veljen hääpuhe, jossa kehoitettiin nousemaan taisteluun hyökkääjää vastaan. Taistelussa oli kyse paitsi muiden kansojen kunnioituksesta myös ”itsenäisyydestä ja onnesta.”²² Kaksi vuosikymmentä myöhemmin itsenäisyys sai jo käytännöllisen ulottuvuuden. Agathon Meurman halusi osoittaa teoksessaan *Veroista Suomessa* (1878) että juuri verot tuottivat mahdollisuuden ylläpitää instituutioita ja kulttuuria, joiden varassa yhteiskunta saattoi olla olemassa itsenäisenä toimijana.²³

Itsenäisyyttä muotoiltiin myös oikeustieteessä ja historian tutkimuksessa. Vuonna 1863 *Helsingfors Dagblad* tulkitsi Suomen olevan ”suverään”. Suomi oli Venäjän kanssa reaaliunionissa, mutta sen lakeja ei muutettu ilman suomalaisten tahtoa.²⁴ Varsinainen murros koitti seuravalla vuosikymmenellä. Leo Mechelin esitti väitöskirjassaan 1873, ettei valtioliittojen tasolla ollut olemassa absoluuttista valtaa vaan valta oli

harmonista yhteiseloa eri osapuolten välillä. Valtiosuhteet olivat viime kädessä juridisesti vapaaehtoisia. Todellinen itsenäisyys oli valtiossa, jollainen Suomikin oli ”perustuslakeineen”. Itsenäisyys merkitsi ensisijaisesti oman oikeudellisen (*statsrättslig, folkrättslig*) aseman olemassaoloa. Mechelin käytti aluksi esimerkkinä Yhdysvaltoja, mutta laajensi tulkintansa myöhemmin suomalaisvenäläisiin suhteisiin.²⁵ Yrjö-Koskisen teoksessa *Oppikirja Suomen kansan historiassa* oli sisään kirjoitettuna ajatus kehityksestä kohti itsenäisyyttä ja samat valtiosuhteiden vapaaehtoisuutta korostavat teesit kuin Mechelinillä. Yrjö-Koskislaisen tulkinnan mukaan Suomi ei varsinaisesti ollut kohonnut kansakuntien joukkoon vuonna 1809, sillä Suomi oli ollut kansakunta jo vuosisatojen ajan. Porvoon valtiopäivät merkitsivät itsenäisen kansakuntaisuuden oikeutettua tunnustamista. Suomen kansa oli tehnyt Venäjän hallitsijan kanssa ”sopimuksen”, joka määritteli Suomen ja suomalaisten asemaa.²⁶

19. J.V. Snellman (2001) (1842) *Valtio-oppi*, suom. Vesa Oittinen, teoksessa J.V. Snellman, Kootut teokset 5. Syyskuu 1842–Joulukuu 1843, Helsinki: Edita, 278.

20. Sakari Topelius (1876) *Maamme kirja. Lukukirja alimmaisille oppilaitoksille Suomessa. Toinen jakso*. Suom. Jo. Bäckvall: Helsinki, Hufvudstadsblad, 13–14.

21. Suometar 2.6.1848. Elektroninen aineisto <http://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/secure/main.html> (huhtikuu 2011).

22. Mehiläinen 4/1859, 93. Elektroninen aineisto. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Varhaisnykysuomen korpus. http://kaino.kotus.fi/korpus/1800/teksti/mehilainen/mehil_1859.xml (joulukuu 2010)

23. Agathon Meurman (1878) *Veroista Suomessa*. Helsinki, SKS, 30–35. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Varhaisnykysuomen korpus. <http://kaino.kotus.fi/korpus/1800/teksti/meurman/veroista1878.xml>. (joulukuu 2010)

24. Helsingfors Dagblad 10.8.1863. Osmo Jussila (2007) *Suomen historian suuret myytit*. Juva, WSOY, 99.

25. Leo Mechelin (1873) *Om statsförbund och statsunioner*. Akademisk afhandling, Första häftet: Helsingfors, J. C. Frenckell & Son, 4–5, 10–12, 87. Jussila (2007), 105–107. Päiviö Tommila (1999) *Suuri Adressi*: Helsinki, WSOY, 34–36.

26. Yrjö Koskinen (1869) *Oppikirja Suomen kansan historiassa*: Helsinki, SKS, 42–46, 89–100, 510–535. Jussila

Poliittisesti järjestäytyvät suomalaiset alkoivat uskoa yhä systemaattisemmin omaan identiteettiinsä ja suvereenisuuteensa, mikä johti lopulta konfliktiin emämaan kanssa.²⁷ Routavuosina emämaasta tuli, ainakin joissain piireissä, paitsi suomalaisten pyrkimysten vastustaja myös ”oikean” suomalaisuuden negatio. Eino Leino tulkitsi suurlakon jälkimainingeissa vuonna 1906, että demokratia ja suomalainen kulttuuri takasivat kansallisen yhtenäisyyden, jota vieras valta uhkasi.²⁸ Edes myöntöväisyysuuntaa kirkkokäsikirjassa keisarin eteen ei enää vuonna 1913 liitetty määrettä ”rakas” ja rukous esivaltaa kohtaan sai rinnalleen rukouksen lailisten olojen puolesta.²⁹ Vuonna 1910 Väinö Tanner totesi porilaisessa *Sosialidemokraatti*-lehdessä, että kysymys suomalaisten päättämistä ns. suostuntaveroista liittyi vahvasti kysymykseen ”maahantunkeutumisesta”.³⁰ Tanner siis tulkitsi suomalaisten ja venäläisten kiistat kansainvälisenä kysymyksenä, vaikka samaan aikaan Suomi oli hallinnollisesti yhä läheisempi osa Venäjää.

Suomalainen identiteetti vahvistui routavuosina ja maailmansodan yhteydessä Suomessa alkoi esiintyä separatismia. Poliittisen eliitin mielissä valtiollinen itsenäisyys näyttäytyi edelleen epärealistisena vaihtoehtona. Valtiollisen itsenäisyyden mahdollisuus muuttui yleisemmin ajankohtaiseksi vasta keväällä 1917 ja lopullisesti bolševikkien kaappauksen jälkeen. Ajatus itsenäisyyden luonteesta heijastui silloinkin mielipiteisiin. K. J. Ståhlbergin mielestä itsenäisyysdeltä puuttuivat ulkonaiset edellytykset vielä marraskuussa 1917. Ståhlbergin mielestä itsenäisyyden olemus oli benthamilaisessa ajatuksessa tunnustetusta valtiojärjestelmästä. Suomen itsenäisyys perustui muun maailman tunnustukseen, jonka saaminen näytti epävarmalta. Viikossa Ståhlbergin taipui kannattamaan itsenäisyysjulistuksen porvarillista muotoa.³¹ Bodinilaista kantaa edustivat nuorsuomalaiset Rafael Erich ja Heikki Renvall. Heille itsenäisyys perustui tosiasialliseen kykyyn osoittaa suveree-

nin valtion olemassaolo. Ulkovaltojen tunnustus oli toissijaista ja seuraisi tosiasiallista itsenäisyyttä. Sosiaalidemokraateille itsenäisyys saattoi toteutua vain yhteistyössä Venäjän uusien vallanpitäjien kanssa. Porvareille yhteistyö bolševikkien kanssa oli mahdotonta, itsenäisyyden tunnustamistakin haettiin tunnetusti vasta pakon edessä.³² Itsenäisyys oli kuitenkin epäilemättä suuri saavutus suomalaisille. Juhani Ahon suurin pelko sisällissodan syttyessä oli itsenäisyyden menettäminen, ei punainen valta sinänsä.³³

Itsenäisyys sisällissodan merkityksissä

Sisällissodan kokemukset hallitsivat itsenäisyyden merkityksiä Suomen valtion ensi vuosina. Sisäistä suvereenisuutta korostanut ”vapaussou-

(2007), 26–30. Max Engman (1999) 'The Finland-Swedes: a case of a failed national history?' Teoksessa *National History and Identity. Approaches to the Writing of National History in the North-East Baltic Region Nineteenth and Twentieth Centuries*. Ed. Michael Branch: Tampere, SKS, 168.

27. Ilkka Liikanen (1995) *Fennomania ja kansa. Joukkojärjestäytymisen läpimurto ja Suomalaisen puolueen synty*. Helsinki SHS, 156–157. Osmo Jussila (1969) *Suomen perustuslait. Venäläisten ja suomalaisten tulkintojen mukaan 1808–1863: Historiallisia tutkimuksia* 77 Helsinki, Frenckell, 228–231.

28. Jussi Ojajarvi (2008) 'Keväinen myrsky kirjallisuudessa', teoksessa Pertti Haapala, Olli Löytty, Kukku Melkas ja Marko Tikka (toim.) *Kansa kaikkivaltias. Suurlakko Suomessa 1905*: Helsinki, Teos 2008, 203.

29. Niko Huttunen (2009) 'Paavalin esivaltaopetus sisällissodan tulkinnoissa', teoksessa Ilkka Huhta toim. *Sisällissota 1918 ja kirkko*: Helsinki, Suomen kirkkohistoriallinen seura 2009, 207.

30. Jouko Heikkilä (1993) *Kansallista luokkapoliitiikka. Sosiaalidemokraatit ja Suomen autonomian puolustus 1905–1917*: Helsinki SHS, 156.

31. Yrjö Blomstedt (1969) *K.J. Ståhlberg. Valtiomieselämäkerta*: Helsinki, Otava, 340.

32. Jorma Kallenaatio (1985) *Suomi katsoi eteensä. Itsenäisen Suomen ulkopoliitiikka 1917–1985*, Helsinki: Tammi,

14. Eino Ketola (1987) *Kansalliseen kansanvaltaan. Suomen itsenäisyys, sosialidemokraatit ja Venäjän vallankumous 1917*, Helsinki: Tammi, 395.

33. Juhani Aho (1918) *Hajamiettiä kapinaviikoilta I*, Porvoo: WSOY, 7–25.

ta-ajattelu” oli toivottoman ongelmallista kansallisen yhtenäisyyden kannalta. Ulkoisesti sekä itsenäistyminen että sisällissodan ratkaisu perustuivat bolševikkikumouksen synnyttämään tilanteeseen Venäjällä ja toisaalta Saksan keisarikunnan tukeen. Saksa oli lyöty ja heikko 1920-luvun alkupuolella. ”Saksalaisvaikutus” näkyi lähinnä voittajapuolen kiitollisuuden ilmauksissa sisällissodan muistopäivinä. Saksalaismieliset vastustivat myös sellaisiin liittoumiin menemistä, jossa oli pieninkin mahdollisuus ajautua Saksaan vastaan.³⁴ Mielipiteet Neuvosto-Venäjäästä vaihtelivat huomattavasti. Oikeistolaisimmat suhtautuivat ”roisto-bolševikkeihin” ja venäläisyyteen ylipäänsä täysin kielteisesti, maltillisemmat porvarit ja suurin osa sosiaalidemokraateista päivittelivät rappiota ja bolševistista diktatuuria. Työväenliikkeen äärivasemmistolle uusi neuvostovaltio oli kuitenkin esikuva, jonka mukaan myös Suomen yhteiskunta tuli järjestää.³⁵

Työväen liikkeen piirissä sisällissotaa ei missään oloissa tulkittu ”vapaussodaksi”. Tämä porvariston vaalima tulkinta alleviivasi Suomen itsenäisyyttä ”valkoisena” itsenäisyytenä ja oikeutti tavallaan vankileirit ja työväenliikkeen vainon.³⁶ Sosiaalidemokraatit eivät halunneet vedota myöskään syksyyn 1917. Väkivaltainen kuu-hunta nähtiin vuoden 1918 murhenäytelmän alkusoittona. Tilannetta monimutkaisti monarkista ja tasavallasta käyty kiista. Valkoisen yhtenäisyyden hajotessa sosialisteille tuli, tietyissä rajoissa tosin, mahdollisuus tulkita itsenäisyys omaksi ansiokseen.

Heti sisällissodan jälkeen sosiaalidemokraatit ajoittivat itsenäistymisen kesään 1917. Näin yritettiin häivyttää syksyn 1917 ja alkuvuoden 1918 merkitystä. Samalla voitiin luoda jotakuinkin looginen ajatus työväenliikkeen itsenäisyyspyrkimyksistä, jotka heijastelivat sisällissodan jälkeisen sosiaalidemokratian päämääriä, joiden keskeisen sisältö oli vallan käyttäminen eduskunnassa ja sosialismin toteuttaminen reformein. Itsenäisyys liitettiin SDP:n hallitusvaltaan Tokoin senaatin kautta. Ongelmalliset riippu-

vuudet vallankumouksellisesta bolševismista ja Venäjältä ylipäänsä jäivät syrjään. Tasavaltalaisuus ”oikeana” itsenäisyystahtona voitiin tuoda paremmin esille. Monarkian kaaduttua puolue saattoi retoriikkaan leimata, maalaisliittolaisen julkisuuden tavoin, kaikki itselleen epämieluisat ilmiöt ”monarkistisiksi”.³⁷

Hannes Ryömä syytti porvaristoa itsenäisyydestä tulkintojen vääristelystä keväällä 1918 kirjoitetussa sisällissodan selitysteoksessa. SDP:n uutta johtoa edustaneen Ryömän mielestä ”vapausso-
taa” ei ollut olemassa, sillä maa oli itsenäinen tammikuussa 1918. Itsenäisyyden perusta oli sosiaalidemokraattien kesällä 1917 ajama ”valtalaki”. Väliaikainen hallitus oli estänyt valtalain toteuttamisen, mutta se oli saanut vahvistuksen joulukuussa 1917. Porvaristo piti valtalakia virheellisesti SDP:n vallankaappauksena.³⁸ Itsenäisyyspäivänä 1921 Ryömän päätoimittama *Suomen Sosialidemokraatti* selitti pääkirjoitukses-

34. Uusi Suomi 17.5.1923. Vesa Vares (1996), *Lauri Ingman ja hänen poliittinen toimintansa*, Porvoo-Helsinki-Juva: WSOY, 242–243.

35. Venäjäkuvauksia esim. *Suomen Kuvalehti* 24.7.1920. SDP:n kannoista Väinö Voionmaan matkaraportti Venäjältä *Kansan Lehti* 13.1.1921, 15.1.1921. Yleisemmin venäläisvastaisuuden ilmauksista Outi Karemaa (1998) *Vihollisia, vainoojia, syöpäläisiä. Venäläisviha Suomessa 1917–1923*, Helsinki: SHS. Saarela käyttää äärivasemmistosta termiä ”kommunisimi”, joka on mielestäni oikea, sillä samalla termillä SDP:stä vasemmalla olijoita kutsuttiin 1920-luvulla. Tauno Saarela (1996) *Suomalaisen kommunismin synty 1918–1923*, Tampere: Kansan sivistystyön liitto, 15–16, 169–175.

36. Ulla-Maija Peltonen (2003) *Muistin paikat. Vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta*, Helsinki: SKS 2003, 15–17, 221–225, 294.

37. Esim. Asevelvollisuuslain käsittely eduskunnassa. VP 1918 pöytäkirjat, 341–343, Kansan Työ 13.2.1919, Suomen Sosialidemokraatti 17.10.1919. Vesa Vares (2006) ”Demokratian haasteet 1907–1919”, teoksessa *Kansanvalta koetuksella. Suomen eduskunta 100 vuotta, osa 3*, Helsinki: Suomen eduskunta / Edita, 108, 132.

38. Hannes Ryömä (1918) *Vallankumousvuoden tapahtumista*, Helsinki: Helsingin Uusi Kirjapaino-Osakeyhtiö, 28–29. Vrt. Pertti Haapala (1995) *Kun yhteiskunta hajosi. Suomi 1914–1920*, Helsinki: Kleio ja Nykypäivä, 235–237 tai Ketola (1987) 192–208.

saan vuoden 1917 loppupuolta samaan tyyliin. Kirjoituksessa oli kuitenkin selvempi tendenssi korostaa syksyn 1917 itsenäisyystahdon yksimielisyyttä. Kokonaan unohtui, että 6.12. vastakain olivat olleet porvariston ja sosiaalidemokraattien kilpailevat ehdotukset, joiden suhtautuminen Venäjän kysymykseen erosi toisistaan. Toisaalta ratkaisevaa oli SDP:n työ bolševikkijohdon suuntaan itsenäisyyden tunnustamisen varmistamiseksi.³⁹ Tämä oli selkeä ero SDP:n ja porvariston itsenäistymistulkinnoissa. Porvaristossa Leninin tunnustus tulkittiin vallankumouksen bulvaaniksi. SDP:lle Lenin oli itsenäisyyden ”myöntäjä”. Samalla puoluelehdet arvoitelivat kuitenkin kehitystä, jossa monet valtiot liitettiin solutuksen ja punakapinan avulla neuvostovaltioon. Erityisesti Georgian liittäminen vuonna 1921 herätti suurta pahennusta ja epäluuloa itänaapurin valloituspyrkimyksistä. Georgia toimi myöhemmin sosiaalidemokraattien esimerkkinä siitä, mitä kommunistien voitto merkitsi Suomelle.⁴⁰

Sisällissota kytkeytyi itsenäisyyden käsitteeseen myös yksilön työn ja statuksen kautta. Vuoden 1919 valtiokalenterissa valtionhoitaja Manneheimin jälkeen luettiin 12 sivua valtion virkamiehiä ennen kansanedustajien luetteloa. Kaksi vuotta myöhemmin sama virkamiesluettelo Ståhlbergin ja kansanedustajien välissä käsitti 17 sivua.⁴¹ Laajentuvan valtion synnyttämästä ”luonnollisesta legitimaatiosta” oli kuitenkin vaikea rakentaa sellaista itsenäisyysinstituutiota, joka olisi ollut suoraan riidattomasti hyväksyttävissä.

Työväen tietokirjan mukaan punaisen Suomen alemmat virkamiehet olivat jääneet hoitamaan virkaansa tammikuun lopussa 1918. Heillä ei ollut lain mukaan muuta vaihtoehtoa, vain itsenäisen valtion tuottama velvollisuus. Rautatietyöläiset olivat saaneet P. E. Svinhufvudilta 29.1.1918 ohjeet pysyä työssään. Samaan aikaan rautatielaitoksen ylin johto oli jättänyt työnsä. Työväenliikkeen kertomuksessa työläiset olivat pitäneet velvollisuudentuntoisesti huolta valtion

omaisuudesta. Rautatiealan ammattiliitot olivat irtisanoutuneet sisällissodasta. Oli siten ”veristä kohtalon ivaa”, että punaisten puolella työskennelleet olivat sisällissodan jälkeen joutuneet laajamittaisesti erotetuiksi.⁴²

Itsenäisyydellä ja sisällissodalla oli liittymäkohtansa myös oikeusjärjestelmän tulkintaan. Sisällissodan ja sitä seuranneiden mielivaltaisten teloitusten ja vangitsemisten vuoksi oikeusjärjestyksen legitimitetti oli hyvin alhainen, mikä radikalisoi osaltaan työväenliikettä.⁴³ Sosiaalidemokraatit moittivat eduskunnassa ankarasti oikeuskansleria vuoden 1918 laittomuuksien sallimisesta.⁴⁴ Sosiaalidemokraattien mielestä vankilassa oli Yrjö Mäkelinin kaltaisia henkilöitä, jotka olivat ajaneet voimakkaasti Suomen itsenäisyyttä.⁴⁵ Porvaristossa oikeusjärjestelmän tason itsenäisyyttä tulkittiin taas varsin tiukasti paitsi Venäjän, myös ”väärän” punaisen ja ”oikean” valkoisen kautta. Kokoomuslainen poliitikko, oikeustieteilijä Rafael Erich tulkitasi ai-

39. *Suomen Sosialidemokraatti* 6.12.1921, *Kansan Lehti* 6.12.1922.

40. *Suomen Sosialidemokraatti* 12.3.1921, 27.1.1922.

41. *Suomen valtiokalenteri 1919*, Helsinki: Helsingin Yliopisto, 56–68. *Suomen valtiokalenteri 1921*, Helsinki: Helsingin Yliopisto, 59–76.

42. *Työväen tietokirja. Työläisille välttämättömiä tietoja valtiollisista ja yhteiskunnallisista asioista* (1922), Helsinki: Työväen Sanomalehti Oy, 147–152. Työväen virkamieskysymyksestä kirjoitettiin runsaasti 1920-luvun alussa. *Suomen Sosialidemokraatti* 11.2.1919, *Kansan Lehti* 3.6.1920, 29.3.1923.

43. Jaakko Paavolainen (1967) *Poliittiset väkivaltaisuuudet Suomessa 1918 II. ”Valkoinen terrori”*, Helsinki: Tammi, 79–83, 425–433. Hannu Soikkanen (1975) *Kohti kansanvaltaa I. Suomen sosialidemokraattisen puolueen historia 1899–1937*, Vaasa: Suomen Sosiaalidemokraattinen Puolue – Puoluetuomioikunta, 351–353.

44. *Valtioneuvoston oikeuskanslerin kertomus virkatoimistaan ja lain noudattamista koskevista havainnoistaan, annettu vuodelta 1919*, Helsinki: Valtioneuvoston kirjapaino 1920. Julkaisu sisältää kertomuksen vuoden 1918 virkatoimista. Perustuslakivaliokunnan kertomuksesta antama mietintö nro 10. VP 1921 asiakirjat IV–V. Keskustelu samasta kertomuksesta VP 1921 pöytäkirjat II, 1913–1952.

45. VP 1921 pöytäkirjat I, 728–729.

kakauden johtavassa valtio-oikeudellisessa tutkimuksessa itsenäisyyden luonnolliseksi ja hyväksi asiaksi. Syynä oli se, että ”niin monta loukkausta oli koettu Venäjän puolelta.”⁴⁶ Teoksen muuhun tyyliin istumaton arvio tarkoitti ilmeisesti sitä, että Venäjä oli estänyt laittomasti Suomen itsenäistymiskehityksen. Toisaalta Erich tulkitsi Suomen kansanvaltaiseksi maaksi, mutta jätti selkeitä varauksia kansan ja valtion suhteisiin. Kansaa olennaisempi oli ”äänestäjäkunta”, joka viittasi kansalaisluottamukseen tai sen puutteeseen. Presidentin riippumattomuuden silmiin pistävä korostaminen taas liittyi ehkä selvemmin Erichin vanhoihin monarkiasympatioihin ja eduskuntajärjestelmän epäilyyn.⁴⁷

Suvereenisuusharhasta Kansainliittoon

Suomen itsenäisyydelle oli sen alkuvuosina tunnusomaista ilmiön sisäisen merkityksen korostuminen, eräänlainen ”suvereenisuusharha”. Ajalle tyypillisen porvarillisen retoriikan mukaan Suomen tuli katsoa sisäänpäin ja löytää ”aito” ja ”puhdas” kansallisuus sekä ”eheyttää kansakunta”.⁴⁸ Julistuksenomaisilla tavoitteilla ei ollut yleensä mitään yleisesti hyväksyttyä käytännön sisältöä. Sen sijaan tavoitteilla oli selvä negaatio. Yhteiskuntatieteilijä Yrjö Ruudun mukaan vastakohtana itsenäisyydelle ja yhtenäisyydelle olivat ”kosmopoliitit”, jotka pyrkivät ylikansallisiin valtiokokonaisuuksiin, lopullisena tarkoituksenaan maailmanvaltio.⁴⁹ Kommunismiin viittaavan aatesisällön vuoksi kosmopoliitiikka oli 1920-luvun Suomessa epäilyttävä käsite. Neuvosto-Venäjällä ja myöhemmin Neuvostoliitossa soitettiin 1920-luvulla kansallishymninä ”Kansainvälistä”, mikä oli antiteesi itsenäisyydelle ja omaleimaisen kansallisen suomalaisuuden arvostukselle.⁵⁰

Sisällissota ja suvereenisuusharha johtivat yhdessä projektiiviseen identifiikaatioon, vikojen siirtäminen ulkomaailmaan, erityisesti itänaapurin. Ilmiö ei rajoittunut porvaristoon, vaikka siellä se näkyi selvimmin ja tuotti kauheimmat tuloksensa.⁵¹ Myös sosiaalidemokraattien mie-

lestä ulkomaat olivat sotkeneet Suomen kehityksen. Jopa kapinan epäonnistuminen saatettiin vyöryttää bolševikkien syyksi. SDP:n puoluesihteeriksi vuonna 1918 tullut Taavi Tainio totesi sisällissodan ja bolševismin suhteista vuoden 1918 ylimääräisessä puoluekokouksessa seuraavaa:

”Paremmat onnistumismahdollisuudet olisi kapinahankkeella ollut, jos siihen olisi ryhdytty omin voimin, ilman vierasta apua. Venäläisiä vastaan talonpoikaisjoukot nousivat ja nousevat vastakin, jos täällä niiden avulla yritetään mitä tahansa. Ja omin voimin meidän pitää kyetä sisäiset asiamme järjestämään, luokkataistelunne suorittamaan. Vieraaseen apuun turvautuminen on heikkouden merkki ja heikkouden osoitus.”⁵²

Todellisuudessa valtiollinen itsenäisyys toi muun maailman lähemmäksi kuin koskaan aikaisemmin. Ainakin oppinut eliitti tiedosti tilanteen vaatimukset. J. R. Danielson-Kalmarin mukaan absoluuttista valtiollista itsenäisyyttä ei ollut olemassa, eikä Suomen historian heikkous

46. Rafael Erich (1924) *Suomen valtio-oikeus, I osa*, Helsinki: Tietosanakirja-Osakeyhtiö, I nidos, 90.

47. Erich (1924) I nidos 148–151. Rafael Erich (1925) *Suomen valtio-oikeus, II osa*, Porvoo: Werner Söderström Osakeyhtiö, II nidos, 19–25. Ari Uino (1994) 'Kansallisen kokoomuspuolueen historia 1918–1929', teoksessa *Suomalaiskansallinen kokoomus. Suomalaisen Puolueen ja Kansallisen Kokoomuspuolueen historia vuoteen 1929*, Vammala: Suomen Kansalliskirja Oy, 298.

48. Klinge (1972) 120–124.

49. Y.O. Ruuth (Yrjö Ruutu) (1922) *Kansakunta. Poliittinen tutkimus*, Helsinki: Juusela ja Levänen Oy, 114.

50. Klinge (1972) 160.

51. Turo Manninen (1982) *Vapaustaistelu, kansalaissota ja kapina. Taistelun luonne valkoisten sotapropagandassa vuonna 1918*, Jyväskylä: Jyväskylän yliopiston historian laitos, 221–223. Karemaa (1998) 84–85, 92–95. Juha Siltala 'Etninen puhdistus Suomessa'. *Historiallinen Aikakauskirja* 3/1993, 222.

52. *Pöytäkirja Suomen Sos.-dem. Puolueen ylimääräisestä puoluekokouksesta Helsingissä 27–29 p:nä jouluk. 1918*, Kotka: Kymen laakson kirjapaino (painettu 1920), 98.

tarkoittanut erillisyyttä muusta maailmasta.⁵³ Sosiaalidemokraattisen historiantutkijan Väinö Voionmaan mielestä todellista itsenäisyyttä ei edustanut Suur-Suomea tähyvä politiikka, jota Voionmaa oli tosin aikaisemmin kannattanut. Todellinen itsenäisyys tuli ilmi vain suhteessa voimakkaampien ja vanhempien kansojen itsenäisyyteen.⁵⁴

Kansainliiton jäsenyys oli, puutteineenkin, selkeä tapa vakiinnuttaa Suomen itsenäisyyttä. *Kansanvalistusseuran kalenterissa* 1920 filosofi Arvi Grotenfelt katsoi, että vain tasavertaisten itsenäisten kansakuntien liitto takaisi rauhan.⁵⁵ Eduskunta keskusteli Kansainliitosta touku-kuussa 1920. Osa sosiaalidemokraateista piti kansainliittoa imperialististen porvarihallitusten liittona, johon ei tullut liittyä.⁵⁶ Kokoomuslehti *Uusi Suomi* näki liittymisen välttämättömäksi, vaikka se tuotti riskejä Suomen itsenäisyydelle.⁵⁷ Samaan aikaan porvaristossa esiintyi kannanottoja, joiden mukaan Suomi ei tulisi sallimaan Ahvenanmaan irrottautumista järjestön tuella. Kansojen itsemääräämisoikeuden periaatteeseen orientoituneessa SDP:ssä sekä kannatettiin että vastustettiin saariryhmän luovuttamista. Lopulta eduskunnan selkeän enemmistön mielestä Suomen oli turvallisempaa olla muotoutuvan järjestön jäsenenä.⁵⁸

Sisäistä yhtenäisyyttä voitiin rakentaa myös ulkoisten tavoitteiden avulla. Sotien välisessä Euroopassa oli varsin yleistä ”irredentismi”: osa samaan kansakuntaan kuuluvista oli transvaltiollisesti rajan ”väärällä” puolella, Suomen tapauksessa erityisesti itärajan takana.⁵⁹ Ajatukset Suomen maa-alueista ja kulttuurisuomalaisuuden rajoista olivat varsin yhtäläiset verrattuna mielipiteisiin itsenäisyyden käytännön synnystä. Irredentismin avulla ajatus suvereenisuudesta ja kansallisen identiteetin toteuttamisesta käännettiin ulospäin, mutta samalla ”sisäiset”, ”kansalliset” ja ”yhtenäiset” lähtökohdat voitiin pitää keskeisinä.

Integraatiokehityksen kannalta oli tärkeää, että Suomessa vallitsi suuri yksimielisyys Itä-

Karjalan kuulumisesta ”oikeuden” mukaan Suomelle. Sekä punaiset että valkoiset suunnittelivat tämän epämääräisen aluekokonaisuuden liittämistä Suomeen.⁶⁰ Sisällissodan jälkeen yritykset alueen ”vapauttamiseksi” johtivat vakaviin kiistoihin, sillä entiset punaiset vastustivat kiivaasti sotaretkiä. Käytännössä omaksuttu linja oli, reaali poliittisessa kyseenalaisuudessaankin kuitenkin eräällä tapaa hyödyllinen kansallisen integraation kannalta. Ulkoisen sodan avulla voitiin luoda konkreettinen ”toinen”, johon osa vuoden 1918 sisäisestä kokemuksesta voitiin heijastaa.

SDP:n pää-äänenkannattaja *Suomen Sosialidemokraatti* julkaisi laajoja kuvauksia itärajan sotatapahtumista vuonna 1919. Lehden näkökulmassa ”omia” olivat suomalaiset retkikuntalaiset. Suomi kävi alueella sotaa bolševikkeja vastaan.⁶¹ Tämä muutos oli, kaikessa itsestäänselvyydessäänkin, ratkaiseva sisällissodan tilan-

53. J.R. Danielson-Kalmari (1918) 'Kuinka on Suomen historia kirjoitettava?', teoksessa *Uuden Suomettaren muistojulkaisu 1869–1918. Uuden Suomettaren puolivuosisataisen ilmestymisen muistoksi julkaistu* (1919), Helsinki: Kirjavälitys, 64.

54. *Suomen Sosialidemokraatti* 15.10.1921. Väinö Voionmaa (1919) *Suomen uusi asema. Maantieteellisiä ja historiallisia peruspiirteitä*, Porvoo: WSOY, 16–17.

55. *Kansanvalistusseuran kalenteri* (1920), Helsinki: Otava, 6.

56. VP 1920 pöytäkirjat I, 563–566, 631–637, 644–661.

57. *Uusi Suomi* 8.5.1920. Aimo Halila (1969) *Väinö Voionmaa*, Helsinki: Tammi, 246.

58. *Uusi Suomi* 21.9.1920. J.W. Kedon lausunto eduskunnassa Kansainliittokysymyksessä VP 1920 pöytäkirjat I, 648. *Kansan Työ* 29.6.1921. Osmo Hyytiä (1986) *Puolueettomuuden ja rauhan linja. SDP:n suhtautuminen Suomen ulkopoliittikkaan ja turvallisuuskysymyksiin. Toukokuu 1918 – toukokuu 1922*, Helsinki: SHS, 227–235.

59. Hobsbawm (1994) 104–105. Brubaker (1996) 66–67.

60. Hyytiä (1986) 96. Toivo Nygård (1978) *Suur-Suomi vai lähiheimolaisten auttaminen. Aatteellinen heimotyö itsenäisessä Suomessa*, Helsinki: Otava 50–51, 55–58. Ketola (1987) 463–465.

61. Itäkarjalan tapahtumia kuvattiin lähes päivittäin tammikuusta 1919 lokakuuhun 1919.

teeseen verrattuna. Samaan aikaan SDP arvosteli sotatoimia rajusti sekä sanomalehdissään että eduskunnassa.⁶² Sosiaalidemokraatit suhtautuivat varsin myötämielisesti myös Viron auttamiseen vuoden 1918 lopulla.⁶³ *Työväen tietokirjan* mukaan sekaantuminen Itä-Karjalan kysymykseen oli peräti vahvistanut rajantakaisten alueiden itsenäisyyttä ja lähentänyt niitä Suomeen.⁶⁴ Kokonaisuudessa Suur-Suomi-ajatuksen reaalin merkitys kansallisen integraation välineenä väheni kuitenkin nopeasti jo vuoden 1919 aikana ja lopahti viimeistään Tarton rauhansopimuksen myötä.

Itsenäisyys reaktiona ”toiseen”

Filosofi Julia Kristevan mukaan muukalainen ”on eri kansallisuutta eikä kuulu samaan valtioon kuin itse kuuluu”.⁶⁵ Muukalaisista tehdään stereotyyppioita, jotka ovat sosiaalisten ryhmien kulttuurisia ja historiallisia määritelmiä. Itsenäisyys ja oman identiteetin ylläpito perustuu ratkaisevasti näiden ”kansallisten” ja ”ei-kansallisten” piirteiden intensiiviseen määrittelyyn. Yleensä kansallista määritelläänkin nimenomaan ei-kansallisen kautta.

Idässä sijaitsevan uhkaavan muukalaisen kautta Suomen lohduttomalta näyttävään sisäiseen tilanteeseen saatiin ”yhteisiä” arvopositiivisia. Porvariston mukaan erityisesti sisällissota ja kommunismi olivat venäläistä tuontitavaraa ja sisällissota ”vapausotaa” venäläisyydestä. Itäinen perivihollinen uhkasi itsenäisyyttä ja suomalaiset piti paitsi varustaa, myös kasvattaa tätä uhkaa torjumaan.⁶⁶ Tulkin avulla voitiin paitsi rehabilitoida suomalainen työmies, myös syyttää samaa työmiestä veljeydestä ”bolshevikkisaastan” kanssa. SDP ei hyväksynyt suoraan mitään edellä esitettyistä periaatteista. Ne kaikki olivat kuitenkin taustalla, kun uusi sosiaalidemokraattinen puolue omaksui varsin kriittisen näkemyksen itänaapurin. Julkisuudessa SDP ei pitänyt Venäjää välittömänä itsenäisyyden uhkana, eikä asevarustelu ollut siten perusteltua. Sen tavoite oli aseidenriisunta ja Suomen puolueet-

Kansanvallan ja kansallisvaltion puolesta. Sosiaalidemokraattien moniulotteinen suhde itsenäisyyteen tulee hyvin ilmi tästä vaalijulistuksesta. Suomen Sosialidemokraatti 1.7.1922.

tomuuspolitiikka. Toisaalta puolue julisti joka tilanteessa puolustavansa itsenäisyyttä.⁶⁷

SDP:n mielestä Neuvosto-Venäjä oli väääröppinen, imperialistinen ja despoottinen valtakun-

62. Laherman ym. välikysymys Itä-Karjalan tapahtumista VP 1919 pöytäkirjat, 41–48.

63. *Suomen Sosialidemokraatti* 12.12.1918, 13.12.1918, 17.12.1918. Hyttiä (1986) 76–77.

64. *Työväen tietokirja* (1922) 86.

65. Julia Kristeva (1992) *Muukalaisia itsellemme*, suomentanut Päivi Malinen, Helsinki: Gaudeamus, 102.

66. Karemaa (1998) 72–117. Kari Immonen (1987) *Ryssästä saa puhua...: Neuvostoliitto suomalaisessa julkisuudessa ja kirjat julkisuuden muotona 1918–39*, Helsinki: Otava, 99–102.

67. *Suomen Sosialidemokraatti* 22.8.1919. Asevelvollisuuskomitean mietintö valtioneuvostolle 11.12.1920, 48. Komiteamietintö nro 23 1920. *Työväen tietokirja* (1922) 212–125.

ta. *Suomen Sosialidemokraatti* kritisoi jatkuvasti ja laajasti Venäjän oloja 1920-luvun taitteessa. Toisaalta puuttuminen Venäjän sisäisiin asioihin oli yhtä tuomittavaa. Neuvosto-Venäjää ja kommunisteja ymmärtänyt sosiaalidemokraattisen puolueen vasemmisto-oppositio näyttää kääntyneen laajemmin bolševikki-Venäjää vastaan syksyllä 1920. Tällöin julkaistiin Kommunistisen internationaalisen ohjelman, joka muun muassa kielsi kansalliset puolueohjelmat.⁶⁸ Näyttää varsin selvältä, että SDP:n tosiasiallinen itsenäisyyden potentiaalinen vihollinen oli jo viimeistään vuonna 1920 sama bolševikki-Venäjä kuin porvaristollakin.

Suomessa oli myös potentiaalinen kielellinen "toiseus" ruotsinkielisen vähemmistön muodossa, vaikka Suomi oli etnisesti ja kielellisesti eräs yhtenäisimmistä uusista Keski- ja Itä-Euroopan valtioista.⁶⁹ Ruotsi ei Ahvenanmaan selkkauksen loputtua muodostanut sotilaallista uhkaa, jos ei liittolaistakaan.⁷⁰ Suomesta tuli suomenkielisten valtio, jossa oli laajat vähemmistöoikeudet. Sisällissodassa ruotsinkieliset olivat identifioineet voittajien puolelle.⁷¹

Vuoden 1918 jälkimainingeissa *Suomen Sosialidemokraatti* piti RKP:tä kaikkein vihamielisimpinä työväenluokan tavoitteita kohtaan.⁷² Toisaalta sisällissodan hävinnyt puoli omaksui mallittaisen kielipolitiikan ja tuki kielilaeissa vähemmistökielen oikeuksien turvaamista. Kielikysymys oli SDP:lle varsin toissijainen, joskaan ei merkityksetön kysymys.⁷³ Vuosikymmenen lopulla sosiaalidemokraatit jopa "liittoutuivat" aitosuomalaisuuden uhkaaman RKP:n kanssa eduskunnassa.⁷⁴

Kielikysymys ei ollut merkityksetön, päinvastoin, mutta sillä ei lopulta ollut itsenäisyyteen viittaavaa ratkaisevaa merkitystä kansallisen identiteetin kannalta. Koko ongelma jäi Venäjän-kysymykseen verrattuna selkeästi enemmän vallan ja statuksen tasolle. Enemmistön tahtoa heijastava "isänmaallisuus" ei määrittynyt yleisesti ottaen kielen tai "rodun" kautta. Suomi vält-

tyi enimmiltä osin Keski-Eurooppaa riivanneilta eri kansan- tai kieliryhmien välisiltä konflikteilta.⁷⁵

Nationalismin pääkysymykseksi tulikin kommunismi, sillä lopulta ainoastaan kommunistit leimattiin muiden taholta yksimielisesti "epäisänmaallisiksi". Tämä oli sikäli ironista, että todellisuudessa puolueen jäsenet ja kannattajat olivat leimallisesti suomenkielisiä.⁷⁶ Kommunismiin liittäminen Venäjään oli helppoa, sillä entisten punaisten johto operoi Suomen Kommunistista Puoluetta (SKP) Venäjältä käsin. Suomessa raskauttaviksi muodostuivat yksittäisten kommunistien vakoilu itänaapurin hyväksi sekä virallisen Suomen Sosialistisen Työväenpuolueen (SSTP) avoin tuki Neuvosto-Venäjälle kaikissa suomalaisvenäläisissä kysymyksissä. Tammi-kuussa 1922 Itä-Karjalan kapinan vuoksi SSTP:n nimissä julkaistu "rauhanjulistus" tulkittiin itänaapurin sotaponnistusten tukemiseksi mahdollisessa Suomen ja Venäjän välisessä sodassa.⁷⁷ Keväällä 1922 julkisuuteen päätyi kommunistien kiertokirje, jossa kehoitettiin auttamaan Neuvosto-Venäjän nälänhätää varastamalla työ-

68. *Kansan Lehti* 16.8.1920, 30.10.1920.

69. Zimmer (2003) 59–72. Hobsbawm (1994) 104–105, 123.

70. Ari Uino (1989) 'Kielitaistelu ja "uusi suomalaisuusliike" 1918–1939', teoksessa *Herää Suomi. Suomalaisuusliikkeen historia*, Jyväskylä: Kustannuskiila, 199. Jari Leskinen (1999) *Veljien valtiosalaisuus. Suomen ja Viron salainen sotilaallinen yhteistyö Neuvostoliiton hyökkäyksen varalle vuosien 1918–1940*, Helsinki: WSOY, 27, 126.

71. Pekka Kalevi Hämäläinen (1978) *Luokka ja kieli valankumouksen Suomessa*, Helsinki: Historiallisia tutkimuksia 107, 24.

72. *Suomen Sosialidemokraatti* 25.4.1919, 28.4.1919.

73. Keskustelu kielilaisista eduskunnassa osoitti sovinnollisuutta. VP 1921 pöytäkirjat III s. 2576–2582, 2630.

74. Jaakko Paavola (1984) *Väinö Tanner. Sillanrakentaja. Elämäkerta vuosilta 1924–1936*, Helsinki: Tammi, 89.

75. Zimmer (2003) 59–72.

76. Saarela (1996) 64.

77. Saarela (1996) 251–252. *Suomen Sosialidemokraatti* 27.1.1922

paikoilta.⁷⁸ Valkoinen Suomi reagoi kommunismin jatkuvilla oikeusjutuilla ja vangitsemisilla sekä lopulta kieltämällä SSTP:n elokuussa 1923.⁷⁹ Myös sosiaalidemokraatit pitivät kommunistien toimintatapoja tuomittavina ja epäisänmaallisina. Toisaalta puolueilla oli yhteinen historia aina vuoteen 1920 asti. Tämän jälkeenkin puolueiden jäsenet tekivät yhteistyötä ammattiyhdistysliikkeessä ja aika ajoin myös puoluetasolla etenkin amnestiakysymyksessä. SDP:n mielestä kommunisminvastainen toiminta olikin ylimitoitettua, perusteetonta. Lisäksi se kohdistui myös maltillista työväenliikettä vastaan.⁸⁰

Arviolta 15 prosenttia kansasta⁸¹ edusti tai ainakin kannatti kommunistista politiikkaa, jota kaikki muut vastustivat. Integraation kannalta tämäkin oli kuitenkin huomattava parannus sisällissodan tilanteeseen verrattuna. Ei olekaan yllättävää, että porvariston kuva sosiaalidemokratiasta itsenäisyyden puolustajana vahvistui yhtä jalkaa SDP:n negatiivisen Venäjä-kuvan vahvistuessa ja pesäeron kommunismin tullessa selviöksi. Martti Pihkala oli vuonna 1918 vaatinut tiukkaa kuria ja rodun puhdistamista heikommasta aineksestä. Muutaman vuoden kuluttua hän vaati suomalaiskansallista integraatiota urheiluelämään.⁸²

SDP:n näkemyksen mukaan todellista yhtenäisyyttä edusti SDP:n oma välittävä politiikka, joka hylkäsi ajatuksen, että venäläisyys tai bolševismi vaikutti positiivisesti itsenäisyyteen tai kansalliseen identiteettiin. Toisaalta sama politiikka otti uuden itänaapurin suomalaisseuraajineen tosiasioina, joiden kanssa tuli voida elää. Kommunistit pitivät Neuvostovenäjää avoimesti esikuvanaan, vaikkakin 1920-luvulle tyypillinen ajatus SKP:n ja bolševikkien vallassa olleista sätkynukkekommunisteista on myöhemmän tutkimuksen valossa osoittautunut pahasti yliampuvaksi.⁸³

Joka tapauksessa porvaristossa tämä jako karsinoi SDP:n ”kansalliseksi” ja kommunistit ”epäkansalliseksi”. Lapuanliikekin ponnisti lopulta varsin selvästi tästä ”epäisänmaallisen” ja

”epäsuomalaisen” kommunismin ajatuksesta. Sen sijaan ajatus epäisänmaallisuuden laajentamisesta sosiaalidemokratiaan tai yleensäkin ”puolipunaiseen tasavaltaan” kohtasi vastustusta, joka lopulta rapautti koko liikkeen menestyksen.⁸⁴

Itsenäisyys suomalaisena historiana

Anthony D. Smith kutsuu historian ja kansakunnan yhteyttä etnosymbolismiksi, joka syntyy ”historiallisen arkeologian” avulla. Historian tapahtumista valikoituvat tietoisuuteen asiat, jotka ovat merkityksellisiä nyky-yhteiskunnan kannalta. Näitä asioita painottava menneisyyden kertomus tulkitsee ”kehitystä” – sosiaalisia, taloudellisia ja poliittisia muutoksia yhteisiksi pyrkimyksiksi tulevaisuudessa.⁸⁵ Tämä ”kolmoiskatse” vastaa ihmisten mielekkyyden vaatimukseen, sillä se yhdistää ihmisten hajanaiset henkilökohtaiset identiteetit kansallisen identiteetin taakse. Lineaarinen, ”tyhjä” aika täyttyy itsenäisellä tilillisellä ja ajallisella kansakunnalla. ”Kolmoiskatseen” vuoksi kansakunta ei ole ”kuviteltu yhteisö” vaan yhteisö, jonka poiskuvittelu on mahdotonta. Ratkaiseva osa sosiaalisen todellisuuden mielekkyydestä perustuu tähän ajalliseen

78. *Suomen Sosialidemokraatti* 4.3.1922. *Helsingin Sanomat* 8.3.1922.

79. Puolueen nimi oli tätä ennen muuttunut Suomen Työväenpuolueeksi (STP).

80. Työväen Tietokirja 1922 s. 28. *Suomen Sosialidemokraatti* 4.8.1923.

81. Suomen Sosialistisen Työväenpuolueen (SSTP) kannatus vuoden 1922 vaaleissa oli 14,8 %, SDP:n 25,1 %. Soikkanen (1975) 356.

82. Martti Pihkala (1918) *Minkälainen Suomi meidän on luotava*. Jyväskylä: Gummerus, 128–130. Markku Mattila (1999) *Kansamme parhaaksi. Rotuhygieniä Suomessa vuoden 1935 sterilointilakiin asti*, Helsinki: SKS 1999, 106–107. *Uusi Suomi* 15.9.1920.

83. Saarela (1996) 359–362.

84. Juha Siltala (2005) (1985) *Lapuan liike ja kyyditykset 1930*, Keuruu: Otava, 188–197.

85. Anthony D. Smith (1999) *Myths and Memories of the Nation*, Oxford: Oxford University Press 1999, 62–64.

kansakuntakonstruktioon. Nationalismin kannalta menneisyys on ”pyhä”, sillä ilman teleologista itsenäisyysthistoriaa itsenäisyys ei ole täydellistä.

SDP erottautui kolmoiskatseen avulla bolševismista ja kommunismista sekä samaistui suomalaiseseen historiaan. Työväen historian kulku liitettiin Suomen itsenäisyysthistoriaan, jolloin molempien ilmiöiden historian murrokset, nykytila ja tulevaisuus liittyivät saumattomasti yhteen. Samalla työväenliikkeen olemassaolo muuttui osaksi kansallista identiteettiä ja sitä voitiin puolustaa ja ymmärtää sekä nationalismin argumenttien että itsenäisyyden sisäisen ja ulkoisen ulottuvuuden avulla. Murosveihe synnytti SDP:n sisälle vastakertomuksen, joka näki työväenliikkeen eron väliaikaisena. Tämä ”keskustan oppositiona” tunnettu liike säilyi SDP:ssä 1920-luvun puoliväliin asti.⁸⁶

Sosiaalidemokraattien johtoon kuuluneen J. W. Kedon mielestä koko työväenliikkeen historia oli ollut taistelua kahden suuntauksen välillä. Toinen suuntaus oli edustanut yhtenäistä työväenliikettä, toinen yhtenäisyyden hajottajaa. Hajottajapuoli eli kommunismi oli eronnut sosiaalidemokratiasta 1840-luvulla. Englantiin oli tällöin syntynyt demokratiaa vaatinut chartismi, Ranskaan blanquillainen salaliittoperinne. 1900-luvun alussa venäläiset vähemmistökommunistit yrittivät luoda ammattivallankumouksellisen puolueen, enemmistö kannatti avointa kansanvaltaa. Nykyinen kommunismi jatkoi blanquillaisia toimintatapoja. Kedon mukaan auktoriteetit, Marx ja Engels, olivat SDP:n puolella: Työväenliikkeen piti hyväksyä erilaiset virtaukset eikä muodostaa eristäytyneitä ryhmäkuntia.⁸⁷ *Työväen Tietokirjassa* suomalainen kommunismi liitettiin vielä selvemmin sekä bolševismiin että Suomen asemaan Venäjän entisenä osana. Sosiaalidemokratia edusti demokratiaa, joka oli ”suomalaisen kansanvallan pitkän historian” luonnollinen seuraus. Moskovaa myötäilevät kommunistit edustivat ”nykyistä keisarivaltaa” ja sortoa.⁸⁸

Kansallisvaltion ja sosialismin suhde määritti SDP:n pitkän tähtäimen itsenäisyyspyrkimykset. Kedon mukaan sosialismi ei hävittäisi valtioita ja näin ollen myös sosialisteilla oli isänmaa. Tätä mieltä hän väitti myös Marxin olleen. Työväen piti toimia kansallisesti ja kehittyä kansakunnaksi. Suomen työväenluokka piti itsenäisyyttä merkittävänä asiana ja hyökkäys maahan velvoittaisi työväkeä puolustamaan itsenäisyyttä.⁸⁹

Kolmoiskatseen vuoksi myös itsenäisyysthistorian juuret nähtiin pitkänä, sillä tämä tulkinta legitimoit saavutettua itsenäisyyttä pitkien ponnistelujen tuloksena. Samalla sen logiikka selitti historiaa yleisemminkin. ”Joulukuun 6. päivän tirkistysaukko” olikin mitä selkein tapa tulkita historian kehitystä 1920-luvulla.⁹⁰ Suomessa uskottiin vakaasti myös Osmo Jussilan ”valtiomyytiksi”⁹¹ nimittämään ilmiöön. Suomen valtio oli ollut olemassa vuodesta 1809. Samasta vuodesta alkaen Suomella oli ollut myös omat erilliset ”perustuslakinsa”. *Työväen tietokirjassa* todettiin, että Suomi-niminen maa oli liitetty vuonna 1809 Venäjään. Sopivan huolimaton ilmaisu mahdollisti Suomen valtiollisen olemuksen kiinnittämisen pitkälle menneisyyteen.⁹²

Sisällissodan hävinnyt puoli saattoi yleisemminkin samaistua historiantulkintaan, jossa menneisyyden yhteiset pyrkimykset jalostuivat tulevaisuuden päämääriksi. Väinö Voionmaan vuonna 1919 ilmestyneessä teoksessa *Suomen uusi asema* Voionmaa piirsi Suomelle itsenäisen historiallisen aseman tyyllisesti Topeliusta pla-

86. (1978) *Suomen työväenliikkeen historia*, toim. Lauri Haataja, Seppo Hentilä, Jorma Kalela, Jussi Turtola, Joensuu: Työväen sivistysliitto, 145.

87. *Suomen Sosialidemokraatti* 5.9.1921.

88. Työväen tietokirja (1922) 391.

89. *Suomen Sosialidemokraatti* 3.3.1922.

90. Heikki Ylikangas (1986) *Käännekohtat Suomen historiassa. Pohdiskeluja kehityslinjoista ja niiden muutoksista uudella ajalla*, Juva: WSOY, 151–156.

91. Jussila (2007) 110–131.

92. Työväen tietokirja (1922) 61.

goiden: ”Kunkin ajan valtiollinen elämä on kuin elävä kasvi, jonka juurillaan imee voimaa menneisyyden maaperästä ja lehdillään kokoo valoa ja väriä tulevaisuuden ilmakehästä. Ainoastaan menneisyyden varmalle pohjalle voidaan valtiollinen tulevaisuus rakentaa.”⁹³ Teoksessa Voionmaa perusteli historialla, kielellä ja maantieteellä, miksi Ahvenanmaan ja laajojen alueiden Itä-Karjalassa tuli kuulua Suomeen.⁹⁴ Santeri Alkion lausunnon mukaan ”Teos on joka suhteessa kansallisesti ja itsenäisesti ajattelevan tutkijan hyvää työtä.”⁹⁵ Pian teoksen julkaisun jälkeen suomalaisten Aunuksen retkikunta työntyi rajan yli. Voionmaa, kuten kaikki sosiaalidemokraatit, vastusti systemaattisesti sotapolitiikkaa keinona Suur-Suomen luomiseksi.⁹⁶

Kansalliselle identiteetille löytyi myös yhteisiä historiallisia sankareita. 1800-luvun ”suurmiesten” merkitys oli 1920-luvun taitteessa kenties tärkeämpi kuin koskaan aikaisemmin tai koskaan sen jälkeen. Snellmanin syntymästä tuli vuonna 1921 kuluneeksi 115 vuotta. Juhlapäivänä sosiaalidemokraattinen pakinoitsija Sasu Punanen (Yrjö Räisänen) pani ilahtuneena merkille porvarilehden kommentin, jonka mukaan Snellman oli suurin suomalainen. Tämä oli ”virkistävä”, koska kaikkina muina päivinä porvarien suurin suomalainen oli Mannerheim. Sosialistinkin piti kumartaa Snellmanille, jolla oli lyömättömät ansiot suomalaiskansallisen kulttuurin herättämisessä. Suurmiehen arvoa ei vähentänyt edes se, että Snellman olisi kaiken todennäköisyyden mukaan suhtautunut kauhulla sosiaalidemokratian kaltaiseen liikkeeseen.⁹⁷

Integraatiota helpotti myös suomalaisuuden vahva myytti Kalevala, joka orientoi suomalaisen käsitystä historiasta ”vanhan itsenäisyyden” aikana. 1920-luvun taitteessa Kalevalasta saatiin helposti kansakuntaa yhdistävä kokonaisuus, joka oli ”ajaton” ja ”yhtenäinen”, kun samaan aikaan Suomi oli ”uusi” ja ”hajanainen”.⁹⁸ Kalevala oli varsin tyyli puhdas esimerkki Benedict Andersonin kuvaamasta ”kulttuurisesta artefaktista”, jonka avulla kansakunnan olemassaoloa voi-

daan esittää kiistattomalla yleisesti hyväksytyllä tavalla.⁹⁹

Kalevalan poikkeuksellisuutta ja tärkeyttä alleviivaa se, että sitä oli mahdollista tulkita kohtuullisen riidattomasti ”punaisen” ja ”valkoisen” läpi. Kalevalan päivänä 1923 Sasu Punanen piti kyseistä juhlaa ”yhtenä ainoista, jota ei oltu suunnattu työväkeä vastaan”. Hän piti myönnettävänä, että monet ”uuden ajan Kalevala-miehet” olivat kiivaita valkoisia. Edes tämä ei tehnyt heidän työtään omassa aihepiirissään merkityksettömäksi, sillä se oli suoraa jatkoa Elias Lönnrotin töille. Nimeltä Sasu mainitsi Akseli Gallen-Kallelan ja kokoomuspoliitikkona ja kielitieteilijänä kunnostautuneen E. N. Setälän. Sen sijaan Kalevalalla ei ollut mitään yhteyttä Suur-Suomi-puuhailuihin, eikä Väinämöinenkään ollut ”valkoinen”. Kalevala oli Sasun tulkinnan mukaan ”Suomen kansan syvien rivien laulama teos aikoina, jolloin kaikki vielä paiskivat töitä, eikä ollut olemassa luokkataistelua, eikä punaista eikä valkoista puoltakaan.” Harva nautti nykypäivänä sen tyylistä, mutta sen yhteistä korostava vaikutus oli suunnaton.¹⁰⁰

Tärkeämpiä jatkuvuuden kannalta olivatkin Kalevalan sovellukset. Kalevalan päivänä 1923 Kansallisteatterissa esitettiin Lauri Haaran näytelmä *Lemmin poika* (1922). Näytelmä oli saavuttanut runsaasti menestystä työväen teattereissa syyskaudella 1922. Haarla oli 1920-luvulla vassemmistolaisesti suuntautunut kirjailija. Hänen mukaansa näytelmän Lemminkäis-hahmo edus-

93. Voionmaa (1919) 99.

94. Voionmaa (1919) 32–37, 56–59, 229–236

95. *Suomen Sosialidemokraattikin* julkaisi Alkion esittämän lausunnon 28.3.1919.

96. Nygård (1978) 243.

97. *Suomen Sosialidemokraatti* 12.5.1921.

98. Derek Fewster (2008) 'Kalevala ja muinaisuuden politisoituminen', teoksessa *Kalevalan kulttuurihistoria*, Helsinki: SKS, 190–191.

99. Anderson (2006) 4.

100. *Suomen Sosialidemokraatti* 28.2.1923.

ti kommunismia.¹⁰¹ Aivan suoraan se ei kuitenkaan tullut ilmi, sillä *Uuden Suomen* arvostelija kehui näytelmän Kansallisteatterin ensi-illan jälkeen.¹⁰²

Suomen vanha historia oli kokonaisuudessa kenties selvin tapa rakentaa kansallista identiteettiä mahdollisimman vähän kiistoja herättävällä tavalla. Suomella oli ”omaa” historiaa 1800-luvulla sekä kulttuurisia saavutuksia, joiden merkitys oli jaettava. Vuoden 1918 kipupistettä ei voitu suoraan ylittää niiden avulla, mutta myyttinen historia toimi vähintään välillisenä tulkintakeinona rakennettaessa itsenäistä suomalaisuutta yhtenäisyyttä korostavin siveltimenvedoin.

Legitimaatio kasvaa?

Itsenäisyyden vakiintumista voi arvioida itsenäisyyspäivän vastaanoton muuttumisen perusteella. Nationalismin merkkipäivällä on kaksi vaatimusta. Sen pitää olla helposti muistettava ja ihmisten suuren enemmistön pitää suhtautua juhlaan positiivisesti. Ranskassa Bastiljin vapauttamista on juhlittu systemaattisesti itsenäisyyspäivänä vuodesta 1880 alkaen. Vasta tällöin se sai yleisempää merkitystä päivänä, jota lähes kaikki saattoivat juhlaa valtion ja kansakunnan liittopäivänä.¹⁰³ Suomessa itsenäisyyden juhlapäivän tarpeellisuudesta ei, kommunisteja lukuun ottamatta, ollut erityistä kiistaa sisällissodan jälkeen. Tarjolla oli vain monia integraation kannalta toivottomia juhlapäiväehdokkaita. Vakiintunut kompromissipäivä herätti eniten tyytymättömyyttä äärioikeistossa. ”Roskaa”, totesi aktivistijohtaja Elmo E. Kaila itsenäisyyspäivästä vuonna 1919.¹⁰⁴

Valkoisten voittoa symboloinut armeijan lipujuhla (16.5.) oli aluksi valkoisen Suomen tärkein juhlapäivä. Sen merkitys itsenäisyysjuhlanä väheni ajan kuluessa. Sosiaalidemokraatit lämpenivät verraten nopeasti joulukuun kuudennelle päivälle. Joulukuussa 1919 sosiaalidemokraatit katsoivat, että itsenäisyys oli sinällään hyvä asia. Työväestö ei voinut kuitenkaan osallistua juhlin-

taan vuoden 1918 valkoisen terrorin ja vankileirien vuoksi. Vuosina 1920–1921 asetelma säilyi pääosin ennallaan. Kuitenkin jo vuonna 1922 sosiaalidemokraatit pitivät joulukuun 6. jo selvemmin oikeana itsenäisyyspäivänä. Sisällissodan haavat olivat alkaneet hitaasti parantua ja rauhantila Venäjän kanssa oli lopulta saavutettu. Amnestiakysymys oli kuitenkin ratkaisematta, eikä itsenäisyyden tasa-arvoinen juhliminen ollut edelleenäkään mahdollista.¹⁰⁵

Itsenäisyyden myötä nationalismi muutti suuntaansa. Nationalismin keskeiset kysymykset ”kansainvälistyivät”. Ne eivät olleet enää pelkästään suoria reaktiota Venäjän-suhteisiin, kuten tilanne oli ollut vuoteen 1917 asti. Venäjänkysymys säilyi tässä problematiikassa kuitenkin edelleen ratkaisevana, sillä keskeiset ”isänmaallisuuden” määreet olivat pohjimmiltaan mielipiteenmuodostusta itänaapuriin. Itsenäisyysargumentin kautta Venäjän-kysymyksessä voitiin korostaa nationalismin ulkoista ulottuvuutta ja häivyttää sisällissodan kokemusta. Jopa työväen historia voitiin liittää tämän avulla kansalliseen historiaan ja samaan aikaan erottaa se erilliseksi bolševismin historiasta. Kansallisen integraation kannalta suomalaisen yhteiskunnan itäsuhteiden pienin yhteinen nimittäjä olikin ajatus venäläisyydestä ”toisena”, erilaisena ja huonompana. Tätä ajatusta seurasi Suomessa heitä edustavien kommunistien ”epäsuomalaisuus”.

101. Kari Sallamaa (2008) 'Kalevala sanataiteessa 1860–1935', teoksessa *Kalevalan kulttuurihistoria*, Helsinki: SKS, 59–63.

102. *Uusi Suomi* 1.3.1923.

103. Billig (1995) 45. Eric Hobsbawm (2005) (1983) 'Mass-Producing Traditions. Europe, 1870–1914', teoksessa *The Invention of Tradition*, Cambridge: Cambridge University Press, 271.

104. Martti Ahti (1999) *Ryssänvihassa: Elmo Kaila 1888–1935. Aktivistin, asevoimien harmaan eminenssin ja Akateemisen Karjala-seuran puheenjohtajan elämäkerta*, Porvoo-Helsinki-Juva: WSOY, 170.

105. Pääkirjoitukset *Kansan Lehti* 6.12.1920, 6.12.1921 ja 6.12.1922. Pääkirjoitukset *Suomen Sosialidemokraatti* 6.12.1919, 6.12.1920 ja 6.12.1921 ja 6.12.1922. Tepora (2011) 133.

Myös sisällissodan hävinnyt puoli pystyi rakentamaan julkisuudessa omaa itsenäisyystulkintaansa. Oleellista oli Kalevalan kaltaisten ”yh-teisten” rakennusainesten olemassaolo, mikä mahdollisti ehkä ratkaisevasti sisällissodasta irrallaan olevan itsenäisyyden kuvittelemista. Irrottautuminen vanhan työväenliikkeen toimista syksyllä 1917 ja sisällissodan aikana näkyi uuden SDP:n itsenäisyystulkintojen hyväksyttävyydessä ”valkoisessa” Suomessa. Ilmeisesti yksikään sosiaalidemokraattisen lehdistön 1920-luvun taitteessa saamista kymmenistä painokanteista ei koskenut suoranaisesti itsenäisyyden tulkin-

taa. Oleellista olivat tietenkin tulkinnan rajat. Sosiaalidemokraattisessa julkisuudessa ei korostettu punaisen Suomen edustaneen ”oikeaa” itsenäisyyttä.¹⁰⁶ Ratkaisevaa oli ”vapaussodan” olemassa olon kiistäminen ja itsenäisyyden juurien löytäminen sosiaalidemokraattien omista toimista kesällä 1917.

106. Kommunistilehtien osalta erityisesti sisällissodan tulkinta johti kymmeniin painokanteisiin. Saarela (1996) 352.

Päivi Salmesvuori

Naisten monenlaiset historiat

Sari Katajala-Peltomaa ja Raisa Maria Toivo ovat teoksessaan *Noitavaimo ja neitsytäiti. Naisten arki keskiajalta uudelle ajalle luoneet monimuotoisen ja uuteen tutkimukseen perustuvan kuvan keskiajan ja uuden ajan alun naisista*.

Tampereen yliopiston historiantutkijat Sari Katajala-Peltomaa ja Raisa Maria Toivo purkavat vanhentuneita käsityksiä kristinuskon naisvihamielisyydestä ja noitavainoista naisvainoina. Heidän mukaansa tällaiset 1970-lukulaiset käsitykset ovat edelleen vallalla historian yleisesityksissä. Lisäksi he pyrkivät luomaan monimuotoisen kuvan keskiajan ja uuden ajan alun naisista ja heidän arjestaan, jossa kristinuskon vaikutti ja näkyi monella tapaa. Pääasiallisina lähteinä heillä on kahdenlaiset aineistot: pyhimyksen sijulistamis- sekä noitaoikeudenkäyntien pöytäkirjat. Näistä ensin mainitut painottuvat 1300-luvun Keski-Eurooppaan, ja viimeksi mainitut koskevat erityisesti 1600-luvun jälkipuolen Suomen tuomiokirjoja. Kirjan taustalla on tekijöiden näihin aineistoihin pohjaavat englanninkieliset väitöskirjat, joista käsillä olevaan teokseen pyritään suodattamaan kiinnostavimmat tapaukset.¹

Kirja on jaettu viiteen päälukuun, joista ensimmäinen "Kuvitelmissa" toimii taustalukuna, muut luvut on otsikoitu "Kotona", "Kylällä", "Kirkossa" sekä loppuluku "Oliko naisilla reformaatiota?". Paikkaan sidotut otsikot tuovat oivaltavasti esiin mistä näkökulmasta naisia kulloinkin tarkastellaan.

Teoksen erityinen ansio on kirjoittaa auki miten käytettyjä lähteitä on luettu. Esimerkiksi mullaisten reunaehtojen vallitessa lähteet on luotu, miten niitä tulkitaan ja mitä niistä voidaan päätellä. Tiedot tulevat esiin useassa eri kohtaa, tämän vuoksi tekstiä olisi selkeyttänyt, jos lähteen käytön kuvaus olisi kirjoitettu yhdeksi alaluvuksi. Se olisi oivallista historian opetuksen metodikurssimateriaalia. Käytetty tutkimuskirjallisuus on laaja ja monipuolinen. Sitäkin luetaan kiitettävään kriittisesti, paikoin jopa ylikiitettävästi. Tämä tulee esiin parhaiten Joan Kellyn vuonna 1977 kirjoittaman artikkelin kohdalla. Kellyn yli kolmekymmentä vuotta vanhan "Did Women have Renaissance?" -artikkelin kera tuodaan perusteellisesti esiin naistutkimuksen ja feministisen tutkimuksen erilaiset painotukset 1970-luvulta nykypäivään. Tuntuu ruudin haaskaukselta käyttää energiaa 1970-luvun ja 1980-luvun naisten sortoa koskevaan tutkimuskirjallisuuteen, kun käytettävissä olisi jo 1980-luvulta läh-

1. Sari Katajala-Peltomaa & Raisa Maria Toivo (2009) *Noitavaimo ja neitsytäiti. Naisten arki keskiajalta uudelle ajalle*, Jyväskylän: Atena, 272 s.

tien eksponentiaalisesti kasvanut erittäin moninäkökulmainen ja käyttökelpoinen tutkimuskirjallisuus keskiajan ja uuden ajan naisista. Kellyyn kohdistettu kritiikki tuntuu lisäksi ristiriitaiselta, koska tekijät eivät voi kiistää hänen oivalluksensa tärkeyttä tutkimukselle: sukupuolen lisäksi luokka, etninen tausta ja varallisuus vaikuttivat kunkin yksilön elämään ja siihen, millaista renessanssia hän saattoi elää tai olla elämättä.

Kun kirjoittajien lähtökohtana on tuoda esiin naisten elämien kirjo ja monimuotoisuus, niin nähdäkseni tämän minusta erinomaisen idean ytimessä on ajatus siitä, että suuria yleistyksiä ei pidä tehdä, koska ne eivät käytännössä sovi kehenkään. Kirjoittajat eivät kuitenkaan aina malta olla yleistämättä, mikä heikentää heidän esimerkkiensä voimaa. Tämä näkyy esimerkiksi noita-oikeudenkäyntien kohdalla. Kirjassa puretaan vahvasti myyttiä vain naisista noitana ja korostetaan, että yhtä hyvin miehet saattoivat joutua syytetyiksi noituudesta. Itse olisin korostanut pikemminkin sivun 154 noita-oikeudenkäyntejä eri puolilla maailmaa koskevan taulukon informaatiota: syytettynä olleiden miesten ja naisten lukumäärät vaihtelivat huomattavasti maasta riippuen. Esimerkiksi Islannissa, Venäjällä ja Virossa valtaosa noidiksi syytettyjä oli miehiä, kun taas nykyisen Saksan, Unkarin ja vaikkapa Englannin alueella valtaosa oli naisia. Tästä seuraa, että Suomessa käytyjen oikeudenkäyntien perusteella ei voida päätellä tilanteista muualla Euroopassa. Sivumennen huomauttaen hieman ihmettelen sitä, että tekijät korostavat purkavansa 1900-luvun alussa vallinneita myyttejä naisista. Nimittäin naisnoitien myytin purkaminen ei ole Suomessa uusi asia, tätä ovat tehneet jo Antero Heikkinen tutkimuksessaan vuodelta 1969 sekä erityisesti Marko Nenonen noituutta käsittelevissä tietokirjoissaan 1990-luvulta lähtien. Tästä syystä noituusilmiön moninaisuuden korostaminen, mikä kyllä myös tulee kirjassa ilmi, olisi ollut lähtökohtana ajankohtaisempi näkökulma.

Tulkintojen moninaisuus

Kirjassa tulee elävästi ilmi että yhtä hyvin kotona, kylällä ja kirkossa naiset olivat aktiivisia ja usein arvostettuja yhteisöjensä jäseniä. Tekijät viittaavat usein ”yksityiseen” naisen ja ”julkiseen” miesten tilana. Heidän esimerkeistään käy erinomaisesti ilmi, että tuo jako ei käytännössä toiminut ollenkaan. Elinpiirit sekoittuivat, ja molemmat sukupuolet vaikuttivat molemmissa sfääreissä.

Tekijät kritisoivat vahvasti tutkijoita keskiajan naisvihamielisyyden korostamisesta. Tämä onkin vain yksi puoli keskiajan lähteissä. Joskus tekijöiden lähteiden tulkitseminen naismyönteisiksi haastaa lukijan miettimään muitakin tulkintavaihtoehtoja. Tästä esimerkkinä mainittakoon seuraava päätelmä: raskaina olevien naisten ei oletettu osallistuvan oikeudenistuntoihin, joten kirkon seksuaalikielteinen asenne ei näkynyt suhtautumisessa odottaviin äiteihin ja syntymättömiin lapsiin. Sama esimerkki voisi kertoa kuitenkin myös asenteesta, jonka mukaan raskaana olevan naisen ei ole hyvä näyttäytyä julkisella paikalla, koska hän on raskaana aina jossain määrin syntisen seksiaktin takia. Tästä huolimatta katolisen kirkon asenne lapsiin oli myös se, että lapsi avioliitossa on merkki Jumalan siunauksesta. Nämä näkökulmat eivät kuitenkaan sulje toisiaan pois.

Toinen esimerkki liittyy pyhimysprosessin ihmeiden perusteella tehtyihin päätelmiin. Esimerkiksi Thomas de Cantiloupen kanonisaatioasiakirjoissa on pienen kuolleista vironneen Johannan tapaus. Tyttöä alettiin kutsua Thomasin Johannaksi ja aikuiseksi kasvetuaan hän halusi pyhittää elämänsä Kristukselle vanhempiansa avioliittotoiveista huolimatta. Sekä äiti että isä osallistuivat taivutteluun. Tekijät esittävät, että toisin on kirkonmiesten teksteissä, joiden mukaan tyttären avioituminen on yksin omaan isän päätäntävällässä. Tässä päättelyketjussa on kaksi seikkaa, joita voisi problematisoida. Ensinnäkin on selvää, että perheen pää oli mies ja hänellä oli viimeinen sana. Näin oli jo Uuden testa-

mentin tekstikokoelman valikoitumisen jälkeen noin 200 vuoden tienoilla. Kristinuskossa omakuttiin roomalainen *pater familias* -ajattelu laajasti, yhtä hyvin perheyksikössä kuin piispan valan alla olevassa laajemmassa seurakuntayhteisössä. Mutta kuten myöhäisantiikin aikana, myös keskiajalla teoria ja käytännöt – tämä tulee kirjassa erinomaisesti ilmi – olivat täysin eri asia. Perheissä neuvoteltiin ja kiisteltiin asioista hyvin monipuolisesti. Vastaava esimerkki olisi esimerkiksi italialaisen 1300-luvulla eläneen Katariina Sienalaisen äidin ja isän yritykset saada tytär naimisiin. Lähteiden perusteella näyttäisi jopa siltä, että perheiden keskinäiset neuvottelut olivat pikemminkin sääntö kuin poikkeus. Lisäksi äitien osuudesta niissä on kirjoitettu runsaasti erityisesti viimeisen kahdenkymmenen vuoden sisällä ilmestyneissä keskiajan sosiaalishistoriaan liittyvissä tutkimuksissa.²

Toinen pohdintaa aiheuttanut seikka liittyy hagiografisten lähteiden käyttöön ja siihen, millaisia yleistyksiä voi tehdä näin vahvan erikoistapauksen perusteella kuin mitä Johanna oli. Kuolleista eloon herääminen toi hänelle erityisaseman yhteisössä ja ehkä myös erivapauksia. Kirjan kuvauksesta käy kiehtovasti ilmi, että Johanna näytti olleen vahvasti tietoinen erityisestä identiteetistään ja koki sen vuoksi, että hänen piti saada omistautua hurskaalle elämälle. Tästä tapauksesta ei voi tehdä yleisiä päätelmiä tavallisempien tyttöjen avioitumiseen liittyneistä seikoista.

Keskiaikaa koskien kirjan parasta antia ovat kuvaukset maallikoiden ja tässä tapauksessa erityisesti naisten auktoriteetin kasvun mahdollisuuksista ihmetapahtumiin liittyen. Menestyksenkäs vuorovaikutus pyhimyksen kanssa toi ruokoilijalle arvostusta ja tarjosi laajan väylän aktiiviseen uskonharjoittamiseen.

Rakenteellinen naisvihamielisyys

Kirjassa kuvataan monipuolisesti noituuden määritelmiä, käytäntöjä ja sukupuolittumisen epäselvyyttä. Tekijät huomauttavat myös, että

noitiin liittyvien tarinoiden todenperäisyys on toissijaista niiden vaikuttavuuteen nähden. Riitti, että jotkut ottivat ne todesta, liittivät niihin uusia aineksia ja näin syntyi tutkimuksen näkökulmasta täysin fiktiivisiä, mutta aikanaan toteutuneita pidettyjä käsityksiä. Pahinta oli, että ne vaikuttivat kohtalokkaasti joidenkin lihaa ja verta olevien ihmisten elämään. Tässä tekijät nostavat tärkeän elementin esiin: sanat, opit ja tarinat vaikuttavat ihmisten asenteisiin ja käytäntöihin. Tämän vuoksi olen hieman eri linjoilla tekijöiden suhtautumisessa tutkimiensa aikojen naisvihamielisyteen. Se on heidän mukaansa kirkonmiesten teoriaa ja kuuluu pikemminkin toisen aallon feministien retoriikkaan; käytännössä misogynia ei juurikaan näkynyt naisten elämässä.

Tähän liittyy myös esimerkiksi se, että Raamatun luomiskertomuksen Eeva-kuva, johon teologit usein viittasivat, on tekijöiden mukaan tutkimuksessa nostettu liian yksipuolisesti esiin. Vaihtoehtoiseksi kertomukseksi he tarjoavat Caesarius Heisterbachilaisen 1220-luvulla kirjoittaman moraalisen opetustarinan miehestä, joka houkuttelee vaimonsa vedonlyöntiin. Tarinan nainen sättii Eevaa ihmisten onnettomuuksista ja mies toteaa, että vaimo olisi langennut vielä helpommin kuin Eeva. Hän lyö vetoa, ettei nainen pysty vastustamaan kiusausta astua paljain jaloin heidän eteisessään olevaan likakäivöön. Nainen häviää vedon. Tarinan lopussa opetetaan, että Eevan kiusaus oli kovempi kuin tarinan rouvan ja silti tämä lankesi. Kirjan tekijät näkevät opetuksessa tyypillisen miesten ja naisten välistä hierarkkista suhdetta vahvistavan pohjavireen. Mutta toisin kuin yleensä niin sanotuissa misogynistisissä teksteissä, tässä tarinan

2. Esimerkiksi *Medieval Mothering*, toim. John Carmi, Parsons & Bonnie Wheeler Garland Publishing, New York and London, 1996. Pauline Stafford käsittelee aihepiiriä artikkelissaan 'Parents and Children in the Early Middle Ages', *Early Medieval Europe*, 2001, 10, 257–271. Siitä löytyy myös kymmeniä aihepiiriä käsitteleviä tutkimuksia.

nainen haukkuu Eevaa. Lisäksi he toteavat, että puoliset keskustelevat lähes toverillisessa hengessä teologisesta aiheesta. Olen monessa kohdassa tekijöiden kanssa samalla linjalla, mutta minusta tarinaa ei saa naisille tai Eevalle myönteistä mitenkään päin. Se, että mieskirjoittaja laittaa naisen haukkumaan Eevaa, ei muuta asiaa.

Kertomus on tyypillinen esimerkki rakenteellisesta naisvihamielisyydestä, josta esimerkiksi Carolyn Walker Bynum kirjoittaa kirjassaan *Fragmentation and Redemption*, johon kirjan tekijät viittaavat muualla. Rakenteellisen naisvihamielisyyden mukaan nainen on olemuksellisesti miestä heikompi ja alempiarvoinen. Voi olla, että kirjan tekijät ovat yhtä kyllästyneitä kuin allekirjoittanutkin termiin naisvihamielinen. Se on aggressiivinen ja saa usein aikaan puolustusreaktioita, jotka ohjaavat usein tutkimuksellisille sivuraiteille. Mieluummin puhuisin esimerkiksi johdonmukaisen kielteisestä ja alentavasta suhtautumisesta naisiin ja naiseuteen. Tässä filosofit ja teologit ovat olleet kirjoituksissaan tavattoman johdonmukaisia, ja tämän asenteen mukaisia kulttuurisia laahautumia naisista voi kuulla nykyäänkin. Tämän vuoksi naisiin kohdistuvien kielteisten teorioiden vaikutusta ei voi mitätöidä. Naisten ja miesten elämien reunaehdot ovat olleet historiassa erilaisia, ja teoriat ovat vaikuttaneet myös käytäntöihin, olivat kyseessä sitten naiset tai noitina nähdyt. Jännittävintä mielestäni on, kuten kirjastakin käy ilmi, että tästä huolimatta naiset ovat löytäneet keinoja vaikuttaa ja päässeet jopa vallankäyttäjiksi.

Suomalaisiin uuden ajan alun noita-oikeudenkäynteihin liittyvät tapaukset synnyttävät helposti keskiajan niukkoihin ja usein fragmentaarisiin lähteisiin tottuneessa tutkijassa lähdekäyteä. Teoksen tuomiopöytäkirjoihin perustuvien tapauksien lähdeaineistot ovat huomattavasti rikkaampia kuin kanonisaatioprosessin niukat materiaalit. Niiden perusteella voi hahmottaa 1600-luvun arkea, mutkikkaita ihmissuhteita ja niihin liittyviä valtataisteluita. Anoppi Marian ja hänen vävynsä Heikin tapaus tarjoaa äärettömän kiinnostavan kuvauksen yhden monisukupolvisen tilan valtataistelusta.

Kirjassa on runsas kuvitus ja kuvatekstit ovat hyvin informatiivisia. Niistäkin näkyy, että kirjassa liikutaan pitkän ja poikien Eurooppaa noin 700 vuoden aikana. Tämän vuoksi kirjan teksti on paikoin tilkkutäkkimäistä: tekijät pyrkivät kattamaan niin laajan alueen, ettei syventelyyn jää riittävästi aikaa. Vahvimmillaan tekijät ovat omien tutkimustensa pohjalta nousevissa tapauksissa. Niistä olisi voinut ammentaa vielä enemmän ja jättää pinnallista kattavuuden tavoittelua vähemmälle. Tekijät vastaavat viimeisessä luvussa kysymykseen naisten reformaatista minusta oivaltavasti ihmisten elämän monimuotoisuutta korostaen: yhtä hyvin katolisten kuin protestanttinaisten elämät ja arjet ovat vaihdelleet ajasta ja paikasta riippuen. Naiset ovat eläneet rikasta elämää ja toimineet monella tapaa aktiivisesti kulloisissakin puitteissa; usein myös puitteiden rajoja venyttäen.

Arvosteluja

Pohjanlahden itäpuolen keskiaika

Kari Tarkiainen: Ruotsin Itämaa. Esihistoriasta Kustaa Vaasaan. Suomen ruotsalainen historia 1. Svenska litteratursällskapet i Finland, 2010. 331 s.

Kansallisarkiston emerituspääjohtaja Kari Tarkiainen on kirjoittanut hyvin miellyttävän ja opettavaisen kirjan *Ruotsin Itämaa*. Teos on käänös Tarkiaisen ruotsinkielisestä teoksesta *Sveriges Österland*¹, mutta tässä suomenkielisessä versiossa on otettu huomioon alkuteoksen saamia kommentteja ja arvostelua. Teos on osa kolmiosaista Suomen historiaa käsittelevää sarjaa, jonka nyt arvioitava ensimmäinen teos kattaa esihistorian ja keskiajan 1500-luvulle asti.

Nykyisin on aika yleistä, että oman synteesimäisen tai uusia uria avaavan tekstin ohessa ja välissä esitetään laajasti vanhempaa tutkimusta – myös oman käsityksen vastaista ja vanhentunutta. Näin Tarkiainen onnistuneesti tekee. ”Historiankirjoituksen historia” nivoutuu uuteen tekstiin ja tulee myös itsessään mielenkiintoisemmaksi. Kun historiankirjoituksen historia julkaistaan erikseen, se jää usein vähälle yleisölle. Siihen tutustumisen kuitenkin mitä parhaiten aukaisee silmiä sille todellisuudelle,

että ymmärrys muuttuu ajan kuluessa, historianiymmärrys ja itseyemmärrys siinä samalla.

Samoin kuin Tarkiaisen monet aiemmat tutkimukset – etenkin suomalaisten venäläiskäsityksiä koskeva *Se Wanha Wainooja*², *Finnarnas historia i Sverige*³ ja Alopaeus-tutkimukset⁴ – myös *Ruotsin itämaa* osoittaa laajaa ja tarkkaa arkistojen tuntemusta ja käyttöä. Arkistomieheltä tämä ei tietenkään ole yllätys.

Teoksen johdantoluvussa asetetaan perustavanlaatuisen kysymys: mikä tekee identiteetin? Ongelman esiin nostaminen onkin aiheellista, kun sarjan nimi viittaa tavanomaisesti tulkiten kieleen identiteetin rakentajana. Luvussa käsitellään lyhyesti etnisyyttä ja kielen roolia. Tärkeä päätelmä on, ”että kielellisellä identiteetillä on Suomessa alkuun ollut melko vähäinen arvo maan suomen- ja ruotsinkielisen väestön silmissä [...] aikana, jota kuvataan tässä kirjassa” (s.13). Päätelmän sijainti teoksen alussa tuntuu tosin vievän pohjan seuraavalta tekstiltä. Kannattaako sitten kirjoittaa ruotsinkielisten historiaa tältä ajalta? Tarkiaisen vastaus ”kyllä” tulee historiankirjoituksen historiasta (s. 49): kielitaistelu, jota nyt on käyty parisataa vuotta ja joka näyttää jatkuvan edelleen, nosti esiin kysymyksen ruotsinkielisten ”alkuperäisyydestä” Suomessa. Tarkiaisen teos pyrkii ratkaisemaan kiistan, mitä on pidettävä kunnioitettavana tavoitteena ja vakuuttavana ratkaisuna.

Luvussa ”Muinaisaika” kuvataan esihistoriallisia muuttovirtauksia uusimpien tutkimusten perusteella, ja tiedon pohjalla oleva lähdeaineisto esitetään pätevästi ja sujuvasti. Meren merkitys korostuu, mikä ilmeisesti johtuu Ruotsin puolelle yltävästä kokonaisfokuksesta. Tosin suomalaiskansallisetkin esitykset ovat painottuneet viime aikoina samalla tavalla.

Jo tässä yhteydessä on otettava kantaa myös teoksen kuvitukseen.

1. Kari Tarkiainen (2008) *Finlands svenska historia 1: Sveriges österland. Från forntiden till Gustav Vasa*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland; Stockholm: Atlantis, 2008.
2. Kari Tarkiainen (1986) *Se vanha wainooja. Käsitykset itäisestä naapurista livana Julmasta Pietari Suureen*. Helsinki: Suomen historiallinen seura.
3. Kari Tarkiainen (1990) *Finnarnas historia i Sverige 1: Inflyttarna från Finland under det gemensamma rikets tid*. Helsinki: Suomen historiallinen seura; Kari Tarkiainen (1993) *Finnarnas historia i Sverige 2: Inflyttarna från Finland och de finska minoriteterana under tiden 1809–1944*, Helsingfors: Finska historiska samfundet.
4. Kari Tarkiainen (1985) *Porvoon piispa Magnus Jacob Alopaeus 1743–1818*. Helsinki: Suomen historiallinen seura; Kari Tarkiainen (2009) *Valtakunnan vaihdos 1809. Ajan tunteja Alopaeuksen pappissuvun papereissa*, SKS. Toimituksia 1206. Helsinki.

Kuvia ja karttoja on vähän, mutta tarpeeksi. Ei ole onneksi ollut tarkeitus julkaista ”selailuteosta”. Kuvat on valittu huolella, mutta julkaisukokoja, rajauksia ja värien käyttöä voidaan kyseenalaistaa: Onko Kuhmoisten löytö todella suuren kuvakoon arvoinen? Onko todella ollut tarpeen tai järkevää esittää kampakeraaminen astia värikkö, mutta pronssikauden hautaröykkiö tai Sulkavan linnavuori hämäränä mustavalkokuvana? Miksi kivikirveet ovat värikuvina, mutta miekat mustavalkokuvina?⁵ Yleensä kuvat ovat toki riittävän suuria, joten niistä saa selvää.

Kartat on piirretty tarkasti, ja niissä on esitetty harkitun vähän yksittäisiä tietoja. Tästä suuri kiitos: karttoja on helppo lukea. Karttojen ja kuvien kuvatestit ovat informatiivisia, ja ne tukevat pääteksiä. Yksi suuri puute kuitenkin on: miksi niiden lähdetietoja ei ole esitetty kuvateksteissä suoraan? On hyvin vaikeaa etsiä niitä kirjan lopussa olevasta luettelosta, joka sekin on varsin hämärästi esitetty. Liittyykö tämä jotenkin siihen kummalliseen luuloon, että lähdeviitteet heikentäisivät teoksen myyvyttä?

Toinen pääluku käsittelee ”ruotsalaisten” tuloa Suomeen. Pitkä ja hauska kirjotettu katsaus aiheen historiankirjoitukseen on hyvin mielenkiintoinen ja valaiseva. Veriryhmä- ja DNA-tutkimuksen avulla tehtyyn tulkintaan otetaan kantaa. Tarkiaisen oma käsitys (s. 60–61) on, että uudet tutkimussuunnat ovat vielä niin alkuvaiheissa, että niiden tuloksilla ei vielä voi ”ruotsalaisuutta” ratkaista. Ne tukevat tällä hetkellä uusinta historian tulkintaa, jota edustavat Jouko Vahtola ja Henrik Meinander. Nykyruotsalaisuus on vasta 1200-luvun jälkeen syntynyt.

Niin tässä luvussa kuin koko kirjassa on harmillisesti painettu lähdeviitteet tekstin perään, alkaen numerosta 1 luvuittain. Kiinnostuneen lukijan kannalta tämä on hy-

vin vaihalloista. Viitteiden oikea paikka on sivun alareunassa. Siinä ne konkreettisesti liittyvät itse tekstiin, mikä onkin niiden tarkoitus. Eivät ne lukijoita karkota. Innokaiden lukua ne helpottavat ja välipitämättömät osaavat kyllä jättää ne lukematta.

Seuraava pääluku on saanut otsikon ”Ristiretket”. Siinä käydään läpi suomalaisten oloja ennen Ruotsista tehtyjä sotaretkiä. Ruotsalaisten tulo Suomeen tapahtui kuitenkin enimmäkseen rauhanomaisesti, mitä seuraavassa luvussakin korostetaan. Niinhän tosiasiaa suurin osa saksalaistenkin *Drang nach Ostentia* tapahtui.

Tarkiaisen käy keskustelua varhemman tutkimuksen kanssa, ja hän ottaa kantaa intohimojakin herättävään kysymykseen, tehtiinkö Suomeen ristiretkiä (s. 154). Itägöötanmaan suuri painoarvo koko valloitusprosessissa on hyvin perusteltu ja uskottava.

Luvun suuri ongelma on, että ristiretken käsitettä ei ole määrittelty. Toisaalla puhutaan paavin bulasta ristiretkistatuksen antamisessa jollekin sotaretkelle, jossain toisessa paikassa puhutaan pakanoitaa vastaan käydystä sodasta. Yhtäällä taas ristiretki on vain jokin näihin aikoihin tehty sota yleensä.⁶ Käsitteen määritelmä muuttuu. Tällä tavalla luvun sisällöstä on tullut sekava ja sen historiakuvasta kummallinen. Valitettavasti Tarkiaisen ei ole myöskään paneutunut Christian Krötzlin ”Pietarin ja Paavalin nimessä” -tutkimukseen, vaan sivuuttaa sen todistelun ylimalkaisesti.⁷ Niinpä kerrataan Liivinmaan käännytystä Suomen mallina kumoamatta kuitenkaan Krötzlin argumentaatiota. Faktat ovat kyllä pääpiirteiltään oikein, mutta tulkinnassa on jääty valittavan vanhanaikaiselle kannalle. Tämä kanta kiteytyy sittemmin luvun ”Suomen sulautuminen Ruotsiin” alkupuolella (s. 156).

Valitettavinta on, että käsitese-

kustella kirkkohistoriallisen tutkimuksen kanssa. Ruotsin ja Suomen historiaa ei saada sijoitetuksi moderniin yleiseen ristiretkihistoriaan. En kiistä, etteikö keskiaikaisissa teksteissä olisi vilahdellut mitä moninaisimmissa tilanteissa idea ristiretkestä, mutta historian-tutkimuksen tehtävän kannalta tiukka käsitteenmäärittely on esityksessä välttämätöntä.

Ns. ristiretkien keskeisestä asemasta teoksessa ja termin epäselvästä käytöstä johtuu aika paljon toistoa. Onko kristillisyyden esim. valtionmuodostuksessa niin keskeinen asia, kuin Tarkiaisen ja monet muutkin toteavat (s. 153). ’Kristillinen’ on tärkeä sana, koska se edustaa byrokratiaa ja hallinnon tehokkuutta sitä kautta. Olisiko parempi käyttää esimerkiksi termejä ’kristillinen kirkko’ tai ’kirkollinen’, jolloin ei tarvitsisi miettiä uskomista?

Luvussa ”Ruotsalainen asutus kohtaa suomalaisen maan” selostetaan ruotsalaisten muuttoa Ahvenanmaalle, saaristoon ja mantee-

5. Pahin kuvakontrasti: sivun 230 mustavalkoinen kuva kirjavasta kirkkoketstiillistä, jossa varmasti värillä on ollut suuri merkitys – vs. sivun 247 värillinen kuva Kustaa Vaasan marmorisarkofagista, jonka kultaukset olisivat erottuneet mustavalkokuvastakin. Lisäksi kumpikin kuva on todella ajattelemttomasti ja harhaanjohtavasti rajattu.

6. Esim. s. 99 ristiretki olisi *retki pakanoitaa vastaan*. Kuitenkin tehdään ristiretki Novgorodia vastaan – Novgorod ei ollut missään tapauksessa pakanallinen, vaan enintään skismaattinen. S. 191 Birgitta ”saarnasi ristiretkiä venäläisiä vastaan”!

7. Viitattu vain s. 76, jossa puhutaan Pyhän Erikin legendasta.

tulkinnat Ahvenanmaata koskevassa keskustelussa saavat tilaa, mikä on suomenkielisellet lukijalle erinomaista. Valitettavasti Tarkiaisen ei ilmaise omaa kantaansa (s. 108) – lieneekö tarpeellista varovaisuutta.

Seuraavat kolme päälukua ovat kuin eri säätyjen sovittautumiskuvaukset: aateli luvussa ”Suomen sulautuminen Ruotsiin”, papisto luvussa ”Kirkko – kansainvälinen, ruotsalainen ja suomalainen” ja porvaristo luvussa ”Meren ylittävä verkosto”. Luvut tukevat hyvin edellä olevaa asutusaihetta ja luovat selkeän kuvan historiallisesta tapahtumakulusta. Monikielisyys tulee perustellusti esille ja kertoo mielenkiintoisella tavalla myös populaarista arjen historiaa.

Luku ”Ruotsalainen kielikulttuuri Suomessa”, jossa käsitellään pääasiassa ruotsinkielistä kirjallisuutta, tuntuu irralliselta. Tietyt käsitellyt asiat kuuluvat teoksen piiriin, mutta niiden erillinen esittäminen ei ehkä ollut paras ratkaisu. Olisiko tämä osuus ollut liitettävissä jatkoon? Samat huomiot ja kysymykset kohdistan myös ”Länsi ja itä Suomen kansankulttuurissa” -lukuun.

”Isänmaa Kustaa Vaasan tapaan käsitettynä” -luku sulkee tapahtumahistorian osuuden. Se rakentuu ruotsalaisen 1500-luvun historian ja maantieteen kirjallisuudelle. Aika olikin mitä tuotteliai. Ruotsi vietiin Euroopan tietoisuuteen, voi hyvällä syyllä sanoa. Mutta onko Kustaa Vaasa niin keskeinen henkilö, että luku tulee otsikoida hänen mukaansa?

Teoksen yhteenvetoluku ”Kuinka Ruotsiin liittäminen vaikutti Suomeen?” on selkeä ja johdonmukainen vastaus esitettyyn kysymykseen. Joka kohdassa se ei kuitenkaan vastaa täysin aiemmin esitettyä. Johtopäätelmiksi lukua ei siis pidä sanoa.

Tarkiaisen teos on hyvin ”lukijaystävällinen”, mihin sillä on pyrittykin (s. 10: ”Tämäkin kirja olisi

voitu kirjoittaa huomattavasti teoreettisemmin, mutta se olisi samalla tullut vaikeammin sulatettavaksi ja todennäköisesti myös vanhentunut nopeammin.”). Tulos on onnistunut hyvin – odotan perehtymistä seuraaviin osiin innolla. Myös viitattu kirjallisuus on ”ystävällinen”. Siinä mainitut teokset ovat pääosin helposti saatavissa, monenikäisiä ja suurimmaksi osaksi suomenkielisiä. Lisää tai syvemmän tietoa etsivä löytää helposti reitin. Suuri kiitos siitä.

Tarkiaisen kirja kannattaa lukea tiedon vuoksi.

– AINO KATERMAA

Erilaisuuden määrittely ja sietokyky uuden ajan alun Suomessa

Kustaa H. J. Viikuna: Katse menneisyyden ihmiseen. Valta ja aineettomat elinolot 1500–1850. Historiallisia Tutkimuksia 253, SKS, Helsinki 2010. 182 s.

Kustaa H. J. Viikunan uusi teos käsittelee epänormaalin määrittelyä ja siihen liittyvää vallankäyttöä sekä erilaisuuden sietämistä uuden ajan alun Suomessa. Varsin laajaa ja ajankohtaista esivallan, yhteisön ja yksilön suhteeseen liittyvää aihetta lähestytään neljän näkökulman kautta: marginalisointia tarkastellaan elämänsäkaareen ja ikäkausiin liittyvien käsitysten, uniin ja yliluonnollisiin kokemuksiin liittyvän vallankäytön, fyysisesti ja henkisesti sairastuneiden määrittelyn ja hallinnan sekä kansanomaisen huumorin käytön avulla. Teos valottaa kiinnostavasti ja elävästi uuden ajan alun ihmisen

ajattelua poikkeavan ja kielletyn määrittelyn kautta.

Kirjan teemat, näkökulmat ja metodiset valinnat sivuavat erityisesti uutta kulttuurihistoriaa, arjen historiaa, mentaliteettihistoriaa ja historiallista antropologiaa. Viikuna kokoaa teoksessa yhteen aikaisempien artikkeleidensa tuloksia erilaisuuden ja kielletyn määrittelystä ja säätelevästä jäljittäen jatkuvuuksia ja toisaalta vuosisatojen aikana tapahtunutta hidasta muutosta erilaisuuden sietokyvyssä. Norbert Eliasin sivilisaatioteoriaan pohjautuen Viikuna katsoo, että yhteiskunnassa on uuden ajan alun kuluessa havaittavissa ajautumista suuntaan; erilaisuuden sietokyky kasvoi 1800-luvulle tultaessa (s. 152–164).

Teos toimii nimensä mukaisesti katsauksena menneisyyden ihmisen ajatteluun. Lähteinä toimivat erityisesti tuomiokirjat ja muut oikeudelliset lähteet sekä aiheesta riippuen kirkon asiakirjat, sanomalehdet, oppikirjat, käsikirjoitukset ja kuvat. Juuri monipuolisesta alkuperäisaineistosta poimitut kuvaavat esimerkit ja lainaukset tekevät teoksesta viihdyttävän ja tuovat ajan maailmankuvan lukijan ulottuville.

Viikuna keskittyy ennen kaikkea niihin, jotka joutuivat poikkeavuutensa tai rikkomustensa takia kruunun toimenpiteiden ja yhteisön kontrollin alaisiksi. Lähestymistapa tuo hyvin esiin, kuinka juuri poikkeavista kertovat lähteet peilaavat normaalia ja siten heijastelevat yhteisöllistä normistoa ja ideaalia. Konfliktien ja marginaalien määrittelyjen kautta kontrolloitiin sosiaalista ympäristöä, juurutettiin virallista normistoa ja uusinnettiin totunnaista moraalijärjestelmää.

Johdannossa korostetaan perinteistä vahvan hierarkkista näkökulmaa ja esivaltojen ja kansan vastakkainasettelua. Vaikka eliitti ja esivallat loivat normit yhtenäistämisen ja kurinalaistamisen henges-

sä, kansa ja ns. kansankulttuuri olivat aktiivisesti vaikuttamassa määrittelyihin ja kontrolloimassa käyttäytymistä esivaltojen rinnalla. Toki tietyyppisissä konflikteissa ryhmien vastakkainasettelu korostuu. Silti yksipuolisen akkulturaation ja kansan objektina näkemisen sijaan väestönsien kulttuureja ja norveja sekä niissä tapahtuneita muutoksia voitaisiin tarkastella myös saman spektrin osana ja interaktionaalisesta näkökulmasta.

Teos jakautuu teemojen mukaan neljään osaan, joissa keskiössä ovat marginalisointiprosessit, erilaisuuden ja kielletyn tunnusmerkit ja poikkeavaan suhtautuminen. Ensin tarkastelun kohteina ovat erityisesti ikään liittyvät normit, rajapyykit ja iän marginaalit, lapsuus ja vanhuus. Vilkun mukaan juuri ikä oli yksi merkittävimmistä marginalisovista tekijöistä: kiistatta lapsen ja vanhuksen yhteisöllinen asema, valta ja hoivan tarve poikkesivat työikäisen vastaavista.

Käsitys ihmisen ikäkausista rakentui ideaalisen elämänportaikoon muotoon, jossa ihminen kulki metaforisesti lapsuuden kevään ja nuoruuden kesän kautta elämänsä sadonkorjuu-aikaan, kunnes talvinen vanhuus ja lopulta kuolema sammuttavat elämänliekin. Käytännössä kuitenkin henkilön terveys ja työkyky näyttäytyvät marginalisoinnin kannalta oleellisemmilta iän ja vuosikymmenten saavuttamisen sijaan.

Toisessa luvussa tarkastellaan käsityksiä unien ja näkyjen suhteesta todellisuuteen. Ajan maailmankuvaan kuuluivat maagiset ja holistiset selitykset ja tuonpuoleisen läsnäolo. Terveiden ihmisten mielikuvukselliset kokemukset käsitettiin totena, mikäli ne sopivat yleisesti hyväksytyyn muottiin. Lyhyt psykohistoriallinen ja maailmankuvaa valottava luku tavoittaa keskeisiä piirteitä ajan mentaliteetista, mutta teoksen pääteema eli marginalisointiprosessi jää kuitenkin sivuun.

Mielisairaat, kehitysvammaiset ja tartuntatautiset olivat kiistatta yhteiskunnan marginaalin äärellä, jonka määrittelyllä tuotettiin ja uusnnettiin normaalia ja ideaalista tilaa. Sairaiden ja poikkeavien tunnistamiseen, merkitsemiseen ja kohteluun keskittyvä kolmas luku onkin tärkeä kontribuutio varsin vähän tutkittuun aiheeseen ja tarjoaa samalla suuntaa lisätutkimukselle.

Erilaisiin kohdistetuista toimenpiteistä teoksessa käsitellään erityisesti pakkokeinoja eli hospitaaleihin lähettämistä ja eristämistä, jotka Vilku esittää varheman yhteiskunnan keinoiksi käsitellä vaaraa ja pelkoa aiheuttavia "villisiä". Myöhemmin teoksessa korostetaan, kuinka eristämisestä ja piilottamisesta siirryttiin 1700-luvun kuluessa poikkeavien näkyvillä oloon ja sietämiseen osana pitäjyhteisöä (s. 152–157).

Valittu lähdeaineisto keskittyy kuitenkin äärimmäisyyksiin ja erityisesti yhteisölle vaarallisten tartuntatautisten ja väkivaltaisten eristämiseen peittäen taakseen poikkeavien ja marginalisoinnin arjen. Kuten Vilkunakin tuo esiin, yhtä lailla jo ennen 1700-luvun ruotuvaivaisjärjestelmää ja vaivais-huoneita marginaaliryhmät elivät pitkälti osana pitäjyhteisöä, joko sukunsa huomissa, kiertämässä vaivaisina yhteisön vastuulla tai yhteisönsä jäsenenä työskentelemässä kykynsä mukaan (s. 76, 85, 88, 100). Yhteisön jäseniksi hyväksytyjä kylähullujakaan ei voida pitää uutuutena. Päinvastoin useiden tulkintojen mukaan poikkeavien eristäminen ja laitostuminen lisääntyi 1700-luvulta lähtien.

Teoksen neljäs osa keskittyy toisiin ihmisiin kohdistettuun humoristiseen puheeseen ja pilkkaan sekä nauruun vallankäytön aseena. Vilku tuo esiin huumorin ja pilkan vallankäyttöllisen ja tasapainottavan luonteen sekä hyväksytyin ja väärän huumorin rajat ajan suullisessa kulttuurissa. Huumorin kieli ja aiheet paljastavat, millaiset

asiat nähtiin häpäisevinä ja siten marginalisoivina attribuutteina. Edeltävien lukujen tavoin osiassa keskitytään aineistojenkin osalta erityisesti 1600- ja 1700-luvun alkupuoliskolle. 1800-luvulle tultaessa voidaan havaita muutos: sanojen ja pilkan merkitys kunnian ja maineen pilaamisen sekä henkilön leimaamisen kannalta väheni (s. 118).

Loppuyhteenvedon kaltainen viimeinen luku tuo esiin Vilkun tulkinnat erilaisuuden sietokyvyssä tapahtuneista muutoksista. Poikkeavuuksia siedettiin paremmin, kiinnostuminen erikoisuuksista kasvoi, ja erilaiset päästettiin näkyville ja osaksi yhteisöä. Suvaitsemattomuuden väistymisen merkkinä Vilku pitää erityisesti vaivashoitajärjestelmän perustamista ja erikoisuuksien astumista julkisuuteen lehdistössä. Tavallisesta poikkeavien asioiden pelko laantui ilmiöiden luonnontieteellisen selittämisen yleistyessä. Kuitenkin voidaan huomauttaa, etteivät kiinnostus ja pelko, inho tai eristäminen ole toisensa poissulkevia. Vilkun tulkinnat 1700-luvun kuluessa tapahtuneista siirtymistä poikkeavuuden pelosta kohti viehlytymistä sekä erilaisten piilottamisesta kohti osallisuutta näyttävätkin aiempien lukujen ja käytetyn lähdeaineiston valossa varsin kärjistetyiltä.

Teoksen aiheiden monipuolisuus luo värikkään kuvan marginalisoinnista uuden ajan alussa. Monipuolisuuden kääntöpuolena on kuitenkin tietty hajanaisuus: teemaattisen ja ongelmakeskeisen lähestymistavan takia luvut jäävät irrallisiksi toisistaan. Eri osa-alueisiin, kuten sosiaaliseen kontrolliin, marginalisointiin, inhoon ja määrittelyvallan käyttöön liittyvien teorioiden hyödyntäminen tarjoaisi aiheisiin hedelmällisiä näkökulmia. Kun eri aiheiden kuvaileva analyysi pohjautuu erityisesti 1600- ja 1700-luvun alkupuoliskon lähteisiin, kronologiset muutokset ja eri-

laisuuden sietokyvyssä tapahtuneet murrokset jäävät paikoin epäselviksi ja tulkinnallisiksi.

Teos on tärkeä lisä uuden ajan alun marginaaliryhmiä käsittelevään tutkimukseen ja tarjoaa tietoa erityisesti ajan maailmankuvasta, huumorista, iän kategorioista ja poikkeavuuskäsityksistä kiinnostuneille. Tapansa mukaan Viikuna onnistuu luomaan rikkaan ja elävän kuvan ihmisten ajattelumaailmasta ja marginaalien määrittelystä.

– RIIKA MIETTINEN

Materiaalinen kulttuuri ja historian tutkimus

Maija Mäkikalli ja Riitta Laitinen (toim.): Esine ja aika. Materiaalisen kulttuurin historiaa. Historiallinen Arkisto 130, SKS, Helsinki 2010. 349 s.

Esine ja aika -teoksessa historian-tutkijat tarkastelevat tuttuja ja vähemmän tuttuja esineitä erilaisissa historiallisissa ja kulttuurisissa konteksteissa 1500-luvulta 1900-luvulle. Johdannossa Maija Mäkikalli käsittelee esinetutkimusta lyhyesti eri tieteenalojen konteksteissa ja pidemmästi historian tutkimuksen osalta. Ihmisen ja esineiden välisten suhteiden tutkimus on, kuten Mäkikalli kirjoittaa, viime vuosikymmeninä vallannut alaa eri ihmistieteissä niin, että voidaan puhua materiaalisesta käännteestä. Monialainen ja -tieteinen tutkimus on globaali ilmiö, joka vaikuttaa myös suomalaiseen historiantutkimukseen: on alettu pohtia ”mitä merkitystä esineiden, ilmiöiden tai kulttuurin materiaalisen luontuudella voisi olla menneisyyttä

koskevilla tulkinnoissa” (s. 13–14). Historiantutkimuksen metodinen ohje tutkia kaikkea, minkä ihminen on jälkeensä jättänyt, koskee myös esineitä menneisyydestä kertovina lähteinä ja tutkimuksen kohteina.

Kirjan artikkelit nostavat esiin monenlaisia näkökulmia, joihin esineet tutkimuskohteina voivat johdattaa. Anu Lahtinen tarkastelee lahjan antamisen käytäntöjä 1500-luvun Ruotsissa Flemingien sukupiirissä, aateliston ja aristokratian kulttuurissa. Lahjat olivat tärkeä osa henkilökohtaisten suhteiden ja vuorovaikutuksen ylläpitämistä. Lahjallaan antaja saattoi viestittää omia intrigejä; lahja ei ollut ”neutraali” tai vain muistamisen ja ilahduttamisen väline sen enempää antajan kuin saajankaan kannalta. Lahtisen mukaan 1500-luvulla lahjoina annettiin jo muilla omistajilla olleita esineitä. Nykykulttuurissakin antikvariaattien ja kirpputorien esineet ovat kiertäneet usean omistajan kautta ja voivat päättyä lahjoiksi. Lahja on saatanut liittyä monisäikeisesti lain ja tapaoikeuden säatelemiin sopimuksiin: esimerkiksi avioliittojärjestelyissä miehen tuli luovuttaa vaimolleen huomenlahja häppäivän jälkeisenä aamuna, lahjalla turvattiin vaimon tulevaisuus. Lahjoilla voitiin myös ”voidella” päätäjiä oikeus- ja riitatapauksissa. Nykyään puhuttaisiin lahjonnasta, joka tosin oli kiellettyä aiemminkin, mutta ero lahjan ja lahjuksen välillä ei aina tullut selväksi.

Anu Korhonen käsittelee mielenkiintoisessa ja pohtivassa artikkelissaan peilin sukupuollittumista uuden ajan alun Englannissa. Kirjoituksessaan hän purkaa myyttiä peilistä nimenomaan naisten esineenä. Esittämällä kysymyksen: ”mitä on esineiden kulttuurisuus?” (s. 68) hän osuu ytimeen: peilit heijastavat kuvaa katsojastaan kulttuurinsa edustajana. Artikkelin pääasiallisena lähteenä on lähes yksinomaan miesten kirjoit-

tama uuden ajan englanninkielinen painettu kirjallisuus. Tämä miehinen diskurssi korosti, että peiliin katsojat olivat naisia ja peiliin katsominen ylpeyden ja turhamaisuuden symboli. Peili liittyi naisten omahyväisyyteen ja teki heistä oman kauneutensa todistajia: miestä haluavia. Peiliin katsovalle naisella oli täten valta suhteessa mieheen. Koska itsensä ihailu oli paheksuttavaa, naiset tekivät peiliin katsoessaan tietoisesti syntiä, lopulta turhamaisuus ja synti johtivat kadotukseen. Korhonen kysyy myös: mitä tapahtui, jos peiliin katsoikin mies. Miehettiin olivat kiinnostuneita ulkonäöstään, mutta – miehisen diskurssin mukaisesti – he katsoivat peiliin itseutemustaan lisätäkseen. Mies kysyi peililtään: kuka minä olen, nainen: miltä minä näytän. Peiliin katsomista määritteli sukupuoli, kulttuurisessa mielessä naisen ja miehen katseet olivat erilaiset ja tavoittelivat eri asioita.

Katsominen liittyy valokuviiin. Niitä on tarkasteltu yleensä visuaalisen kulttuuriin ilmentäjinä ja niiden merkityksiä on tällöin tulkittu visuaalisten elementtien kautta. Myös valokuvat ovat materiaalisia esineitä, joihin – nimenomaan niitä käyttämällä – sitoutuu monia mielenkiintoisia kulttuurisia ja sosiaalisia merkityksiä. Tiina Männistö-Funkin artikkelissa suomalaisten maaseutukotien käyntikorttikuvista 1900-luvun alussa yhdistyvät kuvien materiaalisuus, kuvien käyttö, käytännöt ja kuvien viestit. Lisäksi teoreettisena näkökulmana mukana ovat Michel de Certeau esittämät toiminnan taktiikat. Esineinä käyntikorttikuvat eivät olleet vain näköäistin vetoavia esineitä, vaan myös kädessä pitämisen ja koskettelun, tuntoaistin kohteita. Näkeminen ja tunteminen viestivät ei-kielellisesti esineen merkityksistä: kuvia katseltiin, esiteltiin vieraille ja vaihdeltiin, jopa ”näpisteltiin”. Käyntikorttikuvat palvelivat lahjojen lailla yhteisön sosiaalista

kanssakäymistä ja kytkeytyivät merkittäviin elämänkulun siirtymiin kuten ripille pääsyyn tai aviopuolison löytämiseen. Kirjoittajan mukaan naisten tehtävänä oli ylläpitää sukulais- ja tuttavuusuhteita, ja yleensä talojen emännät huolehtivat valokuvista ja esitteli-vät niitä vieraille.

Teija Försti kirjoittaa autosta ja sukupuolesta sekä autoiluvaatteista 1920-luvun Suomessa vuosikymmenen aikakauslehtien kautta tarkasteltuna. Lähtökohtana on konstruktivistinen tulkinta: sukupuoli ja teknologia nähdään kulttuurisesti tuotettuina, kulttuurisia merkityksiä kantavina ja rakentavina. Autokirjoittelussa ja autojen mainonnassa sukupuolten ero tuotiin näkyvästi esiin, miesten ja naisten suhteesta autoon ja autoiluun kirjoitettiin aivan eri tavoin. Auto oli teknisenä ja voiman käyttöä vaativana välineenä miehinen esine. Naisellisuutta edustivat uudet tekniset hienoudet kuten saateelta suojaava umpikatto ja kamppikännistyksen korvannut sähköstartti sekä monipuolistunut väri- ja muotoilma. Autoilu itsessään ilmensi statusta ja nykyaikaisuutta, toisaalta se koki vähittäisen kessyntyntymisprosessin, jossa autojen nimeäminen (esim. Fordin T-malli Heikiksi tai Hoppafoordiksi) oli osa auton ja autoilun kotoutumisprosessia suomalaiseseen kulttuuriin. Artikkelin toisessa osuudessa kirjoittaja käsittelee lyhyesti autoilu-vaatetusta sukupuolisuuden ilmentäjänä.

Sukupuolisuus liittyy yllättäen niinkin mitättömältä tuntuvaan esineeseen kuin reikäkorttiin. Petri Pajun artikkeli reikäkortista konttorityössä yhdistelee selkeäsanaisesti teknologian historian laajempiin materiaallisen kulttuurin konteksteihin. Reikäkortteja hyödynnettiin Suomessa tehokkaimmin toisen maailmansodan jälkeen 1970-luvulle saakka, ja nykyinenkin tietojenkäsittely pohjautuu kirjoittajan mukaan piilevästi samoille

ideoille. Mitä tekemistä sukupuolilla oli reikäkorttien yhteydessä? Reikäkorttien käsittelyssä eri työvaiheet olivat fyysisesti vaihtelevia ja jakautuivat sukupuolen mukaisesti. Korttien lävistäjät olivat yleensä ”näppäriä” nuoria naisia – samaan tapaan kuin konekirjoittajat(taret). Heidän työnsä oli ”naisille sopivasti” kevyttä eikä vaatinut kovin pitkää perehdyttämistä; monille se oli myös välivaihe työelämässä. Reikäkorttiosastojen johtajat olivat useimmiten miehiä. Samoin eri työvaiheisiin tarvittavien koneiden käyttäjät ja järjestelmäsihteerit, operatöörit, joiden työ oli ”miehisesti” raskasta ja ruumiillista ja työolot epämuukavia koneiden tuottamassa kuumuudessa ja metelissä. Artikkelissa reikäkortin materiaalisuus ja sen käsittelyn vaatiman teknologian tutkimus yhdistyvät nykyisin muodikkaana pidettyyn kokemuksellisuuden korostamiseen.

Eläinnytteitä luonnontieteellisen tiedon kohteena ja lähteenä käsittelevässä Taika Dahlbomin artikkelissa pääosassa on puuhun kasvaneen hevosen leikaluu vaiheiden seuraaminen kokoelmasta ja museosta toiseen 1600-luvulta 1900-luvulle. Esine oli yhdistelmä eläin- ja kasvikuunaa ja sellaisenaan rareiteetti, lähinnä luonnonoikku ja museotoiminnan alkuvaiheen kuriositeetikabinetin esineistöön soveltuva. Kirjoittaja on esimerkkinsä avulla seurannut luonnontieteellisen esineistön kokoelmamuutoksen ja luokitteluperusteiden muutoksia sekä luonnontieteellisten erikoisuuksien asemaa ja merkitystä tiedon lähteenä. Myös Taina Syrjämaan artikkeli käsittelee näyttelyesineiden ja ihmisten toiminnan vuorovaikutusta. Näyttämönä on 1930-luvulla toteutettu mahtipontinen fasismin 10-vuotisnäyttely, johon valitut yksittäisten ihmisten muistoesineet päätyivät historian, vallan, ideologian, sankaruuden ja marttyyriuden visuaalisiksi näy-tesineiksi. Näyttely oli ”suuri visuaa-

linen kertomus”, yhtä aikaa kollektiivisesti ja yksilöllisesti merkityksellinen esitys fasismin synnystä. Näytelyn korostuneena tavoitteena oli vahvistaa kävijöiden fasisistisuutta heidän tunteisiinsa vetoamalla.

Leena Rossi käsittelee artikkelissaan esineitä psykologisen omistajuuden näkökulmasta. Esimerkkeinä ovat Walter Ahlströmin käyttöön rakennettu moottorivene, varkautelaisten nimeämänä ”Miljoonamoottori”, sekä ”Miljoonavaunuksi” kutsuttu junavaunu. Kirjoittajan mukaan molempien valmistamiseen osallistuneelle Frans Lindille sekä mainituista esineistä lehtiartikkeleita ja historia-teoksia kirjoittaneille kehittyi esineisiin abstrakti psykologinen omistajuus. Lind kiintyi esineisiin niiden valmistusprosessin työvaiheiden myötä, toimittajien ja historiankirjoittajien psykologinen omistajuus syntyi esineistä tietoja hankkimalla ja kirjoittamalla; tavaltaan hekin kokivat osallistuneensa esineiden tekemiseen.

Toiseuden kohtaamista ja eksotiikkaa on esitelty suomalaiselle yleisölle muun muassa lähetysnäyttelyissä. Leila Koivunen tarkastelee Suomen eri kaupungeissa vuosina 1911–1912 kiertänyttä ”Kiinalais-Afrikalaista” lähetysnäyttelyä esimerkkinä siitä, kuinka vieraan kulttuurin pukeutumisen ja vaatetuksen muuttuvia merkityksiä voi lähestyä materiaallisen kulttuurin näkökulmasta. Kirjoittajan mukaan lähetystyöntekijät toimivat kolonialismin hyvinä lähetteinä suosittelemalla paikallisen vaatetuksen tilalle länsimaista vaatetusta ja tuoden omassakin pukeutumisessaan esiin länsimaisten pukeutumisen koodistoa. Brittiläisen Kiinan Sisämaanlähetyksen (China Inland Mission) periaatteenä kuitenkin oli, että lähettien odotettiin mukautuvan kiinalaisiin elinoloihin ja omaksuvan paikallista tapakulttuuria mahdollisimman hyvin. Suomen Lähetysseura sen sijaan suhtautui huolestuneesti lä-

hettiensä kiinalaisasuihin pukeutumiseen: jäljittelyn katsottiin aiheuttavan hilpeyttä ja ivailua kiinalaiseen yhteiskuntaan ja kulttuuriin sopeutumisen sijasta. ”Kiinalais-Afrikkalaisessa” näyttelyssä erityistä huomiota herätti näyttelyn mukana kiertäneiden lähettien esiintyminen kiinalaisasuissa, mitä he itse pitivät luonnollisena. Näyttelyn missiona oli lisätä ymmärrystä lähetystyötä kohtaan niin Afrikassa, joka esitettiin ohjausta ja kehitystä tarvitsevana, kuin Kiinassa, jonka vanhaa sivilisaatiota kunnioitettiin, mutta jossa todettiin vallitsevan taikauskkoa ja epäjumalten palvontaa.

Esine ja aika -teos on tutkimuskohteidensa valinnoissa löytänyt esinetutkimukselle tuttujen ja tavanomaisempien esineiden ohella yllättäviä kohteita, joita eritellään materiaalsen tutkimuksen esimerkkeinä. Ensi näkemältä kaikki käsitellyt esimerkit eivät tunnu kiinnostavilta esineinä, mutta artikkelien myötä ne tarjoavatkin mielenkiintoisia avauksia materiaalsen kulttuurin historialliseen tarkasteluun.

– PIRJO KORIKANGAS

Lähteiden lumoissa ikuisessa kaupungissa

Elise Garritzen: Lähteiden lumoamat. Henry Biaudet, Liisi Karttunen ja suomalainen historiantutkimus Roomassa 1900-luvun alussa. Bibliotheca Historica 130, SKS, Helsinki 2011. 373 s.

Elise Garritzenin yleisen historian väitöskirjaksi tarkoitettu tutkimus

käsittelee Henry Biaudet’ia ja Liisi Karttusta historiantutkijoina Roomassa viime vuosisadan alussa sekä heidän ikuisen kaupunkiinsa perustamaansa suomalaista tutkimusretkikuntaa.

Garritzen on tarttunut vähän tutkittuun mutta kiinnostavaan ja monisyiseen aiheeseen, josta ei vastakkainasetteluja ja ristiriitoja puutu. Erityisesti Henry Biaudet’ia on pidetty hyvin hankalana ja erikoisena persoonana, jonka tempaukset eivät jättäneet ketään kylmäksi. Liisi Karttunen on Biaudet’*n* rinnalla saanut osansa tästä negatiivisesta julkisuudesta, eikä vähiten siksi, että hän ajan tapojen vastaisesti muutti ulkomaille virallisesti naimisissa olleen miehen mukana. Henkilökohtaisten skandaalien takia Biaudet’*n* ja Karttusen tieteelliset meriitit ovat usein jääneet taka-alalle heistä puhuttaessa. Väittelijä ottaa tutkimustehtäväkseen selvittää Biaudet’*n* ja Karttusen tekemää tutkimustyötä ja asettaa se ilman intohimoja oikeaan kontekstiinsa – niin kansainvälisessä tutkijayhteisössä Roomassa kuin kotimaassaan Suomessa.

Teos liikkuu ajallisesti 1900-luvun kahdella ensimmäisellä vuosikymmenellä. Työ lähtee liikkeelle siitä, kun Biaudet matkustaa ensimmäistä kertaa Roomaan tekemään tutkimustyötään (1902) ja päättyy siihen, kun Karttunen ei Biaudet’*n* kuoleman (1915) jälkeen saa omaa tieteellistä uraansa luoaksi.

Työn rakenne peilaa suurelta osin tätä kronologista kaarta. Teoksen kaksi ensimmäistä lukua ovat johdannollisia, joissa lukijaa perehdytetään tutkimustematiikkaan, metodeihin, lähdeaineistoon ja käsitteisiin sekä tutkimustyön keskiössä olleeseen Vatikaanin salaiseen arkistoon. Kuudessa niitä seuraavassa luvussa tekijä tarkastelee tiukkaan lähdeanalyysiin pitäytyen tutkimuksen keskushahmojen elämää ja tieteellistä toi-

mintaa. Aluksi väittelijä selvittää kolmen luvun verran Biaudet’*n* ensimmäistä Rooman-matkaa ja hänen tietään nuoresta poliittisesta aktivistista historian tohtoriksi vuosina 1902–1906 ja sitten kolmen luvun verran Biaudet’*n* ja Karttusen yhteistä taivalta ”Suomalaisena tutkimusretkikuntana” Roomassa ja lähteiden parissa vuosina 1907–1915.

Seuraavat kaksi käsitteilylukua erottuvat muusta työstä temaattisen otteen vuoksi. Niistä ensimmäisessä ”Retkikuntalaisissa” on henkilöhistoriallinen ote ja siinä käydään läpi kunkin retkikuntalaisen elämä, tieteelliset saavutukset sekä tehtävä retkikunnassa. Sitä seuraa otsikolla ”Biaudet’*n* ja Karttusen tutkimustyö 1907–1915” varsin pitkä luku, jossa pariskunnan tekemisiä seurataan temaattisesti: asema katolilaisessa tutkijaverkostossa, nuntiatuurajulkaisut, Simancasin matka ja opaskirja, lähdejulkaisut, aputieteet sekä lopuksi tutkimus Kustaa Eerikinpoika Vaasasta.

Väitöskirjassa palataan vielä kronologiaan viimeistä edeltävässä luvussa, jossa käsitellään retkikunnan rahoituksen päättymistä, Biaudet’*n* ennenaikaista kuolemaa ja siitä seuranneita juridisia ongelmia sekä Karttusen toteutumattomia yrityksiä jatkaa tieteellistä uraansa Roomassa. Kaiken päättää loppuluku, jossa tekijä vetää yhteen tutkimuksensa tulokset.

Kaksi temaattista lukua katkaisevat hieman työn kronologisen jatkumon, mutta temaattiset luvut puolustavat paikkaansa, sillä niiden sisältöä olisi ollut vaikea ympätä loogisesti kronologiseen esitykseen. Työn sisäisen logiikan kannalta olisi ehkä ollut parempi ratkaisu siirtää lopun kronologinen luku muiden kronologisten lukujen päätteeksi ja ottaa temaattiset luvut viimeiseksi, jolloin ne eivät olisi katkaisseet kronologisen esityksen kaarta. Toisaalta viimeinen kronologinen luku voidaan nähdä

myös eräänlaisena epilogina työlle, mikä puolustaa sen paikkaa teemaattisten lukujen perässä.

Pääasiassa kronologisesta esitustavasta huolimatta Garritzenin teos ei missään nimessä ole Biaudet'n ja Karttusen biografia, vaan, kuten tekijä itsekin sivulla 13 huomauttaa, tieteellinen tutkielma, jossa työparin toimintaa tulkitaan objektiivisesti sen omassa kontekstissa.

Biaudet'n ja Karttusen tutkiminen historiantutkijoina on relevantti ja tärkeä tutkimusaihe, sillä sitä kautta on mahdollista pohtia laajemmin historiantutkimukselle 1900-luvun alun metodologisessa ja ideologisessa myllerryksessä asetettuja arvoja, tavoitteita, normeja ja rajoja. Selvittääkseen tätä kaikkea, väittelijä lähestyy aihettaan kolmen näkökulman kautta: historiografian, historiantutkimuksen poliittisuuden sekä tiedeyhteisöjen rakentumisen. Asettamalla retkikunnan jäsenet omaan lokeeroonsa kaikissa näissä tärkeissä kysymyksissä tekijä pyrkii selvittämään, millaisia historiantutkijoita Biaudet, Karttunen sekä muut tutkimusretkikunnan jäsenet olivat sekä miten ja miksi he tutkivat ja tulkitivat historiaa niin kuin he sen tekivät. Kaikki kolme näkökulmaa ovat perusteltuja ja tarjoavat hedelmällisen keinon saada kokonaiskuva mutkikkaasta asiakokonaisuudesta.

Ensimmäinen, historiografinen, näkökulma on työssä ehkä kaikkein laajin. Sen kautta tekijä paneutuu Biaudet'n ja Karttusen tutkimustyöhön ja niiden tuloksiin. Tässä hän ei pitäydy ainoastaan heidän tieteellisten julkaisuidensa analyysiin, vaan perehtyy myös niiden vastaanottoon sekä kotimaassa että ulkomailla. Tätä kautta tekijä pyrkii määrittelemään tutkimusryhmän asemaa suomalaisessa (tai ehkä oikeammin suomalais-pohjoismaisessa) ja kansainvälisessä (tämän työn kohdalla pääasiassa roomalaisessa) tiedeyhteisössä.

Tätä näkökulmaa pohjustaessaan tekijä selvittää historiantutkimuksen historiaa ja suuntauksia tutkimuksen aikakaudella. Erityisesti nostuksen kohteena työssä on Vatikaanissa tehty historiantutkimus ja sen suuntauksat ja niiden keskinäinen taistelu. Vatikaanin salainen arkisto nimittäin avasi ovensa tutkijoille 1880-luvun alussa, mistä sai alkunsa historioitsijoiden ryntäys Roomaan ja uuden lähdemateriaalin pariin.

Samanaikaisesti eri puolilla Eurooppaa alkanut kansallisesti painottunut historiantutkimus ryhtyi käyttämään hyväksi uusia lähteitä, mistä aiheutui erilaisia kiistoja – joista hyvänä esimerkkinä Henry Biaudet'n revisionistiset tulkinnot Ruotsin kuningas Juhana III:n politiikasta. Vastikään tutkijoille avatut Vatikaanin lähteet ja ajatus niiden kertakäyttöisyydestä aiheuttivat kiistaa ja klikkejä eri maiden tutkijaryhmien kesken. Kiistat (joihin suomalainen retkikuntakin osallistui) päättyivät lopulta, kuten väittelijä on osoittanut, konsensusratkaisuun, niin kutsuttuun prioriteettioikeuden lähteiden käytössä – joka kuitenkin toimi vain periaatteessa.

Garritzenin työn toisena näkökulmana oleva historiantutkimuksen poliittisuus tuo esille kysymyksen siitä, miksi historiaa tutkittiin 1900-luvun taitteessa. Käsittelyn kohteena ovat myös kysymykset siitä, millaisia motiiveja tutkijoiden töiden tai heitä kiinnostavien kysymyksenasettelujen taustalta löytyi ja miten erilaiset poliittiset tavoitteet heijastuivat tutkimustyöhön ja sen tuloksiin – ja toisaalta myös tutkimusten reseptioon. Väittelijä asettaa tämän näkökulman kautta suomalaisten tutkimustyön omaan poliittiseen aikalaistekstiinsä. Tämä näkökulma on työssä myös hyvin edustettuna, koska – kuten Garritzen työssään osoittaa – poliittiset mielipiteet ja tarkoitusperät ovat hyvin vankasti ohjanneet Biaudet'n historiantutkimusta ja sen

mukana myös hänen ja hänen tutkimusryhmäläistensä historiantutkimintoja.

Toisaalta tekijä osoittaa myös, että Biaudet ei ollut ainoa aikalaisistaan, joka on käyttänyt historiaa omien poliittisten tarkoitusperiensä ajamiseen. Tämä on näet ollut hyvinkin kansainvälinen tendenssi. Kaikki eivät tosin ehkä ole olleet aivan niin kärkeviä mielipiteissään kuin Biaudet omassa analyysissään 1590-luvun tapahtumista Suomessa sekä erityisesti hänen kirjoittaessaan suuresti inhoamastaan ja halveksimastaan Ruotsin kuningas Juhana III:sta.

Kolmas työn näkökulma on Biaudet'n ja Karttusen sekä muiden suomalaisen tutkimusretkikunnan jäsenten asettaminen osaksi oppinutta yhteisöä Suomessa. Tässä analyysissä keskiöön nousee erityisesti Helsingin yliopisto ja sen historiallis-kielilieteellinen osasto, missä yhteistyötä hankaloitti ja mutkisti kielipolitiikka sekä yksittäisten henkilöiden väliset tulehtuneet suhteet. Tekijä on osoittanut väitöskirjan kuluessa hyvin yksityiskohtaisesti, miten henkilöiden yhteensopimattomuudesta aiheutui niin hankalia tilanteita, että ne viivästyttivät ja joskus jopa estivät tutkijoita urallaan. Yliopistolla näyttiin kiistelevän kaikesta: väitöskirjojen tai dosentuurihakemusten hyväksymisistä, virkanimityksistä sekä matka- ja muiden apurahojen antamisesta. Biaudet'n, Karttusen sekä muidenkin työryhmän jäsenten nimet ovat tulleet kaikki esille yhdessä tai useammassa tämänkaltaisessa kiistassa. Toisaalta Garritzen huomauttaa myös vankkaan lähdeanalyysiin tukeutuen, että he eivät suinkaan olleet ainoita tutkijoita, jotka jouduivat välikappaleiksi professorien välisissä arvovalta-kiistoissa, vaan että kiistely on ollut ennalta luultua laajempaa ja yleisempää.

Garritzenin tutkimusta ei varmasti ole helpottanut se, että sen avainhenkilö, Henry Biaudet,

ei ole jättänyt jälkeensä helposti tulkittavaa lähdeaineistoa. Tekijä onkin huomauttanut, että Biaudet'n kirjeenvaihto on varsin vaikeasti tulkittavaa oman ristiriitaisuutensa vuoksi – mistä aiheutuu mahdollisuus hyvinkin erilaisiin tulkintoihin. Väittelijä ei kuitenkaan ole joutunut nojautumaan tutkimuksessaan ainoastaan Biaudet'ltä säilyneeseen lähdemateriaaliin, vaan hän pohjustaa tutkimuksensa ja argumentaationsa laajalle lähdepohjalle, jota hän käyttää erittäin tarkasti.

Historiantutkimukselle tyypillisten "tavanomaisten" arkistolähteiden, kuten kirjeiden tai asiakirjojen lisäksi Garritzen käyttää tutkimuksessaan hyväksi muutakin lähdeaineistoa. Merkittävän sijan saa tutkimuksen kohteena olevan tutkimusretkikunnan tieteellinen tuotanto sekä sen reseptio aikakauden tieteellisissä aikakauskirjoissa. Lisäksi tutkimuksessa on käytetty lähteenä sanomalehtiaineistoa ja muuta aikalaiskirjallisuutta sekä haastatteluja. Harmi kuitenkin, että tekijä on johdannossa esitellyt vain pienen osan käyttämästään lähdeaineistosta tai koluamistaan arkistoista.

Työn kuluessa väittelijä osoittaa hallitsevansa ei ainoastaan lähdemateriaalinsa, vaan myös aiheeseen liittyvän tutkimuskirjallisuuden. Tyypillisestä historian väitöskirjasta poiketen Garritzen ei ole sisällyttänyt johdantoon erillistä alalukua varhemmasta tutkimuksesta ja sen trendeistä, vaan esittelee varhaisempaa tutkimusta sekä keskustele sen kanssa läpi koko teoksen. Mielestäni tekijä onnistuu tässä mainiosti ja hän kykenee myös työnsä kuluessa täydentämään varhemmassa tutkimuksessa olleita aukkoja ja oikomaan virheitä. Hyvä esimerkki on jo yllä mainittu tekijän tuoma uusi aspekti Helsingin yliopiston historiaan. Erikoismaininnan arvoinen on myös seikka, että Garritzen ei ainoastaan pitäydy oman tutkimusai-

heensa arviointiin, vaan kykenee keskustelemaan myös Biaudet'n ja Karttusen tutkimusteemoista tehdyn uuden tutkimuksen kanssa. Esimerkkinä tästä on tekijän huomio sivulla 169 siitä, miten Mirkka Lappalaisen kiinnostava huomio suunnitelmista Suomen mahdollisesta liittämisestä Puolaan 1500-luvun lopulla ei olekaan uusi tutkimustulos, vaan retkikuntalaiset ovat kirjoittaneet asiasta jo lähes sata vuotta aikaisemmin. Vanhemmat tulokset ovat vain jääneet unohtuiksi – mahdollisesti koska tutkimusretkikunnan teoksia ei niiden poliittisuuden vuoksi ole arvostettu eikä luettu Suomessa.

Garritzenin väitöskirja on kaikin puolin mallikas tutkimus. Ainoa pienen huomautuksen paikka on loppupäätelmissä, joissa tekijä ei oikein tee täyttä oikeutta hienolle tutkimukselleen. Tekijä vetää luvussa yhteen työssä käsiteltyjä asioita, mutta tekee sen hyvin vaatimattomasti eikä alleviivaa kunolla työnsä kiinnostavia tuloksia.

Lisäksi työstä on jäänyt analysoimatta eräs aspekti, nimittäin tutkimusretkikunnan työskentely muisakin eurooppalaisissa arkistoissa eikä vain Roomassa tai Simancasissa. Tämä on sääli, sillä asia nousee esille useissa kohdin työn kuluessa ja tekijä jopa palaa siihen johtopäätöksissään. Eräs mahdollisuus tähän olisi ollut lisätä siitä oma alalukunsa Biaudet'n ja Karttusen tieteellisestä toiminnasta kertovaan temaattiseen lukuun – siitä huolimatta, että työ jo nykyisellään on sivumääräisestikin varsin laaja.

– KIRSI SALONEN

Iso kirja aseena

Niko Huttunen: Raamatullinen sota. Raamatun käyttö ja vaikutus vuoden 1918 sisällissodan tulkinnoissa. Historiallisia Tutkimuksia 255, Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 216. SKS, SKHS, Helsinki 2010. 301 s.

Uuden testamentin eksegetiikan dosentti Niko Huttusen tutkimus *Raamatullinen sota* tarkastelee Raamatun käyttöä vuoden 1918 sisällissotaa koskeissa julkaisuissa vuoteen 1939. Teos avaa uuden näkökulman yhteen Suomen historian tutkituimpaan aihepiiriin. Vaikkei sota uskonsota ollutkaan, sitä on tärkeää tarkastella myös uskonnollisen puhutavan näkökulmasta. Sodassa asettuivat vastakkain saman kirkon jäsenet yhteiskunnassa, jossa kirkollisuus oli keskeinen osa elämäntapaa.

Teoksessa eksegetiikka, historia ja tekstintutkimus yhtyvät poikkeettomasti tutkimukseksi, joka onkin saanut kirjastoluokitukset Suomen historiaan, eksegetiikkaan ja kirkkohistoriaan. Koska tarkasteltavana on runsaasti kaudonkirjallisuutta, teos on myös kirjallisuudentutkimusta. Tutkimuksen metodi on deskriptiivinen reseptio- ja vaikutushistoriallinen eksegetiikka, joka perustuu Ulrich Luzin kehittämälle Raamatun vaikutushistorian analyysille sekä intertekstuaaliselle tekstintutkimukselle. Huttusen erityisalaa ovat Paavalin kirjeet, joita tutkiessaan tekijä oli alkanut pohtia Paavalin esivaltaopetuksen roolia sisällissodassa 1918.

Teos rakentuu kattavalle ja poliittisesti kirjavalle otokselle ensimmäisen tasavallan painotuotteita. Aineistossaan Huttunen kertoo painottavansa ei-kirkollisia tekstejä. Silti muutamien kirkollisten vaikuttajien ja sanankäyttäjien kuten J. R. Koskimiehen, Paavo Virkku-

sen, Elias Simojoen, Arvi Järventauksen, Sigfrid Sireniuksen ja Otto Aarnisaloon puuttuminen teoksesta jättää lukijan uteliaaksi. Esimerkiksi piispa Koskimiehen tulkinnaat sodasta poikkesivat selvästi kollega O. I. Collianderin jyrkistä näkemyksistä. On tietysti mahdollista, että edellä mainitut eivät arvioineet sisällissotaa Raamattuun viittaavien tekstein. Tosiasia lienee, että monet työväenkysymyksestä kiinnostuneet kirkonmiehet vaikeivat sodan jälkeen.

Teoksen avaa teloituksessa miehensä menettäneen lesken kysymys: Sanokaa, pastori, miksi ne ampuivat minun mieheni? Tähän kysymykseen johtaneet Taipalsaaren tapahtumat toimivat tutkimuksen kehyskertomuksena. Teos koostuu johdannosta, neljästä käsitteilyluvusta ja loppuluvusta. Analyysin kontekstiksi Huttunen hahmottelee Raamatun merkitystä 1900-luvun alun Suomessa. Käsitteilyluvuissa hän esittelee sisällissotatulkintojen raamatulliset pääteemat eli apokalyptiikan, Paavalin esivaltaopetuksen, talioperiaateen ja uhriretorikan. Tekijä erittelee teemat niin eksegetiikan kuin sotaa koskevien kirjoitusten näkökulmista. Kirjoittajien ajatusten ja motiivien analyysi johtaa paikoin rohkeisiin tulkintoihin. Sodan tapahtumahistoriaa Huttunen esittelee vain tarpeen mukaan, mikä on toimiva ratkaisu.

Raamatullisia teemoja käyttivät niin valkoiset kuin punaiset. Huttunen vertailee kiinnostavasti piispa Collianderin, marxilaishenkisten kirjoittajien ja modernistisen lyriikan uranuurtaja Edith Södergranin apokalyptishenkisiä visioita. Apokalyptinen dualismi oli sisällissotaa käyvässä maassa ikään kuin selkäytimestä tullut filosofis-teologinen tilanneanalyysi, jonka taustalla siintävät kristinuskon ja sosialismin historiakäsitykset. Paavalin Roomalaiskirjeen esivaltaopetus oli kansalle tuttu etenkin katekismuksesta. Valkoiset katsoivat, että punai-

set olivat nousseet kapinaan laillisista esivaltaa vastaan. Toisaalta esivaltaopetus ja vapaussotatulkinta eivät sopineet yhteen, koska jälkimmäinen korosti ulkoista vihollista. Teologista Aikakauskirjaa myöten taas kyseltiin perustuslaillisten aktivistien esivaltauskollisuudesta.

Talioperiaate viittaa Mooseksen kirjaan, jossa rikokselle määrätään rikosta vastaava rangaistus yhteisön kontrollivaltaa korostavalla tavalla. Valkoiset perustelivat punaisten teloituksia myös Jeesuksen sanoilla miekkaan tarttujen kohtalosta. Monelle aikalaiselle myös surmattujen veri huusi kostoja kuten Abelin veri. Raamatulliset merkitykset saattoivat myös muuttua: valkoisissa tulkinnoissa Kainin merkki ei suojannut punaisia vaan merkitsi rikoksen tekijäksi. Uhriretorikasta erottuvat passiivinen terrorin uhri ja aktiivinen sankariuhri. Molemmat osapuolet kirjoittivat kaatuneista Jeesuksen seuraajina. Sota myös synnytti monia seipiteitä kuten tarinat pappien ristiinnaulitsemisista, joissa punaiset saivat teloitettajan roolin.

Huttunen joutuu tietenkin toteamaan, että myös sisällissotaa Raamatulla tulkitsevat tekstit ovat pastorin tavoin voimattomia vastaamaan leskelle. Tekijä osoittaa, että Raamattu oli 1900-luvun alussa tärkeä yhteiskunnallinen perusteksti. Punaisesta näkökulmasta konflikteja arvioineet kirjoittajat olivat mieltyneet Vuorisaarnaan, jota voikin pitää työväen Raamatun ydintekstinä. Köyhien evankeliumissa Jeesus oli vähäosaisten ystävä ja vallankumous yhteiskunnallinen ylösnousemus. Huttunen tuokin teoksellaan aineksia keskusteluun vähän tutkitusta punaisesta uskonnollisuudesta.

Tutkimuskirjallisuudesta jäin kaipaamaan Maria-Liisa Kunnaksen teosta *Kansalaissodan kirjalliset rintamat* (1976) ja kaunokirjallisuudesta Arvi Järventauksen novellikokoelmaa *Tykkien virsi* (1918). Lukemastani kappaleesta

puuttuvat sivut 107–108 ja 259–260, joita edeltävät sivut ovat tulleet niteseen kahdesti.

Raamatullinen sota on kekseliäs kairaus sisällissodan ja ensimmäisen tasavallan uskonnollis-poliittiseen sielunmaisemaan. Teos maistuneen niin historian, Raamatun kuin kirjallisuuden ystäville. Se osoittaa, että Raamattu oli ja on käyttökelpoinen työkalupakki tarpeeseen jos toiseenkin.

— ESKO HARTIKAINEN

Äänilevyn historiasta pala palalta, mutta kiinnostavasti

Pekka Gronow & Christiane Hofer (toim.): The Lindström Project. Contributions to the history of the record industry (Beiträge zur Geschichte der Schallplattenindustrie) Vol. 1–2. Gesellschaft für Historische Tonträger, Wien 2009–2010. 129+147s.

Katoavaa on maine kunnia! Tuskin kukaan tuntee tänä päivänä ruotsalaista Carl Elof Lindströmiä (1869–1932), vaikka hänen vuonna 1904 perustamansa yhtiö oli aikoinaan yksi maailman neljästä suurimmasta äänilevy-yhtiöstä.

Carl Lindström AG oli maailmansotien välisenä aikana Euroopan merkittävin äänilevytuottaja, joka julkaisi äänilevyjä lähes sadalla neljälläkymmenellä eri levymerkillä. Se valmisti puolen vuosisadan aikana yhteensä noin sata tuhatta erilaista äänilevyä, joita tuotettiin, myytiin ja kuunneltiin käytännöllisesti katsottuna kaikilla asutuilla mantereilla. Lindström-konsernin tunnetuimmat levymerkit olivat

pääosin keskieurooppalaisia ja erityisesti saksalaisia: Electrola, Imperial, Kristall ja Odeon ja Parlophone. Lindström-konserni tallensi myös keskeisen osan suomalaisesta levytetystä musiikista 1920- ja 1930-luvuilla: Helsingin kaupunginorkesteri, Suomen laulu, Aulikki Rautavaara, Hanna Granfelt, Georg Malmstén ja tanssiorkesteri Dallapé olivat kaikki Lindströmin levymerkkien taiteilijoita.

Lindström-konserni yhdistyi vuonna 1931 kahden muun monikansallisen yhtiön, amerikkalaisen Columbia Gramophone Companyn ja brittiläisen, His Master's Voice -levymerkistään tunnetun Gramophone Companyn kanssa. Uusi yhtiö, Electric and Musical Industries Ltd eli EMI, säilytti Lindströmin itsenäisenä yksikkönä aina vuoteen 1972 saakka.

Monimutkaisten yhtiökauppojen seurauksena Lindström AG on jäänyt vaille yhtenäistä yhtiöhistoriaa toisin kuin EMI tai Columbia. Yhtenä taustatekijänä lienee myös se, että yhtiön toiminnan pääpaino sijoittui Saksaan, jonka äänilevyteollisuutta koskevat arkitot tuhoutuivat maan toisessa maailmansodassa varsin perusteellisesti. Aivan kaikki ei sentään ole tuhoutunut: pääosa Lindströmin levytysten ns. äänityspäiväkirjoista on säilynyt. Myös EMI:n arkistossa Hayesissa on säilynyt Lindströmiä koskevaa aineistoa niin merkittävilta osin, ettei tutkimuksen ole tarvinnut turvautua pelkästään painettuihin lähdeaineistoihin.

Kansainvälinen musiikinhistorian ammattilaisten, musiikkitieteilijöiden ja diskografistien ryhmä Pekka Gronowin johdolla on kolmen vuoden aikana rakentanut kolmiosaista historiaa Lindström-konsernin vaiheista. Historian kaksi ensimmäistä osaa on tähän mennessä ilmestynyt itävaltalaisen, meidän äänitearkistoamme vastaavan Gesellschaft für Historische Tonträgerin toimesta.

Lindström-konsernin historian ensimmäisen osan kahdeksankymmentä viimeistä sivua täyttyy yhtiön levymerkkien ja levytysten matriisinumerosarjojen luettelosta, johon on koottu tiedot kaikkien Lindström-konsernin äänitteiden levytysajankohdasta ja levytyspaikoista. Tämä on epäilemättä merkittävin tutkimuksen yksittäinen osuus, sillä sen avulla pystytään yhdestä manuaalista katsomalla ajoittamaan varsin suurelta osin eurooppalainen ennen 1950-lukua syntynyt äänilevytuotanto.

Vaikka teos koostuu jo kirjoittajalähtökohdista johtuen useista eritasoisista artikkeleista, sen kautta syntyy pala palalta varsin toimiva ja kiehtovakin kuva 1900-luvun alun eurooppalaisesta äänilevyalan suur yrityksestä. Monikansallisesta jättiyrityksestä puhuttaessa artikkelikoelma on jopa toimivampi ratkaisu, verrataanpa sitä vaikka Gary Marmorsteinin lähinnä juttukokoelmaksi muotoutuneeseen Columbian historiaan (Gary Marmorstein: *The Label. The Story of Columbia Records*. Thunder's Mouth Press 2007).

Musiikki on myös sotaa ja politiikkaa: Lindström AG:n toiminta peilautuu artikkeleissa 1900-luvun ensimmäisen puoliskon poliittiseen historiaan ja sen suureen saksalaiseen tragediaan. 1930-luvun alun lama ja yritysfuusiot, kansallissosialistinen Saksa ja sen julistamat boikotit juutalaistaustaisille taiteilijoille, toisen maailmansodan tuhopommitusten vaikutus äänilevyteollisuuteen ja taiteilu jaetussa Saksassa idän ja lännen välillä antavat oman taustansa myös Lindström-konsernin tarinalle.

Lindström-konsernin pitkälti saksalaisen yrityshistorian rinnalla tutustuttavat yksittäiset artikkelit mm. yhtiön tähtilaulaja Richard Tauberin vaiheisiin ja Lindström-konsernin levytystoimintaan mm. Portugalissa, Tanskassa, Bosnia-Herzegovinassa ja Serbiassa.

Lindström-historian kuvitus on runsas ja nostalginen. Osa teksteis-

tä on englannin lisäksi luettavissa myös saksaksi.

– MARKO TIKKA

Lippu, uhri ja kansakunta

Tuomas Tepora: Lippu, uhri, kansakunta. Ryhmäkokemukset ja -rajat Suomessa 1917–1945. Väitöskirja Helsingin Yliopisto. 332 s.

Tuomas Tepora: Sinun puolestas elää ja kuolla. Suomen liput, nationalismi ja veriuhri 1917–1945. WSOY 2011. 480 s.

Väitöskirjallaan *Lippu, uhri, kansakunta: ryhmäkokemukset ja -rajat Suomessa 1917–1945* lipun, uhrin ja kansakunnan suhteesta Tuomas Tepora pureutuu kansallisen symboliikan ydinkohtiin ja koskettaa samalla kansakunnan historiallisen itsemääräyksen herkkiä kipupisteitä. Tutkimuksen tulkintakehiköä toimivat ryhmäkokemukset ja -rajat, joiden kautta lipun ja uhrin tematiikka sidotaan Suomen historian dramaattisiin taitekohtiin ja niissä näyttäytyviin poliittisiin ristiriitoihin. Erityisesti luokka- ja kielijaot toimivat ryhmärajojen tulkinallina koordinaatteina. Tutkimuksen aikajänne ulottuu itsenäisyyden alkuvaiheista toisen maailmansodan loppuun tarkastelun tiheydessä kansallisiin kriisiaikoihin.

Väitöskirja on sivumäärältään laaja, sisällöllisesti runsas ja metodologisesti moneen suuntaan aukeava tutkimus, jonka ambitiotaso ylittää tuntuvasti keskivertoväitöskirjalle asetettavat standardit. Väitöskirjan keskeisissä teemoissa risteytyvät usean tieteenalan tutkimustraditiot. Eräänlaisena teoreettisena yleiskehikkona toimii nationalismitutkimus, jonka taustalta

on tunnistettavissa ainakin Benedict Andersonilta ja Michael Billigiltä, mutta aivan erityisesti Anthony Smithiltä saatuja vaikutteita. Teporan tapa nähdä kansakunta ei vain ideologisenä konstruktiona vaan ennen muuta jaettujen symbolien kautta välittyvänä, kollektiivisia identiteettejä läpäisevänä ”pyhänä” kokemuksena, jossa immanentit heimouskonnolliset piirteet sulautuvat transsendentaaliin kristillisiin painotuksiin, tulee hyvin lähelle Smithin esittämää nationalisminäkemystä. Kotimaisessa tutkimuskentässä Teporalla ovat puolestaan olleet hyvänä tukena etenkin Matti Klingen uraauurtavat tutkimukset Suomen lipun syntymävaiheista ja lippuun liitetystä kulttuurisista, poliittisista ja symbolisista merkityksistä. Samoin muun muassa Juha Siltalan, Risto Alapuron, Johanna Valeniuksen ja Ilona Kemppaisen tutkimukset ovat tarjonneet tutkimukselle tärkeää keskustelupohjaa.

Väitöskirjan tutkimusasetelma on kuitenkin omintakeinen, monitieteisydessään ja metodologisessa sekakäytössään miltei yltyöpäinen. Nationalismitutkimuksen lisäksi Teporan väitöskirjassa liikutaan ainakin sodan kulttuurihistorian, psykohistorian, antropologian, sosiologian ja uskontotieteen alueilla. Monitieteistä tutkimusotetta kuvaa hyvin tieteenalaluokitteluihin taipumaton metodologia-apparaatti, jossa keskeisessä osassa on viestinnäntutkija Carolyn Marvinin ja psykologi David W. Inglen vuonna 1999 ilmestynyt teos ”Blood Sacrifice and the Nation”. Niin ikään väitöskirjassa analyysivälineenä käytetty objektiivisuusteoria on psykoanalyttisesta viitekehystä tuotettu yhteiskuntatutkimuksellinen sovellutus.

Tutkimuksen moniaineisuus sisältää erinomaisen mahdollisuuden innovatiivisiin avauksiin, mutta tuo väistämättä mukanaan myös koko joukon – nimenomaan oppinnäytetyössä – vaikeasti rat-

kaistavia ongelmia. Tepora on sekä onnistunut erinomaisesti että joiltain osin myös epäonnistunut ottamassaan tehtävässä. Suurimmat ongelmat liittyvät massiivisen teoria-, metodi- ja aineistomassan hallintaan. Pirkitys ilmaista yhden tutkimuksen puitteissa maksimaalisesti oma oppineisuutensa johtaa monin paikoin sisällölliseen hahmottomuuteen, jossa fokus häviää usein lukuisten assosiaatioiden verkkoon. Aineiston systemaattisempi käsittely ja keskeisten tulkinnallisten kategorioiden nostaminen selkeämmin esiin tutkimuksen jäsennyksessä olisi tuottanut lukijan kannalta nautittavamman lopputuloksen. Samoin teoreettisten päätelmien läpinäkyvämpi dokumentointi olisi sitonut paremmin yhteen nyt paikoin melko erillisinä edenneet teoria- ja empiriatasot. Ongelmia pohjustetaan jo epäkonventionaalisella johdannolla, joka on suorassa linjassa koko tutkimuksen esitystapaan ja sisällön käsittelyyn.

Tutkimuksen teoreettinen ja metodinen työkalupakki on mittaava ja epäilyksettä laadukas väitöskirja olisi syntynyt vähemmälläkin vaivalla. Runsaudella on myös sisällölliset varjopuolensa. Lukuisat tulkinnalliset juoksutukset tuovat toki lisäväriä tutkittaviin ilmiöihin, mutta harmillisen usein ne avautuvat enemmän tekijälle itselleen kuin temaattista linjakkuutta haakevalle lukijalle. Konkreettista aineistoa tavoittamattomina ne eivät myöskään jaksa aina kantaa alkua pidemmälle. Eräänä hieman pidemmälle vietyinä, mutta silti keskeneräiseksi jääneinä avauksena mainittakoon vaikkapa muistamisen tutkimukseen liittyvä problematiikka osassa III ”Väkivallan käsittely (1919–1938)”. Osa alkaa eräänlaisella johdannoksi ymmärrettävällä luvulla ”Kollektiivinen muistaminen ja lippukulttuuri”, joka antaa odottaa tämän näkökulman läpäisevän kantavana juonteena koko luvun. Jatkossa seuraakin

muistamiseen liittyviä aiheita, mutta niiden yhteyttä muistamisen problematiikkaan ei enää selkeästi osoiteta, vaan lukija jätetään yksin arvailujensa varaan. Vastaavia pienempiä avauksen tasolle jääneitä teoreettisia juoksutuksia tutkimuksessa on lukuisia. Tasapuolisuuden vuoksi on kuitenkin syytä todeta, että vaikka ne rikkovat työn rakennetta ja vaikeuttavat tekijän ajatuksenkulun seuraamista, tutkimuskeskustelun virittäjinä ja jatkokehittäjinä ajatellen niillä on oma tärkeä arvonsa. Ne myös osoittavat tekijän kiitettävää assosiointikykyä, joka on luovan tutkimuksen keskeinen edellytys.

Näistä ongelmista huolimatta – ja ehkäpä osittain juuri niistä johdettuna – Tepora on onnistunut rakentamaan monipuolisen kuvan suomalaisesta lippukulttuurista ja sen ympärillä käydyistä poliittisistä ja kielellisistä ristiriitoin palautuvista symbolisista kamppailuista. Tarkastelemalla lippua yhtäältä pyhään samaistuvana toteemina, jossa toteutuu yhteisön kiinteys ja toisaalta symbolina, jolla osoitetaan yhteisön yhteen kietoutunut uhraamisen ja väkivallan valta, Tepora onnistuu syvästi valottamaan suomalaisen kansakunnan identiteetikamppailuja ja niiden sisään kätkeytyneitä tunnekerroksia. Objektiivisuusteoriolla hän tavoittaa muun muassa Anthony Smithin peräänkuuluttaman emotionaalisen kokemuksellisuuden uhrin valmiin yksilön ja väkivallan oikeutta käyttävän nationalistisen kollektiivin välillä. Tämän tunnetasolla tapahtuvan yhteen sulautumisen osoittamisella Tepora luo puolestaan pohjan teoreettiselle rakennelmalleen lipun pyhittämisestä ja viime kädessä sen nostamisesta edustamaan koko valtakunnan toteemista lippuruumiista.

Monitasoisuudessaan ja metodologisessa innovatiivisuudessaan Teporan tutkimus on poliittista historiaa parhaimmillaan. Vaikka tut-

kimusta voisi yhtä lailla paikantaa vaikkapa kulttuurihistoriaan tai psykohistoriaan viittaamalla tässä poliittiseen historiaan siksi, että Tepora on jäsentänyt tutkimuksensa historiakehikön nimenomaan poliittisten käännekohtien kautta. Sen kolmessa pääluvussa tarkastellaan hieman erilaisin metodisin painoituksin lipun, uhrin ja väkivalan kompleksista suhdetta kansakuntaan.

Ensimmäinen luvuista kattaa sisällissotaa ympäröivät vuodet, jolloin repiviä poliittisia ristiriitoja käsiteltiin ja ”valtatyhjiötä” täytettiin myös lippukysymyksiin kytkeytyvillä intohimoilla. Luku osoittaa kiinnostavasti, miten värillä oli ja ei ollut väliä aina siitä riippuen, miten poliittinen valta siihen symboloitiin ja miten sen avulla ryhmärajoja kansakunnan sisällä määritettiin. Erityisesti punainen oli ”punainen vaate” monella taholla, mutta osin eri syistä. Toisaalta sinivalkoisen kannatus saattoi kääntyä punaiseksi tai punakeltaisen sinivalkoiseksi ryhmärajojen piirityessä uudelleen. Lippujen värisymboliikkaan voisi ehkä saada lisäväriä uskonnollisesta värisymboliikasta ja erityisesti ottamalla huomioon herännäisyyden perinteinen punavärin karttaminen ”punikkikammiosella” Pohjanmaalla.

Osittain tähän liittyy kysymys siitä, mitä yleisiä päätelmiä voidaan perustellusti tehdä sinivalko- ja punakeltakannattajakuntien yhteiskuntapoliittisista asenteista. Epäselväksi jäi esimerkiksi, mihin nojaa käsitys, jonka mukaan ”Suomi ja sen sinivalkoinen lippu edustivat hyvää äidillistä kiinnekohtaa, turvasatamaa, jonka liepeisiin kääriytyä” ja punakeltainen puolestaan ”individuaatiota, henkilökohtaiseen ja samalla kollektiiviseen vapautteen pyrkimistä pois kannatlevasta tukahduttavaksi muuttuneesta olotilasta” (s. 70).

Toinen kronologisesti etenevä jakso kattaa 1920- ja 1930-luvun ja piirtää lippukamppailujen kautta

komean kaaren sotienvälisen Suomen sosiaalisesta, poliittisesta ja mentaalista tilasta. Erityisesti Itsenäisyyden Liiton järjestelmällinen toiminta valtakunnan merkittäväksi sinivalkoisilla lipuilla ja eri väestöryhmien kokoamiseksi yhteisen pyhän symbolin, tai kuten Tepora ilmaisee, ”kansakunnan ruumiin ja toteemin” ympärille, tuo uutta valoa kansakunnan yhtenäistämisen prosessiin viime sotia edeltävänä aikana. Toisaalta luku osoittaa hyvin sen rikkinäisyyden, mikä sisällissodan jälkeisessä Suomessa vallitsi ja jossa liput ja niiden värit toimivat valtasuhteiden konkreettisin merkein. Kieltämällä hävinneen osapuolen ryhmäsymboleita ja levittämällä hegemonisen toteemin kaikkien väestöryhmien palvottavaksi porvarillinen Suomi pyrki kiistämään hävinneiltä sisällissodan traumaattisen perinnön, mutta tarjosi samalla yhteisessä lipussa symboloituvaa uhrivalmiutta kansakunnan eheyttämiseksi.

Luku nostaa esiin kysymyksen sukupuolen ja kansallisen eheyttämisen välisestä suhteesta. Jos lippu – kuten Tepora esittää – symboloi äitiä maata, joka siten luovutti myös uhrin omasta sylistään, miksi äidin, maan, lipun ja uhrin keskinäisproblematiikka jää tutkimuksessa ensimmäistä pääosaa lukuun ottamatta niin vähälle huomiolle? Toinen samaan tematiikkaan liittyvä kysymys nousee uskonnon ja uhrivalmiuden välisestä suhteesta, joka näyttäytyy erityisen keskeisenä tutkimuksen kolmannessa, viime sotia käsittelevässä osassa. Jos lippukulttuuria tehokkaasti levittänyt Itsenäisyyden Liitto ei erityisesti uskonnollistanut uhriajattelua, mistä kytkös sitten niin luontevasti syntyi heti talvisodan sytyttyä? Mikä osa naisilla nuorison kasvatajina ja toisaalta naisjärjestöillä kotirintamatyössä oli tässä mentaalisisessa valmennuksessa? Ja edelleen, olivatko lippukulttuuri ja uskonnollisesti väritetty uhriajattelu ennen sotaa kanavoituneet eri

organisaatioihin ja vain hetkellisesti yhdistyneet talvisodan kriisikaudena? Itsenäisyyden Liiton ohella myös muiden kansalaisjärjestöjen roolin huomioiminen lippukulttuurin ja uhriajattelun iskostajana saattaisi yleisemminkin valottaa lipun, kansalaisyhteiskunnan, kansakunnan, valtakunnan ja valtion välistä vaikeasti avautuvaa vuorovaikutussuhdetta.

Nämä ovat vain muutamia esimerkkejä kysymyksistä ja jatkokysymyksistä, joita Tuomas Teporan väitöskirja synnyttää. Ne kertovat siitä merkityksestä, joka tutkimuksella on, ei vain tavanomaisena oppinäytetyönä vaan myös aidon tieteellisen keskustelun virittäjänä ja edistäjänä. Vaikka olen edellä esittänyt etenkin muutoseikkoihin, esitystapaan ja systematisointiin liittyviä huomautuksia, totean samalla painokkaasti, että kyseessä on teoreettisesti ja metodologisesti kunnianhimoinen ja runsaaseen lähdeaineistoon perustuva väitöskirja, jossa tekijän laaja oppineisuus yhdistyy monitahoisiin tulkintalinjoihin ja tuottaa tuoreita ja tutkimuksellisesti innovatiivisia tuloksia.

– IRMA SULKUNEN

Holokaustista ja tulkinnoista

Antero Holmila: Holokausti. Tapahtumat ja tulkinnat. Atena Kustannus Oy, Jyväskylä 2010, 355 s., kuvitettu.

Holokaustia voi kiistatta pitää 1900-luvun osalta eräänä eniten erilaista kirjallisuutta tuottaneista historiallisista tapahtumasarjoista. Suorastaan pahan arkkityypiksi nostettu holokausti on kiinnostanut tutkijoita, muistelijointa ja muita kirjoittajia siksi paljon, että maailman suurimmasta kirjalli-

suusluettelosta, 112 maata kattavasta 71 000 kirjaston WorldCat-tietokannasta on löydettävissä holokaustista jo lähes 93 000 nimeä. Eikä tutkimuksen ehtymisestä ole näkyvissä merkkejä. Päinvastoin, monet holokaustiin liittyvät aiheet odottavat edelleen tutkijaansa. Kylmän sodan päättymisen avaamat Itä-Euroopan arkistot ovat myös omalta osaltaan luo- neet uusia mahdollisuuksia aiemmin tutkimuksessa sivuun jääneiden aiheiden käsittelyyn.

Holokausti taustatekijöineen, päätöksentekoprosesseineen ja toteuttajineen, uhreineen ja sivustakatojineen muodostaa kokonaisuuden, josta ei ole helppo luoda historiallista esitystä edes jossakin määrin kohtuullisessa laajuudessa. Jos kuvaan lisätään vielä edes keskeinen osa holokaustiin liittyvästä tutkimuksellisesta ristivedosta: erilaiset tulkinnat ja niiden edustajat, on esityksen laatija entistäkin haasteellisemmän työn edessä. Tämän tehtävän Antero Holmila on ottanut itselleen ja pyrkii vastamaan siihen 355-sivuisella teoksellaan *Holokausti – Tapahtumat ja tulkinnat*.

Ongelmitta Holmila ei ole kuitenkaan hankkeestaan selvinnyt. Kattavaan kokonaisesitykseen holokaustista pyrkivä teos kärsii aiheen massiivisuudesta. Teoksen kaikesta jotakin -rakenne tekee kirjasta tietyssä määrin tilkkutäkkimäisen, jota teoksen 11 pääluvun ja 60 alaluvun jäsentely vielä entistäään vahvistaa. Aiheen systemaattinen lähestymistapa tuo käsittelyyn toistoa ja hajanaisuutta: samaa asiaa käsitellään työn eri luvuissa, kokonaiskuva tapahtumista ja tulkinnoista joutuu rakentamaan useammasta eri yhteydestä kokoamalla. Teoksen laaja-alaisuus ohentaa myös käsittelyn paikoitellen pinnalliseksi – Holmila joutuu usein yksinkertaistamaan tapahtumia, niiden syitä ja seurauksia. Teos olisi kaivannut myös huolellista tarkastuslukua. Nyt siihen on

jäänyt erilaisia asiavirheitä, epätarkkuuksia ja epäohdonmukaisuuksia.

Holmilan teoksen temaattinen painotus on tekijöissä ja sitä kautta myös holokaustin synnyssä ja siihen liittyneissä tulkinnoissa; osuus kattaa lähes puolet teoksen laajuudesta. Holmila esittelee holokaustin Euroopan laajuisena kansanmurhana, jolla oli eri puolilla Hitlerin imperiumia omat tukijansa ja oma dynamiikkansa. Holokaustin varmasti merkittävimmän yksittäisen päätöksen, joukkotuhonnan laajentamisen Neuvostoliiton juutalaisten joukkoteloituksesta Euroopan kattavaksi kansanmurhaksi Holmila näkee aiheutuneen Hitlerin idän sotaretken hiipumisesta. Jos suunnitella Euroopan rodullisesta uudelleenjärjestelystä kävi mahdottomaksi sodan voiton lipuessa Saksan näpeistä, voitiin ainakin natsimielikuvien juutalainen vihollinen tuhota, kuten Holmila toteaa. Tätä ”tappion alho”-tulkintaa on edustanut jo 1980-luvulta lähtien ennen kaikkea Philippe Burrin. Holmila tuo kyllä toisaalla kirjassaan esille myös Christopher R. Browningin ”voiton euforia”-tulkinnan antamatta sille silti samaa painoarvoa. Itse liputaisiin kuitenkin jälkimmäisen puolesta, sillä jos Hitlerin syksyn 1941 äärimmäisen toiveikasta mielentilaa tarkastelee esimerkiksi Goebelsin päiväkirjojen tarjoamasta kurkitusluukusta, niin ”voiton euforia” vaikuttaisi kyllä ”tappion alho” todennäköisemmältä tulkintavaihtoehdolta päätöksille.

Suomalaiselle lukijakunnalle mielenkiintoisinta Holmilan teoksessa on varmasti vuonna 1942 Suomesta Saksaan luovutettujen kahdeksan juutalaisen tapauksesta esitetty uusi tieto. Kun luovutettujen kohtalosta kirjoitettaessa on aiemmin tukeuduttu luovutuksesta ainoana elossa selvinneen Georg Kollmanin todistukseen, jonka mukaan luovutetut olisi kuljetettu Tallinnasta Berliiniin kautta Ausch-

witziin, on norjalainen tutkija Anton Weiss-Wendt kiistänyt vuonna 2009 ilmestyneessä teoksessaan Kollmanin todistuksen luotettavuuden. Weiss-Wendt on väittänyt Viron turvallisuuspoliisin lähteisiin nojaten, että Kollmania lukuun ottamatta kaikki Suomesta luovutetut juutalaiset olisi surmattu Tallinnan keskusvankilassa vain muutama päivä heidän Tallinnaan saapumisensa jälkeen. Weiss-Wendtin mukaan Kollman itseään ei olisi koskaan ollut Auschwitzissa, vaan että Kollman olisi kuljetettu Virossa pakkotyöläisenä länteen ja hänet olisi vapautettu sodan loppuvaiheessa Itävallassa.

Tässä yhteydessä voi kumota myös Holmilan teoksessaan esittämän väitteen siitä, että suomalaiseseen holokaustia sivuvaan historiankirjoitukseen olisi jäänyt elämään virheellinen, ylikorostunut käsitys 20. tammikuuta 1942 pidetyn ns. Wannseen konferenssin merkityksestä holokaustin päätöksenteossa. Holmila pohjaa näkemyksensä Tuomo Polvisen ja Elina Suomisen vuosina 1964 ja 1979 julkaisemiin tutkimuksiin. Tämän käsityksen varmasti saakin, jos rajaa huomion vain vanhempaan tutkimukseen. Mikäli allekirjoittaneen teos *Aleksandriasta Auschwitziin – Antisemitismin pitkä historia* (1999) luetaan mukaan ”suomalaiseen holokaustia sivuvaan historiankirjoitukseen”, niin voin todeta tuoneeni siinä jo tuoreeltaan esille 1990-luvun muuttuneen näkemyksen Wannseen konferenssin luonteesta.

Mitään sinänsä uutta holokaustista Holmilan kirja ei tarjoa. Lähinnä suurelle yleisölle tarkoitettu teos on kuitenkin ensimmäinen alun perin suomeksi ilmestynyt kokonaisesitys aiheesta, ja Holmila ansaitsee tässä mielessä kiitokset pioneeriystään.

– EERO KUPARINEN

Kiinnostavasti radiosta ennen kuin siitä tuli leivänpaahdin

Lasse Vihonen: Radio sodissamme 1939–1945. SKS, Porvoo 2010. 331 s.

Radio on ollut ja jossakin mielessä lienee edelleen tehokkaimpia mielialoja muokkaavia välineitä. Tämän seikan me ammattihistorioitsijat olemme usein helposti unohtaneet, sillä radio-ohjelmat ovat kadonneet suurimmaksi osaksi taivaan tuuliin heti sen jälkeen, kun ne on lähetetty.

Jotakin sentään jää: toisen maailmansodan ajalta suomalaisestakin radiosta on pelastunut jälkipolville koko joukko nauhoituksia, niin viiltäviä tunnelmia sisältäviä kuin virallisia tiedotuksiakin. Onpa Neuvostoliiton Suomeen lähettämästä sotapropagandasta koottu aikanaan kokonainen kirjakin. Tosin tuo nimimerkki Jahvetin ”Suomi Neuvostoliiton radiossa” (Suomen kirja 1942) lienee kuulunut vuosikymmeniä ns. vähemmän viitattuihin teoksiin. Se avaa propagandanakin – autenttisten, pikakirjoitettujen radiolähetysten ja Jahvetin niihin tekemien ivallisten huomioiden avulla – kiintoisan kuvan sotaisan radio toiminnan sielunelämään.

Kiintoisan kuvan sota-ajan radion sielunelämään tarjoaa myös Lasse Vihosen *Radio sodissamme 1939–1945*. Eläkkeellä oleva radioarkiston päällikkö on kirjoittanut laajan, perustutkimuksen luonteisen esityksen, joka on oiva katsaus tärkeään osaan sotavuosien mentaalista maailmaa. Teoksessa käydään Suomen Yleisradion sota-aika läpi kronologisesti. Esitystä kehystetään radiotoiminnan teknisiä puolia ja radiossa sotaan varustautumista edeltävää kehitystä kuvaavilla luvuilla.

Työn pääosissa ovat paitsi radio toiminnan käytännön järjestäminen poikkeusoloissa ja radion valtiollinen ohjailu, myös lähetysten vastaanotto. Tätä viimeksi mainittua puolta, joka on meidän näkökulmastamme ehkä kiehtovin näkökulma tutkittaessa radion toimintaa poikkeusolosuhteissa, valottavat osuvasti radiotarkkailukeskuksen raportit. Lähinnä ulkomaisen radiolähetysten seuraamista valvomaan muodostettiin 1939 radiotarkkailukeskus, joka raportoi lähetyksistä valtiorahdille ja sotilasjohdolle. Näitä kiinnostavia raportteja, joita Vihonen peilaa taitavasti sisäisen valvonnan, VIA:n asiamiesten laatimiin mielipidemittauksiin, hän käyttää mielestäni liiankin kliinisesti ja varovaisesti. Olennainen kuitenkin välittyy: radiolla pystyttiin niin rauhoittamaan kuin järkyttämäänkin kansalaisia tarvittaessa.

Vihosen teoksessa on sotavuosien poliittinen historia varsin suuressa roolissa: tällä tavalla se tulee samalla korostaneeksi radion virallista ja valtiollista roolia. Suurihan radion valtiollinen rooli toki oli niin meillä kuin muuallakin, mutta radion mentaalinen merkitys oli vähintään yhtä suuri.

Myös radion viihdyttävä rooli – niin rintamaradioiden toiminta kuin asemiesiltojen radioinnit – jäävät lopulta kirjassa yllättävän vähälle esittelylle. Varsinkin rintamaradioista ilmiönä jäin edelleen, Vihosenkin työn jälkeen, kaipaamaan perusteellista yleisesitystä. Niiden merkitys armeijan mielialalääkkeenä ja myös niiden tuottama horisontti viihteeseen – olivathan rintamaradiot ensimmäisiä kanavia, jotka tuottivat kuuntelijoille heidän eniten haluamaansa ohjelmaa, kevyttä musiikkia, melkein pä kello ympäri – jää edelleen vaille tarkempaa valottamista.

Vihosen työn näkökulma jää varsin kansalliseksi, se on kansallista historiakerromusta noudattava ja paljon myös radion sisältä ta-

pahtunutta katsova. Näissä näkökulmissa on paljon hyvää, mutta varsinkin vertailua Saksan ja liittoutuneiden radiotoimintaan olisin kaivannut enemmän.

Radio sodissamme 1939–1945 täyttää perustutkimuksen kriteerit, vaikka tulkinnoissaan se onkin varsin perinteinen ja paikka paikoin jopa kuivahko – aiheen mehukkuudesta huolimatta.

– MARKO TIKKA

Kekkonen työmarkkina-politiikka

Seppo Keränen: Ehdollinen demokratia. Urho Kekkonen ja työmarkkinapolitiikka. Turun yliopisto 2010. 352 s.

Seppo Keränen väitöskirjan tutkimusaihe on haastava. Keränen on ottanut tutkimustehtäväkseen kokonaiskuvan luomisen Urho Kekkonen työmarkkinapoliittisesta toiminnasta ja työmarkkinapoliittisesta ajattelusta. Keränen kuvaus Kekkonen nuoruus- ja sotavuosista on tiivis ja toimii johdantona tutkimuksen varsinaiseen ytimeen eli vuosiin 1950–1981, jolloin Kekkonen oli keskeinen ellei keskeisin sisäpoliittinen toimija.

Tutkimuksen tarkastelujako on suomalaisessa poliittisen historian tutkimuksessa poikkeuksellisen pitkä. Esimerkiksi Juhani Suomi on pilkkonut oman Kekkos-tutkimuksensa pääosin kuuden vuoden jaksoihin. Työ liittyy tutkimuskeskusteluun etujärjestöjen ja valtiollisten elinten keskinäisistä suhteista. Presidentin, hallituksen, eduskunnan ja Suomen Pankin välisissä suhteissa oli monenlaista vuorovaikutusta, jossa etujärjestöt olivat osapuolina mukana. Näiden kiistojen moninaisuuden kuvaus on tämän tutkimuksen vahvimpia puolia.

Seppo Keränen on tarttunut kolmeen Suomen poliittisen historian kiehtovimpaan ja kiistanalaisimpaan aiheeseen: Kekkoseen, työmarkkinakehitykseen ja kommunisteihin.

Keskeisin jännite Kekkos-tutkimuksessa on tasavallan presidentiksi nousseen poliitikon asema poliittisissa kamppailuissa. Tulkintaerojen ääripäiden mukaan Kekkonen oli joko muiden juonittelujen uhriksi toistuvasti joutuva valtiomies tai kilpailijansa tieltään raivaava häikäilemätön tahtopoliitikko.

Keräsen tutkimusasetelmaan sisältyy vahva jännite. Työmarkkinahistoria on paljolti markkinavoi-
mien, instituutioiden, lainsäädännön, kansantalouden kehityksen ja järjestöjen toiminnan kuvausta ja analysointia. Henkilöhistoria taas paneutuu yksilöön, verkostoihin, sosiaaliseen pääomaan, henkilökohtaisiin motiiveihin ja elämäntaakareen käänteeksi.

Suomen työmarkkinakehityksen historiallisessa tarkastelussa on ainakin kaksi koulukuntaa. Yleisempi tarkastelukulma on puoluepoliittista valtataistelua korostava. Hieman kärjistäen voi väittää, että tämän koulukunnan mukaan ammattiliitot olivat aina puolueiden käytettävissä. Tarvittaessa työntekijäjärjestöt heitettiin puolueen edun mukaisesti vaikka työtaisteluihin. Suomen työmarkkinakehitystä selittävät tämän koulukunnan mukaan ensisijaisesti puoluepoliittiset motiivit ja juonet. Toinen koulukunta korostaa työmarkkinalogiikkaa. Työvoimankysyntä, työtömyys, muuttoliike, järjestäytymisaste, vertailutyymättömyys ja ammattialan painostusvoimat ovat tämän näkökulman mukaan tärkeimpiä työmarkkinakehityksen selittäjiä.

Kommunistien vaarallisuudesta, toimintakyvystä ja vaikutuksesta työmarkkinakehitykseen ollaan suomalaisessa historian tutkimuksessa vähintään kahta mieltä. Etsivän Keskuspoliisin, Suojelupoliisin, Kekko-

sen tai SDP:n aikalaistuntoja toistavat tutkijat korostavat kommunistien ammattivallankumouksellista osaamista ja uhkaavuutta. Poliittinen vastustaja näyttätty vaarallisenä, tehokkaana ja kavalana. Toiset tutkijat korostavat kommunistien suuria sisäisiä ongelmia, toiminnallista tehottomuutta ja heikkoa kykyä ohjata työläisjoukkoja toimintaan.

Keränen ei juuri pohdi näitä jännitteitä vaan asettuu niin työmarkkinahistorian tulkinnoissa korostamaan puoluepoliittisia toimintamotiveja ja kommunismitulkinnoissaan korostaa SKP:n uhkaa, voimaa ja vaarallisuutta.

Väitöskirjan ansiot liittyvät Kekkonen henkilökuvan ja poliittisen toiminnan moni-ilmeisyyden uudenaikaiseen kuvaukseen ja analysointiin. Keränen rakentaa uutta, tasapainoisempaa kuvaa Suomen poliittisen historian yhdestä keskeisimmästä vaikuttajasta. Kekkonen on työmarkkinapolitiikassa sekä vahva aktiivinen toimija että ylivoimaisten vastustajien ja vastusten runtelema uhri. Keräsen työ tuo esiin sen, miten Kekkonen ensin vuonna 1950 joutuu suuriin vaikeuksiin useiden SAK:n jäsenliittojen ja lopulta itse keskusjärjestö SAK:n kanssa. Kekkonen toinen suuri työmarkkinakonflikti on vuonna 1953, jolloin Kekkonen ryhtyi ajamaan STK:n vaatimaa deflaatiolinjaa. STK:n johdon ja Kekkonen välit saavat pitkäaikaisen särön, kun STK veti tukensa palkan- ja hinnanalennusehdotuksilta.

Kekkonen suhde työmarkkinakeskusjärjestöihin oli pragmaattinen. Hän on sivussa, kun tulopoliittikka tulee Suomeen. Näin keskeinen vallankäyttö ei saa jäädä kuitenkaan presidentin vaikutusvallan ulkopuolelle, joten Kekkonen ryhtyy aktiiviseksi toimijaksi vuosina 1969–1971. Tähän häntä Keräsen kuvauksen mukaan houkuttelevat STK:n toimitusjohtaja Päiviö Hetemäki ja Niilo Hämäläinen. Keräsen työssä tulee esiin myös Kekkonen

ja Keijo Liinamaan läheinen yhteistyö 1970-luvulla.

Työn ansioksi on luettava se, että siinä on käytetty ensimmäisen kerran hyvin monipuolisesti Tasavallan Presidentin arkistosäätien aineistoa, joka koskee työmarkkinakehitystä. Tämä koskee Urho Kekkonen arkistoa ja Jouko Loikkasen papereita. Väittelijä on etsinyt ja löytänyt työmarkkinakysymyksiin liittyvää aineistoa myös muualta kuin työmarkkinakysymyksiin luokitelluista aineistoista. Arkistoaineisto on työssä rajattu hyvin kapeasti. Esimerkiksi MTK:n arkistoaineisto, Keijo Liinamaan kokoelma ja SKP:n aineistot olisivat kuuluneet tutkimusaineistoon.

Aarne Mattilan monipuolinen tuotanto – Työriitojen sovittelun historia (1992), Kunnat työmarkkinapolitiikassa (2000) ja Valtio työnantajana: Valtion työmarkkinapolitiikka 1955–2005 (2005) – on niin olennainen osa Suomen työmarkkinahistorian perusteoksia, että ne olisivat kuuluneet tämän tutkimuksen lähdekirjallisuuteen. Suomalaisesta työmarkkinahistoriasta on vaikea kirjoittaa laadukasta tutkimusta tutustumatta, viittaamatta ja kommentoimatta hänen tuotantoaan. Lähdeluettelosta puuttuu myös allekirjoittaneen väitöskirjan aihepiiriin kuuluva artikkeli ”Maalaisliitto murskattava? Punamullan talouspoliittinen välirikko ja vuoden 1954 eduskuntavaalit” (Historiallisessa Aikakauskirjassa 2/2005), jossa korostetaan vuosien 1953–1954 sisäpolitiikassa enemmän talouspolitiikan sisältöä kuin Keränen, joka painottaa, kuten Juhani Suomi, vahvojen yksilöiden valtataistelua. Kansainvälisen tutkimuskirjallisuuden niukuus on poikkeuksellista akateemiselle opinnoille.

Tutkimuksessa käsitellään paljon tapahtumia, joista puuttuu sekä työmarkkinapolitiikka että Kekkonen tai jompikumpi näistä. Pienet sattumukset ja nasevat sanonnat

nousevat väliotsikoinnissa vahvasti esiin kiteyttämättä tutkimuksen sisältöä. Esimerkiksi alaotsikot ”En aio olla kaikkien saatanan kusipäitten haukuttavana” (s. 180), ”Paska asiassa neljä tuntia” (s. 217), ”Pitänee pohtia viinan voimalla” (s. 225), ”Sähköä kuin patruunan veto pistooliin piippuun” (s. 235) eivät auta lukijaa jäsentämään tai hahmottamaan selkeämmin asia yhteyksiä.

Tämä väitöskirja korostaa poliittisia valtataisteluja suomalaisten työmarkkinakonfliktien permimäisinä syinä. Tapahtumien tarkastelu on enemmän henkilöhistoriallisen perinteen kuin työmarkkinahistorian kysymyksenasettelujen mukaista. Rakenteet, suhdanteet ja osapuolien voimavarojen muutokset eivät ole keskeisiä selittäjiä. Henkilöiden suhteet, puoluepoliittiset yhteistyösuhteet ja keskeisten toimijoiden henkilökohtaiset valtapyytteet ovat kuvauksen ja analyysin kohteena.

Kansantalouden kehitystä, työtömyyttä ja lakkojen runsautta käsitellään tutkimuksessa useasti. Olisi ollut perusteltua esittää tilastotietoja, taulukoita ja kaavioita näistä ilmiöistä. Näin eri vuosien taloudellisen kehityksen ja esimerkiksi lakkoilun suhde olisi tullut tarkemmin kuvatuksi ja mahdollisesti jopa paremmin tulkituksi. Tilastoaineiston puute on johtanut siihen, ettei tekijä ole kyennyt erottamaan toisistaan suuria ja pieniä lakkovuosia.

Työmarkkinahistorian tapahtumahistoriasta tässä tutkimuksessa on keskitytty siihen, miten neuvottelut, ratkaisut ja konfliktit syntyivät. Tutkimuksen keskiössä ei ole kiistojen tai ratkaisujen sisältö. Tämä voi johtua siitä, ettei se ollut niin tärkeää Kekkosellekaan. Jos väittelijä olisi keskittynyt siihen, mistä kiisteltiin ja mitä sovittiin, hän olisi voinut päätyä toisenlaisiin tulkintoihin siitä, miksi tulosopimukset ja työtaistelut syntyivät Suomessa.

Väittelijä on kyennyt tiivistämään Urho Kekkosen pitkän ja monopolivisen elämänkaaren työmarkkinapolitiittisesti merkittävät tapahtumat. Yksityiskohtien runsaus ei ole estänyt esittämästä tulkintaa laajasta kaaresta. Keräsen paneutuminen vuosiin 1966–1974 tuo uutta tietoa tasavallan presidentti Kekkosen vahvimman vaikutusvallan ajan suomalaisesta sisäpolitiikasta.

– TAPIO BERGHOLM

Puolustuskyvyn Suomi

Tapio Koskimies: Puolustuskykyinen valtio vai Ruotsin hälytyskello? Suomen sotilasstrateginen asema kylmän sodan alkuvuosien asiantuntija-arvioissa. Maanpuolustuskorkeakoulun Sotahistorian laitos, Julkaisusarja 1, N:o 14, Helsinki 2010. 299 s.

Mikä oli Suomen puolustuskyky toisen maailmansodan jälkeen? Käytännössä olematon, käy havainnollisesti ja vakuuttavasti ilmi Tapio Koskimiehen Helsingin yliopistossa tarkastetusta väitöskirjasta. Puolustusvoimia koskevat rauhanehdot, armeijan demobilisointi, sotamateriaalin laadun heikkeneminen ja kylmän sodan uhkamallit pakottivat Suomen koon, joka näyttää sitä ahtaamalta mitä syvemmälle historian-tutkimus siihen pureutuu.

Epäilykset Suomen puolustusvoimien toimintakyvystä kylmän sodan asetelmissa velloivat jo aikalaisten keskuudessa. Koskimiehen teos osoittaa, kuinka todellisia nämä epäilykset olivat. Suomen sotilasjohto oli hyvin tietoinen tilanteesta ja saattoi näkemyksensä myös presidentti J. K. Paasikiven ja

muun valtiojohton tietoon. Kesti kuitenkin pitkälle 1950-luvulle asti, ennen kuin puolustusvalmiuden puutteita alettiin korjata. Paasikivi ei uskonut Neuvostoliiton miehitykseen, ja saattoi tätä oletusta vasten ottaa tietoisien riskin ja jättää puolustusvoimat oman onnensa nojaan.

Puolustusvoimien toimintakyvyn ja aseistuksen puutteet eivät olleet ainoa ongelma. Suomen sotilaallisen ulkomaantiedustelun organisaatio purettiin heti sodan jälkeen. Hetken aikaa hapuiltiin pimeässä ilman kunnollista tietoa siitä, mitä maan rajojen ulkopuolella tapahtui ja minkälaisia uhkia Suomeen mahdollisesti kohdistui.

Vähitellen sotilasasiantuntijat saivat kuitenkin muodostettua jälkikäteen katsoen varsin realistisen kuvan Suomeen kohdistuneista sotilaallisista voimista sekä siitä, miten Suomi voisi eri skenaarioiden mukaisissa tilanteissa toimia. Sotilaiden tilanteesta vetämä johtopäätös oli suorastaan hämmästyttävän yhdenmukainen. Pian sodan päätyttyä, mutta erityisesti vuoden 1948 ystävyys-, yhteistyö- ja avunantotopimuksen jälkeen, Suomes- sa valmistauduttiin yksinomaan lännen hyökkäyksen torjuntaan.

Koskimies osoittaa seikkaperäiseen ja tarkkaan alkuperäislähdetutkimukseen nojaten, kuinka Suomen sotilasjohto tulkitsi YYA-sopimusta sotilaalliseksi liittosopimukseksi ja toteutti lojalaisti virallisen ulkopoliitiikan mukaista puolustus-suunnittelua. Sotilaallisessa mielessä viholliset olivat lännessä ja auttajat idässä. Muita kuin läntisen uhkamallin mukaisia puolustussuunnitelmia ei Koskimies ole pääesikunnan arkistokokoelmista löytänyt.

Teosta on kokonaisuutena pidettävä varsin onnistuneena. Siinä valotetaan Suomen toisen maailmansodan jälkeistä puolustus-suunnittelua ja sen pohjana ollutta tiedonmuodostusta olennaisesti aikaisempaa tutkimusta yksityiskohtaisemmin ja syvällisemmin.

Erytisesti sotilastiedustelun ja pääesikunnan operatiivisen suunnittelun osalta teos on uusia uria auko-
vaa tutkimusta. Tiedustelun toiminnasta ja järjestelyistä emme ole
tienneet paljoakaan, ja tiedot varsinaisesta operatiivisesta suunnittelusta ovat olleet hyvin hajanaisia. Oman kokonaisuutensa teoksessa muodostaa Ruotsin, Britannian ja Yhdysvaltojen Suomeen kohdistuneen tiedustelun ja sotilassuunnittelun tarkastelu.

Sotilaiden katse näki hyvin lähelle, mutta otti aikansa, ennen kuin jotkin uuden maailmanjärjestyksen realiteetit kirkastuivat. Mielenkiintoista on, kuinka suomalaiset sotilasiantuntijat eivät oikein kyenneet arvioimaan ydinaseiden aiheuttamia muutoksia kansainvälisessä turvallisuus- ja sotilaspolitiikassa eivätkä ylipäätään Yhdysvaltojen kasvanutta merkitystä Pohjolan ja Suomen strategiselle asemalle. Aikalaisten silmissä ydinaseille tai kaksinapaisen maailman järjestelmärakenteelle ei vielä osattu antaa riittävää painoarvoa. Myös Ruotsin sotilaallisesta kyvystä tehdyt arviot olivat todennäköisesti turhan optimistisia. Tietojen vaihto ruotsalaisten kanssa näkyy olleen varsin laajaa ja tapahtuneen monilla eri tasoilla. Osa tiedoista saatiin ja vaihdettiin virallisia ja laillisia keinoja käyttäen, mutta merkittävä osa ruotsalaisten Suomesta hankkimista tiedoista perustui tehokkaasti organisoituun vakoiluun.

Kiinnostavaa teoksen antia on myös sen käsittely, mitä Suomessa ajateltiin Neuvostoliiton muodostamasta uhasta. Sotilasiantuntijat pitivät sitä tilannekohtaisena ja suhtautuivat läntisiä virkaveljiään optimistisemmin siihen, kuinka välitön ja pysyvä Neuvostoliiton uhka oli. Neuvostoliiton yllätyshökkäyksen vaaraa eivät suomalaiset asiantuntijat missään vaiheessa pitäneet kovin suurena. Arviot yleisen kansainvälisen tilanteen kiristymisestä vuoden 1950 tienoilla olivat toisaalta samansuuntaisia

esimerkiksi ruotsalaisten arvioiden kanssa.

Erot suomalaisissa ja läntisissä arvioissa kertovat siitakin, kuinka hankalaa oli arvioida Neuvostoliiton todennäköisiä toimia kriisitilanteissa ja kuinka monenlaisia vaihtoehtoisia polkuja sotatoimet saattaisivat Pohjolassa seurata. Tähän liittyen työssä valotetaan myös kiinnostavasti puolustusvoimain komentajan Aarne Sihvon ja poliittisen johdon erimielisyyksiä kansainvälisen jännityksen vaikutuksista Suomeen sekä niistä toimenpiteistä, jotka sotilasjohto katsoi välttämättömiksi Suomen puolustuskyvyn kohottamiseksi alennustilastaan.

Se, ettei neuvostoliittolaista näkökulmaa ole voitu selvittää, estää myös sen astetta pitävämmän arvioinnin, miten mahdollinen kriisitilanne olisi edennyt ja miten sotaa todennäköisesti olisi käyty. Eri maiden suunnitelmista ja tilannearvioista teoksessa muodostuvaa kokonaiskuvausta lienee kuitenkin syytä pitää uskottavana. Joka tapauksessa tulevan sodan kulusta vallitsi huomattava epävarmuus. Tästä huolimatta Suomessa vaurauduttiin johdonmukaisesti torjumaan lännestä tuleva hyökkäys YYA-sopimuksen mukaisessa yhteistoiminnassa Neuvostoliiton kanssa.

Koskimiehen teos tuo esiin kiinnostavaa uutta tietoa Suomen asemasta kylmän sodan alkuvaiheissa ja on merkittävä päänavaus sotilastiedustelua ja sotilasjohdon toimia koskevassa tutkimuksessa. Jatkossa olisi syytä tarkastella tarkemmin alemman tason upseerien käsityksiä sotilasjohdon määrittelemistä uhkamalleista, joissa viholliskuva oli päinvastainen – lännen hyökkäys – kuin mihin sodan kokeneet sotilaat ehkäpä mielissään ja toimissaan edelleen vaurautuivat.

– JUHANA AUNESLUOMA

Siveellinen ryhti ja etelämaalainen veri

Maija Urponen: Yli kaikkien rajojen? Helsingin olympialaiset ja Armi Kuusela kansainvälisyyden kynnyksellä. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1279. SKS, Helsinki 2010. 328 s.

Yli kaikkien rajojen oli nimeltään kirja, joka julkaistiin vuonna 1954 Armi Kuusela-Hilarion nimissä. Siinä Miss Universumiksi kaksi vuotta aiemmin kruunattu ja sittemmin filippiiniläisen Gil Hilarion kanssa avioitunut Armi Kuusela kertoi (todennäköisesti usean haamukirjoittajan avulla) oman versionsa tarinasta, jossa muhoslaisesta tytöstä tuli maailman ihailema kaunotar ja viileän Pohjolan symboli sekä nopealla päätöksellä Filippiinille avioitunut rouva. Maija Urposen tutkimuksessa tämä erikoislaatuinen ”omaelämäkerta” on yksi niistä lähteistä, joiden kautta Urponen avaa nerokkaalla katseella 1950-luvun Suomessa kiteytyneitä, mutta pitkää historiaa kantavia käsityksiä suomalaisuudesta, kansallisuudesta, sukupuolesta ja seksuaalisuudesta.

Käsillä oleva muhkean kokoinen, taitoltaan erityisen näyttävä ja kaunis kirja pohjautuu Urposen viime lokakuussa puolustamaan sukupuolentutkimuksen alan väitöskirjaan *Ylirajaisia suhteita. Helsingin olympialaiset, Armi Kuusela ja ylikansallinen historia*. Väitöstä kuunneltuani ja tutustuttuani itse väitöskirjaan voin todeta, ettei tässä julkaistussa teoksessa ole tehty suuria muutoksia tai tingitty tieteellisen työn tasosta. Tutkimus on tiivistynyt lähinnä teoreettisen keskustelun ja käsitteistön osalta, kuten laajalle yleisölle suunnatun teoksen kohdalla kuuluu. Kirja edustaakin SKS:n ja ilmeisesti

myös laajemmin suomalaisen tiedekustantamisen uutta väitöskirjäkäytäntöä, jossa itse väitöskirja julkaistaan yliopiston sähköisenä julkaisuna. Aiheeltaan tarpeeksi houkuttelevasta väitöskirjasta julkaistaan kevennetty, populaarimpi versio.

Urposen teos toimii uuden julkaisupolitiikan erinomaisena esimerkkinä. Väitöskirjana se olisi mitä todennäköisimmin julkaistu kustantajan väitöskirjasarjassa, pehmeäkantisena, vähäisesti kuvitettuna laitoksena. Sen sijaan nyt kirjan ulkoasuun on panostettu erityisen paljon: se on kovakantinen, näyttävästi kuvitettu, kauniisti taitettu syvälinen tieteellinen teos.

Suuremmalle yleisölle kirjoittaminen ei ole pakottanut Urposta liikaa tinkimään teoksen sisällöstä. Kirja on edelleen tieteellisesti vankkaa työtä, jossa keskustelut tutkijoiden ja tietyn tutkimusperinteen kanssa ovat läsnä. Lukijalle- osuus ja johdanto viitoittavat tutkimuksen perusperiaatteet, tieteelliset keskustelut ja aineistot lukijaystävällisesti. Ainoa missä lukijaystävällisyyteen olisi voitu panostaa enemmän, on viitejärjestelmä, joka paikka paikoin yltyy liian tiheäksi, jopa väitöskirjan vaatimusten ohi. Etenkin suurelle yleisölle suunnatussa teoksessa hiukan enemmän yhteen kootut viitteet palvelisivat kokonaisuutta paremmin. Historioitsija lisäksi aina harmittelee ratkaisua, jossa nootit ovat kirjan lopussa – etenkin silloin, kun ne sisältävät aidosti kiinnostavaa ja tärkeää lisätietoa.

Urposen tutkimuksen lähtökohdانا on sodanjälkeisen Suomen kansallisen identiteetin rakentaminen suhteessa kansainvälisyyteen. Yksinkertaistettuna sen fokuksena ovat suomalaisten naisten ja ulkomaisten miesten väliset suhteet. Tarkoitus ei ole kartoittaa näiden suhteiden elettyä todellisuutta, vaan sitä keskustelua, jota näiden suhteiden osalta käytiin paitsi lähestulkoon kansallismaisuudeksi

kohonneen Armi Kuuselan myös Helsingin olympialaisten kohdalla. Urposen mukaan Helsingin olympialaisissa ilmenevä ”lännen houkutus” tekee niistä kansallisesti merkittävän tapahtuman. Se saa uusia sävyjä, kun sitä tarkastellaan Kuuselan julkisen imagon kautta. Avautuu näkymä 1950-luvun alun Suomeen, jossa kansallisuutta rakennetaan sodanjälkeisessä Euroopassa kiiwaasti erottautumalla idästä ja etelästä, hakemalla hegemonista asemaa osana pohjoista valkoista rotua.

Maija Urponen osoittaa, kuinka erottamattomasti nämä kaksi mediatapahtumaa kietoutuvat toisiinsa avatessaan niitä erilaisia käsityksiä, joita suomalaisen naisen ja ulkomaalaisen miehen kohtaaminen on tuottanut. Urponen yhdistää nämä kaksi samanaikaista, mutta luonteeltaan erilaista spektaakkelia toisiinsa oivaltavalla tavalla ja kykenee osoittamaan, kuinka ”naiset ovat olleet symbolisesti merkittävässä roolissa myös silloin, kun kansakunnan kollektiivisena pyrkimyksenä ei ole ollut rajojen vartiointi ja sulkeminen, vaan niiden avaaminen ja yllirajaisten suhteiden solmiminen” (s. 147).

Helsingin Olympialaisia avataan ennen muuta erilaisen, naisille suunnatun valistusmateriaalin sekä lavean lehtikirjoittelun kautta. Helsingin tultua valituksi olympiakaupungiksi ryhdyttiin vilkkaasti toimeen moraalisen valistuksen saralla. Suomen Naisjärjestöjen Keskusliitto ja erityisesti sen muutamat jäsenjärjestöt kuten Valkonauha ja Siveellisyyskomitea ryhtyivät aktiiviseen Olympiakampanjaan valistaakseen etenkin maalta Helsinkiin tulevia nuoria neitoja kansainvälistyvän kaupungin uhista sekä edesauttaakseen siveellistä käytöstä olympiavieraiden edessä. Urponen asettaa 1950-luvun alun valistusmateriaalin vasten järjestöjen puoli- vuosisataista valistavaa, kasvatuksellista ja valvovaa toimintaperiaatetta, missä siveyden, sivistyksen ja

moraalin puitteet määrittelivät kontrollisen naisena olemisen tavan. Naisjärjestöjen valistusmateriaalin lisäksi aineistona toimii esimerkiksi Suomen Kansan Ryhtiliikkeen toimittama *Hyvän käytöksen opas*, muutamit 1950-luvun alun elokuvat sekä runsas lehdistökirjoittelu, jossa juuri naisten ja ulkomaalaisten miesten kohtaamisia olympialaisten aikaan puntaroiitiin mitä mielikuvituksellisimmista näkökulmista.

Urponen luo laajoja historiallisia konteksteja näille 1950-luvun alun keskusteluille, ja pystyy vakuuttavasti osoittamaan, kuinka näissä keskusteluissa seksuaalisuuden kytkeminen avioliiton kautta yhteiskunnalliseen järjestykseen liittyi kansakunnan rajojen määrittelyyn. Yksi valistusmateriaalin keskeisistä tuottajista, Rakel Jalas, nimitti äitiyttä suomalaisen naisen aselevollisuudeksi. Tämä ei ollut toteutettavissa muunmaalaisen miehen kanssa, jolloin kysymys naisten tehtävästä synnyttää nimenomaan Suomelle nousi olennaiseksi.

Naisjärjestöjen tuottamassa materiaalissa siveellisyys ja siveellinen ryhti olivat käsitteitä, joiden avulla nuoria naisia pyrittiin (sen kumminkin käsitettä määrittelemättä) ohjaamaan kohti moraalista subjektiutta, johon ei kuulunut liiallinen innostuminen vierasmaalaisista olympialaisurheilijoista. Kysymys rodusta nousi keskeiseen rooliin, sillä aineiston perusteella ongelmalliseksi suomalaisuuden näkökulmasta nousivat nimenomaan ”etelämaalaiset miehet”. Niin valistuskampanjoissa kuin lehtikirjoittelussa ”etelämaalaisuus” ja ”värillisuus” yhdistyy vierauteenmikä ilmenee hillittömänä seksuaalisuutena ja itsehillinnän puutteena ja kiteytyy luonnehdinnassa ”herkemmästä sukupuolisesta sytytyvyydestä”.

Kirjan herkkulinen kuvamateriaali olympialaisista kertoo todellisista kohtaamisista kisakylän nurkilla, aidan vierustoilla tai kisavieraiden ruokailualueen reunamilla.

Runsaat aineistositaatit ja kuvaukset tarjoavat eittämättä hauskoja hetkiä nykylukijalle, mutta samalla tulee muistuttaneeksi itseään siitä, kuinka samankaltaisin äänenpainoin kansallisista rajoista, naisen seksuaalisuuden mahdollisuuksista ja yllirajaisista suhteista yhä edelleen puhutaan. Sanat voivat olla hiukan toisia, mutta sanoma usein yllättävänkin sama. Sen vuoksi lukijan ei olekaan syytä asettua kaikitietävän, 2000-luvun alun position, joka olisi vapaa 1950-luvun kaiuista. Tarkan analyttisellä, aineistoa kunnioittavalla otteella Urponen kykenee nimenomaan herättämään lukijan myös oman ajan keskustelujen suhteen.

Armi Kuusela valittiin Miss Universumiksi Kaliforniassa juuri Helsingin Olympialaisten alla, ja kisojen päätyttyä hän sai aikaan valtaisan yleisöryntäyksen palatessaan Helsinkiin. Kuuselan elämä tuli osaksi julkisuutta hyvin nopeasti, ja hänen elämänsä seuraavat pari vuotta limittyvätkin hämmästyttävästi osaksi fiktiivistä prinsessatarinaa, jonka luomiseen myös Kuusela itse aktiivisesti osallistui niin todellisen elämänsä valinnoillaan kuin tuottamalla eletystä elämästä elokuvia. Syksyn 1952 aikana ehti syntyä elokuva *Maailman kaunein tyttö*, minkä jälkeen Kuusela lähti sovitulle maailmankiertueelle. Se pysähtyi alkuunsa Filippiineille, missä Kuusela kohtasi varakkaan suvun vesan Gil Hilarion. Pari avioitui viisi kuukautta myöhemmin Tokiossa, ja seuraavana vuonna Kuuselan tarinasta ilmestyi useita versioita kirjana ja heti vuonna 1954 elokuva *Now and forever – Nyt ja ikuisesti*. Vuonna 1955 Hilarionit tekivät kiertueen Suomessa.

Jopa nykynäkökulmastakin hämmästyttävän nopealla tahdilla mediointuneesta speaktaakkelista poikunut materiaali sekä laaja lehdistöaineisto on Urposen analyysin kohteena. Tavoitteena on selvittää, miten juuri samankaltaisista yllirajaisista suhteista huolestunut suo-

malainen keskustelu kykeni sovitamaan Kuuselan ratkaisun avioitua filippiiniläisen kanssa osaksi suurta kansallista kertomusta. Millaisia seksuaalisuuteen ja rotuun liittyviä rajoja oli ylitettävissä, ja millä keinoin nämä ylitykset olivat lopulta sopeutettavissa hyväksyttäväksi käytökseksi?

Paradoksaalista kyllä, juuri seksuaalisuus ja kansainvälisyys toimivat Kuuselan kohdalla kansallisten fantasioiden olennaisina elementteinä. Vaikka avioituminen Hilarion kanssa aiheutti kiivasta erontekoa lehdistökeskustelussa, jossa Kuuselan nähtiin avioituvan vanhanaikaiseen, patriarkaaliseen ja naista alistavaan kulttuuriin, kyettiin tämä ratkaisu lopulta liittämään (joskaan ei ristiriidattomasti) kansalliseen kertomukseen puolison yläluokkaisen taustan, varakkuuden ja modernin elämäntavan avulla. Gil Hilarion eurooppalaisuus ja amerikkalaisuus onnistuivat häivyttämään kulttuurista eroa vieraaseen ”kuumaan itään”, mutteivät silti kokonaan poistamaan sitä. Urposen herkullinen analyysi ilmastoinnin merkityksestä tässä kansallisen sopeuttamisen kertomuksessa on vertaansa vailla. Muistan vastaväittelijä Marianne Liljeströmin todenneen itse väitöstilaisuudessa, kuinka jokaisen pitäisi lukea edes tämä yksi luku Urposen väitöskirjasta. Tähän kehoitukseen voi yhtyä.

Urposen teos leviää otteessaan hämmästyttävänkin laajalle, silti kuitenkin menettämättä terävää kiintopistettään. Kuuselan tarinan kohdalla lukija saa tutustua Filippiinien kiinnostavaan, koloniaaliseen historiaan ja nähdä, kuinka vuodesta 1946 itsenäistä valtiota rakentanut saarivaltio käytti yhtäläillä Armi Kuuselan hahmoa kansallisen identiteetin rakennusprojektissa. Armi Kuuselan saapuminen Manilaan maaliskuussa 1953 oli samankaltainen speaktaakeli kuin paluu Suomeen missikisoista edellisenä vuonna. Miss Universu-

mista villiintynyt väkijoukko aiheutti kiivaan keskustelun lehdistössä, missä huoli kansan ”vulgaarista” käyttäytymisestä ja vaatimus itsehillinnästä kertoo samanlaisesta oman maineen varjelemisesta kuin suomalaiset ”ryhtikampanjat” olympialaisten alla.

Urponen on perehtynyt laveasti myös filippiiniläiseen alkuperäismateriaaliin ja maan historiaan. Näin hän pystyy luomaan merkittäviä yhteyksiä kahden nuoren kansallisvaltion identiteetin rakentamisen välille: luomalla näkökulman yllirajaisuuden ja kansainvälisyyden viitekehystä käsin analyysi osoittaa erityisen suomalaisen kontekstin olevan välittömästi siidoksissa kansainväliseen kenttään. Molemmat maat käyttivät ”maailman kauneinta naista” oman kansainvälisen asemansa todistamiseen: Suomelle Miss Universumiksi valinta sekä Filippiineillä saatu huomio ”vaaleista vaaleimpana neitona” osoitti viimeistään suomalaisten paikan valkoisten länsimaiden osana. Filippiineillä taas Miss Universum ja sitä myöten Suomi asettui Yhdysvaltain rinnalle ”hyväntahtoisen läntisen auktoriteetin paikalle” (253–254).

Yli kaikkien rajojen? on antoisa teos kelle tahansa Suomen sodanjälkeisestä historiasta ja kansainvälistymisestä kiinnostuneelle lukijalle. Erityisesti se sopii niille, jotka haluavat lukea terävää sukupuolikirittistä analyysiä suomalaisuuden rakentamisesta vasten rodullisia ja sukupuolittavia diskursseja. Kuten Urponen itsekin teoksensa alussa toteaa, kirja on erityisen tärkeä puheenvuoro tämänhetkisen keskustelujen keskellä. Se historiallistaa ja taustoittaa niitä keskusteluja, joita tälläkin hetkellä kiivaasti käydään siitä, ketkä ovat soveliaita suomalaisia ja ketkä eivät. Kirja näyttää painokkaasti sen keskeisen paikan, mikä rodulla ja seksuaalisuudella on ollut ja on yhä edelleen kansakunnan ja soveliaan kansalaisen määrittelyssä.

– MAARIT LESKELÄ-KÄRKI

Veikko Litzen in memoriam

**Arkistolaitoksen emerituspääjohtaja, Turun yliopiston kulttuurihistorian ensimmäinen professori Veikko Litzen kuoli 17. tammikuuta 2011 Roomassa äkilliseen sairauskoh-
taukseseen. Hän oli 77-vuotias, syntynyt 1. joulukuuta 1933 Helsingissä.**

Veikko Litzen pääsi ylioppilaaksi Helsingin normaalilyseosta 1953 ja ryhtyi opiskelemaan yleistä historiaa Helsingin yliopistossa. Hän valmistui filosofian kandidaatiksi 1961 ja lisensiaatiksi 1968. Tohtoriksi Litzen väitteli vuonna 1974 teoksella *A War of Roses and Lilies: The Theme of Succession in Sir John Fortescue's Works*. Historianopintojen rinnalla Litzen työskenteli arkistolaitoksen palveluksessa, Helsingin kaupunginarkistossa 1962–1963, Valtionarkistossa avustajana ja arkistonhoitajana 1962–1972, Turun maakunta-arkiston hoitajana 1973, Valtionarkiston tutkimusosaston johtajana ja arkistoneuvoksena 1973–78 sekä Valtionarkiston, myöhemmän Kansallisarkiston pääjohtajana 1987–1996. Pääjohtajan tehtävistä Litzen jäi eläkkeelle vuonna 1996.

Arkistotyön lisäksi Veikko Litzen teki merkittävän uran yliopisto-opettajana ja -tutkijana. Jo opiske-

Veikko Litzen Valtionarkiston tutkijasalissa 1987. Suomen Kuvapalvelu / Kari Pullinen.

luaikanaan Litzen innostui kulttuurihistoriasta. Tärkeä virikkeiden antajana oli Eino E. Suolahti, joka vaikutti merkittävästi suomalaisen kulttuurihistoriallisen tutkimuksen vaiheisiin, niin esseistinä ja tutkijana kuin kustantajanakin. Innoitusta tarjosi myös kirjallisuus. Myöhemmin Litzen muisteli:

”Tentittyäni opiskelijana Egon Friedellin *Uuden ajan kulttuurihistorian* koin kulttuurihistorian sekä

Suomen että yleisen historian – sellaisia kuin ne olivat 1950-luvulla – vastakohtana. Maailma aukeni Shakespeareen liittyneen proseminaarityön myötä, mutta koko laajuudessaan vasta Ranskan romaanisia ja goottilaisia katedraaleja kierrellessä. Syntyi jonkinlainen kokonaiskuva Länsi-Euroopan maailmasta myöhemmällä keskiajalla – ja *Keskiajan kulttuurihistoria*. Olin löytöretkeilijän intoa täynnä.”

Litzen luennoi keskiajan kulttuurihistoriasta Tampereen ja Helsingin yliopistojen lisäksi Teknillisen korkeakoulun arkkitehtiosastolla. Luentojen pohjalta syntyi vuonna 1974 teos *Keskiajan kulttuurihistoria*, ensimmäinen suomenkielinen yleisesitys aiheesta. Samaan aikaan oli jo tiedossa, että Turun yliopistoon perustetaan kulttuurihistorian oppituoli. Virka syntyi vuonna 1972, mutta täyttöprosessi osoittautui monivaiheiseksi. Litzen haki virkaa ja sai lopulta nimityksen professorin ensimmäiseksi vakinaiseksi haltijaksi vuonna 1978. Tässä tehtävässä Litzen toimi vuoteen 1987 asti.

Turkulaisen kulttuurihistorian kehitykseen Litzen jätti vahvan kädenjäljen. Kun Turun yliopiston humanistinen tiedekunta linjasi oppituolin tieteellistä sijaintia, opetus- ja tutkimusala määriteltiin ”länsimaiden oppi- ja tyylihistoriaksi”, mutta Litzen suuntasi kohti laajempaa kulttuurin käsitettä. Ratkaisu oli myöhemmän kehityksen kannalta tärkeä. Kulttuurihistorian opiskelijoille tuli 1980-luvun alussa tutuksi Litzenin määritelmä, jossa kulttuuria ei nähty yhteiskunnan sektorina tai kulttuuristen piirteiden kokoelmana. Määritelmä kiteytyi vuonna 1981 artikkelissa *Kulttuurihistoria on kokonaisvaltaisuutta korostava historia*, jossa Litzen kirjoittaa: ”Kulttuurin muodostavat ne ratkaisut ja toimintatavat, joita ihmiset ovat keksineet ja kehittäneet vastauksena ympäristöstä (laajasti käsitettyinä myös sosiaalinen ympäristö, ’muut ihmiset’ mukaan lukien) saamiinsa haasteisiin. Ihmisten tavoiksi muotoutuneet reaktiot ympäristönsä haasteisiin, vastausten kaavat sekä itse vastaukset – niin henkiset kuin aineellisetkin – muodostavat kokonaisuuden, jota sanotaan kulttuuriksi.” Kun tätä määrittelyä vertaa *Keskiajan kulttuurihistoria* -teokseen, muutos on olennainen. Laaja ymmärrys ei 1970-luvun lopun ja 1980-luvun alun tilanteessa ollut

itsestäänselvyys, varsinkin kun ns. kulttuurinen käänne ihmistieteissä oli vielä edessäpäin.

Litzenin erityisenä inohimona oli antiikin ja keskiajan taite, jota hän mielellään pohti luennoillaan. Samalla virisi suunnitelma tutkimuksesta, joka käsitelisi roomalaisen ja kristillisen kulttuurin kohtaamista. Ajatus syveni vuosina 1983–1985, kun Litzen toimi Suomen Rooman instituutin johtajana. Litzenin tutkimustyö huipentui teokseen *Tie Nikeaan*, joka valmistui vuonna 2009, pitkän uurastuksen jälkeen. Tavoite oli haasteellinen: kun kristinuskon varhaisvaiheet oli usein esitetty kertomuksena siitä, miten roomalaisista tuli kristittyjä, Litzen halusi kääntää asetelman ympäri ja kysyä, miten kristityt oikeastaan tulivat roomalaisiksi ja miten radikaali uskonnollinen liike muuttui yhteiskuntakelpoiseksi.

Tie Nikeaan -kirja alkaa sanoin: ”Kulttuuri on viljelystä, *cultura*”. Kulttuurin käsitteen klassiset lähtökohdat toistuivat Litzenin kirjoituksissa, vaikka historiantutkimuksen paradigmat ympärillä muuttivatkin. Koska kulttuuri on viljelystä, sitä ei voisi olla ilman viljelijää, ja juuri tällainen hengenviljelijä Veikko Litzen oli itse mitä suurimmassa määrin. Kun häneltä vuonna 1982 kysyttiin, mitkä asiat ovat elämässä tärkeitä, vastaus oli selvä: ”Maa-laaminen. Piirtäminen. Kirjoitan runoja. Myllään maata.”

Veikko Litzen muistetaan innostavana, mukaansa tempaavana luennoitsijana, joka halusi herättää kuulijoissaan uteliaisuuden paitsi menneisyyttä myös kaikkea inhimillistä kohtaan. Hänen opetuksensa jätti jäljen kokonaiseen sukupolveen, josta kasvoi tutkijoita, kirjailijoita ja taiteilijoita. Opettajan roolin tärkeydestä kertoo sekin, että *Tie Nikeaan* on omistettu nimenomaan opiskelijoille.

Kun *Tie Nikeaan* -teoksen käsikirjoitus alkoi valmistua, Litzen kysyi, voisiko kirjan julkaiseminen tapahtua Turussa. Hän halusi, että

magnum opus näkisi päivänvalon yliopistossa, jossa hän itse oli ollut kulttuurihistorian siemeniä kylvämässä. Näin lopulta tapahtuikin. Kirjan toinen painos ilmestyi kesän 2011 kynnyksellä, ja keskustelu teoksen ajatuksista jatkuu niin historiantutkijoiden kuin filosofien ja teologienkin parissa.

Kun Veikko Litzen täytti 60 vuotta 1. joulukuuta 1993, merkkipäivää juhlistettiin aloittamalla vuosittaiset Veikko Litzen -luennot Turun yliopistossa. Päiväsankari piti itse ensimmäisen puheenvuoron aiheesta ”Konstantinus Suuri, Leni Riefenstahl ja minä”. Kun Litzen vuonna 2008 palasi Tauno Nurmela -salin kateederiin täytätessään 75 vuotta, hän luennoi otsikolla ”It Ain’t Necessarily So – kyseenalaistamisesta”. Opetus oli tärkeä, sillä kaiken inhimillisen tiedon lähtökohdana on aiempien totuuksien uudelleen arviointi. Luento kuunnellessa tuntui, että siinä kiteytyi kolme Veikko Litzenin tärkeää piirrettä: innostus historiaan, intohimo kulttuuriin – ja rakkaus Ikuisen kaupunkiin.

– HANNU SALMI

Janne Virkkunen Historian Ystävain Liiton puheen- johtajaksi

Helsingin Sanomien entinen päätoimittaja Janne Virkkunen on valittu Historian Ystävain Liiton uudeksi puheenjohtajaksi. Liittoa kymmenen vuotta johtanut puheenjohtaja suurlähteiläs Heikki Talvitie on saanut ansioistaan historiantutkimuksen lisääjänä Suomen Historialliselta Seuralta Eino Jutikkala -mitalin.

Karjala-tietokanta tienristeyksessä

Karjala-tietokantasäätiö (<http://www.karjalatk.fi>, kts@karjalatk.fi) toimii Mikkeliissä, ja sen päätehtävä on tuottaa atk-pohjaista väestötieteellistä lähdeaineistoa tutkimuskäyttöön. Säätiön hallinnoimaan Karjala-tietokantaan kootaan Mikkelin maakunta-arkistossa säilytettävien luovutetun Karjalan seurakuntien kirkonkirjojen sisältämiä tietoja. Tietokanta on toteutettu pitkäaikaistyöttömien tuella palkattujen tallentajien ja heidän ohjaajiensa voimin. Tallentajia on ollut vuosittain n. 30, tähän mennessä kaikkiaan reilut 400, ohjaajia oli aluksi yksi, nykyisin kaksi.

Säätiö perustettiin vuonna 1990 Mikkelin maakunta-arkiston silloisen johtajan Raimo Viikin ideoiden pohjalta. Esikuvana oli Ruotsin Uumajassa toimiva Demografiska Databasen.

Karjala-tietokannan tiedot kootaan Mikkeliin maakunta-arkistossa säilytettävistä lakkautettujen seurakuntien kirkonkirjoista. Vanhin kirkonkirjamateriaali on peräisin 1700-luvun alusta ja nuorin aineisto vuodelta 1949 – siirtoseurakunnat lakkautettiin vuoden 1950 alussa. Tuolloin niitä oli noin 70, joista ortodoksisia 18.

Karjala-tietokantasäätiön taustayhteisöihin kuuluvat Karjalan Liitto, Suomen Sukututkimusseura, Mikkelin maakunta-arkisto, Mikkelin kaupunki, Kirkkohallitus, Väestörekisterikeskus, Itä-Suomen ja Jyväskylän yliopistot sekä yksitoista karjalaisyhteisöä. Säätiön toimintaa ovat tukeneet mm. opetusministeriö, Mikkelin kaupunki, työvoimahallinto, monet karjalais-säätiöt sekä Suomen Kulttuurirahasto.

Reilut 20 vuotta sitten alkanut luovutetun Karjalan alueen tieto-

kantahanke suunniteltiin alun alkaen palvelemaan ensisijaisesti yliopistollista tutkimus- ja opetus-käyttöä. Tähän asti tietokantaa ovat käyttäneet kuitenkin ennen kaikkea sukututkijat. Koska se nykyisin on merkittäviltä osin kaikkien ulottuvilla internetissä, se on helpottanut ja nopeuttanut tietojen etsintää joskus erittäin epäselvistä, kuluneista tai käsialaltaan hankalista, ja vanhemmilta osin yleensä ruotsiksi tai venäjäksi kirjoitetuista kirkonkirjoista. Tietokannan hyötyä sukututkijoille kuvaase, että viimeaikaiset Katiha-verkosivujen käyntikerrat päivää kohden ovat olleet 600:n tuntumassa.

Sukututkijoiden jälkeen toiseksi eniten tietokantaa ovat käyttäneet Mikkelin maakunta-arkiston sukuselvittäjät.

Edellä kuvattu tilanne on ollut johdonmukainenkin sikäli, että Karjala-tietokantasäätiön toiminnan painopisteenä on koko ajan ollut kirkonarkistojen perusaineiston tallentaminen. Historiakirjojen (syntyneiden, vihittyjen, kuolleiden ja muuttaneiden luetteloiden) tietoja sekä lasten- ja rippikirjojen aineistoa on tallennettu manuaalisesti niin, että se tällä hetkellä lähenee yhdeksää miljoonaa henkilömerkintää.

Tallennustyö on edennyt uusimmista kirkonkirjoista vanhempia kohti siten, että luterilaisten kirkonkirjojen osalta tulevina vuosina eniten tallennettavaa on vanhimmassa aineistossa 1600-luvun lopusta 1800-luvun puolelle. Yksilön tietosuojaa kunnioittaen sata vuotta vanhemmat tiedot voidaan viedä Katihan internetversioon. Sitä nuorempien tietojen tutkimiseen joudutaan käyttämään Mikkelin arkistolaitoksessa tai säätiön omissa toimitiloissa sijaitsevaa tietokantaa, joka sisältää tiedot aina vuoteen 1949.

Toiseksi työn painopiste on ja tulee olemaan luovutetun alueen ortodoksiseurakuntien kirkonkirjojen – rippi- ja pääkirjojen sekä historia-

kirjoja vastaavien metrikoiden – tallentamisessa. Ortodoksisten kirkonkirjojen aineistoa on tallennettu Katiaan viime aikoina niin suomenkielisistä, suomennetuista kuin venäjänkielisistä lähteistä. Kun luovutetun Karjalan luterilaiset kirkonkirjat sijaitsevat pääosin Mikkelin maakunta-arkistossa, vastaavia ortodoksiseurakuntien alkuperäisaineistoja säilytetään Mikkelin lisäksi Kuopiossa, Petroskoissa sekä kaikkein vanhimpia Pietarissa.

Ortodoksisen kirkon asiakirjat tehtiin 1920-luvulle asti pääosin venäjäksi. Sukunimiä ortodoksissa kirkonkirjoissa ei yleensä käytetty ennen 1800-luvun loppua. Sukunimen korvaa niissä isännimi. Kaikki Katiaan vietävä ortodoksikirjojen aineisto suomennetaan. Sekä venäjän- että suomentaitoisia tallentajia on ollut melko vaikea löytää.

Kun Katihassa on jo valtava määrä väestötietoa, myös tutkijatahoilla kiinnostus tietokantaa kohtaan on selvästi kasvanut. Katihan sisältämää aineistoa on käytetty sekä tieteellisissä opinnäytteissä että opetuksessa. Viimeisin projekti, jossa olemme kuulleet aineistoamme käytettävän, on Panu Pulman johtama Suomen romanien historia -projekti.

Merkittävin tutkimusprojekti, johon Karjala-tietokantasäätiön kaksi omaa työntekijää on ollut keräämässä Katihan sisältämää materiaalia, on evoluutiobiologi Virpi Lummaan vetämä kansainvälinen, Sheffieldin yliopiston rahoittama, poikkitieteellinen Human Life-History Project. Lummaa tutkii ihmistä biologian näkökulmasta. Tutkimusmateriaalina toimii suomalainen kirkonkirja-aineisto. Projekti tutkii ihmisen lisääntymisstrategioita lähtien joukosta kantaäitejä: minkälaiset valintapaineet ovat sukupolvien ketjussa vaikuttaneet lasten saamiseen ja geenien välitykseen seuraavalle sukupolvelle.

Myös arkistolaitos on kiinnostunut Katiha-ohjelman kehittämisestä, ennen kaikkea kirkonkirjoista

digitoitujen sivujen linkittämisestä hakuohjelman yhteyteen. Osa luovutetun Karjalan kirkonkirjojen aineistosta sisältyy arkistolaitoksen taannoiseen laajaan digitointihankkeeseen.

Kun säätiön edustajat viime vuosina ovat keskustelleet historioitsijoiden ja yhteiskuntatieteilijöiden kanssa, selkeimmäksi tietokannan käyttöön liittyväksi ongelmaksi ja kehittämistarpeeksi on noussut tilastotietojen saamisen hankaluus tietokannasta. Hakuominaisuuksia pyritäänkin kehittämään.

”Tilasto-osiosta” olisi iloa monella taholla: Nimistötutkimuksessa sen avulla voisi helpommin tutkia henkilö- ja paikannimistön vaihtelua kylittäin, alueittain ja ajanjaksoittain. Muuttoliikkeiden tarkastelussa muuttokirjoista kerätty kvantitatiivinen data edesauttaisi tutkimusta. Sosiaalishistorian alueella tilasto-osiot auttaisivat tutkimuksissa, jotka koskevat esimerkiksi sosiaalisen aseman muutoksia, ammattien muuttumista, perherakenteita, erilaisia vähemmistöjä, aviottomien lasten elämäntähtäystä sekä naisten aseman muutoksia. Esimerkkinä viimeisestään se, kuinka paljon tietokannan ammattinimikkeistä löytyy naisihmistä, usein salavuoteudesta rangaistua tarkoittavia qp- eli qvinoperson-merkintöjä esimerkiksi kylittäin tai ikäryhmittäin.

Väestöhistoriantutkimusta ajatellen tietokannan ristiintaulukoivan tilasto-osion avulla voisi karvoittaa mm. syntyneiden lasten lukumääriä, synnyttäneiden äitien (ja puolisoitten) iäkiä; solmitujen avioliittojen lukumääriä ja esim. leskeytymisiin ja eroihin liittyvien uusien avioitumisten määriä; muuttaneiden sekä kuolleiden lukumääriä paitsi ikäryhmittäin, sukupuolittain ja kylittäin / pitäjittäin myös esimerkiksi kuolinsyyin tai vanhempien statuksen mukaan.

Suomen kulttuurirahaston myöntämän apurahan turvin Karja-

la-tietokantaan on nyt palkattu määräraikainen ohjelmoija, joka on aloittanut tilasto-osion rakentamisen Katihan yhteyteen. Eli ideat tilasto-osion kehittämisestä vastaamaan nykyistäkin paremmin tutkijoiden ja opiskelijoiden tarpeita olisivat enemmän kuin tervetulleita!

– PAIVI SKYTÄ

Naisten rooli historiassa

Oulun Historiaseura, Oulu-opisto ja Kivalojen seutuopisto yhteistyökumppaneineen järjestävät *Viantiejoen IX historiasymposiumin* 30. heinäkuuta 2011 Simossa Viantiejoen metsästysseurantatalolla (ent. Pömiön koulu). Symposiumissa luennoivat professorit Pirjo Markkola (Maaseudun naisten historia), Timo Soikkanen (Nainen Mannerheimin elämässä), Kari Sallamaa (Nainen kaunokirjallisuudessa ja kirjailijana) ja Matti Lackman (Naiset jääkäriliikkeessä ja jääkäriliikkeen historiankirjoituksessa) sekä kirjailija Siiri Magga-Miettunen (Historian Lapin nainen). Järjestelyistä vastaa Matti Lackman, matti.lackman@ouka.fi; 044-7039101; 0400-683593. Yöpymistiedustelut: Vanha Pappila, Simoniemi, reception@wanhapappila.inet.fi tai 040-8223400

Kirjoittajat

Juhana Aunesluoma on Helsingin yliopiston poliittisen historian dosentti ja Helsingin yliopiston Eurooppa-tutkimuksen verkoston johtaja.

Tapio Bergholm on Helsingin yliopiston Suomen ja Skandinavian

historian dosentti ja Itä-Suomen yliopiston Suomen historian dosentti.

Esko Hartikainen on filosofian tohtori Itä-Suomen yliopistossa.

Mikko Huhtamies on Helsingin yliopiston Pohjoismaiden historian dosentti.

Eero Kaila on valtiotieteiden maisteri ja työskentelee apuraha-tutkijana ”Responsibility: A Philosophical Inquiry into Ethics and Politics of the Concept” -projektissa Helsingin yliopiston politiikan ja talouden tutkimuksen laitoksessa, käytännöllisen filosofian oppiaineessa.

Niko Kannisto on filosofian maisteri ja tohtorikoulutettava Tampereen yliopiston historian ja filosofian oppiaineessa.

Aino Katermaa on Tampereen yliopiston yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikön keskiajan historian dosentti ja historian lehtori.

Pirjo Korkiakangas on Jyväskylän yliopiston etnologian professori.

Eero Kuparinen on Turun yliopiston yleisen historian dosentti, ma. professori.

Maarit Leskelä-Kärki toimii tutkijatohtorina Turku Institute for Advanced Studies -kollegiumissa kulttuurihistorian oppiaineessa.

Aleksi Mainio on tohtorikoulutettava Helsingin yliopiston filosofian, historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitoksessa.

Markku Mattila on Tampereen yliopiston Suomen historian dosentti ja Siirtolaisuusinstituutin Pohjanmaan aluekeskuksen aluepäällikkö.

Riikka Miettinen on filosofian maisteri ja jatko-opiskelija Tampereen yliopiston yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikön historian oppiaineessa.

Anna-Leena Perämäki on filosofian maisteri ja jatko-opiskelija Turun yliopiston kulttuurihistorian laitoksessa.

Päivi Salmesvuori on Suomen Akatemian tutkijatohtori.

Hannu Salmi on Turun yliopiston kulttuurihistorian professori.

Kirsi Salonen on Tampereen yliopiston yleisen historian dosentti ja ma. professori.

Heikki Saxén on filosofian maisteri ja jatko-opiskelija Tampereen yliopiston historiatieteen ja filosofian laitoksessa.

Päivi Skyttä on Karjala-tietokantasäätöprojektiöntekijä.

Irma Sulkunen on Tampereen yliopiston Suomen historian professori.

Marko Tikka on Tampereen yliopiston Suomen historian dosentti.

Vesa Vares on poliittisen historian yliassistentti Turun yliopiston politiikan tutkimuksen laitoksessa sekä Turun, Tampereen ja Jyväskylän yliopistojen dosentti.

Notes on the contents

In his article "Nazi Germany and Nordic morals", Vesa Vares examines the latest Swedish research in the field, comparing it with the Finnish research tradition.

Anna-Leena Perämäki investigates how diaries written by two young Jewish women in the 1940s portray the human relationship with time. Her article is entitled "Diaries, the Holocaust and time: Our relationship with time as portrayed in the diaries of Hélène Berr and Anne Frank". As well as considering time in the context of the Holocaust, Perämäki examines the concept as represented in the diaries on a more general level. *Keeping a diary brought routine to Berr's and Frank's lives, and it also enabled them to construct and reflect on their life stories at a time when the Nazis were determined to eradicate the Jewish people from history.*

Sulo Nykänen was one of the key figures in the White Terror that occurred after the Finnish Civil War in 1918. Nykänen – also known as the "Executioner of Jaala" – headed the "flying company of Jaala", which engaged in exceptionally cruel and extensive violence. Many historians have explained the events as resulting from Nykänen's personality, theorising that his deeds and pro-violence writings reflect a disturbed mind. In his article "The Executioner of Jaala and the discourse on Civil War violence", Aleksii Mainio examines who this mysterious Sulo Nykänen actually was and what happened in Jaala during the Finnish Civil War.

Eero Kaila discusses Aristotle's concept of responsibility through three interpretations related to modern ethics and political philosophy. His article is entitled "Deeds, character and nationality: Modern philosophical interpretations of Aristotle's concept of responsibility". Kaila examines different perspectives on moral and political responsibility, based on *Nicomachean Ethics* and *Politics*. He pays special attention to the essential role that the Aristotelian concepts of virtue and character play in defining responsibility in terms of both the individual and the state.

Heikki Saxén investigates a trend in Western thought known as the "liberalism of fear". His discussion is based on the work of the American political theorist Judith Shklar and in relation to the theme of responsibility in the history of Western thought. The liberalism of fear is a modern trend with a long tradition that dates back to the European intellectual culture of the early modern period. Saxén's article is entitled "We have nothing to fear but fear itself: Judith Shklar's liberalism of fear and the question of responsibility in the history of Western thought".

In his article "Floating armies", Mikko Huhtamies writes about archipelago fleets in the Gulf of Finland in the eighteenth century. Galleys became increasingly common in the Gulf of Finland in the sixteenth century, when Gustav Vasa began to equip an archipelago fleet during the Russian wars. The warships were modelled on the powerful Renaissance galleys of the Mediterranean. During Sweden's reign as a superpower, however, the galley fleets deteriorated, and the building tradition was discontinued. When Russia's Peter the Great began to equip his galley fleet in the early eighteenth century, Sweden again needed an archipelago fleet. The first galleys were built in the 1720s, based on information gathered from the Mediterranean. Because of their short range, these warships needed a naval base. The work to build Viapori (Sw. Sveaborg) – the main base for the archipelago fleet – began in 1748. This also marked major growth for Helsinki.

In his article "The concept of independence and its interpretations in the social democratic movement between 1918 and 1924", Niko Kannisto demonstrates how important an awareness of independence was during the period of reconstruction after the Finnish Civil War. Independence was a source of pride, bringing light to a gloomy reality in Finland. The forms of independence, however, were a matter of dispute. Social democrats, who represented the losing side of the Finnish Civil War, created their own interpretations of independence. Nonetheless, they were willing to build the country on a concept of independence beyond class boundaries – an independence that all Finns were expected to defend.

(Translation AAC GLOBAL Oy)

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA VUODEKSI 2011

Historiallinen Aikakauskirja ilmestyy neljä kertaa vuodessa, ja siinä käsitellään laajasti ajan-kohtaisia kysymyksiä uusimman tutkimuksen valossa. Aikakauskirjassa on sekä teemakoko-naisuuksia että tärkeitä yksittäisiä artikkeleita ja kirja-arvosteluja. Kirjoittajat ovat alansa par-haita asiantuntijoita.

Nyt on aika tilata vuoden 2011 vuosikerta. Vuosikerta maksaa 40 euroa, jolla pääset myös Historian Ystävään Liiton jäseneksi. Korkeakouluopiskelijoille vuosikerta maksaa vain 27 euroa. Suomen Historiallisen Seuran jäsenenä saat lehden 28 eurolla (+ seuran jäsenmaksu).

- Liityn Historian Ystävään Liittoon (40 euroa = Historiallisen Aikakauskirjan tilausmaksu)
- Liityn Historian Ystävään Liittoon, olen korkeakouluopiskelija (27 euroa = Historiallisen Aikakauskirjan tilausmaksu)
- Tilaan lehden Suomen Historiallisen Seuran jäsenetuna (28 euroa ja seuran jäsenmaksu)

Nimi.....

Lähiosoite.....

Postitoimipaikka.....

Lipuke lähetetään kirjekuoressa osoitteella:
Historiallinen Aikakauskirja/Jaakko Pöyhönen
Heureka
PL 166
01301 Vantaa

Tilauksen voi tehdä myös:
pro.tsv.fi/haik/
fax 09-8734 142 (Pöyhönen)
puh. 09-8579 218 (Pöyhönen)

Lähetäjä maksaa normaalin kirjemaksun.

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA

Tilaukset, osoitteenmuutokset ja jakelu- yms. muistutukset on yksinkertaisinta tehdä:

- **postittamalla palvelupuke**
- **soittamalla taloudenhoitaja Jaakko Pöyhöselle puh. 09-8579 218**
- **telefaksilla Pöyhöselle nro 09-8734 142**
- **sähköpostilla jaakko.poyhonen@heureka.fi tai pro.tsv.fi/haik/**

Osoitteenmuutoksen voi tehdä myös lähettämällä postin ilmaisen osoitteenmuutuskortin lehden taloudenhoitajalle Jaakko Pöyhöselle, jonka osoite on palvelupukkeessa sekä edempänä.

Taloudenhoitaja: Jaakko Pöyhönen, Heureka, PL 166, 01301 Vantaa, puh. 09-857 9218, telefax 09-8734 142, sähköposti jaakko.poyhonen@heureka.fi

Toimitussihteerit: Veikko Kallio, Saunalahdenkatu 18 A 25, 02330 Espoo, 050-5211540, veikko.kallio@kuvitus-tekstipalvelu.net
Käsikirjoitukset pyydetään lähettämään sähköpostin liitteenä (word) Veikko Kalliolle. Julkaistavaksi hyväksytyt aineistot julkaistaan painettuna Historiallisessa Aikakauskirjassa sillä edellytyksellä, että se saadaan korvauksetta julkaista alkuperäisessä muodossa myös lehden digitaalisessa tietokannassa.

Tilaaminen: Lehteä on tilattu ensisijaisesti Historian Ystävien Liiton tai Suomen Historiallisen Seuran jäsenetuna.

Tilauksen voi tehdä myös kirjakaupan, postin tms. kautta.

Hinnat 2010: Historian Ystävien Liiton jäsenmaksu on 40 €, korkeakouluopiskelijoilta 27 €, yhteisöiltä 50 €.

Maksuihin sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Tilaushinta Suomen Historiallisen Seuran jäseniltä on 28 €.

Vuosikertatilauksessa vuosikerta, 45 €. Em. tilausmaksut peritään erikseen alkuvuodesta. Irtonumeron hinta 14 €.

Pankkiyhteys: Sampo, tilinro 800017-75048. Jäljellä olevia lehden vanhoja numeroita on helpoimmin saatavilla Tiedekirjan myymälästä Kirkkokatu 14, 00170 Helsinki, avoinna ma-pe klo 10–16, puh. 09-635 177. Vanhoja lehden numeroita voi tilata myös muiden kirjakauppojen välityksellä. Vanhojen numeroiden hinnat kappaleelta: vuoteen 1994 asti 4 €, vuodesta 1995–2005 8 €.

Painatus: Vammalan Kirjapaino Oy, Harjukatu 8, 38200 Sastamala.

Historian Ystävien Liitto

Puheenjohtaja: Päätoimittaja *Janne Virkkunen*
Sihteeri ja rahastonhoitaja: *Julia Burman*, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09-228 69351, toimisto@historianyst.fi.

www.historianyst.fi, varmimmin tavoitettavissa ke 16–17 ja to 10–12 lukukausien aikana.
Pankkiyhteys: Nordea nro 157230-363119.

Liiton keskeinen tehtävä on tukea Historiallisen Aikakauskirjan julkaisemista. Liitto edistää muutoinkin historian harrastusta ja tutkimista mm. järjestämällä tilaisuuksia ja kursseja sekä tutustumismatkoja. Liitto on myös palkinnut ansiokkaita historiateoksia sekä ylioppilaskirjoitusten reaalikokeen vastaajia.

Jäsenmaksu on 40 €, opiskelijoilta 27 € vuodessa. Maksuun sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Jäseneksi ilmoitaututaan Historiallisen Aikakauskirjan taloudenhoitajan kautta postittamalla viereisellä sivulla olevan palvelupukkeen tai puhelimitse tai sähköpostitse (numerot yllä). Jäseneksi voi liittyä myös maksamalla jäsenmaksun liiton pankkitilille, viestiksi on tällöin merkittävä riittävät nimi- ja osoitetiedot sekä maininta jäsenmaksusta.

Liiton julkaisusarjoja ovat Historian Aitta ja Historiallinen Kirjasto, joissa kummassakin on ilmestynyt parikymmentä teosta vuodesta 1929 alkaen. Liiton julkaisuja myy Tiedekirja, osoite ja puh. nro yllä.

Suomen Historiallinen Seura

Puheenjohtaja: professori *Markku Peltonen*
Varapuheenjohtaja: professori *Petri Karonen*
Toiminnanjohtaja: fil.maist. *Julia Burman*, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09-228 69351, shs@histseura.fi, www.histseura.fi, varmimmin tavoitettavissa ke 16–17 ja to 10–12 lukukausien aikana.

Seuran vuosijäsenet (jäsenmaksu 25, opiskelijat 22 €) voivat jäsenalennuseduin, jotka koskevat myös Historian Ystävien Liiton, Historiallisen Yhdistyksen, Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran, Suomen Sotahistoriallisen Seuran, Suomen Sukututkimusseuran, Svenska Litteratursällskapetin, Suomen Muinaismuistoyhdistyksen, Työväenhistorian ja perinteen tutkimuksen seuran ja Taidehistorian Seuran jäseniä, ostaa Seuran kaikkia julkaisuja Tiedekirjasta, Kirkkokatu 14, 00170 Helsinki, ma–pe 10.00–16.30, p. 09/635 177, telefax 09/635 017. Muuten Seuran julkaisuja välittävät Akateeminen kirjakauppa, Suomalainen Kirjakauppa, Yliopistokirjakauppa, Kirjavälitys sekä SKS:n kirjamyymälä (Mariankatu 7, 00170 Helsinki, www.finlit.fi). Seuran jäseneksi voivat liittyä kaikki historiasta kiinnostuneet.

MISTÄ TUNNISTAT OMAN TALOUTENSA ISÄNNÄN?

Oikea tai kuvitteellinen heinänkorsi suussa, korostaa henkistä kauneutta ja mielen tyyneyttä.

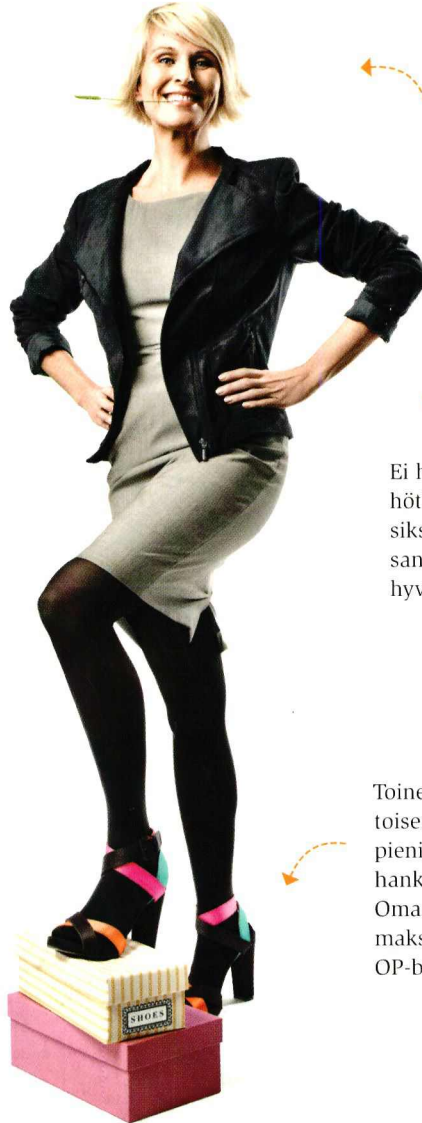
Rakas kukkaro, joka on pullollaan yhtä sun toista enemmän ja vähemmän oleellista.

Alati valmiina ottamaan pontevia askelia kohti uusia seikkailuja.

Isännän katse ei pälyile. Se tähystelee luottavaisena tulevaisuuteen, sillä siellä siintää isoja ja pieniä haaveita ja hankkeita, joiden toteutumista avittaa muutama taiten laadittu säästösuunnitelma.

Ei hermoille turhia eikä hötkyile. Ehkäpä juuri siksi hänelle usein sanotaan: "Olet aina niin hyväntuulinen."

Toinen jalka tukevasti maassa, toisen alla elämää sulostuttavia pieniä mielitekoja, jotka on hankittu säästyneillä euroilla. Oman taloutensa isäntä kun makselee vakuutuksia OP-bonuksilla.

Terve talous kuuluu jokaiselle. Se on hyvän elämän ehto. Silloin kun talous, oli se iso tai pieni, on kunnossa, on mieli vireä ja koko olemus levollinen sekä ylevän rento.

Testaa oletko oman taloutesi isäntä. Tee taloustaitotesti osoitteessa [op.fi](https://www.op.fi)

Yhdessä hyvä tulee.